

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σοφία Ανεζίρη • Αλεξάνδρα Μπαρτζώκα
Ιωάννης Κ. Ξυδόπουλος • Κοσμάς Τουλούμης • Ελένη Φάσσα

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

Α΄ Γυμνασίου

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

Α΄ Γυμνασίου

Επιστημονική Επιτροπή Αξιολόγησης

Συντονιστής / Αξιολογητής

Ευάνθης Χατζηβασιλείου

Εν ενεργεία μέλος Δ.Ε.Π.

Αξιολογήτρια

Ευσταθία Παρασκευά

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Αξιολογήτρια

Αγορούλα Γκορτσά

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Τεχνικός Εμπειρογνώμονας

Αντώνιος Νείρος

Πτυχιούχος Πληροφορικής

Επικουρικός Εμπειρογνώμονας

Χρήστος Κεντρωτής

Πτυχιούχος Γραφιστικής

**Υπεύθυνος Διδακτικού Πακέτου
για το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Μιχαήλ Μπατάς

Σύμβουλος Β΄ ΙΕΠ

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή, Αξιολόγηση και Ένταξη διδακτικών βιβλίων στο Μητρώο Διδακτικών Βιβλίων και στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων» με κωδικό ΟΠΣ 6010165 στο Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή» 2021-2027

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σπυρίδων Δουκάκης

Πρόεδρος του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνος Πράξης

Διονύσιος Μουρελάτος

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αναπληρωτής Υπεύθυνος Πράξης

Στυλιανός Μαυρατζάς

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

**«Με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης»
και το Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή»**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων
και Αθλητισμού

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πρόγραμμα
Ανθρώπινο Δυναμικό και
Κοινωνική Συνοχή

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σοφία Ανεζήρη • Αλεξάνδρα Μπαρτζώκα • Ιωάννης Κ. Ξυδόπουλος
Κοσμάς Τουλούμης • Ελένη Φάσσα

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

Α΄ Γυμνασίου

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Σοφία Ανεζίρη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ

Αλεξάνδρα Μπαρτζώκα, Αλεξάνδρα Μπαρτζώκα, Επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Πατρών

Ιωάννης Κ. Ξυδόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΑΠΘ

Κοσμάς Τουλούμης, Διδάκτορας Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Σύμβουλος Εκπαίδευσης ΠΕ 02

Ελένη Φάσσα, Επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, ΔΠΘ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Ιωάννης Κ. Ξυδόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΑΠΘ

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Σίνος Γκιώκας, Φυσικός

Τέτη Παλαιοθοδώρου, Φιλόλογος

Shutterstock

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Γιώργος Γιάκος, Designer & Art Director

Εκδόσεις Πεδίο

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΣΥΛΛΗΨΗ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΙΚΗ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

Συγγραφική ομάδα

Connection3 IKE

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ποια η ανάγκη να δημιουργηθεί ένα ακόμα σχολικό εγχειρίδιο της Α΄ Γυμνασίου για την Αρχαία Ιστορία; Αυτό είναι το βασικό ερώτημα στο οποίο κληθήκαμε να απαντήσουμε ως συγγραφείς του ανά χείρας τόμου. Η απάντηση ήλθε αβίαστα: η ιστορία της αρχαίας Ελλάδας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μία από τις πιο ωραίες περιπέτειες της παγκόσμιας Ιστορίας. Οι κάτοικοι αυτής της μικρής χερσονήσου, τοποθετημένης στα νοτιοανατολικά της Ευρώπης και δίπλα σε περιοχές όπου πρωτίτερα είχαν ακμάσει οι λαοί της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας, κατόρθωσαν να αναπτύξουν έναν από τους πλέον επιδραστικούς πολιτισμούς για όσους ακολούθησαν χρονολογικά. Επιδεικνύοντας αξιοθαύμαστη δημιουργικότητα και προσαρμόζοντας τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους στις εκάστοτε συνθήκες, οι αρχαίοι Έλληνες δημιούργησαν ένα χωνευτήρι πολιτισμών και κατάφεραν όλα αυτά τα πολιτισμικά και επιστημονικά επιτεύγματα που ακόμα μας εντυπωσιάζουν αλλά και επηρεάζουν τον τρόπο ζωής μας.

Η ιστορία αυτών των ανθρώπων μάς φαντάζει οικεία, αλλά συγχρόνως και εξωτική – και ίσως ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο γοητευτική. Στην απόπειρα να μεταδώσουμε την αγάπη μας για το αντικείμενο, επωφεληθήκαμε από τα πορίσματα της νεότερης έρευνας, για μία κατά το δυνατόν πιο ενημερωμένη έκδοση.

Το χρονολογικό πλαίσιο του εγχειριδίου καλύπτει την περίοδο από την Παλαιολιθική Εποχή στον χώρο της ελλαδικής χερσονήσου και του Αιγαίου έως και τον Μέγα Κωνσταντίνο και την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, τον 4ο αιώνα μ.Χ. Πρόκειται για μια τεράστια περίοδο, για την οποία οι μαθητές και οι μαθήτριες θα διδαχθούν όχι μόνο τα πολιτικοστρατιωτικά γεγονότα, αλλά και πτυχές του καθημερινού βίου, του πολιτισμού και της συνέχειας κατοίκησης σε μια περιοχή που μεταλλασσόταν ανάλογα με τα ιστορικά συγκείμενα.

Οι εκπαιδευτικοί που θα κληθούν να διδάξουν το συγκεκριμένο εγχειρίδιο θα έχουν στη φάρετρα τους πολλά βέλη, τόσο στην έντυπη όσο και στην ψηφιακή έκδοση, προκειμένου οι σελίδες του να συνεπάρουν και τις ίδιες/τους ίδιους. Προϋπόθεση, φυσικά, αποτελεί η προσέγγισή τους να μην αναλώνεται στη στείρα πρακτική της αποστήθισης, η οποία καθιστά το μάθημα της Ιστορίας ένα από πλέον αντιπαθητικά, αλλά να εμπνευστούν, ώστε να κάνουν και τα παιδιά κοινωνούς αυτής της γοητείας που εμείς νιώθουμε.

Απευθυνόμενοι/ες στα παιδιά, τα οποία θα αντιμετωπίσουν με τις φυσιολογικές για την ηλικία τους επιφυλάξεις αυτό το βιβλίο, θα προτείναμε η πληροφορία που θα εισπράττουν από τις σελίδες του να δίνει τροφή στη φαντασία τους. Να μπορούν να μπουν στη θέση ενός αρχαίου Αθηναίου, μιας Σπαρτιάτισσας μάνας ή ενός Μακεδόνα στρατιώτη, ενός φιλόσοφου ή ενός κωπηλάτη, ενός αρχιτέκτονα, μίας οικιακής δούλας ή ενός είλωτα.

Εάν κάτι από τα παραπάνω συμβεί στους αποδέκτες του, τότε αυτό το εγχειρίδιο θα έχει πετύχει έναν από τους στόχους του.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 1: ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΚΑΙ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

1	Παλαιολιθική και Νεολιθική Εποχή	9
2	Δύο σημαντικοί ανατολικοί πολιτισμοί: Η Αίγυπτος και η Μεσοποταμία	15
3	Κυκλαδικός πολιτισμός	20
4	Μινωικός πολιτισμός	25
5	Μυκηναϊκός πολιτισμός	31
	Αποτιμητής	37

ΕΝΟΤΗΤΑ 2: ΟΜΗΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

6	Ο ελληνικός κόσμος από το 1100 έως το 800 π.Χ.	38
	Αποτιμητής	43

ΕΝΟΤΗΤΑ 3: ΑΡΧΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

7	Η πόλη-κράτος	44
8	Η αποικιακή εξάπλωση	48
9	Η πολιτισμική ενότητα των Ελλήνων	52
10	Η Αθήνα τον 7ο αιώνα π.Χ.	56
11	Η Αθήνα τον 6ο αιώνα π.Χ.: Η μεταρρύθμιση του Σόλωνα	60
12	Η τυραννίδα των Πεισιστρατιδών	64
13	Οι καινοτομίες του Κλεισθένη και η απαρχή της δημοκρατίας	68
14	Η Σπάρτη τον 7ο και τον 6ο αι. π.Χ.	72
15	Αρχαϊκή ποίηση και τέχνη	76
16	Οι Πέρσες	81
17	Οι εκστρατείες των Περσών στην Ελλάδα	85
18	Οι εκστρατείες των Περσών στην Ελλάδα (συνέχεια)	89
	Αποτιμητής	93

ΕΝΟΤΗΤΑ 4: ΚΛΑΣΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

19	Η Αθήνα τον 5ο αιώνα π.Χ.: Οι πολιτειακοί θεσμοί και η κοινωνία	94
20	Αγώνες για την ηγεμονία των Ελλήνων τον 5ο αιώνα π.Χ.: Αθήνα και Σπάρτη	99
21	Αγώνες για την ηγεμονία των Ελλήνων τον 4ο αιώνα π.Χ.	104
22	Η κυριαρχία των Μακεδόνων	109
23	Ο Μέγας Αλέξανδρος και η εκστρατεία στην Ασία	114
24	Αλέξανδρος ο Μέγας: Η σημασία της εκστρατείας	119
25	Κλασική γραμματεία. Ποίηση. Ιστοριογραφία. Ρητορική. Φιλοσοφία	123
26	Κλασική τέχνη	128
	Αποτιμητής	134

ΕΝΟΤΗΤΑ 5: ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

27 Οι διάδοχοι του Αλέξανδρου και τα ελληνοιστικά βασίλεια της Ανατολής	135
28 Η Ελλάδα από τον θάνατο του Αλέξανδρου έως την εμφάνιση των Ρωμαίων	140
29 Το ρωμαϊκό κράτος και η ανάδειξή του σε κυρίαρχη δύναμη της δυτικής Μεσογείου	144
30 Η ρωμαϊκή κυριαρχία στην Ελλάδα και την ελληνοιστική Ανατολή. Οι εμφύλιοι πόλεμοι της Ρώμης	149
31 Ελληνοιστική γραμματεία και τέχνη	154
32 Η εκπαίδευση και ο πολιτισμός στην αρχαία ελληνική πόλη των Κλασικών και Ελληνοιστικών Χρόνων	159
Αποτιμητής	164

ΕΝΟΤΗΤΑ 6: ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

33 Η ρωμαϊκή ειρήνη – <i>pax romana</i>	165
34 Οι Έλληνες υπό ρωμαϊκή κυριαρχία	170
35 Το πέρασμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τον 3ο στον 4ο αιώνα μ.Χ. και η επικράτηση του χριστιανισμού	174
Αποτιμητής	179

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ	180
---------------------------------------	-----

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ	182
--------------------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	183
------------------------	-----

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Προϊστορικοί Χρόνοι και Εποχή του Χαλκού

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Παλαιολιθική και Νεολιθική Εποχή

Ο σύγχρονος άνθρωπος, ο Homo Sapiens, εμφανίζεται 300.000 χρόνια πριν από σήμερα, στην Παλαιολιθική Εποχή. Στη Νεολιθική Εποχή γίνεται η σημαντικότερη αλλαγή στη ζωή του. Ο άνθρωπος από κυνηγός και τροφοσυλλέκτης γίνεται γεωργός και κτηνοτρόφος, αρχίζει δηλαδή να παράγει την τροφή του. Στον ελληνικό χώρο, οι πιο γνωστοί νεολιθικοί οικισμοί είναι το Σέσκλο, το Διμήνι και ο λιμναίος οικισμός στο Δισπηλιό.

Παλαιολιθική Εποχή	Μεσολιθική Εποχή	Νεολιθική Εποχή	Εποχή του Χαλκού
2.500.000 - 10.000 π.Χ. περίπου	10.000 - 6500 π.Χ. περίπου	6500 - 3000 π.Χ. περίπου	3000 - 1100 π.Χ.

Ως Προϊστορία ορίζεται η περίοδος πριν από την εμφάνιση των γραπτών πηγών. Περιλαμβάνει την Παλαιολιθική (τη μεγαλύτερη περίοδο της ανθρώπινης ιστορίας 3.000.000-10.000 π.Χ.), τη Μεσολιθική, τη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού, οι οποίες πήραν το όνομά τους από το κύριο υλικό που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή εργαλείων.

Παλαιολιθική Εποχή

Πόσο παλιός είναι ο άνθρωπος; Πώς ζούσε και πώς ήταν οι κοινωνίες του; Πώς αντιμετώπιζε τα ζώα και τη φύση; Πώς σκεφτόταν για τον εαυτό του και τον κόσμο; Η αναζήτηση απαντήσεων στα παραπάνω ερωτήματα δεν είναι εύκολη, καθώς προκύπτουν διαρκώς νεότερα στοιχεία.

Οι Homo

Ο πρώτος άνθρωπος (*Homo*) εμφανίστηκε πριν από 2,8 εκατομμύρια χρόνια στην Αφρική. Επειδή κατασκεύαζε λίθινα εργαλεία, με στόχο να τα χρησιμοποιήσει στις καθημερινές του εργασίες, ονομάστηκε από τους επιστήμονες «επιδέξιος άνθρωπος» (*Homo Habilis*). Το είδος *Homo Sapiens* («σοφός άνθρωπος») θεωρείται περίπου 300.000 ετών. Εμφανίστηκε και αυτό στην Αφρική και εξαπλώθηκε σε όλο τον κόσμο. Παλαιότερα υποστηριζόταν η **μονογραμμική εξέλιξη** του ανθρώπου που κατέληξε στο ένα και μοναδικό είδος, το είδος μας. Οι σύγχρονες έρευνες, όμως, δείχνουν συνύπαρξη διαφορετικών ειδών ανθρώπων (*Homo*) και τελική επικράτηση του είδους μας.

Οι Νεάντερταλ

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του **Νεάντερταλ**. Αυτός δεν θεωρείται πλέον πρόγονος του *Homo Sapiens*, αλλά στενό συγγενικό είδος. Κατοίκησε στην Ευρώπη και στην Ασία, συνευρέθηκε με τον *Homo Sapiens*, όπως δείχνουν οι μελέτες **αρχαίου DNA** που εντοπίζουν γονίδια Νεάντερταλ σε σύγχρονους ανθρώπους, αλλά ήταν διαφορετικός. Εξαφανίστηκε, όμως, αφότου κυριάρχησε ο *Homo Sapiens*. Οι Νεάντερταλ, αλλά και παλαιότερα είδη ανθρώπου (κρανίο Πετραλώνων Χαλκιδικής), έζησαν και στην Ελλάδα σε σπήλαια: στη Μάνη, στο Φράγχι της Αργολίδας και στη Θεσσαλία (Θεόπετρα Καλαμπάκας) (**Πηγή 1**).

Η ζωή στην Παλαιολιθική Εποχή

Οι *Homo* είχαν πολύ καλή γνώση της φύσης, καθώς ήταν κυνηγοί, αλιείς και

Χρόνια πριν από σήμερα	Σταθμοί στην ανθρώπινη προϊστορία μέχρι την Εποχή του Χαλκού
4,5 δισεκατομμύρια	Σχηματισμός του πλανήτη Γη.
3,8 δισεκατομμύρια	Εμφάνιση των έμβιων οργανισμών.
2,8 εκατομμύρια	Το γένος <i>Homo</i> (άνθρωπος) εμφανίζεται στην Αφρική. Χρήση πέτρινων εργαλείων.
2 εκατομμύρια	Πρώτη έξοδος του ανθρώπου από την Αφρική στην Ευρασία. Εξέλιξη διαφορετικών ανθρώπινων ειδών.
300.000	Εμφάνιση των Νεάντερταλ στην Ευρώπη και στη Μέση Ανατολή.
300.000 - 200.000	Εμφανίζεται στην Ανατολική Αφρική ο <i>Homo Sapiens</i> .
100.000 - 70.000	Οι άνθρωποι αναπτύσσουν νέους τρόπους αντίληψης και σκέψης (γνωσιακή επανάσταση), εμφάνιση μορφών τέχνης (βραχογραφίες σε σπήλαια, ειδώλια), εμφάνιση σύνθετων εργαλείων και όπλων (π.χ. βέλη, καμάκια για ψάρεμα κ.ά.).
40.000	Ο <i>Homo Sapiens</i> εξαπλώνεται στην Ευρώπη.
35.000 - 30.000	Εξαφάνιση των Νεάντερταλ.
30.000	Πρώτες ταφές με στολισμένους νεκρούς (φέρουν χάντρες, βραχιόλια, διαδήματα στο κεφάλι κ.ά.), που δείχνουν κοινωνικές διαφορές.
13.000	Ο <i>Homo Sapiens</i> , το μοναδικό ανθρώπινο είδος στον πλανήτη.
12.000	Εμφάνιση της γεωργοκτηνοτροφίας στη Μέση Ανατολή. Παραγωγικό στάδιο. «Αγροτική επανάσταση».
4.000 π.Χ.	Εμφάνιση πρώτων οργανωμένων πόλεων στη Μεσοποταμία. Εμφάνιση γραφής. Εμφάνιση πρώτων εργαλείων από χαλκό.

τροφοσυλλέκτες. Ήταν οργανωμένοι σε μικρές κοινωνίες, με σημάδια αλληλεγγύης μεταξύ των μελών τους, μετακινούνταν τον περισσότερο καιρό μέσω της ξηράς και της θάλασσας, αλλά κάποιες φορές μπορεί και να έμεναν για καιρό σε έναν τόπο, στην ύπαιθρο ή/και σε σπήλαια, δημιουργώντας καταυλισμούς.

Από την εποχή του «Όρθιου Ανθρώπου» (Homo Erectus), που εμφανίστηκε πριν από περίπου 2.000.000 χρόνια, πιστοποιείται η χρήση φωτιάς, ενώ από τον Νεάντερταλ και μετά ο άνθρωπος αρχίζει να θάβει τους νεκρούς του, στην αρχή με αμηχανία και απορία μπροστά στον θάνατο και αργότερα αναπτύσσοντας δοξασίες και μεταφυσικές ανησυχίες. Πριν από 30.000 χρόνια, δημιουργήθηκαν επίσης μορφές τέχνης, όπως οι βραχογραφίες στα σπήλαια Λασκό και Σοβέ στη Γαλλία και Αλταμίρα στην Ισπανία.

Νεολιθική Εποχή

Από την Παλαιολιθική στη Νεολιθική Εποχή

Γύρω στο 10.000-8000 π.Χ. παρατηρούνται αξιοσημείωτες αλλαγές στη ζωή των προϊστορικών ανθρώπων. Κατά τη **Μεσολιθική** περίοδο οι **παγετώνες** υποχωρούν και το περιβάλλον γίνεται εύκρατο και δασώδες. Στο Γκεμπεκλί Τεπέ, στη σημερινή Τουρκία, εντοπίστηκαν μνημειακά σχεδόν κτίσματα που ερμηνεύτηκαν ως ιερά (**Εικόνα 1**). Εκεί υποστηρίζεται ότι συγκεντρώνονταν κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες συμμετέχοντας σε τελετουργίες, ενώ είχαν αρχίσει οι διαδικασίες μετάβασης προς τη γεωργία.

1. Η αρχή του πολιτισμού

Το σπήλαιο Σάνινταρ... βρίσκεται στην ορεινή περιοχή του Κουρδιστάν, στο βόρειο Ιράκ. Τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 μια ομάδα από το Πανεπιστήμιο Κολούμπια έφερε στο φως αρκετά άτομα Νεάντερταλ. Ανάμεσά τους ο Σάνινταρ 1 έχει σημάδια που αποδεικνύουν ότι τον έχουν φροντίσει έπειτα από έναν τραυματισμό στο πόδι κατά τη νεανική του ηλικία, μέχρι τον θάνατό του σε ηλικία περίπου σαράντα ετών. Ο Σάνινταρ 4... θάφτηκε εμπρόθετα. Η γύρη που βρέθηκε γύρω από τα απολιθώματα φαίνεται ότι αποτελεί ένδειξη ύπαρξης λουλουδιών που θάφτηκαν μαζί με τον νεκρό. Η ερμηνεία αυτή υποστηρίζει την άποψη ότι οι άνθρωποι είναι εγγενώς στοργικοί. Προσφάτως κάποιοι υποστήριξαν ότι η γύρη από τα λουλούδια μεταφέρθηκε εκεί κατά τύχη. Το ζήτημα παραμένει ανοικτό.

Sang-Hee Lee & Shin Young Yoon.

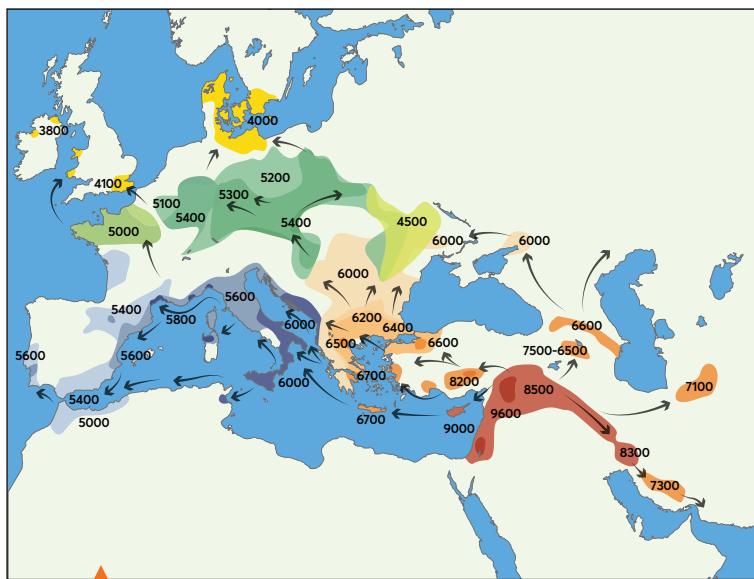
Η εξέλιξη του ανθρώπινου είδους, μετ. Χ. Μαγουλάς. Ψυχογιός, Αθήνα 2015, σ. 163 (διασκευή).

Εικόνα 1. Αριστερά, άποψη του αρχαιολογικού χώρου στο Γκεμπεκλί Τεπέ. Διακρίνεται κυκλικό κτίσμα με μνημειακούς μονολιθικούς στύλους διακοσμημένους με ανάγλυφα και εγχάρακτα σχέδια ζώων (εικόνα δεξιά).

Ο άνθρωπος γίνεται γεωργός και κτηνοτρόφος

Η Νεολιθική είναι η εποχή κατά την οποία ο άνθρωπος γίνεται γεωργοκτηνοτρόφος. Σύμφωνα με μια άποψη, η γεωργία ξεκίνησε από την «Εύφορη Ημισέληνο» στη Μέση Ανατολή και εξαπλώθηκε μέσα από σταδιακές μετακινήσεις γεωργών σε όλο τον κόσμο (Χάρτης 1). Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι κοιτίδες ήταν πολλές και η μετάβαση στη γεωργία έγινε σε διαφορετικά σημεία του πλανήτη σε διαφορετικές εποχές. Υπάρχουν πολλές απόψεις για τα αίτια που οδήγησαν τον άνθρωπο να ασχοληθεί με τη γεωργία (Ψηφιακό υλικό-πηγή), αλλά όλοι συμφωνούν ότι τα αποτελέσματά της ήταν καταλυτικά. Στην ουσία τότε «γεννήθηκε» ο σύγχρονος κόσμος (Πηγή 2). Το Τσαταλχογιούκ, στη σημερινή Τουρκία, με έκταση 300 στρεμμάτων και πληθυσμό άνω των 5.000 κατοίκων, αποκαλύπτει κάποιες πιθανές συνέπειες των αλλαγών, στο μέγεθος των οικισμών και στον αριθμό των κατοίκων.

Χάρτης 1. Η εξάπλωση της γεωργίας στην Ασία και στην Ευρώπη με εκκίνηση από την «Εύφορη Ημισέληνο» το 9600 π.Χ.

Πηγή: Gronenborn, D., & Horejs, B. (2023). *Expansion of farming in western Eurasia, 9600 - 4000 cal BC* (update vers. 2023.1). Zenodo.

Οι νεολιθικοί οικισμοί και η οργάνωση της νεολιθικής ζωής

Στην Ελλάδα οι πρώτοι γεωργοκτηνοτροφικοί οικισμοί, μικρά χωριά, ιδρύονται κατά την 7η χιλιετία π.Χ. Σταδιακά οι οικισμοί αυξάνονται, μεγαλώνουν και αναπτύσσουν σχέσεις, ανταλλάσσο-

2. Γιατί πρέπει να μας ενδιαφέρει η Νεολιθική Εποχή

Η εξημέρωση των φυτών και των ζώων δημιούργησε την έννοια της φύσης, η μόνιμη κατοίκηση ταξινόμησε τον χώρο, η μεταχείριση των νεκρών δημιούργησε τον χρόνο, μέσα στον οποίο η κοινωνία και τα μέλη της προβάλλουν και αναπαράγουν την υπόστασή τους. Σε αυτά τα πλαίσια προκύπτει μια ατέλειωτη σειρά από όψεις και εκφράσεις του κοινωνικού βίου, από τις σχετικά απτές και συγκεκριμένες, όπως η οικιστική, έως τις πιο σύνθετες και περισσότερο αφηρημένες, όπως οι μορφές της κοινωνικής πολυπλοκότητας, η συλλογικότητα και η έμφαση στον υλικό πολιτισμό. Περισσότερο από όλα, η Νεολιθική Εποχή ανθρωποποιεί τον άνθρωπο, ως διακριτή οντότητα που διαφοροποιείται από τον φυσικό περίγυρό του. Από την άποψη αυτή, η κληρονομιά της Νεολιθικής είναι σήμερα περισσότερο επίκαιρη από ποτέ.

Κωτσάκης, Κ. Μετά 9000 έτη. Γιατί μας ενδιαφέρει η Νεολιθική; Στο Μ. Θεοδωροπούλου (επιμ.), *Θέρμη και Φως, Licht und Wärme*. Αφιερωματικός τόμος στη μνήμη του Α. Φ. Χριστίδη. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 228-238 (δισσευή).

Γιατί ο άνθρωπος έγινε γεωργός και κτηνοτρόφος;

Εικόνα 2. Αναπαράσταση οικιών του νεολιθικού λιμναίου οικισμού στο Δισπηλιό Καστοριάς.

© shutterstock

ντας αντικείμενα, πρώτες ύλες, όπως **οψιανό** από τη Μήλο, αλλά και ιδέες. Η ναυσιπλοΐα στο Αιγαίο είναι από τότε καθοριστική. Οι βασικοί τύποι νεολιθικών οικισμών είναι οι **τούμπες/μαγούλες**, οι εκτεταμένοι επίπεδοι, τα σπήλαια και οι λιμναίοι. Το Σέσκλο και το Διμήνι στη Θεσσαλία, το σπήλαιο Φράγχθι στην Αργολίδα και ο λιμναίος οικισμός στο Δισπηλιό Καστοριάς (**Εικόνα 2**) αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Βασική μονάδα ενός νεολιθικού οικισμού αποτελεί το «νοικοκυριό», δηλαδή οι άνθρωποι και τα πράγματα ενός σπιτιού. Στο «νοικοκυριό» οι άνθρωποι συνειδητοποιούν τον εαυτό τους ως άτομα, αλλά και ως μέλη τόσο μιας οικογένειας όσο και ευρύτερα μιας νεολιθικής κοινότητας. Δεν υπήρχε έντονη ανισότητα, ενώ οι δεσμοί των κατοίκων μιας νεολιθικής κοινότητας ενισχύονταν από συλλογικά πανηγύρια που τελούνταν σε υπαίθριους χώρους.

Οι οικίες ήταν συνήθως μικρές, σπάνια με όροφο ή πολύχωρες, χτισμένες με πέτρες, πηλό, καλάμια και ξύλο. Περιείχαν κατασκευές για το μαγείρεμα και την αποθήκευση της τροφής. Στο Σέσκλο και στο Διμήνι λίθινοι περίβολοι περιέκλειαν τους οικισμούς. Στο Δισπηλιό διασώζονται τα κατάλοιπα των ξύλινων πασσάλων από τα σπίτια.

Στον υλικό πολιτισμό περιλαμβάνονται αγγεία (**κεραμική**), λίθινα εργαλεία, σύνεργα υφαντικής, πήλινα **ειδώλια** και ομοιώματα σπιτιών (**Εικόνες 3 & 4**). Τα ειδώλια και τα ομοιώματα, η διακόσμηση των αγγείων, τα κοσμήματα για τον στολισμό του σώματος και οι ταφικές πρακτικές βοηθούν στην προσέγγιση του συμβολικού κόσμου και της νεολιθικής **ιδεολογίας**.

Εικόνα 4. Νεολιθική κεραμική: Με βάση τα σχήματα των αγγείων μπορείτε να υποθέσετε τη χρήση τους.

Μικρό Λεξικό της Νεολιθικής

Παλαιολιθική και Νεολιθική εποχή

Εικόνα 3. Παλαιολιθικά εργαλεία (πάνω) και νεολιθικά εργαλεία (κάτω). Θ. Κατσουλάκος, Γ. Κοκκορού-Αλευρά, Β. Σκουλάτος, *Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου*, ΙΤΥ, Διόφαντος, σχολ. έτος 2022-23.

Σε τι μπορεί να χρησιμεύει το κάθε εργαλείο; Ποιες αλλαγές μεταξύ Παλαιολιθικής και Νεολιθικής Εποχής προκύπτουν αν συγκρίνουμε τα εργαλεία των δυο εποχών;

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια είναι η βασική διαφορά μεταξύ Παλαιολιθικής και Νεολιθικής Εποχής;
2. Πότε και πώς αρχίζει ο πολιτισμός σύμφωνα με την Πηγή 1;
3. Γιατί πρέπει να μας ενδιαφέρει σήμερα η Νεολιθική Εποχή σύμφωνα με την Πηγή 2;

Γλωσσάρι

Αγροτική επανάσταση: Η εμφάνιση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας στην αρχή της Νεολιθικής Εποχής. Θεωρήθηκε ότι έφερε επαναστατικές αλλαγές στη ζωή του ανθρώπου. Ονομάστηκε και «νεολιθική επανάσταση».

Αρχαίο DNA: Το DNA που εξάγεται από αρχαία ανθρώπινα κατάλοιπα, κυρίως από δόντια και από οστά του αφτιού. Βοηθά στην απόσπαση γενετικών πληροφοριών ως προς την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους.

Ειδώλια: Μικρά ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα αγαλματίδια από πηλό κυρίως και σπανιότερα από λίθο και άλλα υλικά (π.χ. οστό).

Εύφορη Ημισέληνος: Ζώνη καλλιεργήσιμων εδαφών στη Μέση Ανατολή. Έχει σχήμα μισοφέγγαρου.

Homo: Λατινική λέξη που σημαίνει «άνθρωπος». Χρησιμοποιείται στην επιστήμη για να δηλωθεί ο σύγχρονος άνθρωπος και τα συγγενικά του είδη. Πριν από τον Homo υπήρχαν προγονικά είδη του ανθρώπου, όπως οι Αυστραλοπίθηκοι και άλλοι «ανθρωπίνες», όπως ονομάζονται.

Ιδεολογία: Οι ιδέες των ανθρώπων για τον εαυτό τους, τους άλλους ανθρώπους, τον κόσμο γύρω τους, τη ζωή και τον θάνατο. Εκφράζεται μέσω υλικών συμβόλων ή/και συμβολικών πράξεων που αποτυπώνουν αφηρημένες έννοιες/αντιλήψεις.

Κεραμική: Η αγγειοπλαστική, η κατασκευή, με ψήσιμο, αγγείων από πηλό.

Μεσολιθική: Περίοδος ανάμεσα στην Παλαιολιθική και τη Νεολιθική Εποχή, όπου οι άνθρωποι βρισκόνταν στη διαδικασία μετάβασης από το κυνηγετικό-τροφοσυλλεκτικό στο τροφοπαραγωγικό-γεωργοκτηνοτροφικό στάδιο.

Μονογραμμική εξέλιξη: Θεωρία που διατείνεται ότι ο άνθρωπος εξελίχθηκε σε μια νοητή γραμμή, καθώς από το ένα είδος ανθρώπου προέκυπτε το άλλο χωρίς αυτά να συνυπάρχουν μεταξύ τους.

Νεάντερταλ: Είδος ανθρώπου. Πήρε το όνομά του από την περιοχή Νεάντερ στη Γερμανία όπου εντοπίστηκε για πρώτη φορά.

Οψιανός: Ηφαιστειογενές πέτρωμα στιλπνού μαύρου χρώματος. Λόγω της εύκολης επεξεργασίας του, αλλά και της μεγάλης σκληρότητάς του, χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή εργαλείων. Η μοναδική πηγή του στο νεολιθικό Αιγαίο ήταν η Μήλος στις Κυκλάδες, συνεπώς η εύρεσή του σε άλλα μέρη θεωρείται ένδειξη ύπαρξης ναυσιπλοΐας και ανταλλαγών.

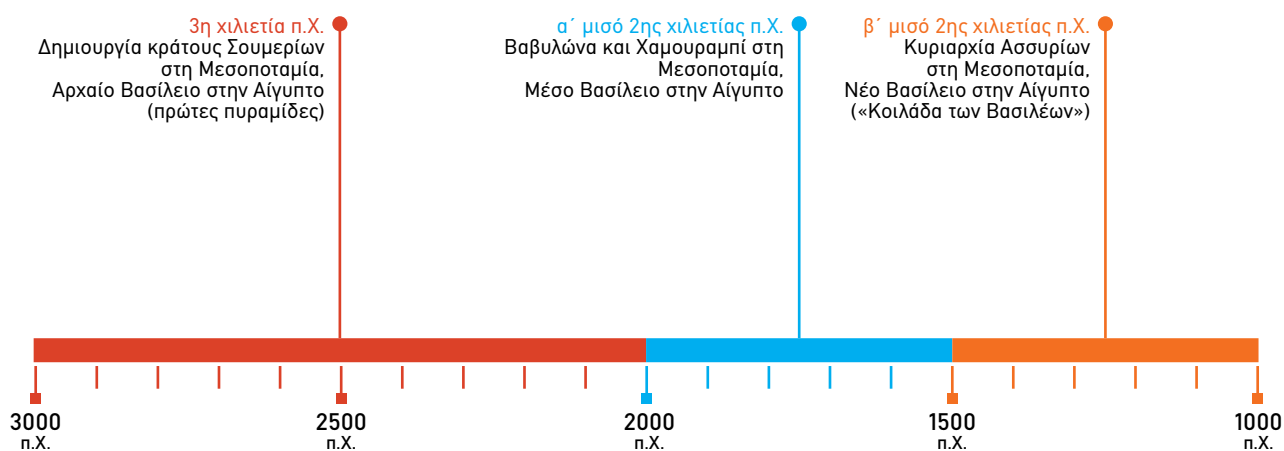
Παγετώνες: Συμπαγείς όγκοι πάγου. Στην Εποχή των Παγετώνων έζησε ο παλαιολιθικός άνθρωπος κατά τον γεωλογικό αιώνα που ονομάζεται Πλειστόκαινο. Πριν από 12.000 χρόνια περίπου οι πάγοι άρχισαν να υποχωρούν και εμφανίζεται ο νέος γεωλογικός αιώνας, το Ολόκαινο, τον οποίο διανύουμε και σήμερα.

Τούμπα/Μαγούλα: Τεχνητός γήλοφος ο οποίος δημιουργείται από τη συνεχή εγκατάσταση ανθρώπων στην ίδια θέση. Στη Μακεδονία ονομάζεται τούμπα, στη Θεσσαλία μαγούλα, στη Μέση Ανατολή τελ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Δύο σημαντικοί ανατολικοί πολιτισμοί: Η Αίγυπτος και η Μεσοποταμία

Στην Αίγυπτο, τη χώρα του ποταμού Νείλου, εμφανίζεται ένας ιδιαίτερος πολιτισμός. Τον χαρακτηρίζουν οι φαραώ, οι πυραμίδες και οι μούμιες, η πολυθεϊστική θρησκεία και οι μεγάλοι ναοί, οι αντιλήψεις για τη μετεμψύχωση, η ιερογλυφική γραφή. Στη Μεσοποταμία, ανάμεσα στους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη, εμφανίζονται οι πρώτες μεγάλες πόλεις. Οι Σουμέριοι προσφέρουν πολλά στον παγκόσμιο πολιτισμό. Στη Βαβυλώνα ο ηγεμόνας Χαμουραμπί συνδέεται με την πρώτη νομοθεσία, γραμμένη σε σφηνοειδή γραφή.

Οι λαοί της Ανατολής

Στον χώρο της Μέσης και της Εγγύς Ανατολής έζησαν κατά την προϊστορία αρκετοί σημαντικοί λαοί: οι Αιγύπτιοι, οι Σουμέριοι, οι **Ασσύριοι**, οι **Χετταίοι**, οι **Εβραίοι**, οι **Φοίνικες**. Ο καθένας από αυτούς ανέπτυξε τα δικά του πολιτισμικά χαρακτηριστικά και έχει τη δική του συμβολή στην ανθρώπινη ιστορία.

Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι

Η χώρα

Ο σημαντικός πολιτισμός της αρχαίας Αιγύπτου άκμασε από το 3100 μέχρι το 1000 π.Χ. περίπου και καθορίστηκε σημαντικά από την ύπαρξη του ποταμού Νείλου. Η εύφορη γη εκατέρωθεν του ποταμού και οι εμπορικές μεταφορές μέσω των νερών του κατέστησαν την Αίγυπτο ένα πραγματικό «δώρο του Νείλου», όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος. Στις όχθες του χτίζονται, επίσης, όλες οι σημαντικές πόλεις, όπως και οι δύο πρωτεύουσες, η αρχαιότερη (Αρχαίο Βασίλειο) Μέμφιδα στην Κάτω Αίγυπτο και η νεότερη (Μέσο Βασίλειο) Θήβα στην Άνω Αίγυπτο (**Χάρτης 1**).

Οι φαραώ

Η Αίγυπτος κυβερνήθηκε από τους **φαραώ**. Ένας από αυτούς, ο Αμένοφις Δ΄ (Ακενατών), προσπάθησε, χωρίς επιτυχία, να επιβάλει τον 14ο αιώνα π.Χ. τον μονοθεϊσμό (τη λατρεία του θεού Ήλιου). Στη συνέχεια, ένας άλλος φαραώ, ο Ραμσής Β΄, δημιούργησε τον 13ο αιώνα π.Χ. μια μεγάλη αυτοκρατορία και κυβέρνησε για 66 χρόνια σε συνθήκες ειρήνης συμβάλλοντας στην ανάπτυξη της χώρας. Τον 15ο αιώνα π.Χ. εμφανίζεται και η πρώτη γυναίκα φαραώ, η Χατσεψούτ. Παρ' όλα αυτά, ο πιο γνωστός είναι ο 18χρονος γιος του Ακενατών, ο Τουταγχαμών. Η μυθιστορηματική εύρεση του γεμάτου χρυσάφι τάφου με τη μούμια του το 1922 και οι θρύλοι που την ακολούθησαν ενίσχυσαν την **αιγυπτομανία**, αποδεικνύοντας ότι η σύγχρονη φήμη ενός αρχαίου προσώπου διαμορφώνεται σύμφωνα με κανόνες και αξίες της εποχής μας, δηλαδή με το τι πιστεύουμε για αυτό το πρόσωπο σήμερα.

Οι πυραμίδες

Οι φαραώ θάβονταν σε μνημειακούς τάφους, τις πυραμίδες, το σήμα κατατεθέν της Αιγύπτου. Οι πρώτες οικοδομήθηκαν στην Γκίζα, στην περιοχή της Μέμφιδας. Εκεί βρίσκεται και η περίφημη Σφίγγα, το μεγαλύτερο και αρχαιότερο **μονολιθικό** άγαλμα στον κόσμο (**Εικόνα 1**). Κοντά στην αιγυπτιακή πόλη Θήβα υπάρχει η «Κοιλάδα των Βασιλέων» με πάνω από 60 ανάλογους τάφους, αλλά και σημαντικούς ναούς.

Θρησκεία

Η εξουσία των φαραώ συνδεόταν και με τη θρησκεία, καθώς θεωρούνταν παιδιά θεών. Στον ναό στο Λούξορ τοποθετήθηκαν μεγάλα αγάλματα του Ραμσή Β΄ του γιου του υπέρτατου θεού Όσιρι (**Ψηφιακό υλικό-Εικόνα**). Η θρησκεία ήταν **πολυθεϊστική**. Εκτός του Όσιρι, σημαντικοί θεοί ήταν ο θεός του ήλιου, Ρα, και η θεά της γονιμότητας, Ίσις. Η πίστη στη μεταθανάτια ζωή και τη **μετεμψύχωση**, και γενικότερα στην αιωνιότητα, είχε ως αποτέλεσμα την **ταρίχευση** των σημαντικών νεκρών (μουμιοποίηση).

Χάρτης 1. Χάρτης αρχαίας Αιγύπτου. Θ. Κατσουλάκος, Γ. Κοκκορού-Αλευρά, Β. Σκουλάτος, *Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου ΙΤΥ, Διόφαντος, σχολ. έτος 2022-2023.*

Αίγυπτος

Εικόνα 1. Η Σφίγγα και οι πυραμίδες στην Γκίζα.

© shutterstock

Γραφή - Ιερογλυφικά

Στην αιωνιότητα αποσκοπούσε και η χρήση της γραφής. Τα ιερογλυφικά –τα οποία έχουν **αποκρυπτογραφηθεί** χάρη στην περίφημη στήλη της Ροζέτας, μια πέτρινη πλάκα όπου ήταν γραμμένο το ίδιο κείμενο σε ιερογλυφικά και αρχαία ελληνικά– συναντώνται επάνω σε **παπύρους**, αλλά κυρίως στους τοίχους των τάφων και των ναών, δοξάζοντας τους θεούς και τους φαραώ (**Εικόνα 2**). Συνέτειναν στην υπογράμμιση και τη διαιώνιση των έντονων διακρίσεων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων στην αιγυπτιακή κοινωνία. Στην κορυφή της κοινωνίας δέσποζαν ο φαραώ και η οικογένειά του, ενώ ακολουθούσαν οι κρατικοί αξιωματούχοι και το ιερατείο. Όλοι αυτοί ήταν κάτοχοι της γης, την οποία καλλιεργούσαν πληρώνοντας βαρείς φόρους οι χωρικοί, προσφέροντας παράλληλα υπηρεσίες στην κατασκευή όλων των μεγάλων μνημείων, όπως οι πυραμίδες, για τη διαιώνιση της δόξας των «θεόσταλων» ηγεμόνων τους. Σημαντική θέση στην κοινωνία κατείχαν επίσης οι γραφείς, ενώ σε καλύτερη μοίρα ήταν οι τεχνίτες που ζούσαν στις πόλεις (**Πηγή 1**).

Η Μεσοποταμία

Η χώρα και οι πρώτες πόλεις

Μεταξύ των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη, στο σημερινό Ιράκ, αναπτύχθηκαν σημαντικοί αρχαίοι πολιτισμοί. Το νερό των ποταμών ήταν καθοριστικό για την ανάπτυξη της περιοχής (**Πηγή 2**). Αξιοποιήθηκε για την **άρδευση** του εδάφους ώστε να γίνει εύφορο. Οι ερευνητές θεωρούν ότι εκεί εμφανίστηκαν οι πρώτες μεγάλες πόλεις, οι οποίες λειτουργούσαν ως ανεξάρτητα κράτη, ενώ ένας ηγεμόνας ασκούσε εξουσία. Αργότερα, στην ίδια περιοχή αναπτύχθηκαν ενιαία κράτη, όπως το ασσυριακό και το βαβυλωνιακό, και ο ηγεμόνας ήταν πλέον βασιλιάς.

Οι Σουμέριοι και οι πόλεις τους

Στους λαούς της Μεσοποταμίας, ανάμεσα στο 3000 και το 1500 π.Χ., συγκαταλέγονται οι Σουμέριοι (**Ψηφιακό υλικό-Χάρτης**). Στις τειχισμένες σουμεριακές πόλεις, όπως η Ουρ και η Ουρούκ, υπήρχαν μεγάλα ανάκτορα και ιδιότυποι βαθμιδωτοί ναοί, κέντρα της **πολυθεϊστικής** τους θρησκείας, τα ζικκουράτ. Υπήρχαν επίσης διώροφα σπίτια με επίπεδη στέγη, καθώς και δίκτυο δρόμων. Στην Ουρ εντοπίστηκε και ένα βασιλικό νεκροταφείο του πρώτου μισού της 3ης χιλιετίας π.Χ. με πλούσια **κτερίσματα**, τα οποία αναδεικνύουν το επίπεδο της σουμεριακής μεταλλοτεχνίας και κοσμηματοτεχνίας, αλλά και τις γνώσεις **πυροτεχνολογίας**.

1. Η σημασία των ιερογλυφικών

Τα «Κείμενα των Πυραμίδων» αποτελούν σταθμό στην εξέλιξη της γλώσσας των ανθρώπων της εποχής και απηχούν τις μεταθανάτιες αντιλήψεις τους, καθώς είναι χαραγμένα στους τοίχους των διαδρόμων και των ταφικών θαλάμων εννέα πυραμίδων του Αρχαίου Βασιλείου και της Πρώτης Μεταβατικής περιόδου, που ακολουθεί αμέσως μετά. [...] Στα χρόνια της βασιλείας του Ραμσή Β΄, οι τοίχοι των διαδρόμων και των ταφικών θαλάμων διακοσμούνται με τα Αμντουάτ, «Κείμενα-Οδηγούς του Κάτω Κόσμου» (μόνο για τους φαραώ και ελάχιστους εκλεκτούς ευγενείς) καθώς και με τις νεκρικές επωδούς, το «Βιβλίο των Νεκρών», συνήθως γραμμένες σε τοίχους ή και παπύρους, μέσα ή κοντά στις μούμιες, οι οποίες συνόδευαν τους νεκρούς προκειμένου να κριθούν επιτυχώς ενώπιον του θεϊκού δικαστηρίου.

Διασκευή από την ιστοσελίδα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, *Εισαγωγή στις Αιγυπτιακές αρχαιότητες*.

Εικόνα 2. Τμήμα από τον λεγόμενο «πάπυρο του Ανί», ενός Αιγύπτιου γραφέα (περίπου 1240 π.Χ.), «Βίβλος των Νεκρών». Διακρίνονται ιερογλυφικά καθώς και θεϊκά όντα με κεφάλι ζώου ή πουλιού. **Ποιοι Αιγύπτιοι θεοί να είναι άραγε; Αναζητήστε τους με βάση τα χαρακτηριστικά τους (π.χ. κεφάλι τσακαλιού).** Από τη νεκρόπολη των Θηβών. Σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο.

Μεσοποταμία

Ανακαλύψεις των Σουμερίων

Οι Σουμέριοι συνδέονται, επιπλέον, με την ανακάλυψη και την εφαρμογή σημαντικών καινοτομιών όπως ο τροχός και το άρμα, η μέτρηση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων, τα μεταλλικά εργαλεία και η τελειοποίηση του άροτρου, η ψημένη πλίνθος στην αρχιτεκτονική, τα πρώτα μέσα ανταλλαγής από μέταλλα (ράβδοι και δαχτυλίδια), το αστρικό ημερολόγιο (Εικόνα 3).

Γραφή και νομοθεσία

Η αποκρυπτογράφηση της γραφής τους, της *σφηνοειδούς*, η οποία βρέθηκε σε αρχεία από πήλινες ψημένες πινακίδες, ανέδειξε, εκτός από τον διοικητικό, και τον πνευματικό τους κόσμο. Το Έπος του Γκιλγκαμές, με θέματα στο περιεχόμενό του που συναντώνται αργότερα τόσο στη Βίβλο όσο και στα ομηρικά έπη, ήταν γραμμένο σε αυτή τη γραφή. Τον 18ο αιώνα π.Χ. καταγράφεται, από τον ηγεμόνα της Βαβυλώνας Χαμουραμπί, σε σφηνοειδή γραφή, η πρώτη νομοθεσία (κώδικας) με αυστηρότατους νόμους. Τμήμα της διασώζεται σε μια στήλη από βασάλτη στο μουσείο του Λούβρου, στην κορυφή της οποίας ο θεός Σαμάς παραδίδει τους νόμους στον Χαμουραμπί (Εικόνα 4).

© shutterstock

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιον ρόλο έπαιξαν οι γεωγραφικές συνθήκες στην ανάπτυξη του πολιτισμού; Προς αυτή την κατεύθυνση να αξιοποιήσετε τον χάρτη και την Πηγή 2.
2. Ποια ήταν η σημασία των ιερογλυφικών στην αρχαία Αίγυπτο; Στην απάντησή σας να λάβετε υπόψη, εκτός από το αφηγηματικό κείμενο του βιβλίου σας, και την Πηγή 1.

Εικόνα 4. Ο θεός Σαμάς παραδίδει τη νομοθεσία στον Χαμουραμπί. Στο κάτω μέρος υπάρχει τμήμα της σφηνοειδούς επιγραφής με τους νόμους. «Εγώ ο Χαμουραμπί, είμαι ο βασιλιάς της δικαιοσύνης, στον οποίο ο Σαμάς εμπιστεύθηκε τον νόμο. Τα λόγια μου είναι διαταγές· οι πράξεις μου δεν έχουν τις όμοιές τους· χωρίς σημασία είναι μόνο για τους ανόητους...».

Ποιο μήνυμα πιστεύετε πως μεταφέρει στους υπηκόους του Χαμουραμπί η συγκεκριμένη απεικόνιση της στήλης; Σας θυμίζει κάποια ανάλογη περίπτωση;

2. Η συμβολή του γεωγραφικού χώρου στην ανάπτυξη του πολιτισμού

Τα μεγάλα ποτάμια της Μέσης Ανατολής διέσχιζαν άνυδρες πεδιάδες των οποίων το έδαφος εμπλουτιζόταν σε ετήσια βάση από πλημμύρες [...] Αντίστοιχα, σε περιόδους ξηρασίας, ποτάμια ύδατα μεταφέρονταν μέσω καναλιών στα διψασμένα αγροκτήματα για να τα αρδεύσουν. Στις εύφορες πεδιάδες, μια σχετικά μικρή περιοχή μπορούσε να θρέψει πληθώρα ανθρώπων. Συνεκδοχικά, το ίδιο περιβάλλον υπήρξε το ιδανικό εφελτήριο για τη συγκρότηση μεγάλων πόλεων. Σε μια περίοδο όπου οι χερσαίες μετακινήσεις διενεργούνταν με πρωτόγονα μέσα, οι πλωτοί ποταμοί ισοδυναμούσαν με μεγάλες λεωφόρους, κατά μήκος των οποίων τα πλοία μετέφεραν με σχετικά ανέξοδο τρόπο σιτηρά και οικοδομικά υλικά σε απομακρυσμένα τμήματα του βασιλείου.

Geoffrey Blainey, *Συνοπτική Ιστορία του κόσμου*, μετ. Ι. Περαντανάκης, Φυτράκης, Αθήνα 2008, σσ. 82-83.

Εικόνα 3. Το «Πρότυπο της Ουρ», αντικείμενο που βρέθηκε σε τάφο της νεκρόπολης της Ουρ (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

Επιτεύγματα των ανατολικών πολιτισμών

© shutterstock

Γλωσσάρι

Αιγυπτομανία: Ο ενθουσιασμός και η εμμονή με ό,τι σχετίζεται με την αρχαία Αίγυπτο. Οδήγησε στη μίμηση της αιγυπτιακής τέχνης, αλλά και στην αφαίρεση αιγυπτιακών αρχαιοτήτων για τον εμπλουτισμό ιδιωτικών συλλογών αρχαιοτήτων και συλλογών μουσείων της Δύσης.

Αποκρυπτογράφηση: Η ανάγνωση και κατανόηση ενός κειμένου που είναι γραμμένο σε κάποια γλώσσα η οποία δεν είναι σε χρήση σήμερα.

Άρδευση: Τεχνητή παροχή νερού σε έδαφος που καλλιεργείται. Λόγω της εφαρμογής της από τους πολιτισμούς της Μεσοποταμίας, αυτοί αποκαλούνται και «αρδευτικοί πολιτισμοί».

Ασσύριοι: Αρχαίος λαός που κατοικούσε στην περιοχή της Μεσοποταμίας.

Βίβλος των Νεκρών: Εικονογραφημένα κείμενα σε ιερογλυφική γραφή που συνόδευαν τους αρχαίους Αιγύπτιους στον τάφο τους.

Εβραίοι: Ο γνωστός και από την Παλαιά Διαθήκη αρχαίος λαός με τη μονοθεϊστική θρησκεία.

Έπος του Γκιλγκαμές: Το αρχαιότερο γνωστό λογοτεχνικό έργο, που περιγράφει τις περιπέτειες του βασιλιά της πόλης Ουρούκ, Γκιλγκαμές.

Κτέρισμα: Αντικείμενο που συνόδευε τον νεκρό στον τάφο του. Μπορεί να ήταν συμβολικό, αξίας, καθημερινής χρήσης ή αγαπημένο αντικείμενο του νεκρού όσο ζούσε.

Μετεμψύχωση: Η αντίληψη ότι μετά τον θάνατο ενός ανθρώπου η ψυχή μεταβαίνει σε άλλον άνθρωπο, ζώο ή φυτό.

Μονολιθικός: Κατασκευασμένος από ένα μεγάλο κομμάτι πέτρας.

Πάπυρος: Φυτό που φυτρώνει στις όχθες του Νείλου. Χρησίμευε ως γραφική ύλη, αλλά και για την κατασκευή μέχρι και πλεούμενων.

Πολυθεϊστική θρησκεία: Η πίστη των ανθρώπων σε περισσότερους από έναν θεούς. Το αντίθετο είναι ο μονοθεϊσμός.

Πυροτεχνολογία: Η γνώση γύρω από τον έλεγχο και τη χρήση της φωτιάς.

Σφηνοειδής γραφή: Το αρχαιότερο γνωστό σύστημα γραφής. Ήταν σε χρήση μέχρι τον 1ο αιώνα μ.Χ. Με ένα αμβλύ καλάμι που λειτουργούσε ως γραφίδα αποτυπώνονταν στον ψηλό σημεία σε σχήμα σφήνας.

Ταρίχευση/Μουμιοποίηση: Η επέμβαση για την καθυστέρηση της αποσύνθεσης του νεκρού σώματος στην Αίγυπτο. Είχε ως κατάληξη τη δημιουργία της μούμιας.

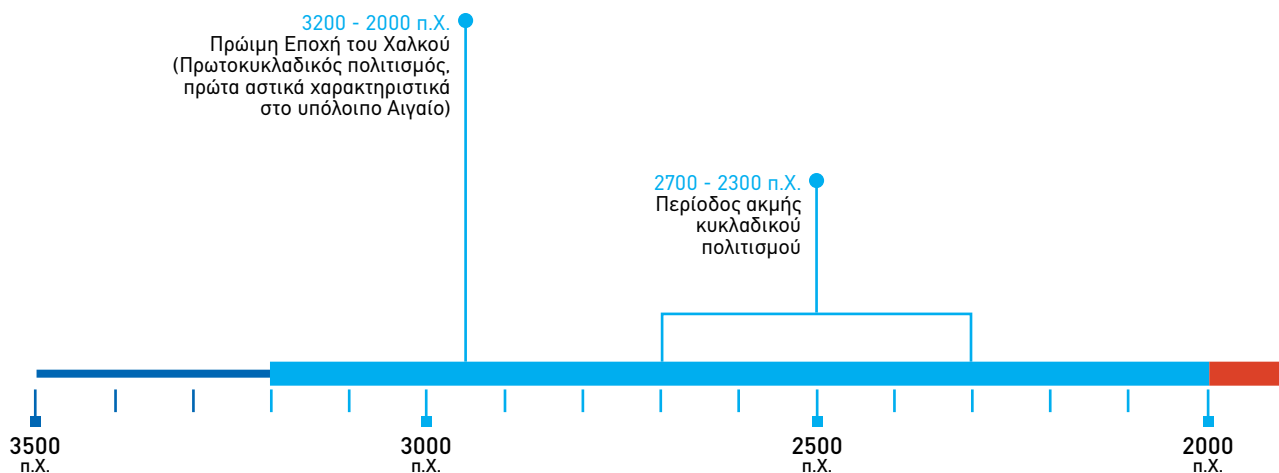
Φοίνικες: Αρχαίος λαός που κατοικούσε στα παράλια της Μεσογείου σε περιοχές του σημερινού Λιβάνου, Ισραήλ και Συρίας. Ασχολήθηκαν με το εμπόριο και είχαν πολλές επαφές αργότερα, ανταγωνιστικές συνήθως με τους Έλληνες. Είναι γνωστές οι πόλεις τους (Βύβλος, Ουγκαρίτ, Σιδώνα), αλλά και το αλφάβητό τους.

Χετταίοι: Αρχαίος λαός που κατοικούσε κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. στη Μικρά Ασία, αλλά εξαφανίστηκε τον 12ο αιώνα π.Χ. Δημιούργησαν δυνατό κράτος και συγκρούστηκαν με τους Αιγύπτιους και τον Ραμσή Β΄. Τα αρχεία τους, σε σφηνοειδή γραφή, προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για την εποχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Κυκλαδικός πολιτισμός

Την 3η χιλιετία π.Χ. αναπτύσσεται στις Κυκλάδες ένας ιδιαίτερος πολιτισμός στενά δεμένος με τη θάλασσα και το εμπόριο. Μαρμάρινα ανθρωπόμορφα ειδώλια –τα κυκλαδικά ειδώλια– και τηγανόσχημα σκεύη είναι τα χαρακτηριστικά ευρήματα που τον προσδιορίζουν. Στο Δασκαλιό της Κέρου μπορεί να υπήρχε ένα μεγάλο ναυτικό ιερό για όλες τις Κυκλάδες.

Η 3η χιλιετία π.Χ. στο Αιγαίο

Κατά την 3η χιλιετία π.Χ. (Πρώιμη Εποχή του Χαλκού) εμφανίζονται στο Αιγαίο **πρωτοαστικά** χαρακτηριστικά (Πηγή 1). Στη Λήμνο, στο βορειοανατολικό Αιγαίο, η οχυρωμένη πόλη της Πολιόχνης, απέναντι από την Τροία, αποτελείται από αυτοτελή **μεγαρόσχημα** οικοδομήματα, δρόμους, πλατείες, κοινοτική σιταποθήκη και έναν χώρο που θεωρείται «βουλευτήριο» για 50 περίπου άτομα. Στη νότια ηπειρωτική Ελλάδα ξεχωρίζουν σε οχυρωμένους, επίσης, οικισμούς τα **«κτήρια με διαδρόμους»** (π.χ. Λέρνα Αργολίδας), τα οποία ταυτίζονται με δημόσια κτίσματα ή οικίες τοπαρχών.

Πρωτοκυκλαδικός πολιτισμός

Την ίδια περίοδο, στα νησιά των Κυκλάδων ανθίζει ένας ιδιότυπος νησιωτικός πολιτισμός (**πρωτοκυκλαδικός**) (Χάρτης 1). Σήμα κατατεθέν του αρχαιολογικά ευρήματα όπως τα μαρμάρινα ειδώλια και τα πήλινα τηγανόσχημα σκεύη. Αξιοπερίεργο είναι το γεγονός πως με το τέλος της 3ης χιλιετίας αυτά τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά εξαφανίστηκαν χωρίς ακόμα να υπάρχει κάποια επαρκής εξήγηση για αυτό. Γνωρίζουμε μόνο ότι κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. οι Κυκλάδες εμφανίζουν μινωικά χαρακτηριστικά, επηρεασμένες από τη γειτονική Κρήτη.

Η σημασία της θάλασσας

Οι Κυκλαδίτες, ευνοημένοι και από την κομβική γεωγραφική θέση του τόπου τους στο Αιγαίο, ήταν έμπειροι ναυτικοί και ασχολούνταν πιθανόν με το **διαμετακομιστικό εμπόριο** ή/και με την πειρατεία. Τα πλοία ήταν συνεπώς βασικό κομμάτι της ζωής τους. Έτσι δικαιολογείται και η παρουσία παραστάσεων πλοίων στα τηγανόσχημα σκεύη αλλά και σε βραχογραφίες. Στα θαλασσινά ταξίδια τους δεν αντάλασαν βέβαια μόνο αγαθά, αλλά γνώριζαν και νέους πολιτισμούς και τις ιδέες τους. Είναι χαρακτηριστική, άλλωστε, η αναφορά των ερευνητών σε ένα «**διεθνές πνεύμα**» που επικρατούσε εκείνη την περίοδο στο Αιγαίο.

Οι οικισμοί

Οι οικισμοί ήταν συνήθως παραθαλάσσιοι, σε φύσει οχυρές ή οχυρωμένες θέσεις, και καταλάμβαναν ακρωτήρια, χαμηλούς λόφους και πλαγιές. Ο μεγαλύτερος από αυτούς (Σκάρκος στην Ίο) αποτελούνταν από ορθογώνιες, πετρόκτιστες οικίες με όροφο και αυλή, αγωγούς αποχέτευσης και χώρους εργαστηρίων, ενώ εντοπίστηκαν δρόμοι, πλατείες και οχυρώσεις.

Στο Καστρί της Σύρου οι οικίες «στριμώνχονται» σε έναν απόκρημνο λόφο που περιορίζεται από λιθόκτιστο σύστημα οχύρωσης το οποίο ενισχύεται με πεταλόσχημους πύργους.

Συστήματα οχύρωσης με τείχη στις ογκώδεις πέτρες των οποίων χαράσσονται διάφορα σύμβολα και πλοία εμφανίζονται ήδη από το τέλος της Νεολιθικής Εποχής (Στρόφιλας Άνδρου). Η πρόνοια αυτή για ασφάλεια αναδεικνύει πιθανόν και τις συνθήκες ζωής στο Αιγαίο της 3ης π.Χ. χιλιετίας.

Ένα ναυτικό ιερό:

Τα τελευταία χρόνια στη βραχονησίδα Δασκαλιό, δίπλα στην Κέρο, η αρχαιολογική έρευνα εντόπισε τα κτίσματα μιας διαφορετικού τύπου εγκατάστασης (**Εικόνα 1**). Το πυραμιδοειδές νησάκι, που ήταν τότε ενωμένο με την Κέρο, θεωρήθηκε ένα μεγάλο ιερό, συνδεδεμένο πιθανόν με ναυτικές δραστηριότητες, όπου μαζεύονταν οι Κυκλαδίτες, αλλά πιθανόν και κάτοικοι από το υπόλοιπο Αιγαίο, για να συμμετάσχουν σε τελετουργίες. Είναι πολύ πιθανόν το Δασκαλιό να αποτελούσε ένα πολύ σημαντικό **τοπόσημο** της εποχής, το οποίο ήταν ορατό από τη θάλασσα και δέσποζε στους θαλάσσιους δρόμους επικοινωνίας του Αιγαίου. Έτσι μπορεί να εξηγηθεί και το γεγονός της χρήσης αστραφτερού λευκού ναξιώτικου μαρμάρου στη

Χάρτης 1.

Χάρτης της Ελλάδας με τη θέση των Κυκλάδων

1. Το Αιγαίο κατά την 3η χιλιετία π.Χ.

Κρίσιμες εξελίξεις στα διάφορα μέρη του Αιγαίου, πέρα από την εντατικοποίηση της επικοινωνίας σε μακρινές αποστάσεις, και το υψηλό κύρος που αποκτούν τα μέταλλα, αποτελούν η εξάπλωση των οικισμών, η χρήση του αρότρου, η κατασκευή μνημειακών κτηρίων, οι νέοι τρόποι κατάδειξης και καθιέρωσης της ιδιοκτησίας μέσω σφραγίδων και σφραγισμάτων, οι ενδείξεις για ανθούσες τοπικές ιεραρχίες, η αυξημένη παραγωγή περίτεχνων αντικειμένων, η οποία συχνά απαιτεί μεγάλη δεξιοτεχνία, η αυξανόμενη φροντίδα για ταφικά έθιμα και η εισαγωγή νέων πρακτικών πόσης (που ίσως συνδέονταν είτε με την αρχή είτε με την περαιτέρω ανάπτυξη της κατανάλωσης κρασιού), όπως αποδεικνύεται από την εντυπωσιακή αύξηση της ποικιλίας και του αριθμού των αγγείων για κατανάλωση, μεταφορά και σερβίρισμα υγρών.

C. Broodbank, *Οι Πρώιμες Κυκλάδες, Μια ανάλυση στο πλαίσιο της νησιωτικής αρχαιολογίας*, μετ. Γ. Παπαδάτος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2009, σ. 447 (διασκευή).

δόμηση των κτισμάτων του, αλλά και η εύρεση αντικειμένων από ξενόφερτες στην Κέρο πρώτες ύλες.

Νεκροταφεία

Εκτός από τους οικισμούς, αξιοσημείωτη είναι η εύρεση των νεκροταφείων, νεκροπόλεων στην ουσία, όπως δείχνουν οι 600 τάφοι στη Χαλανδριανή της Σύρου, των προϊστορικών Κυκλαδίων. Οι τάφοι δέχονταν περισσότερους από έναν νεκρούς, οι οποίοι συνοδεύονταν με **κτηρίσματα**, όπως μαρμάρινα αγγεία και ειδώλια, ασημένια και χάλκινα κοσμήματα, χάλκινα αντικείμενα καλλωπισμού, χάντρες από λίθους ή όστρεα και αγγεία. Χάλκινα όπλα έχουν βρεθεί σε πολύ λίγους τάφους.

Τα κυκλαδικά ειδώλια

Τα μαρμάρινα κυκλαδικά ειδώλια κατατάσσονται από τους ερευνητές σε διάφορους τύπους (**Εικόνες 2, 3 & Ψηφιακό υλικό: Εικόνα**). Από τις αρχές του 20ού αιώνα επηρέασαν πολλούς καλλιτέχνες και απέκτησαν καλλιτεχνική αξία. Για αυτό συνδέονται, άλλωστε, και με **αρχαιοκαπηλική** δραστηριότητα.

Τα ειδώλια ήταν διαφόρων μεγεθών –τα μεγαλύτερα είχαν ύψος 1,5 μέτρο–, με αποτέλεσμα κάποιοι ειδικοί να θεωρούν ότι στις Κυκλάδες γεννήθηκε η μνημειακή **πλαστική**. Παριστάνουν κυρίως γυναίκες, αρκετές από αυτές εγκύους, καθώς και τύπους ανθρώπων όπως μουσικούς και πολεμιστές, αλλά και συμπλέγματα που αποτελούνται από περισσότερα ειδώλια. Ένα τυπικό κυκλαδικό ειδώλιο έχει τα εξής χαρακτηριστικά: κεφάλι γερμένο ελαφρά προς τα πίσω, πλαστική απόδοση λεπτομερειών (μύτη, περίγραμμα ματιών, εγχαράξεις), χέρια διπλωμένα κάτω από το στήθος και πόδια ενωμένα μεταξύ τους με τέτοια κλίση που δεν μπορεί να υποστηρίξει όρθια στάση. Έχει αποδειχθεί πως στην αρχαιότητα δεν έδιναν την εντύπωση της λευκότητας που προσφέρουν σήμερα, καθώς οι ανατομικές λεπτομέρειες (μάτια, στόμα) και άλλα στοιχεία τονίζονταν με χρώμα.

Συνιστούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ερμηνείας των αρχαιολογικών ευρημάτων σε σχέση με τη χρήση και τη σημασία τους. Είναι πολύ πιθανόν να διαδραμάτιζαν διαφορετικό ρόλο σε διαφορετικό πλαίσιο και να μην είχαν μία αποκλειστική χρήση. Βρίσκονται ως κτερίσματα σε τάφους, αλλά και ως αντικείμενα που συμμετέχουν σε ιδιότυπες τελετουργίες, όπως, για παράδειγμα, τα σπασμένα γυναικεία ειδώλια του «θησαυ-

Εικόνα 1. Η νησίδα Δασκαλιό όπως φαίνεται από τον αρχαιολογικό χώρο του Κάβου στην Κέρο.

© shutterstock

Εικόνες 2 & 3. Κυκλαδικά ειδώλια που εκτίθενται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, στην Αθήνα. Δεξιά, ο «αρπιστής της Κέρου» (2700-2300 π.Χ.).

Κυκλαδικά ειδώλια

Εικόνα 4. Κυκλαδικό τηγανόσχημο σκεύος με παράσταση πλοίου, από τη Χαλανδριανή Σύρου (2800-2300 π.Χ.), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

ρού της Κέρου», προϊόντα σκόπιμης θραύσης που θεωρούνται υπολείμματα κάποιας τελετουργίας η οποία διαδραματιζόταν στον Κάβο της Κέρου, απέναντι από το Δασκαλιό.

Τηγανόσχημα αγγεία

Τα πήλινα τηγανόσχημα σκεύη, διακοσμημένα με σπείρες, τρίγωνα, ομόκεντρους κύκλους και άλλα μοτίβα, προέρχονται από τάφους και οικισμούς, και η χρήση τους είναι άγνωστη (Εικόνα 4). Θεωρείται σίγουρο πάντως ότι οι παραστάσεις τους έχουν κάποιον ιδιαίτερο συμβολισμό. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η απεικόνιση ενός κωπήλατου πλοίου σε τηγανόσχημο σκεύος από τη Σύρο.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Οι Κυκλάδες χαρακτηρίζονται συνήθως ως «γέφυρα» πολιτισμού. Παρατηρώντας τη γεωγραφική θέση τους μπορείτε να δικαιολογήσετε τον συγκεκριμένο χαρακτηρισμό;
2. Αναγνωρίστε και περιγράψτε τα αρχαιολογικά αντικείμενα των εικόνων. Ποια θα μπορούσε να ήταν η χρήση τους; Ποιες πληροφορίες μάς δίνουν για τον κυκλαδικό πολιτισμό;
3. Σύμφωνα με την Πηγή 2, ποια είναι η κυριότερη συνέπεια της λεηλασίας των κυκλαδικών ειδωλίων ως προϊόντων παράνομων ανασκαφών (λαθρανασκαφών);

2. Η αρχαιοκαπηλία και η λεηλασία των κυκλαδικών ειδωλίων

Είναι θλιβερό το γεγονός ότι τα περισσότερα πρωτοκυκλαδικά ειδώλια που φυλάσσονται ή εκτίθενται σήμερα στα διάφορα μουσεία του κόσμου (εκτός των ελληνικών κρατικών μουσείων) και σχεδόν όλα εκείνα που βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές προέρχονται από λαθρανασκαφές. Τα σημεία και οι συνθήκες εύρεσης των ειδωλίων είναι άγνωστα [...]. Επομένως, τα αντικείμενα αυτά μπορούν να προσθέσουν ελάχιστα στη γνώση και κατανόηση του απώτερου κυκλαδικού παρελθόντος. Η λεηλασία των κυκλαδικών αρχαιοτήτων αντιπροσωπεύει μια τραγική απώλεια γνώσης. Η επιθυμία των μεγάλων μουσείων της Δυτικής Ευρώπης να δημιουργήσουν τις συλλογές τους οδήγησε στην αναζήτηση καλλιτεχνικών θησαυρών στην Ελλάδα [...] συμπεριλαμβανομένων των μαρμάρινων κυκλαδικών ειδωλίων [...]

Colin Renfrew, Μαρίζα Μαρθάρη, Michael Boyd, *Λεηλασία Αρχαιοτήτων: Η Μάστιγα της Κυκλαδικής Αρχαιολογίας στο Κυκλαδική Κοινωνία 5000 χρόνια πριν*, Κατάλογος Έκθεσης. Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, σσ. 129-137, Αθήνα - Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού 2016, σ. 129.

Κυκλαδικός πολιτισμός

Γλωσσάρι

Αρχαιοκαπηλία: Παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων ύστερα από παράνομη ανασκαφή ή/και κλοπή, και παράνομη εξαγωγή τους από τη χώρα στην οποία βρέθηκαν.

Διαμετακομιστικό εμπόριο: Μεταφορά αγαθών από μία περιοχή σε άλλη με τη μεσολάβηση τρίτων.

Διεθνές πνεύμα: Η παρουσία και εμπορική δραστηριότητα πολλών διαφορετικών λαών και πολιτισμών στον χώρο του Αιγαίου κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού.

«Κτήρια με διαδρόμους»: Κτίσματα με δύο κύρια δωμάτια και διαδρόμους. Κάποια, όπως στη Λέρνα της Αργολίδας, είναι γνωστά και ως «οικίες των κεράμων», επειδή βρέθηκαν υπολείμματα από πολλά πήλινα κεραμίδια που αποτελούσαν τη στέγη τους.

Μεγαρόσχημο: Το μέγαρο είναι ένα ορθογώνιο κτήριο που αποτελείται από τρεις χώρους: μία στεγασμένη είσοδο, έναν προθάλαμο και την κύρια αίθουσα. Την ίδια μορφή είχαν αργότερα τα μυκηναϊκά ανάκτορα και οι αρχαίοι ελληνικοί ναοί

Πλαστική: Η κατασκευή γλυπτών αγαλμάτων, γλυπτική τέχνη.

Πρωτοαστικά χαρακτηριστικά: Στοιχεία (π.χ. δρόμοι, πλατείες, δημόσια κτήρια) που παραπέμπουν σε μια πρώτη μορφή πόλης.

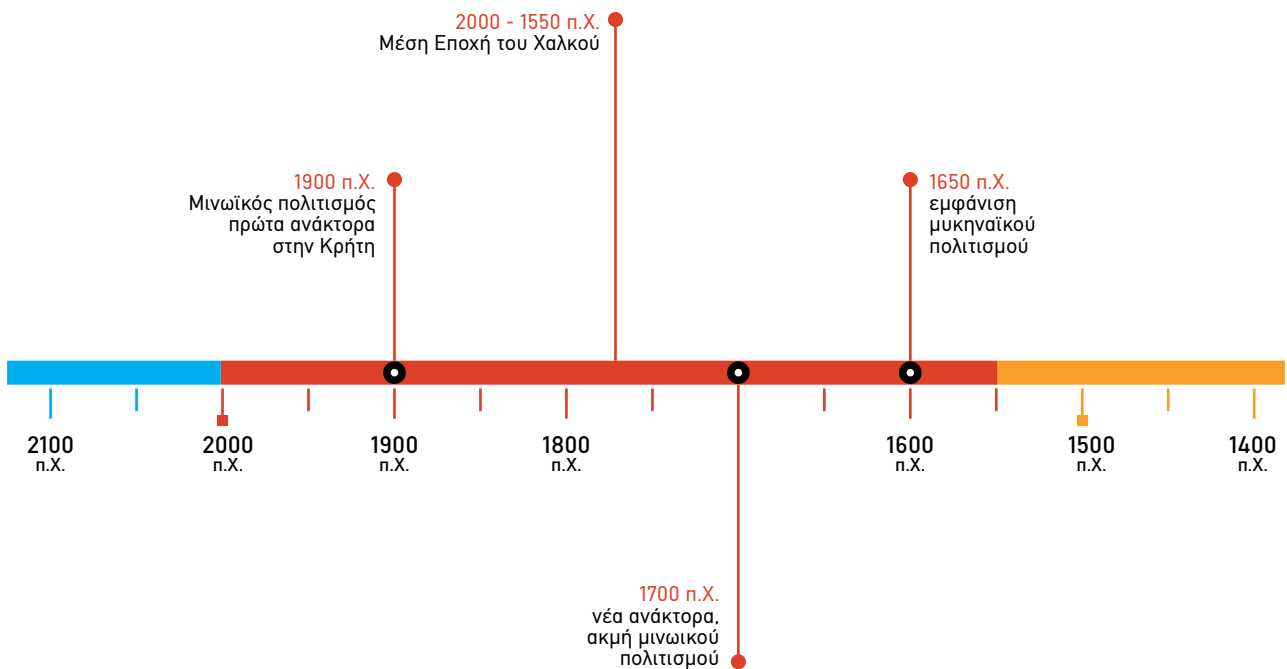
Πρωτοκυκλαδικός πολιτισμός: Επιστημονική ονομασία της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στις Κυκλάδες.

Τοπόσημο: Χαρακτηριστικό σημείο ενός τόπου, μέρος αναφοράς για αυτόν, π.χ. η Ακρόπολη είναι το τοπόσημο της Αθήνας, ο Λευκός Πύργος της Θεσσαλονίκης κ.λπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Μινωικός πολιτισμός

Στο νησί της Κρήτης κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. ανθίζει ο μινωικός πολιτισμός. Κύριο χαρακτηριστικό του η παρουσία μεγάλων κέντρων, των ανακτόρων, όπως στην Κνωσό, που φαίνεται πως δεσπόζουν παντού, στη ζωή, στη θρησκεία και στην τέχνη. Η Γραμμική Α γραφή εξυπηρετεί τις λειτουργίες τους. Οι αρχαίοι Κρήτες μέσω του εμπορίου εξαπλώθηκαν σε όλο το Αιγαίο και γενικότερα στη ανατολική Μεσόγειο. Το Ακρωτήριο στη Σαντορίνη, το οποίο καταστράφηκε από την έκρηξη του ηφαιστείου της, είχε έντονα μινωικά χαρακτηριστικά.

Η ανακάλυψη του μινωικού πολιτισμού

Στο πρώτο μισό της 2ης χιλιετίας π.Χ. αναπτύσσεται στην Κρήτη ο μινωικός πολιτισμός (Χάρτης 1). Το 1900 ο Άγγλος αρχαιολόγος Άρθουρ Έβανς ανασκάπτει και αναπαριστά την Κνωσό συνδέοντάς τη με τον μυθικό βασιλιά Μίνωα, ενώ ενισχύει το εύρημά του και με άλλες μυθολογικές αναφορές (Λαβύρινθος και Μινώταυρος). Από τότε οι αρχαιολόγοι ασχολούνται με τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών του μινωικού πολιτισμού άλλοτε ακολουθώντας και άλλοτε ασκώντας έντονη κριτική στις ερμηνείες και στις αναπαράστασεις του Έβανς.

Τα ανάκτορα

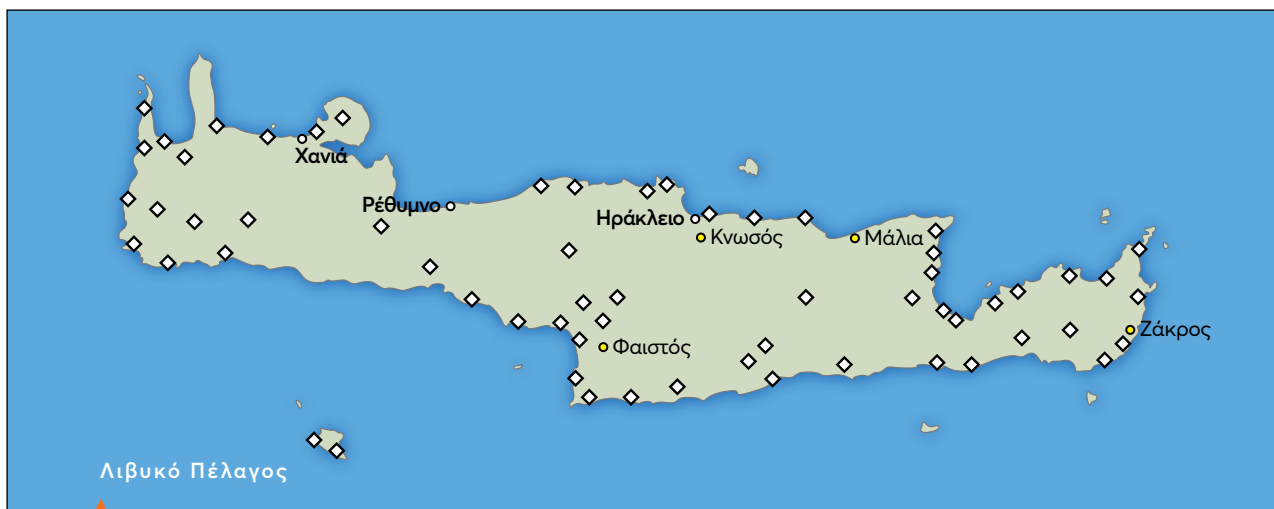
Κεντρική θέση κατέχουν τα λεγόμενα ανάκτορα (Εικόνα 1), τα οποία είχαν τυποποιημένη χωροοργάνωση, ενώ η κατασκευή τους φαίνεται πως λάμβανε υπόψη το τοπικό περιβάλλον, εφαρμόζοντας μια πρώιμη **βιοκλιματική αρχιτεκτονική**. Χρονολογικά διακρίνονται δύο φάσεις. Πρωτοχτίζονται το 1900 π.Χ. (παλαιοανακτορική περίοδος), ενώ νέα ανάκτορα (νεοανακτορική) οικοδομούνται το 1700 π.Χ. Βασικά χαρακτηριστικά τους είναι τα ακόλουθα:

- Μια μεγάλη αστέγαστη κεντρική αυλή γύρω από την οποία διατάσσονται διάφοροι χώροι (κατοικίας, θρησκευτικοί, αποθηκευτικοί, εργαστηριακοί).
- Όροφοι με καλοδουλεμένους εξωτερικά τοίχους.
- Προσεγγμένη εσωτερική διαρρύθμιση με τη χρήση και άλλων αυλών, καθώς και **πολυθύρων**, φωταγωγών και συστημάτων ύδρευσης και αποχέτευσης.
- Μια ολόκληρη πτέρυγα (συνήθως η δυτική) με χώρους γεμάτους από μεγάλα πιθάρια για την αποθήκευση προϊόντων, λαδιού και κρασιού κυρίως, τα οποία ξεπερνούσαν τις ανάγκες των κατοίκων του ανακτόρου, γεγονός που παραπέμπει σε συγκεντρωτική διαχείριση της παραγωγής και εμπόριο.
- Παρουσία τελετουργικών χώρων μέσα στα κτίσματα (π.χ. ιερά και δεξαμενές καθαρισμών).
- Τοιχογραφίες σε αρκετούς χώρους που θεωρούνται είτε δημόσιοι είτε θρησκευτικοί ή κατοίκησης.

1. Τα ανάκτορα και το εμπόριο

Τα ανάκτορα, όμως, επεμβαίνουν στο εξής με έναν νέο τρόπο στις εμπορικές συναλλαγές. Η ύπαρξη ενός συστήματος οικονομικού ελέγχου επιβεβαιώνεται από τις γραπτές μαρτυρίες (πινακίδες) και τα πήλινα σφραγίσματα που βρέθηκαν. Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη, το εξωτερικό εμπόριο ήταν μονοπώλιο της κεντρικής εξουσίας, σύμφωνα με τα αιγυπτιακά πρότυπα· το πρόβλημα της πιθανής ύπαρξης εμπόρων παραμένει αναπάντητο. Τα ανάκτορα μπορούσαν ασφαλώς να προμηθεύονται τις περισσότερες πρώτες ύλες και τα προϊόντα που ήταν απαραίτητα για την καθημερινή ζωή και τη δραστηριότητα των τεχνιτών, από τις δικές τους πλουτοπαραγωγικές πηγές. Η προσπάθεια απόκτησης των μετάλλων αργύρου, μολύβδου, χαλκού, κασίτερου θεωρήθηκε συχνά ένας από τους λόγους ανάπτυξης των εξωτερικών σχέσεων της Κρήτης, κυρίως με την ηπειρωτική Ελλάδα και τις Κυκλάδες.

R. Treuil, P. Darque, J.C. Poursat, & G. Touchais, *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου κατά τη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού*, μετ. Ο. Πολυχρονπούλου, Α. Φίλιππα-Touchais, Καρδαμίτσα, 2012, σσ. 232-233 (διασκευή).

Χάρτης 1. Χάρτης της Κρήτης με τις σύγχρονες μεγάλες πόλεις, τα 4 μεγαλύτερα ανάκτορα και μινωικές θέσεις

Ανάλογα κτίσματα εντοπίστηκαν, εκτός από την Κνωσό, στη Φαιστό, στα Μάλια και στη Ζάκρο, ενώ τελευταία προστέθηκαν και άλλες τοποθεσίες. Βρέθηκαν, επίσης, επαύλεις με παρόμοια αρχιτεκτονική –ακόμα και στα ορεινά, όπως η Ζώμινθος στον Ψηλορείτη– και μινωικές πόλεις. Ως προς τα ανάκτορα, αυτά συνήθως χρησιμοποιούνταν ως τόποι κατοικίας του ηγεμόνα και των ακολούθων που είχε στην υπηρεσία του (ιερέων, τεχνιτών, δούλων), ενώ κατά μία άλλη εκδοχή συνδέονται με ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, δίνοντας έμφαση στην κεντρική αυλή ως τόπο ομαδικών συναθροίσεων.

Μινωική Θαλασσοκρατία και ειρήνη

Η μινωική οικονομία βασίζεται στη λεγόμενη **μεσογειακή τριάδα**. Στην ακμή του μινωικού πολιτισμού θεωρήθηκε ότι, με κέντρο την Κνωσό, αναπτύχθηκε μια «Μινωική Θαλασσοκρατία» η οποία σχετίζεται με εμπορικές δραστηριότητες (**Πηγή 1**) που αφορούσαν ανταλλαγές πρώτων υλών, αγαθών και αντικειμένων γοήτρου. Ένα δίκτυο παράκτιων οικισμών και λιμανιών διευκόλυνε αυτές τις επικοινωνίες. Σε νεότερες αρχαιολογικές έρευνες εντοπίζονται μινωικά στοιχεία μέχρι το Ισραήλ και την Αίγυπτο (τοιχογραφία με **ταυροκαθάψια**). Με βάση τις απόψεις του Έβανς για τη μινωική Κρήτη –καθώς δεν εντοπίστηκαν οχυρώσεις– ως έναν πρότυπο, ειρηνικό, επίγειο παράδεισο, καλλιεργήθηκε η αντίληψη της «Μινωικής Ειρήνης». Υπάρχουν και μελετητές που αμφισβητούν αυτή την άποψη. Μετά το 1450 π.Χ., πάντως, στο νησί κυριαρχούν οι Μυκηναίοι και εμφανίζονται **τάφοι πολεμιστών**.

Εικόνα 1. Άποψη του αρχαιολογικού χώρου των ανακτόρων της Κνωσού

Εικόνα 2. Ο πήλινος δίσκος της Φαιστού με την ιερογλυφική γραφή (πρώιμος 17ος αι. π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

© shutterstock

© shutterstock

Θρησκεία

Στη θρησκεία φαίνεται ότι κυριαρχεί μία γυναικεία θεότητα. Απεικονίζεται κυρίως σε σφραγιστικά χρυσά δαχτυλίδια και σε ειδώλια. Το λεγόμενο «δαχτυλίδι του Μίνωα» –φορτισμένο με την περιπετειώδη ιστορία της ανακάλυψης και της πρόσφατης επανεμφάνισής του, αλλά και με τις συζητήσεις για τη γνησιότητά του– θεωρείται ότι δείχνει αυτή τη θεά σε όλες τις εκφάνσεις της δράσης της σε στεριά, αέρα και θάλασσα (**Ψηφιακό Υλικό-Εικόνα**). Ανακτορικά ιερά και «ιερά κορυφής» στα βουνά, χώροι λατρείας σε νεκροταφεία, υπαίθριοι βωμοί και **δενδρολατρεία**, καθώς και ιερά αντικείμενα (κέρατα, **διπλός πέλεκυς**, φίδια) συμπληρώνουν την εικόνα. Η λατρεία τελείται με πομπές, ταυροθυσίες και άλλες τελετουργίες, αλλά και αγώνες, όπως τα περίφημα ταυροκαθάψια, που συνδέονται με την κεντρική αυλή των ανακτόρων.

Το «δαχτυλίδι του Μίνωα»

2. Η Μικρογραφική Ζωφόρος στη Δυτική Οικία στο Ακρωτήρι

Η τοιχογραφία [...] αναγνωρίστηκε ως σπουδαίο μνημείο μεγάλης καλλιτεχνικής και ιστορικής σημασίας και δέχτηκε ποικίλες ερμηνείες. Άλλοτε ερμηνεύτηκε ως απαθανάτιση [...] ιστορικού γεγονότος, [...] θεωρήθηκε ως είδος ιερής θαλάσσιας πομπής... ως συμβολική απεικόνιση γενικά των επικοινωνιών στο Αιγαίο, ως αναπαράσταση ετήσιας ναυτικής γιορτής ή ακόμη ως γαμήλια πομπή. Πρόσφατες μελέτες αναγνωρίζουν στη Μικρογραφική Ζωφόρο στοιχεία που αργότερα απαντούν σε περιγραφές των ομηρικών επών. [...] η ιστορία θα πρέπει να συνδεόταν άμεσα με τον κύριο της Δυτικής Οικίας και να αφορούσε γεγονός σημαντικό για το κύρος του μέσα στη θηραϊκή κοινωνία. Οι θαλάσσιες δραστηριότητες και υπερπόντιες αποστολές του ναυτικού, ενοίκου του κτηρίου, ενέπνευσαν το θέμα της [...]. Θα πρέπει να είναι και μια από τις αρχαιότερες μαρτυρίες εξερευνητικών ταξιδιών. Με τις λεπτομερείς απεικονίσεις λιμανιών και τόπων θυμίζει χάρτη...

Χ. Ντούμας, *Οι τοιχογραφίες της Θήρας*, Ίδρυμα Θήρας, Αθήνα 1992, σ. 49. (διασκευή)

Η Τοιχογραφία του Στόλου. Από τη μικρογραφική ζωφόρο που κοσμούσε τοίχο στο Δωμάτιο 5 της Δυτικής Οικίας, στο Ακρωτήρι Θήρας (περ. 1550 π.Χ., Μουσείο Προϊστορικής Θήρας, Φηρά).

Γραφή

Στην Κρήτη εντοπίστηκαν τρεις μορφές γραφής: τα κρητικά εικονογραφικά ιερογλυφικά, με κυριότερο παράδειγμα τον δίσκο της Φαιστού, ο οποίος δεν έχει διαβαστεί ακόμα (**Εικόνα 2**), η μινωική συλλαβική Γραμμική Α σε πήλινες πινακίδες, σφραγίσματα και αγγεία, της οποίας έχει αποκρυπτογραφηθεί μόνο το αριθμητικό σύστημα, και η μυκηναϊκή Γραμμική Β που θεωρείται ότι επηρεάστηκε από τη Γραμμική Α.

Τέχνη

Ως προς τη μινωική τέχνη, αξιοσημείωτες είναι ποικίλες τοιχογραφίες (ο πρίγκιπας με τα κρίνα, η «Παριζιάνα», ταυροκαθάψια) (**Εικόνες 3 & 4**), η **καμαραϊκή κεραμική** και τα λίθινα αγγεία, η σφραγιδογλυφία (π.χ. χρυσά σφραγιστικά δαχτυλίδια, όπως το «δαχτυλίδι του Μίνωα»), αλλά και έργα ελεφαντουργίας και μεταλλοτεχνίας. Υπάρχουν επίσης και πολλά παραδείγματα μικροτεχνίας. Ο ανακτορικός έλεγχος σε όλες αυτές τις μορφές τέχνης θεωρείται δεδομένος από τους ερευνητές που θεωρούν τα ανάκτορα οικονομικά και πολιτικά κέντρα.

Εικόνα 3. Απεικονίσεις γυναικείων μορφών στη μινωική τέχνη. Αριστερά, η «Παριζιάνα» της Κνωσού (1450-1300 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου). Στο κέντρο, η Θεά των Όφρων (1650-1550 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου). Δεξιά, η κροκοσυλλέκτρια (Μουσείο Προϊστορικής Θήρας, Φηρά).

Μια μινωική (:) πόλη στις Κυκλάδες

Η περίπτωση του Ακρωτηρίου, της Πομπηίας του Αιγαίου, στη Σαντορίνη είναι αξιοπρόσεκτη. Πρόκειται για έναν οικισμό, ίσως για μια πόλη εμπορών, με έντονα μινωικά χαρακτηριστικά τόσο στην αρχιτεκτονική όσο και στην τέχνη. Λόγω της καταστροφής του από την έκρηξη του ηφαιστειού της Σαντορίνης, η οποία τοποθετείται στα τέλη του 17ου με μέσα 16ου αιώνα π.Χ., βρέθηκαν καλά διατηρημένα τμήματα οικιών, δημόσιων κτηρίων, δρόμων και πλατειών.

Η αποκατάσταση των τοιχογραφιών που κοσμούσαν τους τοίχους των σπιτιών προσέφερε ζωηρές εικόνες για τον κόσμο του προϊστορικού Αιγαίου και για την ιδεολογία των κατοίκων του Ακρωτηρίου και τις τελετουργίες τους. Στις τοιχογραφίες αποτυπώνονται: (α) άνθρωποι (νέοι που πυγμαχούν, νεαροί ψαράδες, ιέρειες), (β) ζώα (πίθηκοι, αντιλόπες και αιλουροειδή), (γ) τοπία («τοιχογραφία της άνοιξης»), (δ) αφηγηματικές σκηνές όπως στη «μικρογραφική ζωφόρο» όπου εκτός από την απεικόνιση πλοίων σε πομπή (νηοπομπή), ανθρώπων, αστικών και φυσικών χώρων (μεταξύ τους και εξωτικού τοπίου) παριστάνεται και ναυάγιο, (ε) θρησκευτικές σκηνές (θεά και γυναίκες) σε πιθανό ιερό χώρο (**Εικόνα 4 & Πηγή 2**).

© shutterstock

Εικόνα 4. Ταυροκαθάψια. Τοιχογραφία από το ανάκτορο της Κνωσού (περ. 1500-1400 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Βλέπε και <https://www.heraklionmuseum.gr/exhibit/i-toichografia-ton-tavrokathapsion/>

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά των μινωικών ανακτόρων;
2. Ποια ήταν η σημασία της θάλασσας με βάση το κείμενο και τις πηγές στη μινωική εποχή;
3. Ποιες πληροφορίες μάς δίνουν τα αρχαιολογικά ευρήματα των εικόνων της ενότητας για τον μινωικό πολιτισμό;

Μινωικός πολιτισμός

Γλωσσάρι

Βιοκλιματική αρχιτεκτονική: Ο σχεδιασμός κτηρίων και χώρων με προσαρμογή και αξιοποίηση του τοπικού περιβάλλοντος για τον αερισμό, τον φωτισμό και τη θέρμανση.

Δενδρολατρεία: Τελετουργική πρακτική που γίνεται στην ύπαιθρο και σχετίζεται με τη λατρεία ιερών δένδρων (π.χ. ελιάς).

Καμαραϊκή κεραμική: Διακρίνεται για τα λεπτά τοιχώματα των αγγείων, την πολύχρωμη διακόσμηση τους με πολύπλοκα καμπυλόγραμμα σχέδια ή/και πιο σπάνια με θέματα από τον ζωικό και φυτικό κόσμο.

Διπλός πέλεκυς: Εργαλείο με διπλή κόψη που μπορεί να το χρησιμοποιούσαν στη θυσία ταύρων και να απόκτησε συμβολική, ιερή, σημασία.

Μεσογειακή τριάδα: Σιτάρι, λάδι (ελιά) και κρασί (αμπέλι). Ο όρος περιγράφει τη βάση της διατροφής στη Μεσόγειο. Το σιτάρι υπάρχει από τα νεολιθικά χρόνια, ενώ η ελιά και το αμπέλι καλλιεργούνται συστηματικά από την Εποχή του Χαλκού.

Πολύθυρα: Καινοτομία της μινωικής ανακτορικής με σύστημα θυραίων ανοιγμάτων (πορτών) στη σειρά ώστε να δημιουργείται ένας ενιαίος χώρος όταν άνοιγαν οι πόρτες και επιμέρους δωμάτια όταν έκλειναν.

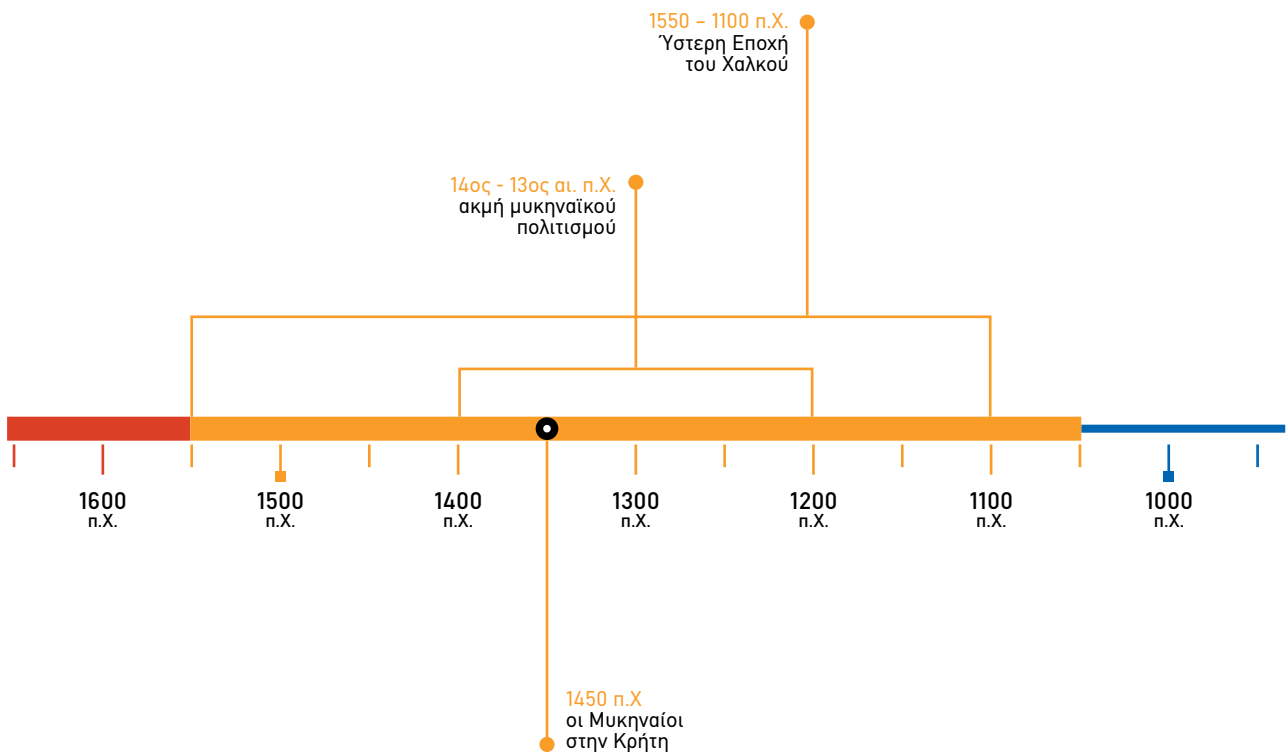
Ταυροκαθάψια: Άθλημα ή παιχνίδι όπου ένας άνθρωπος (ταυροκαθάψης) εκτελεί ακροβατικές φιγούρες πηδώντας πάνω από τα κέρατα και τη ράχη ενός ταύρου.

Τάφοι πολεμιστών: Τάφοι όπου μαζί με τον νεκρό βρίσκονται χάλκινα όπλα (ξίφη, λόγχες, μαχαίριδια κ.ά.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Μυκηναϊκός πολιτισμός

Ο μυκηναϊκός πολιτισμός αναπτύχθηκε με κέντρο τη νότια Ελλάδα. Επιβλητικά μέγαρα, έδρες ηγεμόνων, στην κορυφή οχυρωμένων ακροπόλεων (π.χ. Μυκήνες) ασκούσαν έλεγχο στην αυστηρά ιεραρχημένη κοινωνία, στην οικονομία και στην τέχνη. Η Γραμμική Β γραφή, μια πρώιμη μορφή της ελληνικής γλώσσας, υποστήριζε τη διοικητική τους λειτουργία. Το εμπόριο ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένο και εξαπλώθηκε σε όλη τη Μεσόγειο. Ο μυκηναϊκός κόσμος κατέρρευσε τον 12ο αι. π.Χ.

Μυκηναϊκή κοινή

Ο μυκηναϊκός πολιτισμός άκμασε στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού, κυρίως κατά τον 14ο και 13ο αιώνα π.Χ., με κέντρο τη νότια Ελλάδα. Το βορειότερο όριο του φαίνεται ότι ήταν η Θεσσαλία και το νοτιότερο η Κρήτη. Ονομάστηκε έτσι από τις Μυκήνες, οι οποίες αναφέρονται στα ομηρικά έπη ως πρωτεύουσα του μυθικού Αγαμέμνονα. Φαίνεται ότι εκείνη την περίοδο κυριαρχεί στον ελλαδικό χώρο πολιτισμική ομοιομορφία, μια «μυκηναϊκή κοινή».

Οι αρχές του μυκηναϊκού πολιτισμού

Η αρχή της Μυκηναϊκής Εποχής (16ος αιώνας π.Χ.) χαρακτηρίζεται από πλούσιους **κάθετους λακκοειδείς τάφους**. Στους **ταφικούς περιβάλους Α΄ και Β΄** των Μυκηνών, άνδρες, γυναίκες και παιδιά σε πολλαπλές ταφές συνοδεύονταν από πολυτελή και εξωτικά κτερίσματα –ανάμεσά τους το χρυσό νεκρικό **«προσωπείο του Αγαμέμνονα»**– τα οποία αναδεικνύουν τον πλούτο, τη δύναμη και την κοινωνική θέση των νεκρών, αλλά και τις μεταθανάτιες τιμές τους. Φαίνεται ότι κάποιες οικογένειες είχαν αρχίσει ήδη να ξεχωρίζουν (**Εικόνα 1 & Πηγή 1**).

Παρόμοιος τάφος, του 1500 π.Χ. περίπου, βρέθηκε το 2015 στην Πύλο της Μεσσηνίας, κοντά στο **«ανάκτορο του Νέστορα»**. Ο νεκρός, ο **«γρύπας-πολεμιστής»** όπως ονομάστηκε, με βάση την παράσταση του μυθικού όντος σε πλακίδιο που βρέθηκε κοντά του, πρέπει να ήταν ένα σημαντικό πρόσωπο στην αρχή της Μυκηναϊκής Εποχής. Συνοδεύονταν από χρυσά σφραγιστικά δαχτυλίδια μινωικού τύπου, ενισχύοντας υποθέσεις της έρευνας για έντονη επίδραση του μινωικού στον μυκηναϊκό πολιτισμό, με τον δεύτερο να αφομοιώνει τελικά δημιουργικά τον πρώτο. Μαζί βρέθηκε επίσης και ένας σφραγιδόλιθος με παράσταση μάχης (**ψηφιακό υλικό - εικόνα**).

Μυκηναϊκή αρχιτεκτονική

Η μνημειακή αρχιτεκτονική, οι αστικές υποδομές (πλακόστρωτοι δρόμοι και πλατείες, κεντρικό αποχετευτικό και υδρευτικό σύστημα) και οι χώροι στους οποίους πραγματοποιούνταν διάφορες δραστηριότητες (διοίκηση, λατρεία, κατοίκηση, εργαστήρια) αποκαλύπτουν στοιχεία της κοινωνικής οργάνωσης των Μυκηναίων. Συναντώνται οχυρωμένες ακροπόλεις, ανάκτορα με μέγαρα ως πυρήνα τους, καθώς και θολωτοί τάφοι για τους επιφανείς νεκρούς. Μυκηναϊκές ακροπόλεις υπήρχαν στην Αργολίδα (Μυκήνες, Τίρυνθα, Ασίνη, Μιδέα) και αλλού στην Πελοπόννησο (Πύλος, Λακωνία), στην Αθήνα, ενώ ανάκτορα εντοπίστηκαν στη Θεσσαλία (Μαγνησία), στη Βοιωτία (Θήβα, Ορχομενός, Γλας) και νοτιότερα μέχρι την Κρήτη (π.χ. μυκηναϊκή φάση Κνωσού, Χανιά). Το παράδειγμα των Μυκηνών είναι χαρακτηριστικό για τις μυκηναϊκές ακροπόλεις, της Τίρυνθας για τη μορφή της οχύρωσης και της Πύλου για τη μορφή του μεγαροειδούς συγκροτήματος. Η «Πύλη των Λεόντων» (1250 π.Χ. περίπου) στις Μυκήνες μάς δίνει μια καλή εικόνα για το πώς θα ήταν οι πύλες των αποκαλούμενων **κυκλώπειων** οχυρώσεων, ενώ ο συμβολισμός της παράστασής της με τους λέοντες να πατούν σε βωμούς, οι οποίοι στηρίζουν έναν κίονα, μπορεί να συνδεθεί με την ιδεολογία των Μυκηναίων ηγεμόνων του 13ου αιώνα π.Χ. (**Εικόνα 2α**).

Στην κορυφή της ακρόπολης των Μυκηνών δεσπόζει το τριμερές ορθογώνιο μέγαρο που βλέπει σε μια αυλή. Στις Μυκήνες υπάρχουν επίσης και οικίες αξιωματούχων, αλλά και μια περιοχή με ιερά, ένα θρησκευτικό

© shutterstock

Εικόνα 1. (α) Τμήμα επιτύμβιας στήλης με σκηνή κυνηγίου, από τον ταφικό περίβολο Α΄ των Μυκηνών (16ος αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

(β) Χρυσή ταφική προσωπίδα, γνωστή ως προσωπίδα «του Αγαμέμνονα» (16ος αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

Μυκηναϊκός σφραγιδόλιθος

κέντρο (Εικόνα 2β). Στο μέγαρο της Πύλου, στο κέντρο της αίθουσας του θρόνου, υπήρχε μεγάλη πήλινη κυκλική εστία, ενώ το δάπεδο ήταν διακοσμημένο και οι τοίχοι έφεραν τοιχογραφίες.

Οι τάφοι των ηγεμόνων, οι οποίοι εντοπίστηκαν στις Μυκήνες και σε άλλα μέρη της μυκηναϊκής επικράτειας, ήταν θολωτοί, οικοδομημένοι με το χαρακτηριστικό **εκφορικό** σύστημα. Ο «**θησαυρός του Ατρέα**» είναι ο πιο γνωστός από αυτούς (Εικόνα 3). Σημαντικοί πολεμιστές με τον οπλισμό τους φαίνεται πως θάβονταν σε νεκροταφεία με **θαλαμοειδείς** τάφους

Γραμμική Β

Η γραφή των Μυκηναίων, η **συλλαβική** Γραμμική Β, απέκτησε ξεχωριστή σημασία, καθώς η αποκρυπτογράφησης της το 1952, από τους Μ. Βέντρις και Τ. Τσάντγουικ, έδειξε μια πρώιμη μορφή της ελληνικής (Εικόνα 4). Συναντάται κυρίως σε πήλινες πινακίδες λογιστικού χαρακτήρα, καταλόγους, καταγραφές και απογραφές των ανακτόρων που συνδέονται με μια γραφειοκρατία ελέγχου της παραγωγής και διακίνησης προϊόντων. Οι πινακίδες αυτές αποτελούν **πρωτογενείς πηγές** για τον μυκηναϊκό πολιτισμό. Αποκαλύπτουν, με έμμεσο τρόπο, την **ιεραρχική δομή** της κοινωνίας, καθώς υπάρχουν τίτλοι αξιωματούχων, όπως «**άναξ**» για τον ανώτατο άρχοντα, «**βασιλεύς**» για τοπάρχες, αλλά και στοιχεία για τη θρησκεία – με αναφορές σε θεούς (**Πότνια θηρών** και θεοί του κατοπινού ελληνικού δωδεκάθεου)– ονομασίες τόπων κ.ά.

Το εμπόριο

Η εμπορική εξάπλωση των Μυκηναίων τόσο στην Ανατολική όσο και στη Δυτική Μεσόγειο θεωρείται δεδομένη (Πηγή 2). Στήριξε την οικονομία και την κοινωνία τους μέσα από ανταλλαγές αντικειμένων κύρους αλλά και την προμήθεια μετάλλων, εξωτικών προϊόντων αλλά και πρώτων υλών (Χάρτης 1).

Η τέχνη

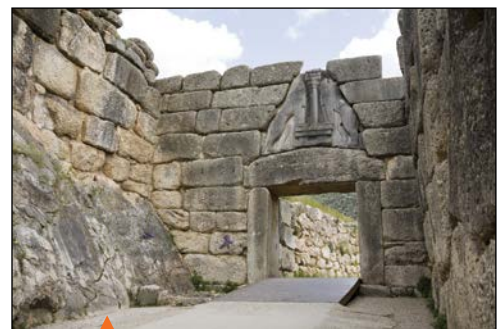
Οι επιδόσεις των Μυκηναίων στην τέχνη πιστοποιούνται μέσα από αρχαιολογικά ευρήματα όπως τα ακόλουθα:

- α.** η κεραμική, με κορυφαία εξέλιξη της τον εικονιστικό ρυθμό όπου παριστάνονται μορφές, π.χ. αγγείο των πολεμιστών
- β.** τα σχηματοποιημένα ανθρωπόμορφα ειδώλια
- γ.** τα προϊόντα μεταλλοτεχνίας, όπως κάποια εξαιρετικά μυκηναϊκά εγχειρίδια με παραστάσεις
- δ.** οι τοιχογραφίες στα μέγαρα και σε δημόσια κτήρια, π.χ. Θρησκευτικό Κέντρο στην ακρόπολη των Μυκηνών
- ε.** η σφραγιδογλυφία (χρυσά σφραγιστικά δαχτυλίδια).

1. Ευρήματα των μυκηναϊκών ταφικών περιβόλων

Στον τάφο IV, όπου είχαν ταφεί τρεις άνδρες και δύο γυναίκες, βρέθηκαν δύο στέμματα, οκτώ διαδήματα και τρεις προσωπίδες, όλα από χρυσό – πέντε χρυσά αγγεία, έντεκα αργυρά, είκοσι δύο χάλκινα, τρία από αλάβαστρο, δύο από φαγεντιανή και οκτώ πήλινα– δύο χρυσά ρυτά, τρία αργυρά – ανάμεσά τους το περίφημο ρυτό της Πολιορκίας– και δύο αυγά στρουθοκαμήλου –τουλάχιστον είκοσι επτά χάλκινα ξίφη και δεκαέξι μύκητες από ελεφαντόδοντο, χρυσό ή αλάβαστρο–, πέντε εγχειρίδια, δύο από τα οποία έχουν λεπίδα με ένθετη διακόσμηση από χρυσό, άργυρο και νιέλλο, ... εκατό περίπου καυλιόδοντες αγριόχοιρου που προέρχονται από κράνη, δαχτυλίδια από χρυσό ή άργυρο, μινωικοί «ιεροί κόμβοι» από φαγεντιανή, πάνω από εξακόσια χρυσά δισκάρια και άλλα χρυσά κοσμήματα ενδυμάτων, καθώς και πάνω από χίλιες χάντρες από ήλεκτρο.

R. Treuil, P. Darque, J.C. Poursat, & G. Touchais, *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου κατά τη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού*, μετ. Ο. Πολυχρονοπούλου, Α. Φίλιππα-Touchais, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2012, σ. 347.

Εικόνα 2α. Πύλη των Λεόντων.

Γιατί κατέρρευσε ο μυκηναϊκός πολιτισμός;

Για την κατάρρευση του μυκηναϊκού πολιτισμού τον 12ο αιώνα π.Χ., υπάρχουν αρκετές ερμηνείες. Άλλες υποστηρίζουν ότι ευθύνονται φυσικά φαινόμενα (π.χ. σεισμοί, σιτοδεία, κλιματικές αλλαγές), κάποιες εστιάζουν στις επιδρομές άλλων λαών (π.χ. οι λεγόμενοι **λαοί της θάλασσας** που αναστατώνουν την ίδια περίοδο την Ανατολική Μεσόγειο), ενώ κάποιοι μελετητές εντοπίζουν μια κατάρρευση του οικονομικού συστήματος λόγω πτώσης στο εμπόριο και διακοπής των ανταλλαγών με την Ανατολική Μεσόγειο με αποτέλεσμα εσωτερικές, κοινωνικές αναταραχές στα μυκηναϊκά κράτη. Είναι πολύ πιθανόν πάντως να μην υπήρξε μία αιτία, αλλά συνδυασμός περισσοτέρων.

Εικόνα 2β. Σχεδιαστική αναπαράσταση της ακρόπολης των Μυκηνών.

Εικόνα 3. Θολωτός τάφος. Ο λεγόμενος «θησαυρός του Ατρέα»

© shutterstock

Χάρτης 1. Χάρτης των μυκηναϊκών κέντρων και εμπορικών δρόμων

*08 a	*38 e	*28 i	*01 o	*10 u	*25 a ₂	*43 ai	*05 au
*01 da	*45 de	*07 di	*14 do	*51 du	*71 dwe	*90 dwa	
*57 ja	*46 je		*36 jo				
*77 ka	*44 ke	*07 ki	*70 ko	*81 ku			
*80 ma	*13 me	*73 mi	*15 mo	*23 mu			
*06 na	*24 ne	*30 ni	*58 no	*55 nu	*48 nwa		
*03 pa	*72 pe	*39 pi	*11 po	*50 pu	*29 pu ₂	*62 pte	
*16 qa	*78 qe	*21 qi	*32 qo				
*60 ra	*27 re	*33 ri	*02 ro	*26 ru	*76 ra ₂	*33 ra ₃	*68 ro ₂
*31 sa	*09 se	*41 si	*12 so	*38 su			
*59 ta	*04 te	*37 ti	*05 to	*60 tu	*66 ta ₂	*87 twe	*91 two
*54 wa	*75 we	*10 wi	*22 wo				
*17 za	*74 ze		*20 zo				

2. Μυκηναϊκό εμπόριο

Μια γλαφυρή εικόνα των ανταλλαγών μέσω του θαλάσσιου δρόμου μάς δίνουν τα ευρήματα δύο ναυαγίων της Ύστερης Χαλκοκρατίας που βρέθηκαν κοντά στη νότια μικρασιατική ακτή, το ναυάγιο του Ουλού Μπουρούν και αυτό της Χεληδονίας. Το ναυάγιο του Ουλού Μπουρούν χρονολογείται γύρω στο 14ο αιώνα π.Χ. Το πλοίο θεωρείται ότι ήταν μυκηναϊκό από τα ερείπια του ανασύρθηκαν πολλά τάλαντα χαλκού και κασσίτερου, αλλά και πολύτιμα αντικείμενα διαφόρων ειδών. Το πλοίο που βρέθηκε στις ακτές της Χεληδονίας ναυάγησε γύρω στο 1200 π.Χ. και ήταν μάλλον φοινικικό. Το φορτίο του αποτελούσαν πολλά εξαγωγικά προϊόντα της Ανατολικής Μεσογείου. Ανάμεσα σ' αυτά βρέθηκαν πολλά μεταλλικά εργαλεία και τάλαντα χαλκού και κασσίτερου.

Προέλευση πηγής: <http://www.ime.gr/chronos/02/mainland/gr/mg/economy/trade/index.html>

Εικόνα 4. Πήλινη πινακίδα με Γραμμική Β και συλλαβογράμματα από το ανάκτορο του Νέστορα στην Πύλο (13ος αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα). Προσπαθήστε να εντοπίσετε κάποια από τα συλλαβογράμματα στην πινακίδα.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Τι είδους αρχαιολογικά ευρήματα μας δίνουν πληροφορίες για τη μυκηναϊκή τέχνη;
2. Γιατί οι πινακίδες της Γραμμικής Β γραφής είναι σημαντικές για να κατανοήσουμε τον μυκηναϊκό πολιτισμό;
3. Ποιες διαφορές υπάρχουν ανάμεσα στο μυκηναϊκό και το μινωικό εμπόριο; (Δείτε τον Χάρτη και την Πηγή 2. σε σύγκριση με τις Πηγές της προηγούμενης ενότητας).

Γλωσσάρι

Γρύπας: Μυθικό τέρας με σώμα λιονταριού, φτερά αετού και ουρά φιδιού. Θεωρείται μινωικό σύμβολο, αν και συναντάται και στη μυκηναϊκή εικονογραφία, όπως στην τοιχογραφία πίσω από τον θρόνο στο μέγαρο της Πύλου.

Εκφορικό σύστημα: Τρόπος οικοδόμησης σύμφωνα με τον οποίο ογκόλιθοι δημιουργούν θόλο ως στέγη. Κάθε ογκόλιθος τοποθετείται σε σχέση με τον προηγούμενο έτσι ώστε να συγκλίνει με τον απέναντι, σε δύο αντικρινούς τοίχους. Οι τοίχοι συναντιούνται στην κορυφή και «κλειδώνουν» με έναν άλλον ογκόλιθο.

Θαλαμοειδής: Τάφος ο οποίος αποτελούνταν από έναν θάλαμο και έναν δρόμο που οδηγούσε σε αυτόν, σκαμμένους στον φυσικό βράχο.

Θησαυρός του Ατρέα: Ο πιο γνωστός μυκηναϊκός θολωτός τάφος. Η ονομασία είναι συμβατική, όπως και στο «ανάκτορο του Νέστορα» ή στο «προσωπείο του Αγαμέμνονα», καθώς δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τα ονόματα των νεκρών των τάφων και τα δανειζόμαστε από τα ομηρικά έπη και τη μυθολογία.

Ιεραρχική δομή: Η μυκηναϊκή κοινωνία μπορεί να παρομοιαστεί με μια πυραμίδα όπου ανάλογα με την εξουσία που κατέχουν στην κορυφή είναι ο άναξ, μετά διάφοροι αξιωματούχοι, ακολουθεί το ιερατείο, μετά ο λαός (δήμοι) και στη βάση χωρίς καμία δύναμη οι δούλοι.

Κάθετος λακκοειδής τάφος: Υπόγειος τάφος παραλληλόγραμμου σχήματος που δημιουργούνταν από το σκάψιμο ενός κάθετου βαθύ λάκκου, στον πυθμένα του οποίου υπήρχε ο ταφικός θάλαμος. Το κενό μεταξύ θαλάμου και επιφάνειας εδάφους γέμιζε με χώμα.

Κυκλώπεια τείχη: Τα τείχη των μυκηναϊκών οχυρώσεων αποτελούνταν από ογκόλιθους. Λόγω των μεγάλων διαστάσεων τους οι μεταγενέστεροι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν με τη φαντασία τους ότι τα έχτισαν οι Κύκλωπες.

Λαοί της θάλασσης: Σύγχρονη ονομασία διαφόρων φύλων. Αναφέρονται στα αιγυπτιακά αρχεία ως φυλές «που ήρθαν από τη θάλασσα». Έδρασαν στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και κυρίως στην Αίγυπτο μεταξύ 13ου και 12ου αιώνα π.Χ. Κάποτε θεωρούνταν η κύρια αιτία της κατάρρευσης των πολιτισμών της Εποχής του Χαλκού.

Μυκηναϊκή Κοινή: Η έννοια αναφέρεται στα κοινά πολιτιστικά στοιχεία –στη γλώσσα, στα ήθη και έθιμα, στη θρησκεία και στον υλικό πολιτισμό– τα οποία παρατηρούνται σε όλη τη μυκηναϊκή επικράτεια.

Πότνια θηρών: Γυναικεία θεότητα που συνδεόταν με το κυνήγι.

Πρωτογενείς πηγές: Οι πηγές οι οποίες προέρχονται από μια συγκεκριμένη περίοδο του παρελθόντος που εξετάζουμε, π.χ. αρχαιολογικά ευρήματα.

Συλλαβική γραφή: Κάθε σύμβολο της Γραμμικής Β αντιπροσώπευε μία συλλαβή.

Ταφικοί περίβολοι Α΄ και Β΄: Κυκλικοί περίβολοι στις Μυκήνες με κάθετους λακκοειδείς τάφους (1600-1500 π.Χ. περίπου). Ο περίβολος Α΄ ερευνήθηκε από τον Ερρίκο Σλήμαν, τον ανασκαφέα της Τροίας.

Αποτιμητής

Ενότητα 1: Προϊστορικοί Χρόνοι και Εποχή του Χαλκού

1	<p>Στην Παλαιολιθική Εποχή, 300.000 χρόνια πριν από σήμερα, εμφανίζεται ο σύγχρονος άνθρωπος, ο Homo Sapiens. Στη Νεολιθική Εποχή, ο άνθρωπος, από κυνηγός και τροφοσυλλέκτης, γίνεται γεωργός και κτηνοτρόφος. Στον ελληνικό χώρο εντοπίζονται νεολιθικοί οικισμοί, όπως το Σέσκλο, το Διμήνι και ο λιμναίος οικισμός στο Διοσηλιό.</p>
2	<p>Αργότερα, στην Αίγυπτο, τη χώρα του ποταμού Νείλου, εμφανίζεται ένας ιδιαίτερος πολιτισμός. Στη Μεσοποταμία εμφανίζονται οι πρώτες πόλεις και οι νόμοι του Χαμμουραπί.</p>
3	<p>Στην 3η χιλιετία π.Χ. αναπτύσσεται στο Αιγαίο ο κυκλαδικός πολιτισμός που είναι στενά δεμένος με τη θάλασσα και το εμπόριο. Τα κυκλαδικά ειδώλια είναι τα ευρήματα που τον προσδιορίζουν.</p>
4	<p>Στο νησί της Κρήτης κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. ανθίζει ο μινωικός πολιτισμός. Τα ανάκτορα, όπως αυτό της Κνωσού, φαίνεται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο, ενώ εμφανίζεται η πρώτη συλλαβική γραφή στο Αιγαίο, η Γραμμική Α. Μέσω του εμπορίου η Κρήτη συνδέεται με την Ανατολική Μεσόγειο. Στη Σαντορίνη, το Ακρωτήρι, με έντονα μινωικά χαρακτηριστικά καταστρέφεται από την έκρηξη του ηφαιστείου της.</p>
5	<p>Στη νότια Ελλάδα αναπτύσσεται ο μυκηναϊκός πολιτισμός, που διαδέχεται τον μινωικό, με επικεφαλής τους άνακτες οι οποίοι κατοικούσαν στην κορυφή οχυρωμένων ακροπόλεων. Η γραφή Γραμμική Β, μια πρώιμη μορφή της ελληνικής γλώσσας, υποστήριζε τη διοικητική τους λειτουργία. Το εμπόριο ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένο. Ο μυκηναϊκός κόσμος κατέρρευσε τον 12ο αιώνα π.Χ.</p>

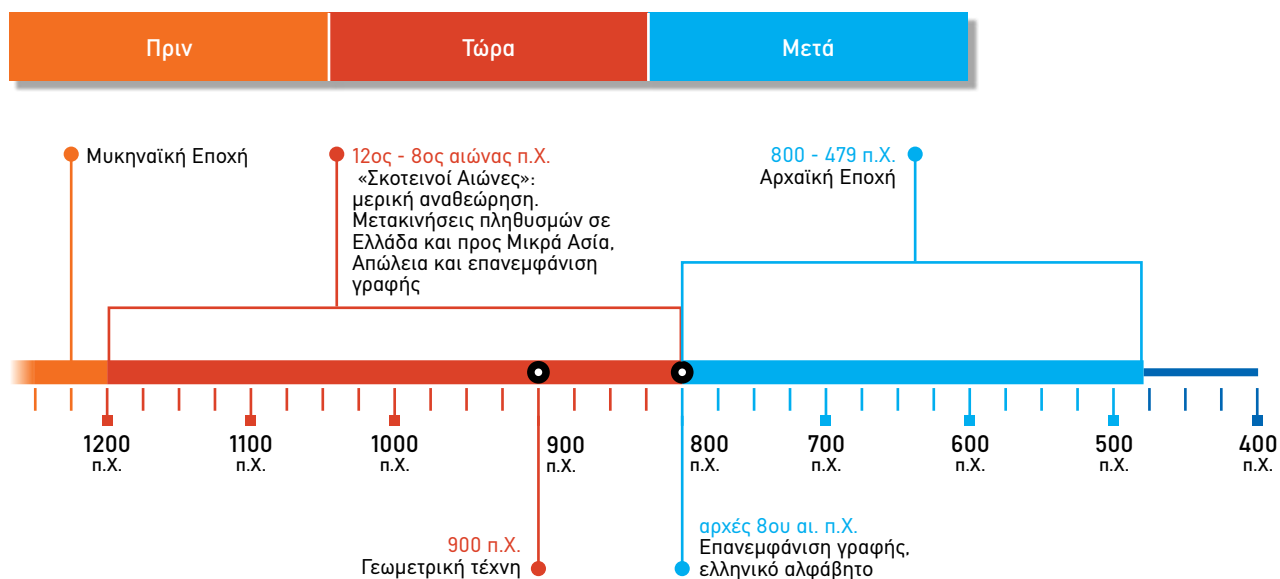
ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Ομηρικοί Χρόνοι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Ο ελληνικός κόσμος από το 1100 έως το 800 π.Χ.

Η μεταβατική περίοδος από την κατάρρευση των μυκηναϊκών κέντρων έως τα τέλη του 8ου αιώνα παλαιότερα χαρακτηριζόταν ως «Σκοτεινοί Αιώνες», επειδή οι γνώσεις μας για αυτήν ήταν ελάχιστες. Ωστόσο, παρά τη μείωση των οικισμών και την πρόσκαιρη εξαφάνιση της γραφής, ο ελληνικός κόσμος όχι μόνον ανακάμπτει αλλά εξαπλώνεται και σε μέρη πέρα από τον ορίζοντα.

Ο όρος «Σκοτεινοί Αιώνες» χρησιμοποιήθηκε αρχικά για να περιγράψει την περίοδο των περίπου τεσσάρων αιώνων μετά την κατάρρευση του μυκηναϊκού πολιτισμού (1100-800 π.Χ.), για την οποία οι πληροφορίες ήταν περιορισμένες. Ωστόσο, οι πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες έχουν αποκαλύψει μια πληθώρα πληροφοριών για τον τρόπο ζωής, τις τέχνες και τις επαφές των κατοίκων του ελλαδικού χώρου με άλλους πολιτισμούς. Πλέον, διαπιστώνουμε ότι οι αιώνες αυτοί δεν ήταν τόσο σκοτεινοί όσο πιστεύαμε. Πάντως, παρά τα νέα δεδομένα και τη διαπίστωση ότι δεν ήταν μια περίοδος απόλυτης κρίσης, τον ελληνικό κόσμο χαρακτηρίζει μια απομόνωση και μια γενικότερη αστάθεια σε αυτή τη μεταβατική περίοδο.

Η απουσία γραφής και συγκεντρωτικών μορφών εξουσίας

Η Γραμμική Β εξαφανίστηκε μετά την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων. Οι ειδικευμένοι γραφείς της βρέθηκαν αντιμετώπι με την ανασφάλεια. Οι ικανότητές τους δεν ήταν πλέον απαραίτητες σε μια περίοδο ανακατατάξεων και κοινωνικών εξελίξεων. Πρόκειται για το ενδιάμεσο στάδιο πριν από την εμφάνιση του ελληνικού αλφαβήτου.

Οι μετακινήσεις των ελληνικών φύλων (Αχαιών, Δωριέων, Ιώνων, Αιολέων) στην Ελλάδα και η εγκατάσταση Ελλήνων στις ακτές της Μικράς Ασίας

Μια γενικότερη αναστάτωση χαρακτηρίζει την περίοδο με μετακινήσεις πληθυσμών. Είναι αναγκαία η διάκριση ανάμεσα στη μετανάστευση και τον αποικισμό. Ως μετανάστευση νοούνται οι μαζικές μετακινήσεις ανθρώπων ομάδων. Αποικισμός είναι η δημιουργία κοινοτήτων ανθρώπων μακριά από την πατρίδα τους. Ο Θουκυδίδης αναφέρει την άφιξη των Δωριέων στην Αργολίδα και τη Λακωνία, 80 χρόνια μετά τον Τρωικό Πόλεμο (Πηγή 1). Οι προηγούμενοι αχαικοί πληθυσμοί που κατοικούσαν εκεί αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στη βόρεια Πελοπόννησο, απ' όπου εκτόπισαν τους Ίωνες. Οι τελευταίοι πήγαν

1. Γενεαλογίες και αποικισμός

Το εξηκοστό έτος μετά από την κατάληψη της Τροίας, οι σημερινοί Βοιωτοί, αφού εκδιώχθηκαν από τους Θεσσαλούς, εγκαταστάθηκαν στο μέρος που τώρα αποκαλείται Βοιωτία, ενώ προηγουμένως ονομαζόταν Καδμεία (στην πραγματικότητα, ένα τμήμα τους ήδη είχε εγκατασταθεί σε αυτήν την περιοχή και είχε λάβει μέρος στην εκστρατεία εναντίον της Τροίας). Και στο ογδοηκοστό έτος, οι Δωριείς, μαζί με τους απογόνους του Ηρακλή, κατέκτησαν την Πελοπόννησο. Επομένως, μετά από μεγάλη προσπάθεια και πολλά χρόνια, η κατάσταση στην Ελλάδα έγινε ειρηνική και σταθερή, χωρίς να υπόκειται σε δημογραφικές ανακατατάξεις, και άρχισε να στέλνει υπερπόντιες αποικίες. Οι Αθηναίοι αποίκισαν την Ιωνία και τα περισσότερα νησιά, ενώ οι Πελοποννήσιοι ίδρυσαν αποικίες στο μεγαλύτερο μέρος της Ιταλίας και της Σικελίας, καθώς και σε μερικές άλλες περιοχές της Ελλάδας. Όλοι αυτοί οι οικισμοί ιδρύθηκαν μετά τον Τρωικό Πόλεμο.

Θουκυδίδης 1.12.3-4
(μετ. Ι. Ξυδόπουλος).

Τμήμα των τειχών των Μυκηνών

Ο Ταφικός Περίβολος Α των Μυκηνών

Τμήμα των τειχών της Τίρυνθας

Πινακίδα γραμμικής Β

Χάρτης 1. Χάρτης με τις μετακινήσεις των ελληνικών φύλων (11ος-8ος αι. π.Χ.).

Πηγή: J.M. Hall, *Αρχαία ελληνική ιστορία. Η αρχαϊκή περίοδος, 1200-479 π.Χ.*, μετ.-επιμέλεια: Ι.Κ. Ξυδόπουλος, Ζήτη, 2012, σ. 79

αρχικά στην πόλη των Αθηνών και αργότερα εγκαταστάθηκαν στις Κυκλάδες και την κεντρική παράκτια Μικρά Ασία. Από την Πελοπόννησο, οι Δωριείς κατευθύνθηκαν αργότερα σε άλλες πόλεις του Αιγαίου και της νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας. Τέλος, οι Αιολείς κινήθηκαν από την κεντρική Ελλάδα στη βορειοδυτική Μικρά Ασία (Χάρτης 1).

Η επανεμφάνιση της γραφής

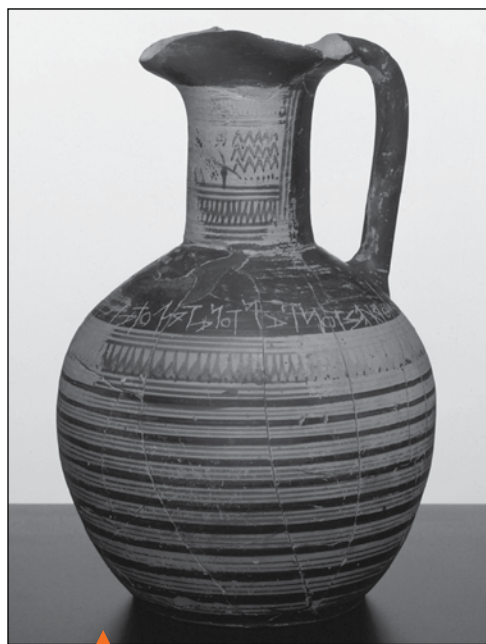
Οι ερευνητές διαφωνούν για τον χρόνο και τον τόπο επανεμφάνισης της γραφής στην Ελλάδα. Οι πρωιμότερες επιγραφές είναι χαραγμένες σε κεραμική των μέσων του 8ου αιώνα (περ. 750 π.Χ.) (Εικόνα 1). Η μετάδοση του αλφαβήτου στους Έλληνες μάλλον έλαβε χώρα μέσω επαφών με τους Φοίνικες. Η απουσία σχετικών πληροφοριών στις πηγές οδηγεί στη σκέψη ότι αυτή η μετάδοση θα μπορούσε να είχε συμβεί οπουδήποτε. Ωστόσο, η Κρήτη ή η Κύπρος, όπου εντοπίζεται φοινικική παρουσία, ήταν πιθανώς οι περιοχές που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη μετάδοση του αλφαβήτου στον ελληνικό κόσμο.

Η δημιουργία του ελληνικού αλφαβήτου

Το γεγονός ότι το ελληνικό αλφάβητο ήταν δανεισμένο από το φοινικικό είναι ευρέως αποδεκτό. Παρ' όλη την επιρροή, ήδη πριν από τα μέσα του 8ου αιώνα, οι Έλληνες προσαρμοσαν το αλφάβητο στις δικές τους γλωσσικές ανάγκες. Το ελληνικό παρουσιάζει σημαντικές διαφορές από το φοινικικό και διαδόθηκε γρήγορα. Υπάρχουν αρκετές τοπικές παραλλαγές, κυρίως σε σχέση με τη μορφή των γραμμάτων, ενώ δημιουργήθηκαν τρία νέα σύμφωνα που δεν υπήρχαν στο φοινικικό αλφάβητο (φ, χ, ψ).

Τα ομηρικά έπη ως ιστορική πηγή

Η επανεμφάνιση της γραφής, πέρα από τις πρακτικές εφαρμογές, συνέβαλε στη δημιουργία καλλιτεχνικών δημιουργιών. Τα δύο παλαιότερα σωζόμενα κείμενα της ελληνικής λογοτεχνίας είναι η *Ιλιάδα*, που αναφερόταν στην αρχαιοελληνική παράδοση του Τρωικού Πολέμου, και η *Οδύσσεια*, έπη που αποδίδονται στον Όμηρο. Οι τελικές συνθέσεις που διαθέτουμε τοποθετούνται πλέον στο δεύτερο ήμισυ του 8ου αιώνα (*Ιλιάδα*) και δύο γενιές αργότερα (*Οδύσσεια*). Ως προς την ιστορική αξιοπιστία των συγκεκριμένων ποιημάτων, είμαστε επιφυλακτικοί. Μολονότι

Εικόνα 1. Υστερογεωμετρική τριφυλλόστομη οινόκοη από το Δίπυλο της Αθήνας (750-725 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

Εικόνα 2. Υστερογεωμετρική πυξίδα από το Άργος, Ecole Française d' Athènes. Φωτογραφία: E. Sécafis / C. 209.

Προτομή του Ομήρου

παρέχουν σημαντικές ενδείξεις για τον τρόπο ζωής, τις αξίες, τις πολιτικές δομές και τις κοινωνικές σχέσεις της εποχής τους, δεν πρέπει να θεωρούνται ακριβείς ιστορικές αφηγήσεις.

Η νέα αριστοκρατική τάξη των πολεμιστών

Παρ' όλα αυτά, οι περιγραφές των ηρώων, των μαχών και των θεότητων προσφέρουν πληροφορίες για τις κοινωνίες της πρώιμης Αρχαϊκής Εποχής. Ο κόσμος των επών έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά: κυριαρχούν οι άριστοι, οι ευγενείς («από καλή γενιά»), οι οποίοι ανήκουν σε οικογένειες που ανάγουν την καταγωγή τους σε κάποια θεότητα. Βάση του πλούτου τους είναι η γη και κύρια μονάδα ο *οίκος*. Οι βασιλείς είναι οι πρώτοι μεταξύ των αρίστων και αρχηγοί των πιο ισχυρών οίκων. Ανταγωνίζονται μεταξύ τους, κυβερνούν τα βασίλειά τους και είναι οι πρωταγωνιστές των επών. Βασική τους δραστηριότητα είναι ο πόλεμος, στον οποίο αγωνίζονται για την απόκτηση τιμής αλλά και υλικών αγαθών, κάτι που ισχύει και για τους άλλους ευγενείς. Όλοι τους διακατέχονται από τις αξίες του ήρωα: σεβασμό στους θεούς, γενναιότητα στον πόλεμο, δικαιοσύνη. Οι ευγενείς ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους ελεύθερους ανθρώπους που αποτελούν στα έπη τον λαό, και είναι η πλειονότητα των κατοίκων μιας κοινότητας (τεχνίτες, βοσκοί, αγρότες κ.λπ.).

Γεωμετρική τέχνη: Τα γεωμετρικά αγγεία

Ένα από τα νέα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την εποχή (900-700 π.Χ.) είναι η γεωμετρική τέχνη. Στην κεραμική, ο όρος *γεωμετρικός* προσδιορίζει μια κατηγορία όπου ο γραπτός διάκοσμος αποτελείται από ρόμβους, τετράγωνα και τρίγωνα, στον οποίο μεταγενέστερα εντάσσονται απεικονίσεις μορφών και ζώων. Συνηθέστερες είναι οι σκηνές μάχης, παρέλασης αλλά και ταφής πολεμιστών (Εικόνα 2).

Τα χάλκινα γεωμετρικά ειδώλια

Αντίστοιχα, τα χάλκινα γεωμετρικά ειδώλια αποτελούν εξέλιξη των προηγούμενων μυκηναϊκών γλυπτών. Συχνά παριστάνουν ανθρώπινες φιγούρες, συνήθως γυναικείες, με απλά γραμμικά

Εικόνα 3. Τέχνηρα από χαλκό. Μουσείο Δελφών.
(Φωτογραφία: Ι. Ξυδόπουλος)

Τμήμα νωπογραφίας από το ανάκτορο των Μυκηνών

2. Ο μονόλογος του Γλαύκου

Αιέν αριστεύειν και υπείροχον έμμεναι άλλων:

ο μονόλογος του Γλαύκου και η αίσθηση περί αριστείας

ο Ιππόλοχος εγέννησεν εμέ, κι αυτός στην Τροίαν

μ' έστειλε και πολύ θερμά μου έχει παραγγείλει

πάντοτε μέγας να φανώ και των ανδρείων πρώτος,

και ως πρέπει των πατέρων μας το γένος να τιμήσω,

που έλαμψαν και στην Έφυραν και στην πλατιάν Λυκίαν.

Ιλιάδα, Ζ, στ. 206-210 (μετ. Ι. Πολυλάς, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, www.greeklanguage.gr).

Ο ελληνικός κόσμος από το 1100 έως το 800 π.Χ.

σχήματα και γεωμετρικά μοτίβα. Τα ειδώλια αυτά θεωρούνται συνδεδεμένα με θρησκευτικές πρακτικές ή ταφικά έθιμα της εποχής (**Εικόνα 3**).

Το πήλινο ομοίωμα του Ηραίου

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το πήλινο ομοίωμα ναού, από το Ηραίον του Άργους (**Εικόνα 4**), ανάθημα στην Ήρα, προστάτιδα θεά των παντρεμένων γυναικών. Το συγκεκριμένο εικονίζει πιθανώς ναό και μας δίνει μια εικόνα της αρχιτεκτονικής τεχνικής της Γεωμετρικής Εποχής. Οι ναοί χαρακτηρίζονταν από την απλότητα και τη γεωμετρική τάξη, ήταν συνήθως κατασκευασμένοι από πέτρα, είχαν τη μορφή περίτεχνων κυβικών κτηρίων με μία στέγη και χρησιμοποιούνταν για να στεγάσουν τα αγάλματα των θεοτήτων ή ως χώροι λατρείας.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Με βάση το κείμενο, την Πηγή 1 και όσες άλλες πληροφορίες μπορείτε να αναζητήσετε, να περιγράψετε την κατάσταση που επικρατούσε στον ελλαδικό χώρο και την παράκτια δυτική Μικρά Ασία κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.
2. Με τη βοήθεια του κειμένου και της Πηγής 2, να αναφερθείτε στον ρόλο που έπαιζε η αριστεία στον ομηρικό κόσμο.
3. Παρατηρώντας τον χάρτη, προσπαθήστε να δικαιολογήσετε τις κατευθύνσεις που πήραν τα ελληνικά φύλα κατά τις μετακινήσεις τους προς τη Μικρά Ασία.

Εικόνα 4. Πήλινο ομοίωμα ναού από το Ηραίον του Άργους (β΄ μισό 8ου αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

Η μεταβατική φάση

Οι μεταβατικοί αιώνες

Γλωσσάρι

Σκοτεινοί Αιώνες: Όρος που χρησιμοποιείται ως δάνειο από τον Μεσαίωνα, για να περιγράψει την περίοδο 1100-800 π.Χ. της αρχαίας ελληνικής ιστορίας, από την οποία διαθέταμε μέχρι πρόσφατα ελάχιστα αρχαιολογικά δεδομένα.

Οίκος: Μία από τις πρώτες μορφές οικογενειακής, κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης στην αρχαϊκή Ελλάδα.

Ηραίον του Άργους: Κέντρο της λατρείας της Ήρας, της «Αργείας» θεάς, κατά τον Όμηρο. Ιδρύθηκε στα μέσα του 8ου αιώνα π.Χ.

Αποτιμητής

Ενότητα 2: Ομηρικοί Χρόνοι

1	Οι τρεις αιώνες (1100-800 π.Χ.) μετά την κατάρρευση του μυκηναϊκού κόσμου χαρακτηρίζονταν παλαιότερα ως «Σκοτεινοί». Εκτός από τις θέσεις των εντυπωσιακών μυκηναϊκών ακροπόλεων, δεν σώζονταν άλλες μνήμες της προγενέστερης μυκηναϊκής εποχής. Πλέον, με τη βοήθεια της Αρχαιολογίας, οι αιώνες αυτοί διαφωτίστηκαν και διαπιστώνεται μια συνέχεια σε πολλά επίπεδα στον ελλαδικό χώρο.
2	Η Γραμμική Β εξαφανίστηκε μετά την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων. Μία γενικότερη αναστάτωση χαρακτηρίζει την περίοδο με μετακινήσεις πληθυσμών προς την Πελοπόννησο, τις Κυκλάδες και τη Μικρά Ασία.
3	Η γραφή επανεμφανίζεται στην Ελλάδα στα μέσα του 8ου αιώνα (περ. 750 π.Χ.), όταν οι Έλληνες παρέλαβαν το φοινικικό αλφάβητο και το προσαρμοσαν στις δικές τους γλωσσικές ανάγκες.
4	Στις κοινωνίες της πρώιμης Αρχαϊκής Εποχής, κυριαρχούν οι άριστοι. Βάση του πλούτου τους είναι η γη και κύρια μονάδα ο <i>οίκος</i> . Οι βασιλείς είναι οι πρώτοι μεταξύ των αρίστων και αρχηγοί των πιο ισχυρών οίκων.
5	Είναι η εποχή κατά την οποία συντίθενται η <i>Ιλιάδα</i> και η <i>Οδύσσεια</i> , που αποδίδονται στον Όμηρο. Μολονότι αυτά τα έπη παρέχουν σημαντικές ενδείξεις για την εποχή τους, δεν πρέπει να θεωρούνται ακριβείς ιστορικές αφηγήσεις. Εμφανίζεται επίσης η γεωμετρική τέχνη, όπου ο γραπτός διάκοσμος αποτελείται από γεωμετρικά σύμβολα. Η τέχνη αυτή επηρέασε και τη μνημειακή αρχιτεκτονική.

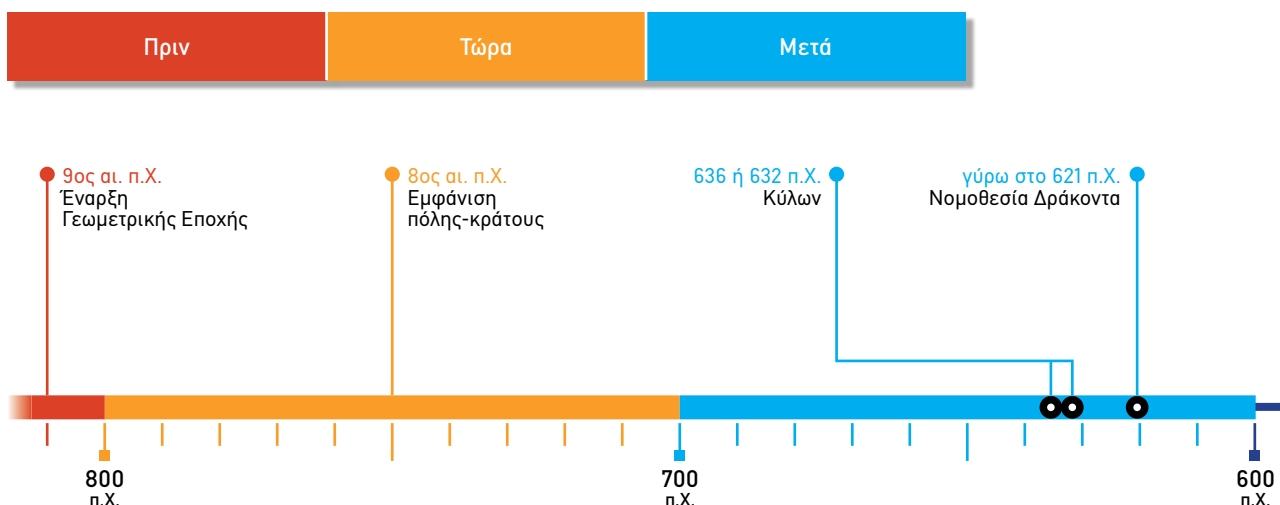
ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Αρχαϊκοί Χρόνοι (800 - 500 π.Χ.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η πόλη-κράτος

Η **πόλις** αποτέλεσε τον κυρίαρχο τύπο πολιτικής οργάνωσης στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Πρωτοεμφανίστηκε τον 8ο αιώνα π.Χ., εξελίχθηκε πλήρως στους επόμενους αιώνες και γνώρισε διάφορες μορφές διακυβέρνησης κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης ιστορίας της. Ταυτόχρονα με την εξέλιξή της, εμφανίστηκε και μια νέα πολεμική τακτική, η οπλιτική φάλαγγα.

Η περιήγησή μας στους Αρχαϊκούς Χρόνους θα ξεκινήσει από την εξέταση της πιο γνωστής μορφής πολιτικής οργάνωσης των αρχαίων Ελλήνων, που δεν είναι άλλη από την **πόλιν**. Θα αναφερθούμε αρχικά σε κάποια βασικά χαρακτηριστικά που καθόρισαν τη φυσιογνωμία της και θα δούμε στη συνέχεια τον τρόπο διακυβέρνησής της κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής της.

Χαρακτηριστικά της **πόλεως**

Η ελληνική **πόλις** (ή αλλιώς πόλη-κράτος) γεννήθηκε τον 8ο αιώνα π.Χ. και αναπτύχθηκε πλήρως στους αιώνες που ακολούθησαν. Συγκροτήθηκε από τη συνένωση μικρότερων κοινοτήτων που προϋπήρχαν σε μια περιοχή. Η διαδικασία αυτή είναι γνωστή με τον όρο **συνοικισμός** και συνδεόταν συχνά από τους αρχαίους Έλληνες με έναν μυθικό ήρωα (**Πηγή 1**). Οι ελληνικές πόλεις είχαν συνήθως έναν αστικό οικισμό (**άστυ**) και μία ευρύτερη αγροτική ζώνη (**χώρα**). Ο κύριος οικισμός περιλάμβανε μία ακρόπολη και περιβαλλόταν

τις περισσότερες φορές από τείχη, με σκοπό την προστασία από τους εξωτερικούς κινδύνους.

Ιδανικά μιας πόλης ήταν η ελευθερία και η αυτονομία. Η πόλη διέθετε τους δικούς της πολιούχους¹ θεούς, τους δικούς της θεσμούς, το δικό της πολίτευμα, τη δική της στρατιωτική δύναμη, τα δικά της νομίσματα (Εικόνα 1). Ιδανικό μιας πόλης ήταν επίσης η αυτάρκεια, η οποία όμως ήταν αδύνατο να επιτευχθεί, αφού η πόλη δεν μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες της αποκλειστικά με τις δικές της δυνάμεις. Γι' αυτό και εισήγαγε προϊόντα που είχε σε έλλειψη. Παράλληλα, ήταν δυνατό να εξαγεί αγαθά που είχε σε πλεόνασμα.²

Πληθυσμιακές ομάδες

Ρίχνοντας μια ματιά στον πληθυσμό μιας πόλης, βρίσκουμε, πρώτον, τους πολίτες. Πολίτες ήταν τα μέλη της πόλης τα οποία είχαν γεννηθεί ελεύθερα και κατάγονταν από αυτήν. Μόνο, όμως, οι άνδρες είχαν δικαίωμα να συμμετέχουν στη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων της κοινότητάς τους. Οι γυναίκες παρέμεναν αποκλεισμένες από τα κοινά και η συμμετοχή τους περιοριζόταν στις θρησκευτικές δραστηριότητες. Στην πόλη συναντούμε επίσης και άλλες ομάδες, είτε ελεύθερους ξένους οι οποίοι ασχολούνταν με την άσκηση των αναγκαίων προς διαβίωση έργων είτε δούλους οι οποίοι βρίσκονταν στα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας.

Πολίτευμα και πόλη

Οι ελληνικές πόλεις γνώρισαν διάφορους τρόπους διακυβέρνησης (πολιτεύματα) κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης ιστορίας τους (βασιλεία, αριστοκρατία, ολιγαρχία, τυραννίδα, ισονομία, δημοκρατία), τους οποίους και θα εξετάσουμε στη συνέχεια του βιβλίου, μέσα κυρίως από το παράδειγμα της Αθήνας.

Όπως φαίνεται από την ανάγνωση των ομηρικών επών, το πολίτευμα που είχαν οι πρώτες πόλεις ήταν η βασιλεία. Ο βασιλιάς ήταν ο αρχηγός της πολιτικής κοινότητας και γύρω από το πρόσωπό του οργανωνόταν η πολιτική ζωή. Σταδιακά, η βασιλεία καταργήθηκε στις περισσότερες πόλεις. Στη θέση της εγκαθιδρύθηκε ένα νέο πολίτευμα, η αριστοκρατία, στην οποία ισχυρές οικογένειες μοιράστηκαν μεταξύ τους τις εξουσίες του βασιλιά. Πρόκειται για τους άριστους ή ευγενείς, για

¹ **πολιούχος**: ο προστάτης μιας πόλης. Αναφέρεται σε αγίους, ήρωες ή θεούς.

² **πλεόνασμα**: ό,τι περισσεύει.

1. Ο συνοικισμός του Θησέα

Μετά τον θάνατο του Αιγέα, ο Θησέας συνέλαβε ένα αξιοθαύμαστο σχέδιο. Συγκέντρωσε τους κατοίκους της Αττικής σε ένα άστυ, δημιουργώντας έτσι μία πόλη, ενώ προηγουμένως ήταν διασκορπισμένοι και δύσκολα συγκαλούνταν για να αποφασίσουν για το κοινό συμφέρον· μάλιστα, κάποιες φορές διαφωνούσαν και πολεμούσαν μεταξύ τους. [...] Κατάργησε λοιπόν τα πρυτανεία, τα βουλευτήρια και τους αξιωματούχους που είχαν οι επιμέρους κοινότητες και δημιούργησε ένα κοινό πρυτανείο και βουλευτήριο για όλους, στο μέρος όπου βρίσκεται τώρα το άστυ. Και ονόμασε την πόλη Αθήνα και καθιέρωσε μια κοινή εορτή, τα Παναθήναια.

Πλούταρχος, *Θησέας*, 24
(μτφρ. Α. Μπαρτζώκα).

Εικόνα 1. Νομίσματα του Μεταπόντιου στην Κάτω Ιταλία (6ος αι. π.Χ.), της Αθήνας (5ος αι. π.Χ.) και της Άκανθου στη Χαλκιδική (5ος αι. π.Χ.) αντίστοιχα (1ο νόμισμα: Αρχαιολογικές Συλλογές, Βερολίνο. 2ο νόμισμα: Ιδιωτική συλλογή). 3ο νόμισμα: Ιδιωτική συλλογή).

τους οποίους περισσότερα στοιχεία θα παρουσιαστούν σε επόμενο κεφάλαιο.

Παράλληλα με την ανάπτυξη της πόλης σημειώθηκε αύξηση του πληθυσμού της, καθώς και συστηματικότερη εκμετάλλευση της γης που υπήρχε σε αυτήν. Κατ' επέκταση, λόγω της σταδιακής έλλειψης εδαφών, οι πόλεις που συνόρευαν συγκρούονταν με σκοπό να επεκτείνουν τα εδάφη τους. Μεταξύ αυτών των αναμετρήσεων αξίζει να αναφέρουμε εκείνη ανάμεσα στην Ερέτρια και τη Χαλκίδα για το Ληλάντιο πεδίο, τον πόλεμο ανάμεσα στην Αθήνα και τα Μέγαρα για τη Σαλαμίνα ή ακόμα και τον πόλεμο ανάμεσα στη Σπάρτη και το Άργος για την πεδιάδα της Κυνουρίας. Κατά τη διάρκεια των συνοριακών αυτών πολέμων, αναπτύχθηκε μια νέα πολεμική τακτική, η φάλαγγα, και ένας νέος στρατιωτικός εξοπλισμός.

Η οπλική φάλαγγα

Στο πλαίσιο της τακτικής της φάλαγγας, οι πολεμιστές παρατάσσονταν σε πυκνό σχηματισμό, πολύ κοντά ο ένας δίπλα στον άλλον. Κάθε πολεμιστής κρατούσε με το αριστερό του χέρι έναν νέο τύπο ασπίδας, το **όπλον**. Επρόκειτο για μια μεγάλη στρογγυλή ασπίδα, η οποία κάλυπτε την αριστερή πλευρά του σώματος του **οπλίτη** (πήρε το όνομά του από την ασπίδα) που την κρατούσε και ταυτόχρονα προστάτευε τη δεξιά πλευρά του συμπολεμιστή του. Ο υπόλοιπος εξοπλισμός του οπλίτη αποτελούνταν από ένα μακρύ δόρυ, ένα μικρό ξίφος, κράνος, θώρακα και περικνημίδες.³ Με την υιοθέτηση της νέας ασπίδας, οι οπλίτες δεν πολεμούσαν ως μεμονωμένα άτομα, αλλά συλλογικά:

Εικόνα 2. Οπλίτες που βαδίζουν για τη μάχη. Λεπτομέρεια μελανόμορφου πρωτοκορινθιακού αγγείου, γνωστού ως Αγγείο Κίτζι, που κατασκευάστηκε περί τα 640 π.Χ. και σήμερα βρίσκεται στο Εθνικό Ετρουσκικό Μουσείο, στη Βίλα Τζούλια, στη Ρώμη.

2. Ο ποιητής Τυρταίος υμνεί το θάρρος των Σπαρτιατών στον Β΄ Μεσσηνιακό Πόλεμο

*Αυτός ο άντρας ήρωας γίνεται του πολέμου:
μεμιάς που του εχθρού τις φάλαγγες τις τρέπει σε φυγή,
τις σκληροτράχηλες που άμεσα της μάχης το κύμα αναχαιτίζει,
κι ο ίδιος μες στους πρώτους πέφτοντας τη γλυκιά χάνει ζωή
πόλη και συμπολίτες και πατέρα του δοξάζοντας
πολλά κατάστηθα και μες απ' την ομφαλωτή ασπίδα
και μες από τον θώρακα χτυπήματα έχοντας πριν δεχτεί.
Αυτόν όμοια τον θρηγνούν νέοι μαζί και γέροι
και με λαχτάρα οδυνηρή η πόλη όλη τον πενθεί.*

Τυρταίος, απ. 12.20-28 West (μετ. Χ. Π. Φαράκλας, στο S. B. Pomeroy et al., *Συνοπτική Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, 4η έκδοση, Καρδαμίτσα, 2023).

³ **περικνημίδες:** κάλυμμα που φορούσαν οι στρατιώτες για να προστατεύουν τις κνήμες τους (πρόκειται για το τμήμα του ποδιού ανάμεσα στο γόνατο και τους αστραγάλους).

ο κάθε πολεμιστής εξαρτιόταν από τον άλλον και όλοι μαζί όφειλαν να διατηρήσουν τη θέση τους ώστε να παραμείνει αδιάσπαστη η παράταξή τους (Εικόνα 2). Μπορούμε, επομένως, να παρατηρήσουμε ότι εντός της φάλαγγας καλλιεργούνταν το αίσθημα της ισότητας, ανεξάρτητα από την κοινωνική θέση ή την οικονομική κατάσταση των πολεμιστών. Όσοι πολίτες συμμετείχαν σε αυτή θεωρούνταν ίσοι μεταξύ τους και συνέβαλαν ισότιμα στην υπεράσπιση της πόλης τους. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι δεν πολεμούσαν όλοι οι πολίτες στη φάλαγγα. Επειδή οι πολεμιστές έπρεπε να εξασφαλίσουν με δικά τους έξοδα τον στρατιωτικό τους εξοπλισμό, οι φτωχότεροι πολίτες αποκλείονταν από αυτήν.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αφού διαβάσετε το απόσπασμα από τον Πλούταρχο (Πηγή 1):
 - α. να περιγράψετε με δικά σας λόγια την ίδρυση της πόλης της Αθήνας.
 - β. να αναζητήσετε πληροφορίες σχετικά με τη χρονική περίοδο κατά την οποία έζησε ο Θησέας, σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία. Η περίοδος αυτή είναι ίδια με τον αιώνα στον οποίο αποδίδουμε την ίδρυση των ελληνικών πόλεων; Αν όχι, γιατί οι Αθηναίοι συνδέουν τον Θησέα με τη διαμόρφωση της πόλης τους;
2. Αφού παρατηρήσετε τα νομίσματα τα οποία παρατίθενται παραπάνω (όπως και άλλα που μπορεί να βρείτε), να περιγράψετε την εικονογραφία τους και να δείτε πώς αυτή αποτυπώνει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας πόλης.
3. Με τη βοήθεια και της Πηγής 2, να εντοπίσετε τις αξίες που καλλιεργούνται στην πόλη μέσα από τη συμμετοχή των πολιτών στην οπλιτική φάλαγγα.

Γλωσσάρι

Θεσμός: Όρος που χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει τον γραπτό νόμο.

Ληλάντιο πεδίο: Πεδιάδα στην Εύβοια, ανάμεσα στη Χαλκίδα και την Ερέτρια.

Κυνουρία: Περιοχή ανάμεσα στο Άργος και τη Σπάρτη, η διεκδίκηση της οποίας αποτέλεσε αιτία συγκρούσεων ανάμεσα στις δύο πόλεις.

Πρυτανείο: Κτήριο το οποίο στέγαζε την ιερή εστία της πόλης.

Βρείτε τις δέκα πόλεις-κράτη του χάρτη!

Σωστό ή Λάθος;

Η πόλη-κράτος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η αποικιακή εξάπλωση

Από τον 8ο έως τον 6ο αιώνα, σημειώνεται η μεγάλη, οργανωμένη μετανάστευση των Ελλήνων σε όλη τη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο. Τα αίτια ήταν κυρίως η αναζήτηση καλλιεργήσιμης γης αλλά και τα εσωτερικά προβλήματα στις πόλεις. Δημιουργούνται νέες κοινότητες, οι «αποικίες», δηλαδή νέοι, ανεξάρτητοι οικισμοί, ενώ διαδόθηκε και ο ελληνικός πολιτισμός σε περιοχές άγνωστες μέχρι τότε.

Το πλαίσιο

Μέχρι τον 8ο αιώνα, οι Έλληνες προσπαθούσαν να αντεπεξέλθουν στο νέο περιβάλλον της μεταβατικής εποχής μετά την πτώση των μυκηναϊκών κέντρων. Σταδιακά, δημιουργήθηκαν εκ νέου συνθήκες ασφάλειας και αναπτύχθηκαν οι επαφές μεταξύ τους. Ωστόσο, ήρθαν σε επαφή και με μη ελληνικούς πληθυσμούς στην περιοχή, τους οποίους αποκαλούσαν «βαρβάρους», εξαιτίας της ακατάληπτης γλώσσας τους.

Η βελτίωση των συνθηκών οδήγησε και σε μια αύξηση του πληθυσμού στην ηπειρωτική Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 8ου αιώνα, σε σημείο που συχνά η τοπική γεωργική παραγωγή δεν επαρκούσε για όλους. Μια πρώτη λύση σε αυτό το πρόβλημα ήταν οι εμπορικές συναλλαγές και η εισαγωγή τροφίμων από άλλες περιοχές. Ακολούθησε η λύση της προώθησης του πλεονάζοντος πληθυσμού μέσω της αποικιακής εξάπλωσης. Με τον όρο αυτόν, νοείται η υπερπόντια μετανάστευση των Ελλήνων, που οργανώθηκε από τις διάφορες πόλεις-κράτη της κυρίως Ελλάδας. Αυτή ξεκίνησε στο τελευταίο τρίτο του 8ου αιώνα και τελείωσε στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ.

Αίτια αποικισμού

Στις αρχαίες πηγές δεν αναφέρονται τα αίτια που ώθησαν τους Έλληνες στη μετανάστευση. Συνήθως, ως κύριοι λόγοι για την ίδρυση αποικιών θεωρούνται η αναζήτηση πρώτων υλών¹ και το πρόβλημα της έλλει-

¹ **πρώτες ύλες:** τα καταναλωτικά αγαθά που παράγονται από τη γεωργία ή την κτηνοτροφία (π.χ. μαλλί) ή προέρχονται από τη φύση (μεταλλεύματα, ξυλεία) και χρησιμοποιούνται στη βιοτεχνία.

ψης καλλιεργήσιμης γης (**στενοχωρία**). Άλλωστε, οι τοποθεσίες για τις περισσότερες από τις νέες εγκαταστάσεις είχαν επιλεγεί για τις αγροτικές δυνατότητες που παρείχαν στους νέους κατοίκους. Ωστόσο, υπήρχαν και άλλα αίτια, όπως οι εσωτερικές συγκρούσεις στις μητέρες-πόλεις (**μητροπόλεις**), η πείνα λόγω της αύξησης του πληθυσμού τους και της παράλληλης έλλειψης καλλιεργήσιμων εδαφών ή οι εισβολές από ξένους εχθρούς. Σε αυτά μπορούμε να συνοπολογίσουμε και την επιθυμία για ανάπτυξη εμπορικών συμφερόντων, καθώς και για την επέκταση της επιρροής του πολιτικού και οικονομικού ελέγχου της κάθε πόλεως σε περιοχές εκτός της Ελλάδας.

Διαδικασία

Την ηγεσία της μαζικής μετανάστευσης του πληθυσμού ανέλαβαν οι αριστοκράτες των πόλεων. Οι μητροπόλεις επέλεξαν προσεκτικά τον τόπο για την ίδρυση μιας αποικίας. Συνήθως συμβουλευόνταν το μαντείο των Δελφών (**Πηγή 1**). Τα κριτήρια συχνά ήταν η γεωγραφική θέση, οι φυσικοί πόροι, η προστασία από εχθρούς και η δυνατότητα εμπορικών συναλλαγών. Στη συνέχεια, επέλεξαν τον **οικιστή** (ιδρυτή) της αποικίας, ο οποίος προερχόταν από την αριστοκρατία.

Όσοι επρόκειτο να μεταναστεύσουν συγκεντρώνονταν σε μεγάλα λιμάνια της κυρίως Ελλάδας (Χαλκίδα, Ερέτρια, Μέγαρα ή Κόρινθος), αλλά και στην απέναντι πλευρά του Αιγαίου (**Μίλητο, Φώκαια – Χάρτης 1**). Εφόσον η ίδρυση ήταν επιτυχής, αποδίδονταν στον οικιστή, μετά τον θάνατό του, τιμές ήρωα.

1. Μαντείο Δελφών και αποικισμός

Ο Γρίνος, ο γιος του Αισανία, που ήταν απόγονος του Θήρα και βασιλιάς του νησιού της Θήρας, πήγε στους Δελφούς, προσφέροντας εκατόμβη από την πόλη του. Μεταξύ των πολιτών που τον συνόδευαν ήταν και ο Βάττος, ο γιος του Πολυμνήστου, ο οποίος καταγόταν από το Μινυακό γένος των Ευφημιδών. Όταν ο Γρίνος, βασιλιάς της Θήρας, ζήτησε τον χρησμό του μαντείου για άλλα ζητήματα, η Πυθία του έδωσε την απάντηση ότι πρέπει να ιδρύσει πόλη στη Λιβύη. [...] Και, λέγοντας αυτά, έδειχνε προς τον Βάττο. Αυτά συνέβησαν εκεί, όταν όμως γύρισαν στο νησί τους παραμέλησαν τον χρησμό: ούτε γνώριζαν σε ποιο μέρος του κόσμου βρίσκεται η Λιβύη ούτε τολμούσαν να στείλουν αποίκους στο άγνωστο.

Ηρόδοτος, 4.150.3-4 (μετ. Ι. Ξυδόπουλος).

Η ίδρυση της Κρήνης

Σίφιο και Κρήνη

Εικόνα 1. Η ολκάς, πλοίο (800 π.Χ.) (Μουσείο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας).

Χάρτης 1. Αποικιακή εξάπλωση των Ελλήνων – Αιγαίο

Μετά την άφιξη στη νέα περιοχή, οι άποικοι πραγματοποιούσαν τελετουργικές τελετές και θυσίες στους θεούς, προκειμένου να ζητήσουν ευλογίες για τη νέα κοινότητα. Έπειτα, ξεκινούσε η ίδρυση της πόλης-κράτους της αποικίας, με την οικοδόμηση της αγοράς, της ακροπόλεως, του ιερού της πολιούχου θεότητας και άλλων βασικών κτηρίων. Υπήρχαν στενοί δεσμοί αποικίας και μητρόπολης, τόσο με δεσμούς αίματος όσο και στον τομέα της λατρείας. Ωστόσο, η νέα κοινότητα ήταν μια ανεξάρτητη πόλη, που οργάνωνε την πολιτική της ζωή ανεξάρτητα από τη μητρόπολή της.

Γεωγραφική εξάπλωση

Οι Έλληνες εξαπλώθηκαν αρχικά στη Δύση (Σικελία και νότια Ιταλία), όπου οι συνθήκες δημιουργίας νέων κοινοτήτων ήταν πιο ευνοϊκές. Τα ντόπια φύλα δεν ήταν αντίθετα στον ερχομό νέων κατοίκων, ενώ ενδιαφέρονταν ζωηρά τόσο για το εμπόριο όσο και για τον πολιτισμό των Ελλήνων.

Η πρώτη ελληνική εγκατάσταση στην περιοχή δημιουργήθηκε από κατοίκους της Χαλκίδας και της Ερέτριας στο νησί Πιθη-

Η αποικιακή εξάπλωση

Χάρτης 2. Αποικιακή εξάπλωση των Ελλήνων – Μεσόγειος

2. Ναύκρατις, ένας εμπορικός σταθμός στην Αίγυπτο

Ο [φαραώ] Άμασις αποδείχθηκε φιλέλληνας. Ανάμεσα στις χάρες που έκανε σε ορισμένους Έλληνες παρείχε και την άδεια σε εκείνους που έφθαναν στην Αίγυπτο να εγκατασταθούν στη Ναύκρατι· σε όσους δεν επιθυμούσαν να εγκατασταθούν εκεί αλλά ταξίδευαν σε αυτήν συχνά έδω-σε χώρους για να ιδρύσουν βωμούς και τεμένη για τους θεούς. Το μεγαλύτερο, [...] τέμενός τους είναι αυτό που αποκαλείται Ελλήνιον, το οποίο ιδρύθηκε από κοινού [...] τη Χίο, την Τέω, τη Φώκαια και τις Κλαζομενές από τις ιωνικές, τη Ρόδο, την Κνίδα, την Αλικαρνασσό και τη Φάσηλι από τις δωρικές και η Μυτιλήνη μόνη από τις αιολικές. Στα παλιά χρόνια λοιπόν, η Ναύκρατις ήταν ο μοναδικός εμπορικός σταθμός στην Αίγυπτο· δεν υπήρχε άλλος. [...] Τόσο προνομιούχα ήταν η θέση της Ναυκρατίος.

Ηρόδοτος, 2.178.1-2- 179.1 (μετ. Ι. Ξυδόπουλος).

κούσες (Ίσκια), στον κόλπο της Νάπολι. Πόλεις όπως ο Τάραντας, η Σύβαρις και το Ρήγιο ιδρύθηκαν από Έλληνες. Έτσι, από τα μέσα του 8ου έως τις πρώτες δεκαετίες του 7ου αιώνα, δημιουργείται στη Σικελία και τη Νότια Ιταλία η Ελλάδα της Δύσης (η λεγόμενη Μεγάλη Ελλάδα). Σταδιακά, ιδρύθηκαν η Μασσαλία στη νότια Γαλλία από κατοίκους της μικρασιατικής Φώκαιας και το Εμπόριον στην Ισπανία, η Κυρήνη στη Βόρεια Αφρική από Θηραίους αποίκους, αλλά και μια πληθώρα νέων κοινοτήτων στην περιοχή γύρω από τον Ελλήσποντο, την Προποντίδα και τον Εύξεινο Πόντο. Γύρω στο 500 π.Χ., οι Έλληνες είχαν εξαπλωθεί με επιτυχία σε τοποθεσίες που βρίσκονταν στον χώρο γύρω από τη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο (Χάρτης 2).

Συνέπειες αποικισμού

Οι αποικίες εξελίχθηκαν σε σημαντικά κέντρα εμπορίου, γεωργίας και βιοτεχνίας, ενισχύοντας την οικονομική ισχύ και την επιρροή των ελληνικών μητροπόλεων-κρατών. Εκτός από το ότι οι Έλληνες μετεμφύτευσαν τους πολιτικούς τους θεσμούς, ιδίως αυτόν της πόλεως-κράτους, πολλές από τις αποικίες εξελίχθηκαν σε πολιτισμικά κέντρα, συμβάλλοντας έτσι στη διασπορά της ελληνικής γλώσσας, του πολιτισμού και των θρησκευτικών πρακτικών σε νέες περιοχές, προάγοντας τις πολιτιστικές ανταλλαγές και τη διαμόρφωση νέων τάσεων. Παράλληλα, κατασκευάστηκε ένας νέος τύπος πλοίου (η *ολκός*) για τη μεταφορά των εμπορευμάτων, κόπηκαν νομίσματα και στις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας τον 6ο αιώνα και ξεκίνησε μια περίοδος ανάπτυξης.

Την ίδια στιγμή, μέσα από τη σύγκριση με τους άλλους λαούς, οι Έλληνες αρχίζουν να συνειδητοποιούν τους δεσμούς που έχουν μεταξύ τους, δεσμοί οι οποίοι ενισχύθηκαν μέσα από τη διαδικασία του αποικισμού αλλά και των επαφών τους με τους γηγενείς² πληθυσμούς.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αφού μελετήσετε τον Χάρτη 2, να σχολιάσετε την ακόλουθη φράση του Πλάτωνα (Φαίδρος 109d): «κατοικούμε, από τον Φάσι ποταμό μέχρι τις Ηράκλειες στήλες, δηλαδή σε ένα μικρό κομμάτι της, σαν τους βατράχους που μένουν γύρω από την θάλασσα. Ακόμα υπάρχουν και άλλοι τόποι που κατοικούν πολλοί άλλοι άνθρωποι».
2. Αφού διαβάσετε το απόσπασμα από τον Ηρόδοτο (Πηγή 1):
 - α. να περιγράψετε τον ρόλο του μαντείου των Δελφών στην ίδρυση αποικιών.
 - β. να ανιχνεύσετε τα προβλήματα που σχετίζονταν με τη μελλοντική ίδρυση μιας νέας κοινότητας.
3. Με τη βοήθεια της Πηγής 2, να εντοπίσετε τους δεσμούς που καλλιεργούνταν στη Ναύκρατι τόσο μεταξύ των Ελλήνων όσο και μεταξύ Ελλήνων και Αιγυπτίων.

² γηγενής: ντόπιος.

Ανατολικού τύπου
γυναικείο άγαλμα

Αποικισμός

Αποικίες των Ελλήνων

Γλωσσάρι

Οικιστής: Αυτός που οικίζει έναν τόπο με αποίκους, ιδρυτής αποικίας.

Μητρόπολις: Μητρική πόλη, σε σχέση με τις αποικίες.

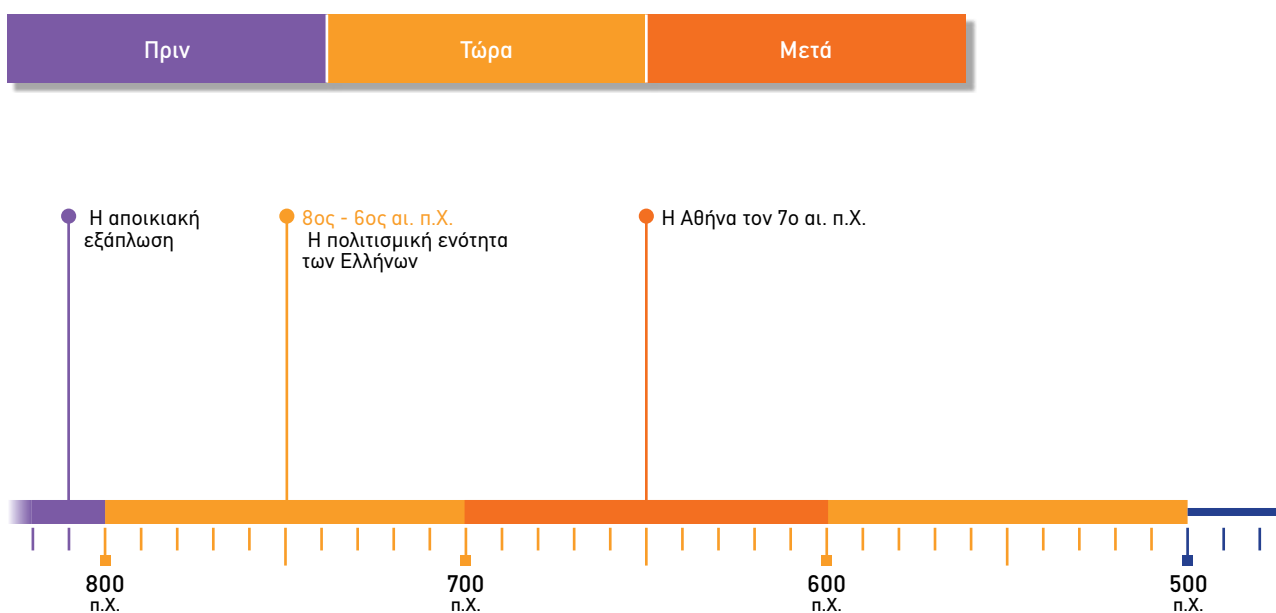
Αποικία: Κοινότητα ανθρώπων μακριά από την πατρίδα τους.

Στενοχωρία: Στενότητα, έλλειψη χώρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Η πολιτισμική ενότητα των Ελλήνων

Η επέκταση του ελληνικού κόσμου σε νέες περιοχές οδήγησε στη διαμόρφωση μιας κοινής ελληνικής ταυτότητας. Παράλληλα, η ίδρυση μεγάλων, πανελλήνιων ιερών διαμόρφωσε δεσμούς μεταξύ όλων των Ελλήνων, οι οποίοι πλέον διέκριναν τους εαυτούς τους από τους βαρβάρους.

Η εμφάνιση του πανελληνισμού: η εσωτερική διάσταση

Ο όρος «Ελλάς» εμφανίζεται αρχικά στην *Ιλιάδα*, δηλώνοντας μια συγκεκριμένη περιοχή στα νότια της Θεσσαλίας. Έως την εποχή σύνθεσης της μεταγενέστερης *Οδύσσειας*, ο όρος υποδηλώνει γενικότερα την κεντρική Ελλάδα. Στα τέλη του 7ου αιώνα, η χρήση του όρου είχε επεκταθεί αλλά αποκτά τη γενική του έννοια στο πρώτο τέταρτο του 6ου αιώνα. Η εμφάνιση του όρου «Ελληνες» ως συλλογικού ονόματος στις πηγές συμπίπτει χρονολογικά με την ανάπτυξη των *εξωαστικών ιερών* που βρίσκονταν ανάμεσα σε γειτονικά γεωγραφικά διαμερίσματα. Την ίδια εποχή, οι Έλληνες που δραστηριοποιούνταν στη Ναύκρατι αφιέρωσαν ένα ιερό στους «θεούς των Ελλήνων» (βλέπε Κεφάλαιο 8, Πηγή 2).

Πανελλήνια ιερά και αγώνες

Στις πηγές ανιχνεύεται η καταγωγή των επώνυμων γεννητόρων των ελληνικών φύλων, δηλαδή των Δώρου, Αίολου, Αχαιού και Ίωνος, στον βασιλιά Έλληνα (Πηγή 1). Δημιουργήθηκε έτσι ένα γενεαλογικό δέντρο της ελληνικής φυλής. Οι Έλληνες συνειδητοποίησαν ότι ανήκαν όλοι στην ίδια οικογένεια, χρησιμοποιούσαν την ίδια γλώσσα, είχαν τις ίδιες συνήθειες, την ίδια θρησκεία και είχαν κοινή καταγωγή (Πηγή 2).

Το φαινόμενο αυτό είναι γνωστό με τον όρο «πανελληνισμός» και εμφανίζεται αρχικά τον 8ο αιώνα, με την ανάπτυξη εξωαστικών ιερών και τη διάδοση των ομηρικών επών. Αρχικά, τα ιερά αυτά ήταν απλοί λατρευτικοί χώροι. Τα αρχαιολογικά δεδομένα αποδεικνύουν ότι οι μεγάλοι ναοί αρχίζουν να κατασκευάζονται στον 7ο αιώνα, όπως ο ναός του Απόλλωνα στους Δελφούς (Εικόνα 1), και τον 6ο αιώνα, όπως οι ναοί της Ήρας στην Ολυμπία και του Δία στη Νεμέα (Εικόνες 3-4).

Θρησκεία

Η βασική λειτουργία των ιερών εξυπηρετούσε τη λατρεία των θεών που ανήκαν στο ελληνικό *πάνθεον*. Ο 8ος αιώνας είναι η εποχή κατά την οποία αυτό αποκρυσταλλώνεται, αποκτώντας τη μορφή που θα έχει μέχρι το τέλος της Αρχαιότητας. Ο Ησίοδος, με το έργο του *Θεογονία*, μας έχει παραδώσει τη γενεαλογία των θεών. Η θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων ήταν πολυθεϊστική και οι θεοί τους ανθρωπόμορφοι, καθώς ο ελληνικός πολιτισμός ήταν ανθρωποκεντρικός.¹ Οι θεοί/θεές είναι αιώνια νέοι/νέες άνδρες και γυναίκες, με ιδιαίτερες δυνάμεις, αλλά και ανθρωπίνες αδυναμίες ή πάθη, όπως διαπιστώνουμε μέσα από τα ομηρικά έπη. Οι Έλληνες φρόντιζαν για τη λατρεία όλων αυτών των θεοτήτων με προσευχές και τελετουργίες, σε χώρους ειδικά αφιερωμένους σε αυτές τις θεϊκές υποστάσεις.

Εικόνα 1. Ο ναός του Απόλλωνα στους Δελφούς.

¹ **ανθρωποκεντρικό:** ένα ρεύμα σκέψης όπου ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος και βρίσκεται στο επίκεντρο όλων των πραγμάτων.

1. Κοινή καταγωγή των Ελλήνων

Οι γιοι του πολεμόχαρου βασιλιά Έλληγος ήταν ο Δώρος, ο Ξούθος και ο Αίολος, ο οποίος πολεμά από το άρμα του... Και, με τη θέληση των θεών, ο Ξούθος πήρε ως σύζυγό του την όμορφη Κρέουσα, την κόρη με τα ανοιχτόχρωμα μάγουλα του όμοιου με θεό Ερεχθέα, και ξάπλωσε μαζί του με αγάπη και του γέννησε τον Αχαιό, τον Ίωνα με τα περήφανα άλογα και τον όμορφο Διομήδη.

Ησίοδος, αποσπ. 9, 10 (α) 20-4
(μετ. Ι. Ξυδόπουλος).

Οι κοινοί δεσμοί των Ελλήνων

Πανελλήνιες γιορτές

2. Τα κριτήρια της ελληνικότητας

Γιατί είναι πολλά και μεγάλα αυτά που μας εμποδίζουν να το κάνουμε αυτό, έστω κι αν το θέλαμε, πρώτα πρώτα και πάνω απ' όλα τα αγάλματα και οι ναοί των θεών που πυρπολήθηκαν κι έγιναν ερείπια, που μας υποχρεώνουν να πάρουμε τη μεγαλύτερη εκδίκηση που μπορούμε, και πολύ λιγότερο να συνομολογήσουμε συνθήκες μ' αυτόν που τα έπραξε· και κατόπιν ο ελληνισμός, ένας κόσμος που στις φλέβες του κυλά το ίδιο αίμα (όμαιμον) και που μιλά την ίδια γλώσσα (ομόγλωσσον) κι έχει κοινά τα λατρευτικά κέντρα των θεών και θυσίες και συνήθειες ίδιες κι απaráλλαχτες (ομότροπα) [...].

Ηρόδοτος, 8.144.2 (μτφρ. Η. Σπυρόπουλος, *Ηροδότου Ιστορίαι, Ουρανία-Καλλιόπη*, Αθήνα 1995).

© shutterstock

Εικόνα 2. Ο Ναός της Προναίας Αθηνάς στους Δελφούς

© shutterstock

Εικόνα 3. Ο Ναός της Ήρας στην Ολυμπία

Ιερό Δία στη Νεμέα

Πανελλήνιοι αγώνες

Παράλληλα, όμως, με τη λατρεία, ήδη από τα τέλη της Αρχαϊκής Εποχής, στα ιερά αυτά φιλοξενούνταν αθλητικοί και μουσικοί αγώνες που προσέλκυαν κόσμο από πολύ μακριά. Οι τέσσερις μεγάλες εορτές, που εορτάζονταν από τους Έλληνες στο σύνολό τους και συμπεριλάμβαναν τους αγώνες, ήταν τα **Ολύμπια** προς τιμήν του Δία (κάθε τέσσερα χρόνια) στην Ολυμπία, του «Πύθιου» Απόλλωνα στους Δελφούς (κάθε τέσσερα χρόνια, επίσης), του Ποσειδώνα στην Ισθμία και του Δία στη Νεμέα (και οι δύο ανά δύο χρόνια). Οι συγκεντρώσεις αθλητών από διαφορετικές πόλεις-κράτη σε αυτά τα ιερά έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία αλλά και την έκφραση μιας κοινής ελληνικής ταυτότητας.

Αμφικτιονίες

Από την άλλη πλευρά, είχαν διαμορφωθεί και αρκετές άλλες, τοπικού χαρακτήρα ταυτότητες, στενά συνυφασμένες με τα μεγάλα ιερά της Ολυμπίας ή των Δελφών. Ήταν φυσιολογικό, καθώς τη φροντίδα των συγκεκριμένων ιερών είχαν αναλάβει οι γειτονικές τους πόλεις, οι οποίες ενίοτε έρχονταν και σε αντιπαράθεση μεταξύ τους (ακόμα και σε πόλεμο) σχετικά με το ποια από αυτές θα έχει την πρωτοκαθεδρία στη φροντίδα του ιερού. Πέρα από αυτές τις σχετικά ευάριθμες περιπτώσεις, συνήθως η κοινή φροντίδα ενός ιερού τέτοιου βεληνεκούς οδηγούσε σε συμφωνία μεταξύ των πόλεων και τη δημιουργία συμβουλίων μόνιμων αντιπροσώπων, που έλυναν τα μεταξύ των πόλεων προβλήματα. Τα συμβούλια αυτά συνεδρίαζαν σε τακτά χρονικά διαστήματα (μία ή δύο φορές τον χρόνο) στα ιερά και οι συνεδριάσεις τους ονομάζονταν **Αμφικτιονίες**. Από τις πλέον σημαντικές ήταν εκείνες των Δελφών και της Δήλου.

Το κράνος του Μιλτιάδη

Θέατρο Δελφών και
Ναός Απόλλωνα

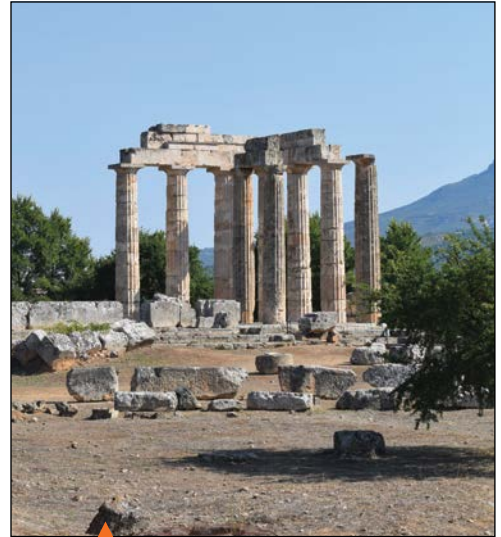
Μαντεία

Πέρα όμως από τον καθορισμό μιας ευρύτερης πανελληνίας ή μιας πιο στενής ταυτότητας, τα ιερά επιτελούσαν και έναν άλλο ρόλο. Ορισμένα από τα μεγάλα θρησκευτικά κέντρα αποτελούσαν τόπο προσέλευσης των πιστών, προκειμένου να εξυπηρετηθεί μια σχεδόν έμφυτη ανάγκη του ανθρώπου: η αγωνία για το μέλλον. Οι αρχαίοι Έλληνες δεν αποτελούσαν εξαίρεση: πίστευαν ότι κάποιος από τους θεούς τους, σε συγκεκριμένα ιερά, θα τους έδιναν συγκεκριμένα σημάδια για το μέλλον. Περίφημο, από αυτή την άποψη, ήταν το μαντείο του Δία στη Δωδώνη, όπου οι ιερείς μάντευαν τη θέληση του θεού βασιζόμενοι στο πέταγμα των πουλιών ή το θρόισμα των φύλλων της ιερής βαλανιδιάς. Το πιο διάσημο, όμως, ήταν το μαντείο του Απόλλωνα στους Δελφούς, με την Πυθία να δίνει τους διαφορούμενους ιερούς χρησμούς.

Συμπερασματικά, τον 6ο αιώνα γίνεται αντιληπτή μία από τις κύριες συνέπειες του αποικισμού: οι Έλληνες διαφοροποιούσαν πλέον τους εαυτούς τους από τους ξένους βαρβάρους μέσω της σύγκρισης. Βασικά κριτήρια ήταν η διαφορετική γλώσσα και, γενικότερα, τα ήθη. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, διαπίστωναν και τις ομοιότητες μεταξύ των διαφορετικών ομάδων στα πανελλήνια θρησκευτικά τους κέντρα. Χρονολογικά, οι ρίζες της ελληνικής ταυτότητας εντοπίζονται στον 6ο αιώνα, όταν η ελληνική αριστοκρατία κυριαρχούσε στις πόλεις-κράτη.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Με τη βοήθεια της Πηγής 1, να σχεδιάσετε το γενεαλογικό δέντρο των μυθικών προπατόρων των Ελλήνων.
2. Με βάση την Πηγή 2, να αξιολογήσετε ποιο από τα κριτήρια που αναφέρονται εκεί φαίνεται να έχει τη μεγαλύτερη βαρύτητα στον καθορισμό της ελληνικής ταυτότητας και να δικαιολογήσετε την επιλογή σας.

© shutterstock

Εικόνα 4. Ο ναός του Δία στη Νεμέα.

Απεικόνιση του θεού Απόλλωνα σε λευκή κύλικα

Το στάδιο στην Ισθμία

Γεωγραφική διασπορά πανελλήνιων ιερών

Πανελλήνια ιερά

Πανελλήνια ιερά (2)

Η πολιτισμική ενότητα των Ελλήνων

Γλωσσάρι

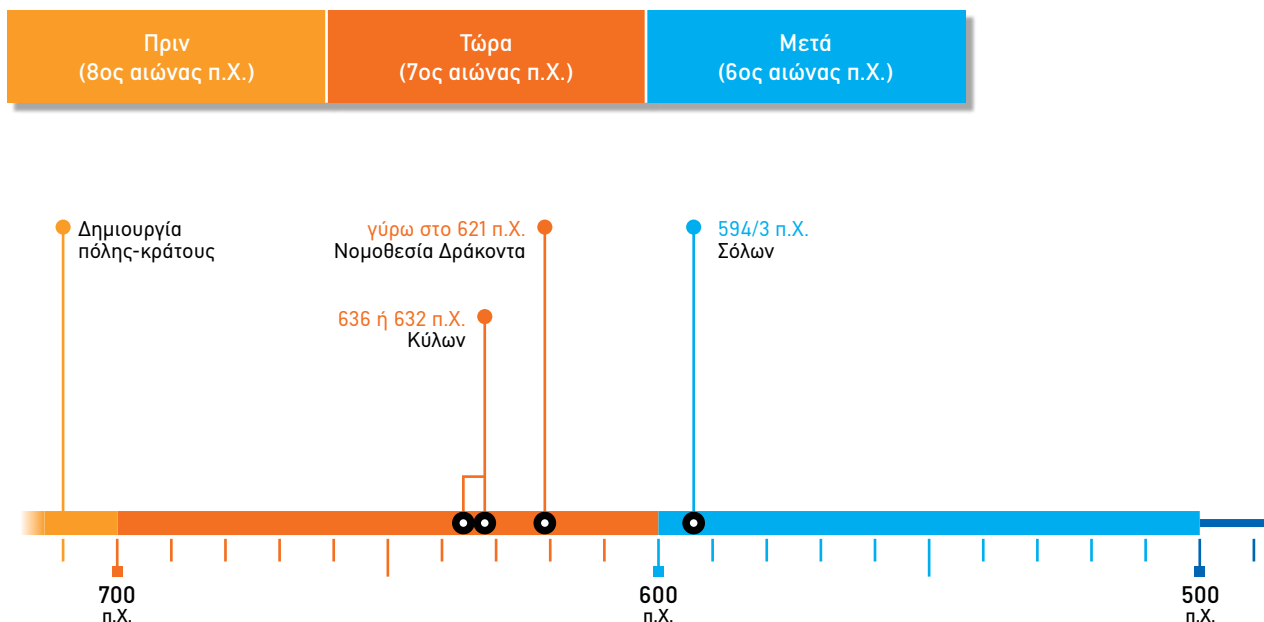
Εξωαστικά ιερά: Ιερά τοποθετημένα συνήθως στα άκρα των αγροτικών εκτάσεων των πόλεων.

Πάνθεον: Το σύνολο των θεών μιας θρησκείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Η Αθήνα τον 7ο αιώνα π.Χ.

Τον 7ο αιώνα π.Χ. η Αθήνα είχε αριστοκρατικό πολίτευμα στο οποίο η εξουσία βρισκόταν στα χέρια των ευγενών. Ένας από αυτούς, ο Κύλων, προσπάθησε ανεπιτυχώς να καταλάβει την εξουσία με τη βία. Μετά την αποτυχημένη προσπάθειά του, οι ταραχές στην πόλη εντάθηκαν, και οι Αθηναίοι ανέθεσαν στον Δράκοντα να θεσπίσει νόμους για την αντιμετώπισή τους.

Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι ελληνικές πόλεις είχαν διάφορα πολιτεύματα κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης ιστορίας τους. Κατά τον 7ο αιώνα π.Χ., στις περισσότερες από αυτές η βασιλεία είχε πια καταργηθεί και ένα νέο πολίτευμα είχε επικρατήσει, εκείνο της αριστοκρατίας.

Χαρακτηριστικά του αριστοκρατικού πολιτεύματος

Στο αριστοκρατικό πολίτευμα, η εξουσία, την οποία προηγουμένως είχε ο βασιλιάς, μοιράζεται σε μικρές ομάδες ανθρώπων, τους **άριστους** ή ευγενείς. Αυτοί στηρίζουν τη δύναμή τους στην αριστοκρατική τους καταγωγή, την οποία ανάγουν συχνά στο ένδοξο παρελθόν τους, και στη μεγάλη περιουσία που διαθέτουν. Οι ευγενείς αναλαμβάνουν τα ανώτερα αξιώματα της πόλης, συγκεντρώνοντας στα χέρια τους πολιτική, δικαστική, στρατιωτική και θρησκευτική εξουσία (**άρχοντες**). Παράλληλα, υπάρχει ένα συμβούλιο, το οποίο απαρτίζεται και αυτό από ευγενείς, καθώς και μια ευρύτερη συνέλευση πολιτών. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η συγκρότηση αυτών των οργάνων, ο τρόπος ανάδειξης και συμμετοχής σε αυτά, όπως και οι εξουσίες τους, διαφέρουν από πόλη σε πόλη.

Το αριστοκρατικό πολίτευμα στην Αθήνα

Ας δούμε τι γίνεται στην Αθήνα εκείνη την εποχή. Μπορούσε να συναντήσει κανείς και εδώ πλούσιες αριστοκρατικές οικογένειες, οι οποίες διέθεταν μεγάλες εκτάσεις γης. Έβρισκε, επίσης, γεωργούς, χωρίς ευγενική καταγωγή, όπως και Αθηναίους που ασχολούνταν με άλλες δραστηριότητες (τεχνίτες). Από τους ευγενείς, κάθε χρόνο εκλέγονταν εννέα άρχοντες οι οποίοι ασκούσαν την εξουσία: ο **επώνυμος άρχων**, ο **άρχων-βασιλιάς**, ο **πολέμαρχος** και οι έξι **θεσμοθέτες**. Υπήρχε επίσης ένα αριστοκρατικό συμβούλιο, ο Άρειος Πάγος, το οποίο συγκαλούνταν πάνω στον λόφο του Άρεως, απέναντι από την Ακρόπολη. Τα μέλη του, τα οποία είχαν ισόβια θητεία, αποτελούνταν από όσους είχαν διατελέσει προηγουμένως άρχοντες και είχαν ευρύτατες δικαιοδοσίες στη διαχείριση των υποθέσεων της πόλης. Αντίθετα, η συνέλευση των πολιτών είχε μάλλον περιορισμένες αρμοδιότητες.

Αντιδράσεις στο αριστοκρατικό πολίτευμα.

Η απόπειρα του Κύλωνα

Αναπόφευκτα, οι ανταγωνισμοί για τον έλεγχο της εξουσίας ανάμεσα στις μεγάλες αριστοκρατικές οικογένειες της Αθήνας δεν έλειπαν. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο εντάσσεται και το παρακάτω επεισόδιο. Προς τα τέλη του 7ου αιώνα π.Χ., ένας Αθηναίος αριστοκράτης, ο Κύλων, προσπάθησε να πάρει παράνομα την εξουσία. Για να πετύχει τον σκοπό του, κατέλαβε την Ακρόπολη μαζί με κάποιους οπαδούς του, με βοήθεια που του έστειλε ο πεθερός του και τύραννος των Μεγάρων Θεαγένης (Πηγή 1). Οι Αθηναίοι αμέσως αντέδρασαν, πολιορκήσαν την Ακρόπολη και στη συνέχεια ανέθεσαν στους εννέα άρχοντες της πόλης να χειριστούν την υπόθεση. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και ο Μεγακλής, της οικογένειας των Αλκμεωνιδών. Όταν κάποια στιγμή φάνηκε ότι οι προμήθειες των πολιορκημένων τελείωναν, οι Αθηναίοι τούς υποσχέθηκαν ότι θα τους απομάκρυναν από τον ιερό χώρο της Ακρόπολης δίχως να διακινδυνεύσουν. Τελικά, όμως, σθέτησαν την υπόσχεσή τους και τους φόνευσαν. Αυτή η πράξη θεωρήθηκε ιεροσυλία,¹ η οποία έμεινε γνωστή ως «κυλώνειο άγος».² Οι Αλκμεωνίδες θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για το άγος και γι' αυτό εξορίστηκαν.

¹ **ιεροσυλία**: πράξη η οποία προσβάλλει τους θεούς και τα ιερά.

² **άγος**: πρόκειται για μια ασεβή, ανόσια πράξη.

1. Ο Κύλων και ο χρησμός του μαντείου των Δελφών

Ο Κύλων ζήτησε χρησμό από τους Δελφούς και ο θεός του αποκρίθηκε ότι έπρεπε να καταλάβει την Ακρόπολη της Αθήνας κατά τη μεγαλύτερη γιορτή του Δία. (...) Όταν άρχισαν, λοιπόν, τα Ολύμπια στην Πελοπόννησο, κατέλαβε την Ακρόπολη με σκοπό να γίνει τύραννος, διότι νόμιζε ότι αυτή ήταν η μεγαλύτερη γιορτή του Δία και ότι του ταίριαζε ιδιαίτερα, αφού ήταν Ολυμπιονίκης. Αλλά το αν ο χρησμός εννοούσε γιορτή στην Αττική ή σε άλλο μέρος ούτε ο Κύλων το είχε καταλάβει ούτε το μαντείο το είχε διευκρινίσει. Διότι και οι Αθηναίοι έχουν γιορτή που ονομάζεται Διάσια και είναι η μεγαλύτερη για τον Δία Μελίχιο και την γιορτάζουν έξω από την πόλη. (...). Ο Κύλων, νομίζοντας ότι ερμηνεύει σωστά τον χρησμό, ανέλαβε δράση.

Θουκυδίδης, 1.126.4-6 (διασκευή της μτφρ. του Α. Βλάχου, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, www.greek-language.gr).

Εικόνα 1. Πρόκειται για ομαδική ταφή 39 ατόμων τα οποία βρέθηκαν στο νεκροταφείο του Δέλτα Φαλήρου της Αττικής. Η ταφή χρονολογείται τον 7ο αιώνα π.Χ. Έχουν γίνει προσπάθειες να συνδεθούν οι νεκροί με κάποιο γνωστό επεισόδιο της ιστορίας της Αθήνας, το οποίο παραδίδεται από τις αρχαίες πηγές, όπως με την απόπειρα του Κύλωνα να εγκαθιδρύσει τυραννίδα.

Οι πρώτοι νόμοι

Μετά την αποτυχημένη απόπειρα του Κύλωνα να καταλάβει την εξουσία, οι ταραχές στην Αθήνα οξύνθηκαν. Αφενός οι διαμάχες μεταξύ αριστοκρατών συνεχίζονταν και αφετέρου ο υπόλοιπος λαός δυσανασχετούσε, διότι η εξουσία βρισκόταν στα χέρια λίγων μόνο ανθρώπων, οι οποίοι είχαν παράλληλα υπό τον έλεγχό τους μεγάλο μέρος της γης. Οι Αθηναίοι αντιλήφθηκαν τότε ότι οι αντιθέσεις θα μπορούσαν να εξομαλυνθούν με τη δημιουργία μιας γραπτής νομοθεσίας. Έως τότε δεν υπήρχαν γραπτοί κανόνες δικαίου, αλλά άγραφες διατάξεις στις οποίες στηρίζονταν οι ευγενείς για να λαμβάνουν αποφάσεις και να απονέμουν δικαιοσύνη. Ήδη, όμως, κατά τη διάρκεια του 7ου αιώνα π.Χ., σε διάφορες ελληνικές πόλεις είχαν ξεκινήσει οι προσπάθειες καταγραφής των κυριότερων κανόνων που ρύθμιζαν τη συμπεριφορά των μελών της κοινότητας (**Πηγή 2**). Στην Αθήνα το έργο αυτό ανατέθηκε στον Δράκοντα, πιθανότατα γύρω στο 621 π.Χ.

Η νομοθεσία του Δράκοντα

Στις μέρες μας χρησιμοποιούμε συχνά την έκφραση «δρακόντεια μέτρα» προκειμένου να περιγράψουμε τα μέτρα εκείνα τα οποία είναι πολύ αυστηρά ή σκληρά. Η έκφραση αυτή βασίζεται στην παράδοση που ήθελε τη νομοθεσία του Δράκοντα να είναι πολύ αυστηρή. Δύσκολα, όμως, μπορούμε να επιβεβαιώσουμε αυτή τη φήμη, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των νόμων που θέσπισε ο Δράκων έχει χαθεί. Από αυτούς, σε εμάς είναι περισσότερο γνωστός ο νόμος που ρύθμιζε το ζήτημα της ανθρωποκτονίας (**Εικόνα 2**). Με τη θέσπισή του, η τιμωρία του φόνου σταμάτησε να αποτελεί έργο των συγγενών του θύματος και οι φονικές υποθέσεις πέρασαν στην αρμοδιότητα των δικαστικών οργάνων της πόλης.

Ούτε όμως και η νομοθετική προσπάθεια του Δράκοντα μπόρεσε να επιλύσει τα κοινωνικά προβλήματα που υπήρχαν στην πόλη της Αθήνας και τα οποία συνεχώς επιδεινώνονταν. Το πώς οι Αθηναίοι προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν την κρίση που ξέσπασε είναι κάτι το οποίο θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Εικόνα 2. Λίθινη στήλη η οποία σώζει κάποιες από τις διατάξεις που αφορούσαν το αδίκημα του ακούσιου φόνου. Το κείμενο ορίζει την ποινή που πρέπει να επιβληθεί (εξορία), τους δικαστές που θα κρίνουν την υπόθεση και τη διαδικασία της δίωξης.

2. Οι πρώτοι νομοθέτες

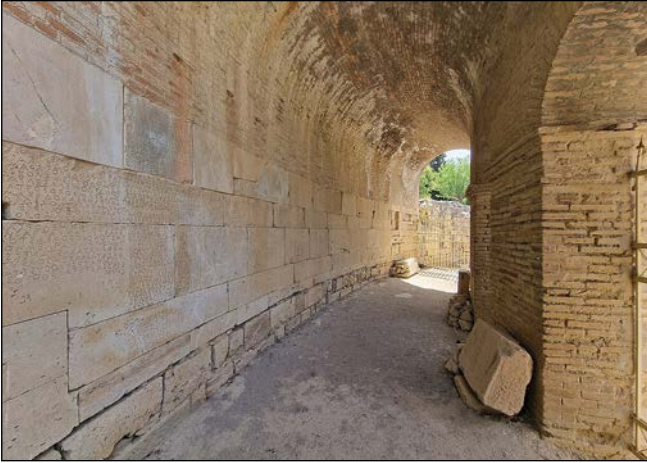
Νομοθέτες υπήρξαν επίσης ο Ζάλευκος στους Επιζεφύριους Λοκρούς και ο Χαρώνδας από την Κατάνη, ο οποίος έδωσε νόμους στους συμπολίτες του και στις άλλες χαλκιδικές πόλεις της Ιταλίας και της Σικελίας. Ορισμένοι επίσης προσπαθούν να αποδείξουν ότι ο Ονομάκριτος ήταν ο πρώτος ειδικός στη νομοθεσία, ο οποίος ήταν Λοκρός και εγκαταστάθηκε στην Κρήτη, όπου και εκπαιδεύθηκε στη μαντική τέχνη. [...] Υπήρξε ακόμη και ο Φιλόλαος ο Κορίνθιος, ο νομοθέτης των Θηβαίων. [...] Σε αυτούς συνέταξε νόμους περί παιδοποίας και μερικών άλλων θεμάτων, τους οποίους ονομάζουν νόμους περί υιοθεσίας. Και ειδικά αυτή η νομοθεσία συντάχθηκε από εκείνον, για να παραμείνει αμετάβλητος ο αριθμός των κλήρων γης.

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1274a 22 - 1274b 5 (δισκευή της μτφρ. του Δ. Παπαδή στο *Αριστοτέλης, Πολιτικά I, II, Εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια*: Δ. Παπαδής, Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτηρος, 2006).

Επιλέξτε το Σωστό!

Εικόνα 3. Η Μεγάλη Επιγραφή της Γόρτυνας στην Κρήτη. Οι νόμοι της Γόρτυνας ανακαλύφθηκαν τον 19ο αιώνα, χάρη στις έρευνες της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Κρήτη. Οι παλαιότεροι νόμοι χρονολογούνται ανάμεσα στο τέλος του 7ου και στην αρχή του 6ου αιώνα π.Χ. Οι νεότεροι χρονολογούνται ανάμεσα στο τέλος του 6ου και το πρώτο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. Σε αυτούς ανήκει και η λεγόμενη «Μεγάλη Επιγραφή», η οποία διακρίνεται στον αριστερό τοίχο της φωτογραφίας, και χρονολογείται στην περίοδο 480-460 π.Χ. Κατά την αυτοκρατορική εποχή κοσμούσε το ρωμαϊκό ωδείο της πόλης. Περιλαμβάνει 12 μακριές στήλες. Οι νόμοι που περιέχονται σε αυτήν ασχολούνται κυρίως με ζητήματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, ενώ ένα μέρος τους αφορά τους δούλους.

Εικόνα 4. Σκηνή από συμπόσιο. Κύλικα (αγγείο πόσης), που αποδίδεται στον αγγειογράφο γνωστό με το όνομα «Ζωγράφος του Αντιφώντος» (480 π.Χ., Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα). Το συμπόσιο ήταν ένας από τους πιο δημοφιλείς τρόπους διασκέδασης ανδρών κυρίως αριστοκρατικής καταγωγής. Επρόκειτο για μια ιδιωτική συγκέντρωση, που περιλάμβανε φαγητό και οиноποσία, και συνοδευόταν από τραγούδια, χορό και συζήτηση.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να αναφέρετε συνοπτικά τον τρόπο λειτουργίας του αριστοκρατικού πολιτεύματος.
2. Διαβάζοντας το κείμενο και την Πηγή 1, ποιοι πιστεύετε ότι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν στην αποτυχία του Κύλωνα να γίνει τύραννος;
3. Με τη βοήθεια και της Πηγής 2, να σημειώσετε κάποιους γνωστούς νομοθέτες της αρχαϊκής εποχής και να αναζητήσετε στοιχεία για τη ζωή και το έργο τους.

Η Αθήνα τον 7ο αιώνα π.Χ.

Γλωσσάρι

Αλκμεωνίδες: Αριστοκρατικό γένος της Αθήνας, το οποίο διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της πόλης. Από αυτό καταγόταν και ο Περικλής.

Άρχοντες: Οι αξιωματούχοι μιας πόλης.

Εννέα άρχοντες της Αθήνας:

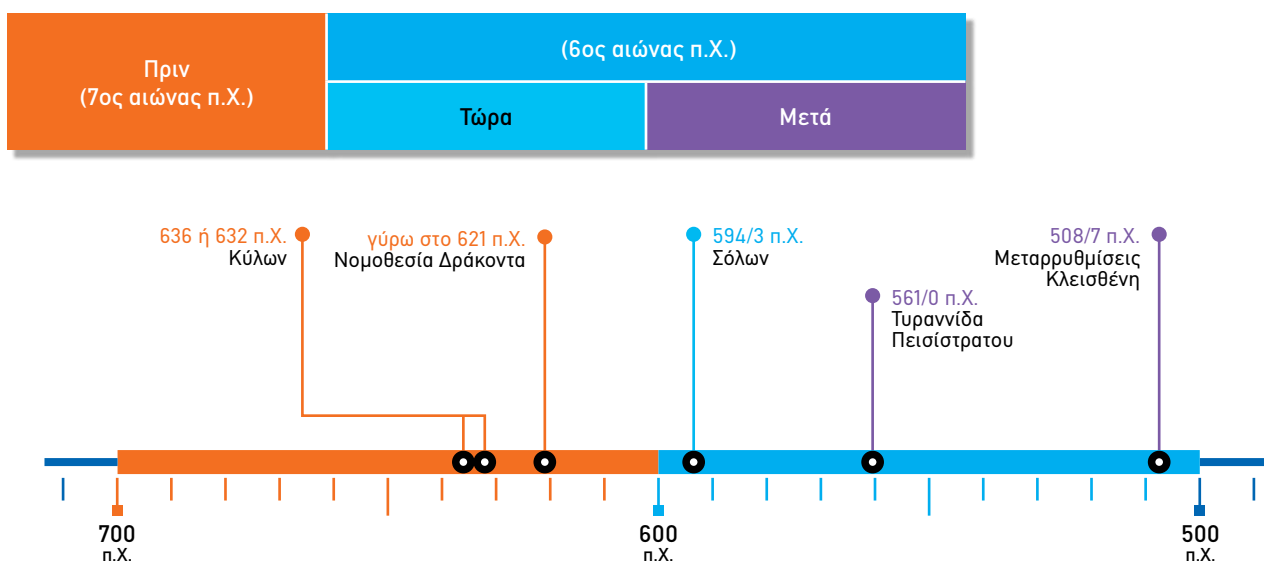
- **Επώνυμος άρχων:** Ο σημαντικότερος άρχοντας κατά την Αρχαϊκή Εποχή (7ος-6ος αιώνας π.Χ.), δίνει το όνομά του στο έτος.
- **Άρχων-βασιλιάς:** Άρχοντας με καθήκοντα κυρίως θρησκευτικά.
- **Πολέμαρχος:** Άρχοντας ο οποίος κατά την Αρχαϊκή Εποχή είναι επικεφαλής του στρατού.
- **Έξι θεσμοθέτες:** Άρχοντες με καθήκοντα στην απονομή δικαιοσύνης.

Τύραννος: Άτομο, συνήθως προερχόμενο από αριστοκρατική οικογένεια, που απέκτησε την εξουσία είτε νόμιμα είτε παράνομα. Αρχικά συνώνυμο του βασιλέως. Από την Κλασική Εποχή και μετά, η λέξη απέκτησε αρνητικό περιεχόμενο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Η Αθήνα τον 6ο αιώνα π.Χ.: Η μεταρρύθμιση του Σόλωνα

Στις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ. οι φτωχοί γεωργοί της Αθήνας βρίσκονταν σε δύσκολη οικονομική κατάσταση. Σε αυτό το πλαίσιο, οι Αθηναίοι ανέθεσαν στον Σόλωνα τη θέσπιση νέων νόμων. Ο Σόλων έλαβε οικονομικά και κοινωνικά μέτρα για τη διαχείριση των χρεών και την αντιμετώπιση της δουλείας, και έθεσε νέα κριτήρια για τη συμμετοχή των Αθηναίων στα αξιώματα της πόλης. Αυτό οδήγησε στη δημιουργία ενός νέου πολιτεύματος που είχε τον χαρακτήρα **τιμοκρατίας**.

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η νομοθεσία του Δράκοντα δεν μπόρεσε να επιλύσει τα κοινωνικά προβλήματα τα οποία υπήρχαν στην πόλη της Αθήνας και τα οποία συνεχώς χειροτέρευαν. Στις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ. το πιο σοβαρό πρόβλημα για τους μικρούς αγρότες ήταν η κακή οικονομική κατάσταση που αντιμετώπιζαν. Λόγω της συγκέντρωσης της γης στα χέρια λίγων, ολοένα και περισσότεροι φτωχοί γεωργοί περνούσαν σε καθεστώς εξάρτησης από τους μεγάλους γαιοκτήμονες, με αποτέλεσμα να χρεώνονται σε αυτούς και συχνά να υποδουλώνονται, επειδή δεν μπορούσαν να εξοφλήσουν τα χρέη τους. Για να αντιμετωπίσουν την κρίσιμη αυτή κατάσταση, οι Αθηναίοι, το έτος 594/3 π.Χ., εξέλεξαν **επώνυμο άρχοντα** τον Σόλωνα και του ανέθεσαν το καθήκον να θεσπίσει νέους νόμους (**Εικόνα 1**).

Κοινωνικές μεταρρυθμίσεις

Ο Σόλων διέγραψε, πρώτον, όλα τα χρέη. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ρύθμιση αυτή ονομάστηκε **σεισάχθεια**, επειδή με αυτόν τον τρόπο οι δανειζόμενοι τίναξαν από πάνω τους το βάρος (**άχθος**) των

χρεών. Απαγόρευσε, επίσης, την πρακτική της υποδούλωσης στον δανειστή (*δανείζειν επί τοις σώμασιν*), με αποτέλεσμα να μην επιτρέπεται στο μέλλον να πωλείται κάποιος Αθηναίος ως δούλος για χρέη, και, τέλος, απελευθέρωσε όσους είχαν ήδη γίνει δούλοι λόγω χρεών (Πηγή 1).

Πολιτειακές μεταρρυθμίσεις

Ο Σόλων στη συνέχεια προχώρησε στην ανασύνταξη του πολιτεύματος. Το όνομά του συνδέεται με την καθιέρωση τεσσάρων εισοδηματικών τάξεων ως βάση για την πρόσβαση στην εξουσία. Ενώ στο έως τότε αριστοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας η αριστοκρατική καταγωγή ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την άνοδο στα αξιώματα, από την εποχή του Σόωνα και στο εξής κριτήριο για τη συμμετοχή σε αυτά έγινε το ετήσιο εισόδημα. Συγκεκριμένα, διακρίνουμε τέσσερις εισοδηματικές τάξεις (*τέλη*) στις οποίες ανήκαν οι Αθηναίοι:

- τους *πεντακοσιομέδιμνους*: όσοι διέθεταν εισόδημα τουλάχιστον 500 μεδίωνων.
- τους *ιππείς*: όσοι διέθεταν εισόδημα μεταξύ 300 και 500 μεδίωνων.
- τους *ζευγίτες*: όσοι διέθεταν εισόδημα μεταξύ 200 και 300 μεδίωνων.
- τους *θήτες*: όσοι διέθεταν χαμηλά εισοδήματα.

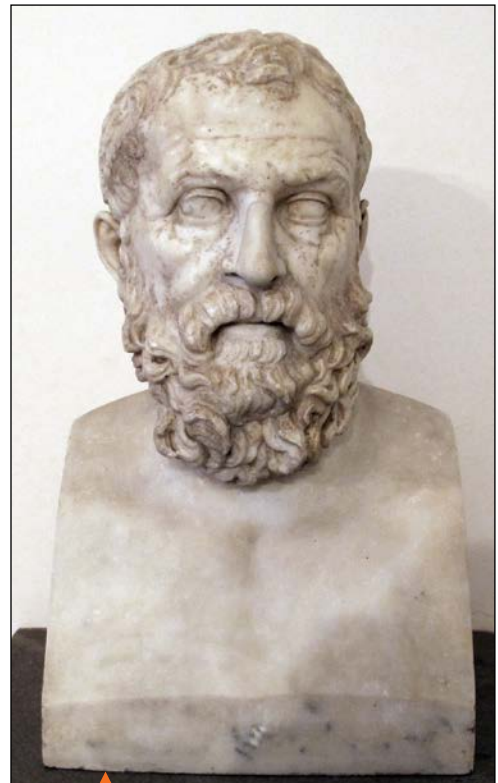
Τα αξιώματα της πόλης μπορούσαν να αναλάβουν οι Αθηναίοι των τριών πρώτων τάξεων: οι εννέα άρχοντες επιλέγονταν από τους *πεντακοσιομέδιμνους* και τους *ιππείς*, ενώ στα υπόλοιπα αξιώματα συμμετείχαν και οι *ζευγίτες*. Αντίθετα, οι *θήτες* αποκτούσαν πια στην πράξη το δικαίωμα συμμετοχής, μαζί με τους υπόλοιπους, στη συνέλευση των πολιτών (Εκκλησία του Δήμου), η οποία ήταν το όργανο λήψης των αποφάσεων. Επειδή ακριβώς η περιουσία (*τίμημα*) καθιερώθηκε ως κριτήριο εξουσίας και τα αξιώματα κατανέμονταν βάσει αυτής, το νέο πολίτευμα έλαβε τον χαρακτήρα *τιμοκρατίας*.

Στον Σόωνα αποδίδονται και άλλοι δύο θεσμικοί νεωτερισμοί: αφενός η ίδρυση της Βουλής των Τετρακοσίων, μιας δεύτερης δηλαδή Βουλής, η οποία θα λειτουργούσε παράλληλα με τη Βουλή του Αρείου Πάγου, και αφετέρου η δημιουργία ενός δικαστηρίου που ονομάστηκε Ηλιαία. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η Βουλή των Τετρακοσίων θα αποτελούνταν από τετρακόσιους Αθηναίους, εκατό από καθεμιά από τις τέσσερις φυλές στις οποίες χωριζόταν η Αττική, και θα προετοίμαζε τα

1. Τα τρία πιο ευνοϊκά μέτρα του Σόωνα υπέρ του αθηναϊκού δήμου

Και φαίνεται πως τα σημεία του πολιτεύματος του Σόωνα τα πιο ευνοϊκά προς τον λαό (*δημοτικώτατα*) ήταν τα εξής τρία: πρώτο και σημαντικότερο όλων, η απαγόρευση του δανεισμού με εγγύηση το ανθρώπινο σώμα· δεύτερον, το δικαίωμα που δόθηκε σε όποιον επιθυμούσε να απαιτήσει τιμωρία προς όφελος όσων αδικούνταν· και, τρίτον, και χάρη στο οποίο λέγεται ότι το πλήθος ενισχύθηκε τα μέγιστα, η δυνατότητα προσφυγής στο δικαστήριο εναντίον αποφάσεων των αρχόντων.

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 9.1 (διασκευή της μτφρ. της Χ. Μπάλλα, στο *Αριστοτέλης, Έργα*. Τόμος εικοστός πρώτος, *Αθηναίων Πολιτεία*, Αθήνα: Νήσος, 2015).

Εικόνα 1. Προτομή του Σόωνα που χρονολογείται κατά τους Ρωμαϊκούς Χρόνους (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης).

θέματα για τα οποία θα αποφάσιζε η Εκκλησία του Δήμου. Η ίδρυσή της αμφισβητείται, ωστόσο, από τους σύγχρονους ερευνητές. Διαφορετικές απόψεις έχουν διατυπωθεί επίσης και για την Ηλιαία της εποχής του Σόλωνα, η οποία ταυτίζεται με ένα συλλογικό δικαστικό σώμα που συγκροτούνταν από πολίτες προερχόμενους από όλες τις εισοδηματικές τάξεις και στο οποίο κάθε Αθηναίος μπορούσε να στραφεί εναντίον αποφάσεων που είχαν εκδώσει οι άρχοντες (**έφεση**). Η λειτουργία αυτού του δικαστηρίου είναι, όμως, περισσότερο γνωστή κατά την Κλασική Εποχή (**βλέπε Κεφάλαιο 19**).

Ο Σόλων συνέταξε πολλούς ακόμα νόμους ποικίλου περιεχομένου, που αφορούσαν τόσο τη δημόσια όσο και την ιδιωτική ζωή των Αθηναίων (π.χ. οικογενειακό δίκαιο, οικονομικά ζητήματα, θρησκευτική ζωή).

Μετά την ολοκλήρωση της αποστολής του, πολλοί ήταν εκείνοι που τον πλησίαζαν, διατυπώνοντας ενστάσεις και επικρίσεις για το περιεχόμενο της νομοθεσίας του. Οι ευγενείς εξέφραζαν τη δυσαρέσκειά τους, επειδή είχαν ζημιωθεί οικονομικά με τη διαγραφή των χρεών, ενώ ο λαός παρέμενε απογοητευμένος, αφού δεν έγινε αναδασμός της γης.¹ Μάλιστα, στα ποιήματά του, ο Σόλων αναφέρεται στις δυσκολίες που συνάντησε ως νομοθέτης και στις επιλογές που έκανε, προσπαθώντας να εφαρμόσει τον κανόνα του μέτρου στη στάση που κράτησε απέναντι στις δύο πλευρές (**Πηγή 2**). Για να αποφύγει, λοιπόν, τις πιέσεις που δεχόταν για αλλαγή των νόμων του, αποφάσισε να εγκαταλείψει την Αθήνα για δέκα χρόνια. Μετά την αναχώρησή του, νέες ταραχές ξέσπασαν στην πόλη, τις οποίες θα γνωρίσουμε καλύτερα στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

2. Ο Σόλων και η στάση που υιοθέτησε απέναντι στους Αθηναίους

Ακολουθούν αποσπάσματα από δύο ποιήματα του Σόλωνα, τα οποία ο Αριστοτέλης ενέταξε στο έργο του *Αθηναίων Πολιτεία*, αναφερόμενος στις μεταρρυθμίσεις του νομοθέτη:

1. Στον λαό έδωσα προνόμια όσα του αρκούσαν, τιμή χωρίς να περιορίσω, ούτε να προσθέσω· κι όσοι είχαν δύναμη, και για τα πλούτη τους όσοι ήταν θαυμαστοί, σε εκείνους πάλι φώναξα τις αδικίες ν' αφήσουν, στη μέση δυνατή ασπίδα και για τους δυο κρατώντας, χωρίς κανέναν τους να αφήνω άδικα τον άλλον να νικά.

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 12.1.

2. Ο λαός θαυμάσια θα ακολουθούσε τους ηγέτες του, αν δίκως ασυδοσία και δίκως καταπίεση διοικούσαν.

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 12.2 (δισσκευή της μτφρ. της Χ. Μπάλλα, στο *Αριστοτέλης, Έργα*. Τόμος εικοστός πρώτος, *Αθηναίων Πολιτεία*, Αθήνα: Νήσος, 2015).

Σωστό ή Λάθος;

Ο αγαλαμτικός τύπος του κούρου

¹ αναδασμός της γης: αναδιανομή της γης.

Εικόνα 2. Ο Σόλων μπροστά στον βασιλιά της Λυδίας Κροίσο. Πίνακας του Ολλανδού ζωγράφου Nikolaus Knüpfer (1650-1652, Μουσείο Getty, Λος Άντζελες).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να εντοπίσετε τα μέτρα του Σόλωνα τα οποία συνέβαλαν στην αύξηση της δύναμης του αθηναϊκού λαού. Μπορείτε να αντλήσετε πληροφορίες και από την Πηγή 1.
2. Διαβάζοντας το κείμενο και την Πηγή 2, να αποτιμήσετε² το μεταρρυθμιστικό έργο του Σόλωνα.
3. Η Εικόνα 2 αποτυπώνει τη συνάντηση του Σόλωνα με τον βασιλιά της Λυδίας Κροίσο, τον οποίο επισκέφτηκε μετά την αναχώρησή του από την Αθήνα. Να εντοπίσετε ποιοι αρχαίοι συγγραφείς μάς παραδίδουν αυτή την ιστορία και να την αφηγηθείτε με δικά σας λόγια.

Γλωσσάρι

Ζευγίτες: Οι αγρότες οι οποίοι μπορούσαν να συντηρούν ένα ζεύγος βοδιών.

Θήτες: Οι φτωχοί πολίτες.

Ιππείς: Αυτοί οι οποίοι μπορούσαν να συντηρούν άλογα.

Μέδιμνος: Μέτρο χωρητικότητας στερεών προϊόντων, ιδίως σιτηρών. Αντιστοιχεί σε πενήντα δύο περίπου λίτρα.

Τέλος: Η περιουσία σύμφωνα με την οποία καθοριζόταν η ένταξη των Αθηναίων στις τέσσερις εισοδηματικές τάξεις.

Τέσσερις φυλές της Αττικής: Αιγικορείς, Αργαδείς, Γελέοντες, Όπλητες.

Τα ταξίδια του Σόλωνα

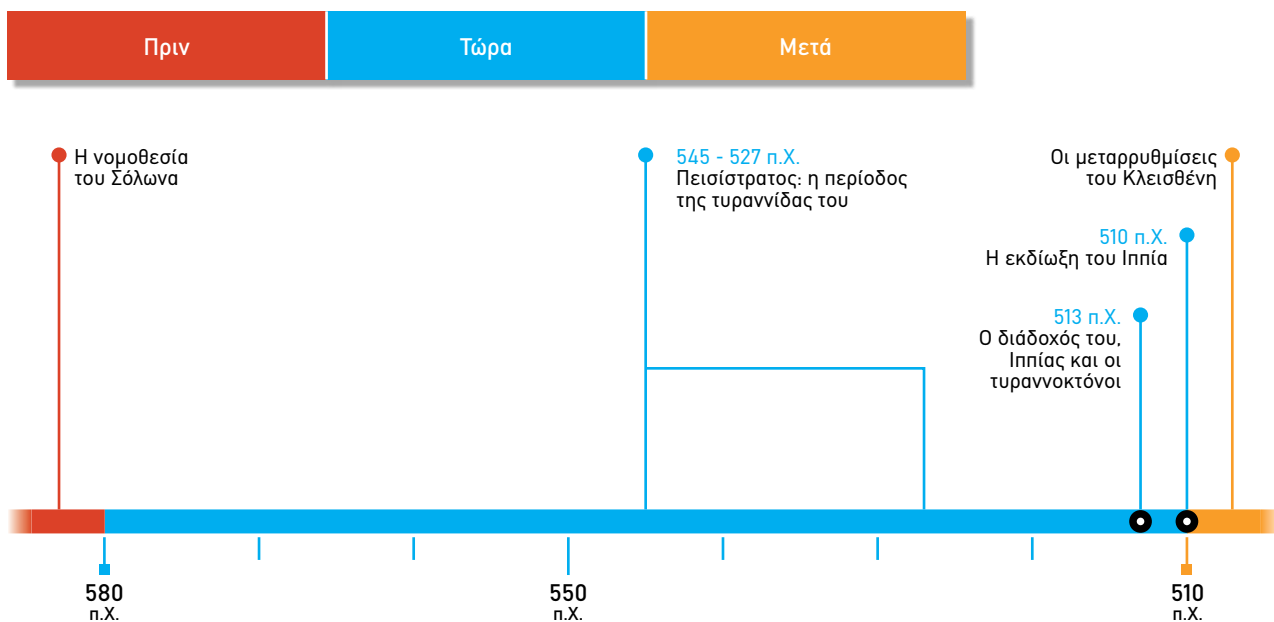
Η Αθήνα τον 6ο αιώνα π.Χ.:
Η μεταρρύθμιση του Σόλωνα

² **αποτιμώ:** εκτιμώ σε γενικές γραμμές τη σημασία ενός πνευματικού αγαθού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Η τυραννίδα των Πεισιστρατιδών

Οι διενέξεις μεταξύ των αριστοκρατικών οικογενειών της Αθήνας και η ρευστή πολιτική κατάσταση στην Αττική στο πρώτο ήμισυ του 6ου αιώνα οδήγησαν στις διαδοχικές απόπειρες του Πεισίστρατου να αναλάβει την εξουσία ως **τύραννος**. Μετριοπαθής στη διακυβέρνηση, ανέδειξε την Αθήνα σε μια σημαντική πόλη. Αντίθετα, οι γιοι του κατόρθωσαν να γίνουν συνώνυμο της καταπίεσης.

Κρίση στην Αττική

Για την αθηναϊκή δυναστεία των Πεισιστρατιδών διαθέτουμε πολλές πληροφορίες από τις γραπτές πηγές μας. Ο Ηρόδοτος αναφέρει έναν μύθο για έναν οiwνό που φανερώθηκε σε κάποιον Ιπποκράτη όταν αυτός πήγε στην Ολυμπία, ότι θα αποκτήσει έναν επικίνδυνο γιο (**Πηγή 1**). Αυτός δεν έδωσε σημασία και, χρόνια αργότερα, ο γιος του, ο Πεισίστρατος, έγινε τύραννος των Αθηνών. Στην Αττική επικρατούσε τότε μια εκρηκτική κατάσταση, καθώς δύο αντίπαλες ομάδες συγκρούονταν συνεχώς: οι **παράλιοι**, αρχηγός των οποίων ήταν ο Μεγακλής από την οικογένεια των Αλκμεωνιδών, και οι **πεδιακοί**, με αρχηγό τους κάποιον Λυκούργο. Ο Πεισίστρατος ενεπλάκη στη διαμάχη ως επικεφαλής μιας τρίτης ομάδας, των **υπερακρίων**. Για να ενοχοποιήσει τους αντιπάλους του, αυτοτραυματίστηκε, ισχυριζόμενος πως του επιτέθηκαν εκείνοι. Έπεισε έτσι τον αθηναϊκό δήμο να του επιτρέψει να έχει σωματοφύλακες οπλισμένους με ρόπαλα (**κορύνες**). Με αυτή την προσωπική φρουρά, κατέλαβε την Ακρόπολη της Αθήνας και αυτοανακηρύχθηκε **τύραννος**.

Η πρώτη απόπειρα του Πεισίστρατου

Μολονότι ο Πεισίστρατος συμπεριφέρθηκε καλά, ύστερα από λίγο καιρό απομακρύνθηκε από τη θέση του, με τη συνεργασία των δύο αντιπάλων του. Σχεδόν αμέσως, όμως, αυτοί άρχισαν και πάλι τις προστριβές μεταξύ τους. Ο Μεγακλής ζήτησε τη βοήθεια του Πεισίστρατου, υποσχόμενος ότι θα τον καταστήσει τύραννο εάν αυτός παντρευόταν την κόρη του Μεγακλή. Με ένα τέχνασμα (Πηγή 2), οι δυο τους έπεισαν τον αθηναϊκό δήμο να δεχθεί την επιστροφή του Πεισίστρατου, που παντρεύτηκε τελικά την κόρη του Μεγακλή. Ήρθε, όμως, σύντομα σε ρήξη μαζί του και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει εκ νέου την Αττική.

Η δεύτερη απόπειρα για τυραννίδα

Ωστόσο, δεν παραιτήθηκε από την προσπάθεια: επί δέκα χρόνια περίπου προετοιμαζόταν για την επάνοδο. Με τη βοήθεια των κατοίκων της Ερέτριας, που διέθεταν πολλές αποικίες στην περιοχή του Βόρειου Αιγαίου και τη Χαλκιδική, ο Πεισίστρατος εγκαταστάθηκε αρχικά στην Ραϊκήλο (σημερινή Περαία Θεσσαλονίκης) και έπειτα στην περιοχή των μεταλλείων του Παγγαίου. Περίπου το 545 αποβιβάστηκε στον κόλπο του Μαρθώνα, όπου τον συνάντησαν οι οπαδοί του. Τα στρατεύματα

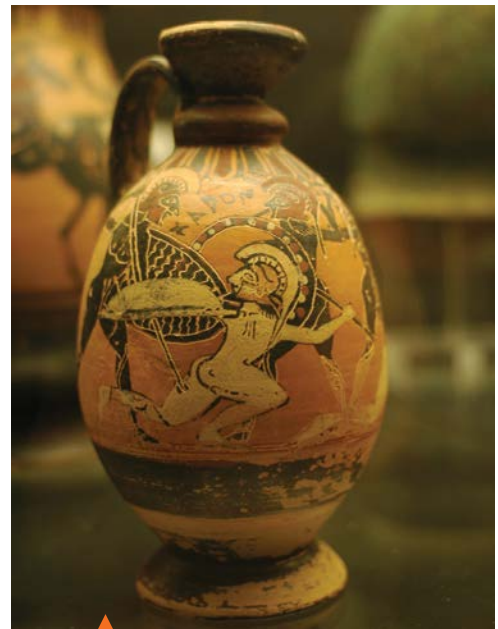

Χάρτης 1. Χάρτης της αρχαϊκής Αττικής

1. Το θεϊκό σημάδι στον Ιπποκράτη

Από αυτά λοιπόν τα δύο φύλα για το αττικό πήρε πληροφορίες ο Κροίσος ότι ήταν υποχείριο και χωρισμένο σε φατρίες κάτω από την εξουσία του Πεισιστράτου, γιου του Ιπποκράτη, που την εποχή εκείνη τυράννευε στην Αθήνα. Στον Ιπποκράτη, που ως απλός ιδιώτης πήγε να παρακολουθήσει τους Ολυμπιακούς Αγώνες, συνέβη μεγάλο θαύμα: είχε κιόλας θυσιάσει τα ιερά σφάγια, και εκεί που τα λεβέτια στέκονταν γεμάτα κρέατα και νερό, δίχως φωτιά πήραν να βράζουν και ξεχείλισαν. Και ο Χίλων ο Λακεδαιμόνιος, που έτυχε να είναι εκεί και είδε το θαύμα, έδωσε την ακόλουθη συμβουλή στον Ιπποκράτη: να μην πάρει στο σπίτι του γυναίκα που να μπορεί να κάνει παιδιά· αν κιόλας είχε, να τη διώξει τη γυναίκα του, κι αν συνέβαινε να έχει και κανένα παιδί, να το απαρνηθεί.

Ηρόδοτος, 1.59.1-2 (μτφρ. Δ. Μαρωνίτης, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, www.greeklanguage.gr).

Εικόνα 1. Αρύβαλλος με σκηνή μάχης, Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο. (Φωτογραφία: Ι. Ξυδόπουλος).

της Αθήνας προσπάθησαν χωρίς επιτυχία να τον εμποδίσουν με μια μάχη που διεξήχθη στην Παλλήνη κι έτσι ο Πεισίστρατος επιβλήθηκε ξανά (Χάρτης 1).

Κυρίαρχος της εξουσίας

Πλέον, η εξουσία του υποστηριζόταν από τους χωρικούς της υπαίθρου. Αυτοί συγκρούστηκαν με τους κατοίκους της Αθήνας, που στράφηκαν εναντίον του Πεισίστρατου. Ο Πεισίστρατος υπερίσχυσε και, ως τύραννος πια, προέτρεψε τις δύο πλευρές να επιστρέψουν στις δουλειές τους, αφήνοντας τις υποθέσεις της Αθήνας στα χέρια του. Μπόρεσε να κυβερνήσει με τη βοήθεια μισθοφόρων στρατιωτών, αλλά και βασιζόμενος στα έσοδα από τα μεταλλεία αργύρου του Παγγαίου. Μάλλον δήμευσε και τις κτηματικές περιουσίες των αντιπάλων του που είχαν εξοριστεί από την πόλη. Με τα χρήματα από τη δήμευση, βοήθησε τους φτωχότερους χωρικούς. Χάρη σε αυτή την εύνοια του προς τον δήμο, στις γραπτές πηγές δίνεται η εικόνα ενός φιλόανθρωπου τυράννου.

Η διάδοχη κατάσταση – Τυραννοκτόνοι

Ο Πεισίστρατος πέθανε σε προχωρημένη ηλικία, το 527. Διάδοχός του ήταν ο μεγαλύτερος γιος του, Ιππίας, που κυβέρνησε ειρηνικά έως το 514. Τη χρονιά εκείνη δολοφονήθηκε ο αδελφός του, Ίππαρχος, από τον Αρμόδιο και τον Αριστογείτονα, γνωστούς ως **τυραννοκτόνους**. Ο Ιππίας σκλήρυνε τη στάση του απέναντι στους Αθηναίους και συμπεριφερόταν αυταρχικά. Το 513, Αθηναίοι εξόριστοι, βοηθούμενοι από την αριστοκρατική οικογένεια των Αλκμεωνιδών, προσπάθησαν ανεπιτυχώς να εκδιώξουν τον τύραννο. Τελικά, έπειτα και πάλι από πρόσκληση των Αλκμεωνιδών, παρενέβησαν στην υπόθεση οι Σπαρτιάτες. Μολονότι αρχικά αυτοί ηττήθηκαν, επανήλθαν με ισχυρότερες δυνάμεις και επικεφαλής τον βασιλιά τους Κλεομένη, ο οποίος κατέλυσε την τυραννίδα των Πεισιστρατιδών το 510. Κατά την Κλασική Εποχή (480-323 π.Χ.), η ανάμνηση των τυραννοκτόνων ήταν ακόμη έντονη, καθώς η πράξη τους είχε ανοίξει τον δρόμο για τη γέννηση της δημοκρατίας στην Αθήνα.

Δημόσια έργα στην Αθήνα επί Πεισιστρατιδών

Δεν διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη διακυβέρνηση του Πεισίστρατου. Ωστόσο, πιθανότατα αυτή χαρακτηρίζεται από μεγάλα δημόσια έργα στην πόλη της Αθήνας: τότε κατασκευάζονται ο ναός της Αθηνάς στην Ακρόπολη και το **Ολυμπίο** (Εικόνα 2), αλλά και η **Εννεάκρουνος** πηγή.

2. Το απλοϊκό τέχνασμα του Μεγακλή

Στενεμένος από τους δικούς του στασιαστές ο Μεγακλής έστειλε κήρυκα στον Πεισίστρατο και του πρότεινε, αν ήθελε, να πάρει για γυναίκα του την κόρη του και σε αντάλλαγμα να τον κάνει τύραννο. Καθώς ο Πεισίστρατος δέχτηκε την πρόταση και συμφώνησε με τους όρους, για να πετύχει την επιστροφή του στην Αθήνα μηχανεύτηκε ένα σχέδιο, που εγώ το βρίσκω πολύ αφελές (όταν μάλιστα είναι γνωστό ότι οι Έλληνες από παλιότερα ξεχώρισαν από τους βαρβάρους, έτσι που και ευφυέστεροι ήσαν και απαλλαγμένοι από ανόητες αφέλειες) – αν πραγματικά αυτοί τότε μηχανεύτηκαν να κάνουν κάτι τέτοιο στους Αθηναίους, που είχαν τη φήμη πως ήσαν πρώτοι στη σοφία ανάμεσα στους Έλληνες: Στο δήμο της Παιανίας ζούσε μια γυναίκα που το όνομά της ήταν Φύη, ψηλή τέσσερις πήχεις παρά τρία δάχτυλα και επιπλέον ωραία. Αυτής της γυναίκας τής φόρεσαν πανοπλία, την ανέβασαν σε άρμα και αφού τη δασκάλεψαν πώς να στέκεται, ώστε να φαίνεται όσο γινόταν πιο μεγαλόπρεπη, την οδηγούσαν στέλνοντας μπροστά κήρυκες, που έφτασαν στην πόλη και φώναζαν ότι τους είχαν προστάξει, λέγοντας αυτά: «Αθηναίοι, δεχθείτε με αγαθή ψυχή τον Πεισίστρατο, που η Αθηνά, τιμώντας τον πάνω από κάθε άνθρωπο, η ίδια τον φέρνει πίσω στην ακρόπολή της». Οι κήρυκες λοιπόν σκόρπισαν παντού κι αυτά φώναζαν, και αμέσως στις συνοικίες απλώθηκε η φήμη πως η Αθηνά φέρνει πίσω τον Πεισίστρατο· οι άνθρωποι της πόλης πιστεύοντας πως η γυναίκα αυτή ήταν θεά, προσκύνησαν τούτη την ύπαρξη και δέχονταν τον Πεισίστρατο.

Ηρόδοτος, 1.60.2-5 (μτφρ. Δ. Μαρωνίτης, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, www.greeklanguage.gr).

Η τυραννίδα των Πεισιστρατιδών (1)

© shutterstock

Εικόνα 2. Το Ολυμπίο (ναός του Ολυμπίου Διός) και στο βάθος η Ακρόπολη.

Εικόνα 3. Θησαυρός νομισμάτων. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο (φωτογραφία: Ι. Ξυδόπουλος).

Η διακυβέρνηση του Πεισίστρατου

Η τυραννίδα των Πεισιστρατιδών (2)

Η περίοδος των Πεισιστρατιδών

Η περίοδος των Πεισιστρατιδών (2)

που έφερνε τρεχούμενο νερό στην πόλη. Στο διάστημα 560-510 π.Χ. εξελίσσεται και η αττική κεραμική (μελανόμορφος και ερυθρόμορφος ρυθμός), ενώ αναπτύσσεται η λατρεία του Διονύσου και ξεκινούν οι θεατρικοί διαγωνισμοί. Οι Πεισιστρατίδες έβαλαν τις βάσεις για να γίνει αργότερα (τον 5ο αιώνα) η Αθήνα το κέντρο της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής στην Ελλάδα. Επί Πεισίστρατου καταγράφηκαν και εκδόθηκαν τα ομηρικά έπη. Επιπλέον, αναπτύχθηκε ταχύτατα και η αθηναϊκή οικονομία, καθώς αυξήθηκαν οι εξαγωγές αττικών προϊόντων και κόπηκαν τα πρώτα αργυρά αθηναϊκά νομίσματα (οι «γλαύκες») (**Εικόνα 4**).

Εικόνα 4. Αργυρό τετράδραχμο της Αθήνας (440-420 π.Χ.), γνωστό ως γλαύκα. Στον εμπροσθότυπο κεφαλή Αθηνάς στεφανωμένη με φύλλα ελιάς (Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Με βάση το κείμενο και την Πηγή 1, να εξηγήσετε γιατί ο Ηρόδοτος αναφέρει αυτόν τον οινώ.
2. Με τη βοήθεια του κειμένου και της Πηγής 2, να εκτιμήσετε τον ρόλο που έπαιξε το σκηνοθετημένο τέχνασμα στην αποδοχή του Πεισίστρατου ως τυράννου των Αθηνών από τον αθηναϊκό δήμο και τα πιθανά αίτια που οδήγησαν τους Αθηναίους σε αυτήν την απόφαση.

Γλωσσάρι

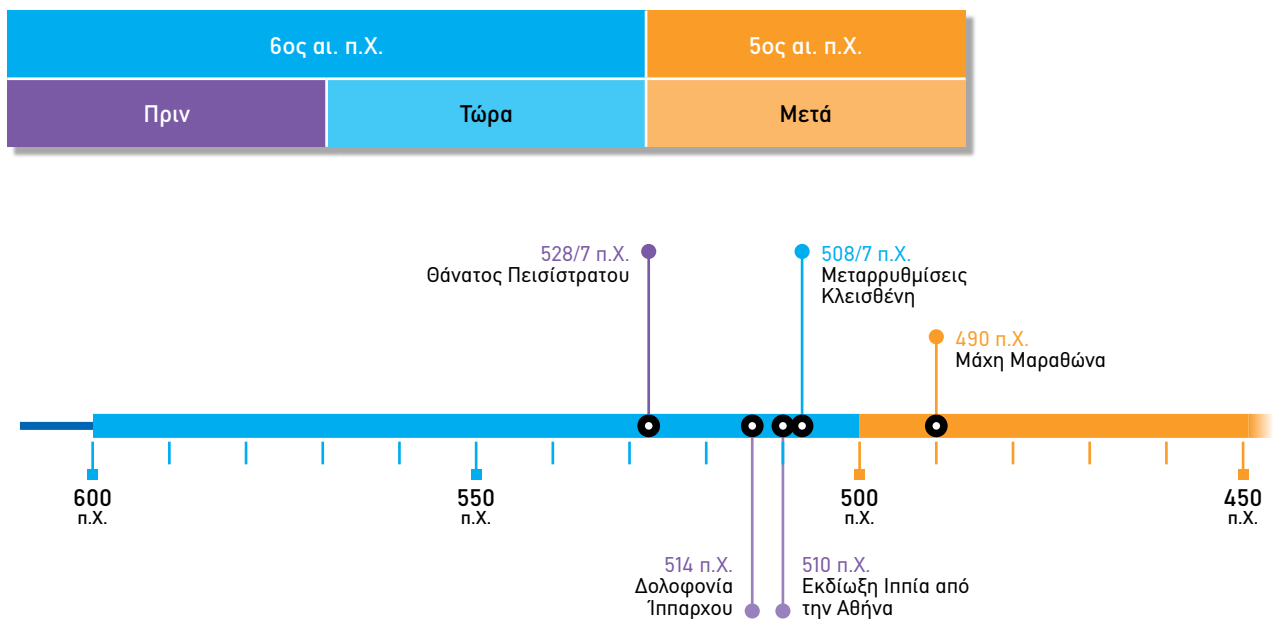
Μισθοφόροι: Στρατιώτες που πολεμούν στην ξένη υπηρεσία ως επαγγελματίες, με αντάλλαγμα έναν μισθό.

Εννεάκρουνος: Μία από τις πιο σημαντικές και γνωστές κρήνες της αρχαίας Αθήνας, στην οποία διοχετεύθηκαν τα νερά της κρήνης Καλλιρρόης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Οι καινοτομίες του Κλεισθένη και η απαρχή της δημοκρατίας

Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη χρονολογούνται το 508/7 π.Χ. Με αυτές, ιδρύθηκαν δέκα νέες φυλές που αποτέλεσαν τη βάση για τη μελλοντική στρατιωτική και πολιτική οργάνωση της Αθήνας. Επιπλέον, δημιουργήθηκαν νέοι θεσμοί, όπως η Βουλή των Πεντακοσίων, οι δέκα στρατηγοί και ο οστρακισμός. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές έθεσαν τις βάσεις για τη θεμελίωση της δημοκρατίας.

Μετά την πτώση της τυραννίδας, στην πόλη της Αθήνας επικρατούσαν διαμάχες για την εξουσία. Τελικά, στις εκλογές του έτους 508/7 π.Χ., επώνυμος άρχων εκλέχθηκε ο Αθηναίος πολιτικός Ισαγόρας. Η εκλογή αυτή προκάλεσε την αντίδραση του Κλεισθένη, πολιτικού αντίπαλου του Ισαγόρα, με καταγωγή από το γένος των Αλκμεωνιδών. Αυτό που έκανε ο Κλεισθένης ήταν να προτείνει στην Εκκλησία του Δήμου μια σειρά μέτρων, τα οποία θα ενίσχυαν τα πολιτικά δικαιώματα του αθηναϊκού δήμου. Έτσι, κέρδισε και ο ίδιος επιρροή. Για να εμποδίσει την εφαρμογή αυτών των προτάσεων, ο Ισαγόρας κάλεσε τον βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη Α΄ να παρέμβει. Ωστόσο, οι Αθηναίοι αντιστάθηκαν και υποχρέωσαν τους Σπαρτιάτες να εγκαταλείψουν την Αθήνα. Το έδαφος ήταν πλέον ευνοϊκό για την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη.

Η δημιουργία των 10 φυλών

Μέχρι και την εποχή του Κλεισθένη, η Αθήνα χωριζόταν σε τέσσερις φυλές. Με το πέρασμα των χρόνων, είχαν επικρατήσει σε αυτές ισχυρά τοπικά συμφέροντα, και αριστοκρατικές οικογένειες της πόλης

ασκούσαν σημαντική επιρροή. Με τον Κλεισθένη, οι τέσσερις αυτές φυλές έχασαν τη σημασία τους. Και αυτό συνέβη διότι δημιουργήθηκαν δέκα νέες φυλές, στις οποίες μοιράστηκαν τόσο οι παλαιοί πολίτες όσο και κάποιοι νέοι που απέκτησαν τότε για πρώτη φορά το δικαίωμα του πολίτη (πρόκειται για κατοίκους της πόλης που δεν είχαν ενσωματωθεί έως τότε στις τέσσερις φυλές). Στις νέες φυλές δόθηκαν ονόματα ηρώων της Αττικής.

Το νέο σύστημα λειτουργούσε ως εξής:

- Η Αττική διαιρέθηκε σε τρεις γεωγραφικές περιφέρειες: το Άστυ (Αθήνα, Πειραιάς, προάστια), την Παραλία (παράλια της Αττικής) και τη Μεσογαία (το εσωτερικό).
- Κάθε γεωγραφική περιφέρεια διαιρέθηκε, με τη σειρά της, σε δέκα τμήματα, τα οποία ονομάστηκαν **τριπτύες**.
- Κάθε φυλή συγκροτήθηκε από τρεις **τριπτύες**, δηλαδή μία **τριπτύν** από το Άστυ, μία **τριπτύν** από την Παραλία και μία **τριπτύν** από τη Μεσογαία (**Χάρτης 1**).
- Τα μέλη κάθε φυλής προέρχονταν, επομένως, από διαφορετικές περιοχές της Αττικής, με αποτέλεσμα να περιοριστούν τα τοπικά συμφέροντα.
- Διασκορπισμένοι στις δέκα φυλές βρίσκονταν οι δήμοι.

Δήμοι υπήρχαν και πριν από τον Κλεισθένη. Με τις μεταρρυθμίσεις του, όμως, απέκτησαν πολιτική λειτουργία. Κάθε δήμος είχε τη δική του τοπική αυτοδιοίκηση, με επικεφαλής τον δήμαρχο. Σύμφωνα, επίσης, με το νέο σύστημα, κάθε πολίτης όφειλε να εγγραφεί, με την ενηλικίωσή του, στο ληξιαρχείο του δήμου από τον οποίο καταγόταν. Έτσι, οι πολίτες δεν αποκαλούνταν πλέον μόνο με το όνομα και το πατρώνυμό τους, αλλά δίπλα σε αυτά προστέθηκε και το όνομα του δήμου τους (π.χ. Θουκυδίδης, γιος του Ολόρου, από τον δήμο του Αλίμου). Η προσθήκη αυτή είχε ιδιαίτερη σημασία, καθώς η ιδιότητα του πολίτη συνδεόταν άμεσα με την εγγραφή σε κάποιον δήμο και δεν φανέρωνε την αριστοκρατική ή μη καταγωγή του.

Η διαμόρφωση των πολιτειακών θεσμών

Η δημιουργία των δέκα νέων φυλών αποτέλεσε τη βάση για μια νέα πολιτική και στρατιωτική οργάνωση της Αθήνας.

- Η Βουλή των Πεντακοσίων, η οποία αποτελούνταν από πενήντα βουλευτές από καθεμία από τις δέκα φυλές (**βλέπε Κεφάλαιο 19**).

1. Η νίκη της ισηγορίας

Το 506 π.Χ. οι Αθηναίοι απέκρουσαν τους Σπαρτιάτες, τους Βοιωτούς και τους Χαλκιδείς, οι οποίοι επιχειρήσαν να εισβάλουν στην Αττική για να εμποδίσουν ξανά την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη. Ο Ηρόδοτος σχολιάζει αυτήν τη νίκη ως εξής:

Οι Αθηναίοι λοιπόν έγιναν πιο δυνατοί. Και ότι η ισηγορία είναι σπουδαίο πράγμα φαίνεται όχι μόνο σε αυτήν την περίπτωση αλλά παντού. Διότι όσο καιρό οι Αθηναίοι κυβερνούνταν από τυράννους, ήταν ασθενέστεροι στα πολεμικά πράγματα από όλους τους γείτονές τους. Όταν όμως απαλλάχθηκαν από τους τυράννους, έγιναν πρώτοι, και με μεγάλη διαφορά. Κι από αυτό γίνεται φανερό πως, όσο ήταν υποταγμένοι, δεν ήθελαν να δείξουν καλή θέληση, γιατί θα εξυπηρετούσαν τον δυνάστη τους. Όταν όμως ελευθερώθηκαν, ο καθένας συνεργαζόταν με προθυμία, γνωρίζοντας ότι το κάνει για δικό του καλό.

Ηρόδοτος, 5.78 (διασκευή της μτφρ. του Η. Σπυρόπουλου, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, www.greek-language.gr).

Εικόνα 1. Αναπαράσταση του μνημείου των επώνυμων ηρώων των δέκα φυλών της Αττικής, το οποίο είχε στηθεί στην Αγορά της Αθήνας.

Χάρτης 1. Η διαίρεση της Αττικής σε φυλές και τριττύες

- Οι δέκα στρατηγοί, οι οποίοι θα αναλάμβαναν την ηγεσία των στρατευμάτων της πόλης.
- Ο οστρακισμός. Πρόκειται για ένα μέτρο προστασίας του πολιτεύματος. Συγκεκριμένα, είχε στόχο την απομάκρυνση από την πόλη της Αθήνας προσώπων επικίνδυνων για το πολίτευμα. Σύμφωνα με αυτόν, μία φορά τον χρόνο, οι Αθηναίοι αποφάσιζαν στην Εκκλησία του Δήμου αν υπήρχε ανάγκη να εξοριστεί κάποιος πολίτης. Σε περίπτωση που συμφωνούσαν, συγκαλούσαν ξανά την Εκκλησία και εκεί κάθε πολίτης έγραφε πάνω σε οστρακό (θραύσμα αγγείου) το όνομα εκείνου που επιθυμούσε να εξοριστεί. Στη συνέχεια, γινόταν καταμέτρηση των οστράκων: για να είναι έγκυρη η ψηφοφορία, έπρεπε το σύνολο των οστράκων να είναι τουλάχιστον 6.000. Ο πολίτης του οποίου το όνομα είχε καταγραφεί τις περισσότερες φορές εγκατέλειπε την πόλη για δέκα χρόνια (Πηγή 2).

Οι νέοι αυτοί θεσμοί συνυπήρχαν, ωστόσο, με αρκετές δομές του παρελθόντος. Έτσι, δεν παρατηρείται ακόμη καμία αλλαγή στη σύνθεση ή στις αρμοδιότητες των εννέα αρχόντων, ο Άρειος Πάγος διατήρησε τις εξουσίες του, οι τέσσερις τιμοκρατικές τάξεις του Σόλωνα παρέμειναν το βασικό κριτήριο για την άνοδο στα αξιώματα της πόλης (βλέπε Κεφάλαιο 11).

2. Οι πρώτοι οστρακισμοί

Και πρώτος (488/7 π.Χ.) οστρακίσθηκε ένας από τους συγγενείς (του Πεισίστρατου), ο Ίππαρχος, γιος του Χάρμου, από τον δήμο του Κολλυτού, για τον οποίο κυρίως θέσπισε τον νόμο ο Κλεισθένης, επειδή ήθελε να τον διώξει από την πόλη. [...] Και το αμέσως επόμενο έτος, όταν επώνυμος άρχοντας ήταν ο Τελεσίνος (487/6 π.Χ.) [...], οστρακίσθηκε ο Μεγακλής, γιος του Ιπποκράτη, από τον δήμο της Αλωπεκής. Για τρία λοιπόν χρόνια οστράκιζαν τους φίλους των τυράννων, για τους οποίους θεσπίστηκε ο νόμος. Μετά, όμως, από αυτά, κατά το τέταρτο έτος, άρχισαν να εξορίζουν και όποιον άλλον φαινόταν ότι αποκτούσε μεγαλύτερη δύναμη. Και ο πρώτος που οστρακίσθηκε χωρίς να έχει σχέση με τους τυράννους ήταν ο Ξάνθιππος, γιος του Αρίφρονα.

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 22.4-6 (μτφρ. Α. Μπαρτζώκα).

Εικόνα 2. Οστρακα που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διαδικασία του οστρακισμού και στα οποία αναγράφονται τα ονόματα γνωστών Αθηναίων του 5ου αι. π.Χ. (Μουσείο Αρχαίας Αγοράς, Αθήνα).

Ένα πολίτευμα ισονομίας

Με τις μεταρρυθμίσεις του ο Κλεισθένης διεύρυνε το σώμα των πολιτών και αύξησε σημαντικά τη δύναμη του αθηναϊκού δήμου. Όλοι οι πολίτες είχαν ίσα δικαιώματα ως προς τη συμμετοχή στην Εκκλησία του Δήμου, και κυρίως απολάμβαναν το δικαίωμα να λαμβάνουν τον λόγο σε αυτήν (*ισηγορία*). Δεν είχαν, όμως, ακόμη ίση πολιτική δύναμη ως προς τη συμμετοχή στα αξιώματα της πόλης. Γι' αυτό και στο νέο πολίτευμα δόθηκε ο χαρακτηρισμός *ισονομία*. Οι βάσεις, όμως, για την εδραίωση της δημοκρατίας κατά το πρώτο μισό του 5ου αιώνα π.Χ. και την κυριαρχία του δήμου στα πολιτικά πράγματα είχαν ήδη τεθεί (*Πηγή 1*).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να δημιουργήσετε έναν πίνακα με τους θεσμούς που συναντούμε στο πολίτευμα του Σόλωνα και αυτούς που συναντούμε στο πολίτευμα του Κλεισθένη και να τους συγκρίνετε. Στη συνέχεια, προσπαθήστε να τοποθετήσετε σε χρονολογική σειρά τα πολιτεύματα τα οποία εγκαθιδρύθηκαν στην Αθήνα από τον 8ο έως και τον 5ο αιώνα π.Χ.
2. Να εντοπίσετε τις συνέπειες των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη για την αθηναϊκή κοινωνία.
3. Να μελετήσετε τρία όστρακα που έχουν διασωθεί από τη διαδικασία του οστρακισμού, να καταγράψετε τα ονόματα των Αθηναίων τα οποία αναγράφονται σε αυτά και να εξηγήσετε τους λόγους για τους οποίους έχουν αναγραφεί. Μπορείτε να αντλήσετε πληροφορίες και από την Εικόνα 2.

Η Αθήνα κατά την αρχαϊκή εποχή

Συμπληρώστε τα κενά!

Χρονολογώντας την Αρχαϊκή Αθήνα

Γλωσσάρι

Δήμος: Μπορεί να είναι:

1. το σύνολο των πολιτών.
2. η δημοκρατία.
3. οι πολλοί, μη προνομιούχοι, σε αντίθεση με τους οικονομικά και κοινωνικά ισχυρούς.
4. μια τοπική κοινότητα, η μικρότερη πολιτική μονάδα του νέου συστήματος που θέσπισε ο Κλεισθένης.

Ισηγορία: Όρος που δηλώνει την ισότητα λόγου, το δικαίωμα να εκφράζει κάθε πολίτης τη γνώμη του ανεξάρτητα από την κοινωνική του θέση.

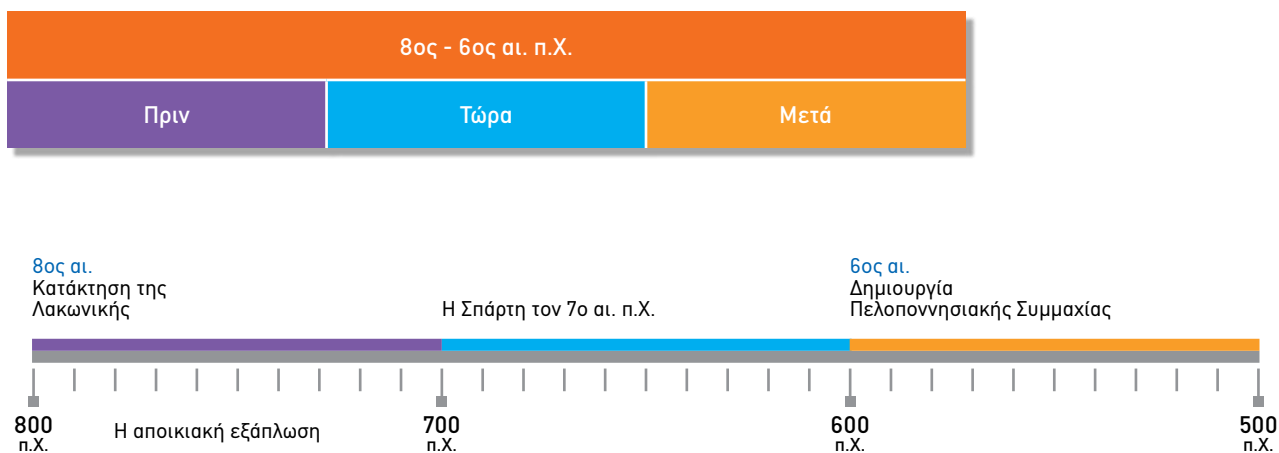
Ισονομία: Όρος που ερμηνεύεται με ποικίλους τρόπους, όπως ίση απονομή του νόμου ή ισότητα ενώπιον του νόμου. Ειδικότερα, ο όρος μπορεί ακόμη να περιγράφει το πολίτευμα που εγκαθιδρύθηκε με τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, στο οποίο όλοι οι πολίτες έχουν ίσα δικαιώματα ως προς τη συμμετοχή στην Εκκλησία του Δήμου, αλλά δεν συμμετέχουν όλοι με πλήρη ισοτιμία στη διοίκηση της πόλης.

Δέκα νέες φυλές: Αιαντίς, Αιγιής, Ακαμαντίς, Αντιοχίς, Ερεχθίς, Ιπποθωντίς, Κεκροπίς, Λεοντίς, Οινηίς, Πανδιονίς. Τα δέκα αυτά ονόματα επιλέχθηκαν από το μαντείο των Δελφών από έναν κατάλογο με εκατό ονόματα ηρώων της Αττικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Η Σπάρτη τον 7ο και τον 6ο αι. π.Χ.

Οι περιγραφές που διαθέτουμε για την αρχαϊκή Σπάρτη από τις ελάχιστες διαθέσιμες γραμματειακές πηγές για τον νομοθέτη Λυκούργο, την κοινωνική διαστρωμάτωση, το πολίτευμα της πόλης, αλλά και τον χαρακτήρα του κράτους και την εκπαίδευση των παιδιών, έπαιξαν αναμφισβήτητα έναν σημαντικό ρόλο στην κατασκευή του μύθου της, ήδη από την Αρχαιότητα.

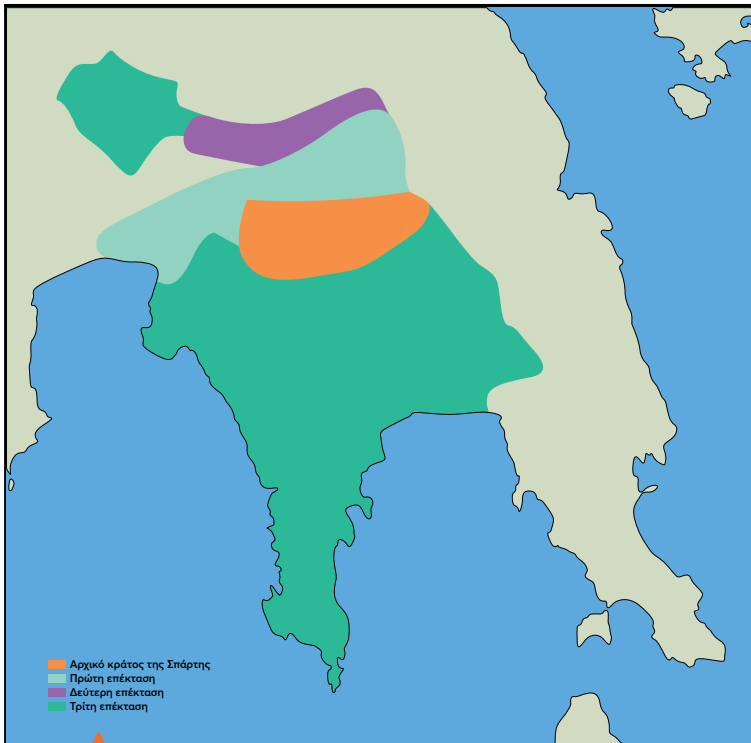

Οι Σπαρτιάτες ήταν Δωριείς που είχαν εγκατασταθεί στην Πελοπόννησο κατά την περίοδο της μετανάστευσης των Δωριέων. Η επικράτειά τους περιλάμβανε αρχικά την κοιλάδα του ποταμού Ευρώτα στην πεδιάδα της Λακωνίας, στα νότια της Πελοποννήσου· εκεί, τέσσερα γειτονικά χωριά ενώθηκαν με συνοικισμό, δημιουργώντας την πόλη της Σπάρτης. Διαδοχικά, οι Σπαρτιάτες κατέκτησαν τις γειτονικές περιοχές, με κυριότερη εκείνη της Μεσσηνίας, στα δυτικά του όρους Ταΰγετος. Στα τέλη του 6ου αιώνα δημιουργήθηκε η Πελοποννησιακή Συμμαχία (η πρώτη στην Ελλάδα) υπό την ηγεσία της Σπάρτης σε περίπτωση πολέμου.

Πηγές

Λεπτομερείς περιγραφές για την αρχαϊκή Σπάρτη διαθέτουμε από το έργο του Ξενοφώντα *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* και από τον Πλούταρχο (*Λυκούργος*). Κατά τον 7ο και τον 6ο αιώνα π.Χ., η Σπάρτη είχε κατορθώσει να είναι το πιο ισχυρό κράτος στην κυρίως Ελλάδα. Κατείχε τη μεγαλύτερη έκταση (περίπου 7.500 τ.χλμ.) συγκριτικά με άλλες πόλεις-κράτη: για πρώτη φορά, σχεδόν όλο το νότιο τμήμα της Πελοποννήσου υπαγόταν σε μία αρχή (*Χάρτης 1*).

Ήδη από την Αρχαιότητα, πολλοί πίστευαν ότι χρωστούσε τη δύναμή της στους νόμους και τους θεσμούς που είχαν καθιερωθεί από τον νομοθέτη Λυκούργο με την περίφημη Μεγάλη Ρήτρα, ένα σύνολο κανόνων

Χάρτης 1. Χάρτης της Λακωνικής

που κάλυπταν κάθε τομέα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής των Σπαρτιατών και οι οποίοι προκαθόριζαν τον βίο και τη συμπεριφορά του ατόμου, προκειμένου αυτό να εντάσσεται ομαλά στην πολιτική κοινότητα.

Πολίτευμα και όμοιοι

Από τις αρχές του 7ου αιώνα, το πολίτευμα της Σπάρτης ήταν μεικτό: κατ' αρχάς, είχε διατηρηθεί η βασιλεία. Υπήρχαν δύο βασιλείς, ένας από το γένος των Αγιαδών και ο άλλος από το γένος των Ευρυπωντιδών. Οι βασιλείς είχαν την ανώτατη ηγεσία στον πόλεμο. Αργότερα δημιουργήθηκε το σώμα των πέντε εφόρων, με ετήσια θητεία. Αυτοί ήταν αξιωματούχοι που εκλέγονταν από τον λαό. Η συνέλευση των *ομοίων* (*Απέλλα*) αποφάσιζε με ψηφοφορία για όλα τα σημαντικά θέματα. Τέλος, υπήρχε το συμβούλιο των ευγενών, η Γερουσία, της οποίας τα 28 ισόβια μέλη (30 με τους δύο βασιλείς) εκλέγονταν επίσης από τον λαό.

1. Απαγόρευση πλουτισμού στη Σπάρτη

Επιπλέον, ο Λυκούργος, αντίθετα με τους άλλους Έλληνες, καθιέρωσε στη Σπάρτη ως νόμιμα και τα εξής: στις άλλες δηλαδή πόλεις ως γνωστόν όλοι αγωνίζονται να συσσωρεύσουν πλούτο όσο το δυνατόν περισσότερο—άλλος έχει χωράφια, άλλος καράβια, άλλος γίνεται έμπορος κι άλλοι ζουν ασκώντας κάποια τέχνη. Αντίθετα, στη Σπάρτη ο Λυκούργος απαγόρευσε στους ελεύθερους πολίτες να ασκούν δραστηριότητες που σωρεύουν πλούτη και καθόρισε ως αποκλειστικές τους δράσεις όσες εξασφαλίζουν στις πόλεις την ελευθερία.

Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 7.1-2 (μτφρ. Γ.Α. Ράπτης, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*. Εισαγωγή, μετάφραση, περίληψη, σχόλια, Ζήτρος, 2003).

This is Sparta!

Η αγωγή των Σπαρτιατών

Εκπαίδευση νέων

Γυναίκα και αγωγή στη Σπάρτη

Βασιλείς και πολίτευμα στη Σπάρτη

Άλλες κοινωνικές ομάδες

Στη σπαρτιατική κοινωνία υπήρχαν αρχικά οι **Σπαρτιάτες**, πολίτες άνω των 30 ετών. Είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα και έφεραν επίσης την τιμητική ονομασία **όμοιοι**. Είχαν περάσει τα στάδια της **αγωγής**, έπρεπε να συνεισφέρουν στο καθημερινό γεύμα, το **συσσίτιον**, το μερίδιό τους και κύρια ασχολία τους ήταν ο πόλεμος. Στην εποχή των Περσικών Πολέμων, οι **Σπαρτιάτες** ήταν περίπου 8.000.

Εκτός από τους **ομοίους**, στη Σπάρτη υπήρχε το πληθυσμιακό στρώμα των **περιοίκων** (αυτοί που ζουν γύρω), οι οποίοι ήταν κυρίως οι έμποροι και οι τεχνίτες της Λακωνικής. Ήταν ελεύθεροι και έμεναν σε μικρά χωριά γύρω από τη Σπάρτη. Δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής στις πολιτικές αποφάσεις, παρά μόνον την υποχρέωση να υπηρετούν στον στρατό.

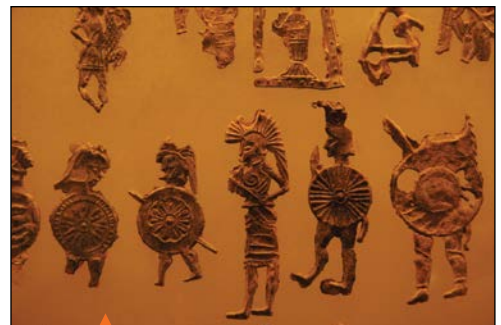
Το τρίτο κοινωνικό στρώμα ήταν οι **ειλωτες**. Αυτοί ήταν οι προγενέστεροι των Σπαρτιατών ντόπιοι πληθυσμοί στη Λακωνία και τη Μεσσηνία, που είχαν υποταχθεί με τη βία. Μολονότι ήταν το πολυπληθέστερο κοινωνικό στρώμα, σε αναλογία περίπου τέσσερεις προς έναν, δεν είχαν δικαιώματα, ούτε προσωπική ελευθερία. Βασική τους μέριμνα ήταν η διεκπεραίωση των αγροτικών εργασιών για λογαριασμό των Σπαρτιατών. Δεν αποτελούσαν ατομική περιουσία κάποιου ούτε μπορούσαν να πωληθούν, επομένως από τυπική άποψη δεν ήταν δούλοι.

Η Σπάρτη δεν ήταν αρχικά τόσο διαφορετική από τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις. Δεδομένου, όμως, ότι υπήρχε ένας μόνιμος φόβος για τυχόν εξεγέρσεις των ειλωτών, οι Σπαρτιάτες ζούσαν από τον 6ο αιώνα και μετά σε μια διαρκή κατάσταση επιφυλακής. Οι άνδρες διήγαν μία ζωή στρατοπέδου από το εικοστό έως το εξηκοστό έτος της ηλικίας τους. Έτρωγαν μαζί στα κοινά **συσσίτια**, στα οποία συμμετείχαν όλοι οι **όμοιοι**, ανάλογα με το εισόδημά τους, και κοιμόντουσαν σε σκηνές. Ζούσαν από τα εισοδήματα των κτημάτων τους, τα οποία, όπως είπαμε, δεν καλλιεργούσαν οι ίδιοι. Διέθεταν στοιχειώδεις γνώσεις γραφής και ανάγνωσης και η λιτότητα ήταν το βασικό χαρακτηριστικό της ζωής τους. Χαρακτηριστική είναι η απουσία εντυπωσιακών αρχιτεκτονικών δημιουργημάτων στη Σπάρτη, την οποία θα παρομοιάζαμε με ένα μεγάλο χωριό. Ενώ παλαιότερα η ποίηση και οι τέχνες ήταν εξίσου ανεπτυγμένες στη Σπάρτη, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, η λογοτεχνική παραγωγή σταματά από τον 6ο αιώνα, λόγω του στρατιωτικού χαρακτήρα της διαβίωσης.

© shutterstock

Εικόνα 1. Μαρμάρινο άγαλμα οπλίτη, γνωστό ως «Λεωνίδα» (480-470 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης).

Εικόνα 2. Πήλινα ειδώλια οπλιτών (μέσα 7ου αι. π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης). Φωτογραφία: Ι. Ευδόπουλος.

Εκπαίδευση στη Σπάρτη

Υπήρχε γενικά απαγόρευση των χρημάτων στους Σπαρτιάτες, εκτός από ένα βαρύ σιδερένιο νόμισμα, χωρίς αυτό να σημαίνει την παντελή απουσία άλλων νομισμάτων για χρήση από το κράτος. Τέλος, σπάνια επιτρεπόταν η είσοδος ξένων στη Σπάρτη, ενώ απαγορευόταν και η έξοδος ειδήσεων από αυτήν.

Η αγωγή

Η **αγωγή** ήταν υποχρεωτική για κάθε παιδί από την ηλικία των επτά ετών. Κύριο σκοπό είχε τη δημιουργία ικανών πολεμιστών και εύρωστων γυναικών, ικανών για τεκνοποίηση. Η πόλη αναλάμβανε την εκπαίδευσή τους, η οποία σταδιακά γινόταν σκληρότερη, και μάθαινε στους νέους τις αξίες της εγκράτειας, του θάρρους και της αντοχής. Η αγωγή συνιστούσε κοινωνικό θεσμό που αποτελούσε προϋπόθεση για την άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων, ενώ στην εκπαίδευση υπήρχε ισότητα συμμετοχής σε αγόρια και κορίτσια.

Η θέση της γυναίκας

Οι Σπαρτιάτισσες απολάμβαναν μια αυτονομία ασυνήθιστη για τα ελληνικά δεδομένα. Κατείχαν έγγαιο ιδιοκτησία και έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη δημόσια ζωή. Αυτό οφειλόταν στην ιδιότητά τους ως ατόμων με ιδιοκτησία αλλά και στη συμβολή τους στη δημιουργία απογόνων.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αφού διαβάσετε την Πηγή 1, να ανιχνεύσετε τη βασική επιδίωξη των νόμων του Λυκούργου.
2. Με τη βοήθεια του κειμένου και της Πηγής 2, να εκτιμήσετε κατά πόσο οι είλωτες αποτελούσαν έναν διαρκή εσωτερικό κίνδυνο για τη Σπάρτη.

Γλωσσάρι

Συνοικισμός: Η συνένωση αγροτικών κοινοτήτων, ώστε να συγκροτήσουν μία πόλη-κράτος.

Εικόνα 3. Κύλिका (Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης). Φωτογραφία: Ι. Ξυδόπουλος.

Η αγωγή των κοριτσιών στη Σπάρτη

2. Ο Θουκυδίδης σχετικά με τους είλωτες

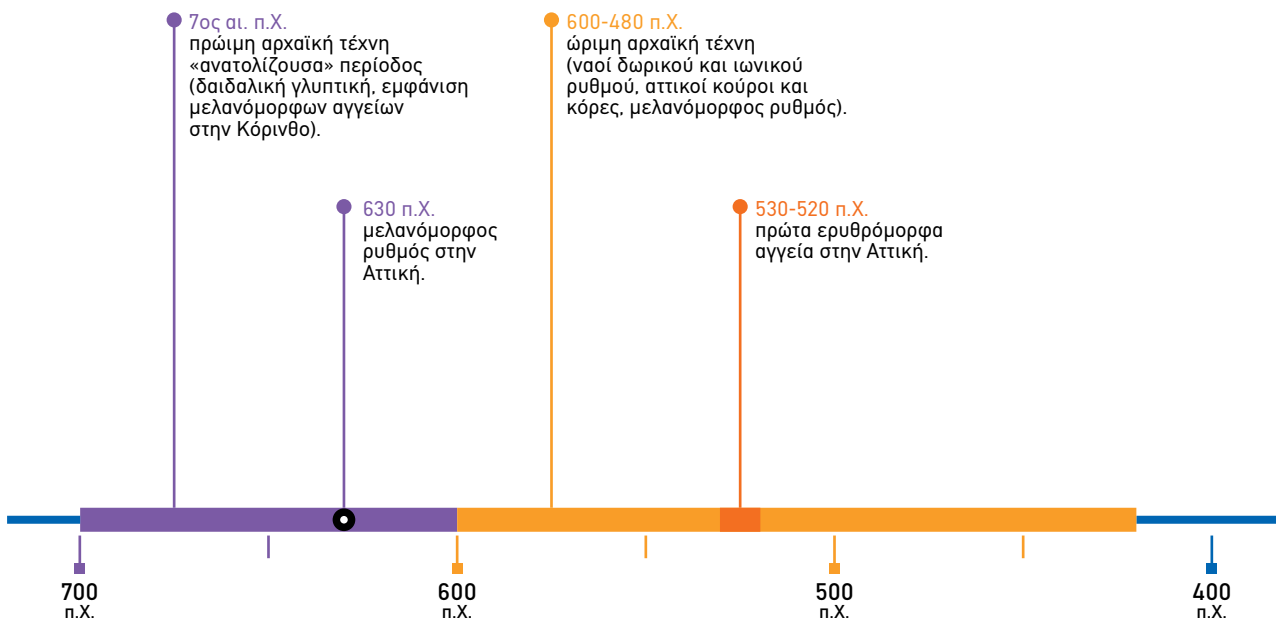
Κάτι άλλο το οποίο είχαν κάνει (οι Σπαρτιάτες), επειδή φοβόντουσαν την ορμή και τον μεγάλο αριθμό τους (πάντοτε, άλλωστε, έπαιρναν μέτρα προφύλαξής τους από τους είλωτες), ήταν το ακόλουθο: ανακοίνωσαν ότι εκείνοι από τους είλωτες που θα αξίωναν ότι είχαν προσφέρει μεγάλες υπηρεσίες στους Λακεδαιμόνιους θα κρίνονταν, προκειμένου να απελευθερωθούν. Στην πραγματικότητα, ήθελαν να τους δοκιμάσουν και πίστευαν ότι εκείνοι που είχαν φιλοδοξίες [...] αυτοί θα ήταν και οι πλέον πιθανοί να τους επιτεθούν. Επέλεξαν περίπου δύο χιλιάδες από αυτούς, οι οποίοι φόρεσαν στεφάνια και περιφέρονταν στα ιερά σαν να ήταν ελεύθεροι. Λίγο αργότερα, οι Λακεδαιμόνιοι τους εξαφάνισαν και κανείς δεν έμαθε με ποιον τρόπο σκοτώθηκε ο καθένας τους.

Θουκυδίδης, 4.80.3-4. P.J. Rhodes, *Οι ελληνικές πόλεις-κράτη. Μία συλλογή πηγών* (μτφρ.- επιμ. Ι.Κ. Ξυδόπουλος), Παπαδήμας, Αθήνα 2011, σ. 89-90.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

Αρχαϊκή ποίηση και τέχνη

Στην Αρχαϊκή Εποχή στον χώρο των γραμμάτων κυριαρχούν το διδακτικό έπος με τον Ησίοδο και η λυρική ποίηση. Στην τέχνη παρατηρούνται σημαντικές καινοτομίες. Στην αρχιτεκτονική εμφανίζονται οι δύο βασικοί ρυθμοί που προσδιορίζουν τη μορφή των αρχαίων ναών: ο δωρικός και ο ιωνικός. Η γλυπτική περιλαμβάνει αρχιτεκτονικά ανάγλυφα που διακοσμούν τους ναούς, αγάλματα, τους Κούρους και τις Κόρες, και επιτύμβιες στήλες. Στην κεραμική κατασκευάζονται τα πρώτα μελανόμορφα και ερυθρόμορφα αγγεία.

Διδακτικό έπος και λυρική ποίηση

Αυτή την εποχή στον χώρο των γραμμάτων το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από την αφήγηση ηρωικών πράξεων του παρελθόντος στην εξιστόρηση της δημιουργίας του κόσμου και στη γενεαλογία των θεών, στον ανθρώπινο μόχθο και σε ζητήματα ηθικής στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής. Έτσι στη θέση των ομηρικών επών συναντούμε τα έργα του ποιητή Ησίοδου, τη Θεογονία και το διδακτικό έπος Έργα και Ημέραι, στο οποίο ο ποιητής δίνει διδακτικές συμβουλές για την ανθρώπινη ζωή και ηθική. Λίγο αργότερα εμφανίζεται η λυρική ποίηση. Ποιητές, όπως οι Αρχίλοχος, Αλκμάν, Σιμωνίδης, Αλκαίος και η πρώτη επώνυμη γυναίκα ποιήτρια, η Σαπφώ από τη Λέσβο, υμνούν όχι μόνο τους θεούς, τα κατορθώματα στη μάχη και τις πολιτικές αρετές, τους αθλητές και τις νίκες τους, αλλά και τις χαρές και τις λύπες της ζωής, τον έρωτα, ενώ κάποιες φορές σατιρίζουν ανθρώπινα ελαττώματα και συνήθειες.

Μορφές και χαρακτηριστικά της αρχαϊκής τέχνης

Στην τέχνη παρατηρείται στις αρχές (7ος αιώνας π.Χ.) έντονη επίδραση από την Ανατολή και την Αίγυπτο (ανατολίζουσα περίοδος). Η διάθεση όμως των καλλιτεχνών να καινοτομούν διαρκώς οδήγησε την ελληνική τέχνη στην εξέλιξη σε αντίθεση με το αμετάβλητο και αιώνιο της ανατολικής.

Σημαντικά επιτεύγματα της αρχαϊκής τέχνης είναι: (α) οι λίθινοι μνημειακοί ναοί στην αρχιτεκτονική, (β) τα λίθινα αγάλματα στη γλυπτική, και (γ) τα ζωγραφισμένα αγγεία στην κεραμική. Παράλληλα, ανθίζουν η μεταλλοτεχνία και η μικροτεχνία.

Η τέχνη αυτή εξέφραζε: (Πηγή 1)

- την αντίληψη της εποχής για το ωραίο και την ομορφιά (κάλλος).
- την ανάγκη του καλλιτέχνη να αναγνωριστεί η αξία του (αρκετοί δημιουργοί υπογράφουν τα έργα τους, γλυπτά και αγγεία).
- την ιδεολογία του νέου **πολιτειακού** θεσμού της πόλης-κράτους και των πολιτών του τόσο στις μητροπόλεις όσο και στις αποικίες, αλλά και την υπεροχή των ελληνικών πόλεων-κρατών.
- τη σχέση των ανθρώπων και της πόλης με τη θρησκεία (θρησκευτικότητα), μέσα από την προσφορά **αναθημάτων** τόσο στα ιερά της πόλης όσο και στα μεγάλα πανελλήνια ιερά.
- τον σεβασμό στους νεκρούς προγόνους.

Ερώτηση με βάση την Πηγή 1:

Πώς μπορεί να επωφελήθηκε η κεραμική από την άνθιση του εμπορίου;

1. Οι συνθήκες που διαμορφώνουν την τέχνη κατά τον 6ο αιώνα π.Χ.

Κατά την προηγμένη αρχαϊκή περίοδο (610-480 π.Χ.) οι ανατολικές επιδράσεις υποχωρούν... Οι ιστορικές συνθήκες ευνοούν την ανάδυση ενός ενιαίου ελληνικού πολιτισμού – τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τις επαφές του σε ανατολή και δύση. Παράλληλα διαμορφώνεται μια ενιαία εικόνα για την ελληνική τέχνη, πάντα κάτω από την πρωτοκαθεδρία των μεγάλων εργαστηρίων, όπως το αττικό για την κεραμική ή το πελοποννησιακό για τη μεταλλοτεχνία... Οι νέες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες ευνοούν την ανάπτυξη της μνημειακής τέχνης (αρχιτεκτονικής, πλαστικής,¹ ζωγραφικής), αλλά και της «ταπεινότερης» κεραμικής που επωφελείται από την άνθιση του εμπορίου. Η πόλις είναι ο σημαντικότερος πάτρωνας² των τεχνών στον ελλαδικό χώρο αυτήν την εποχή, παράλληλα με την αριστοκρατική τάξη που χρησιμοποιεί τις τέχνες για να προβάλλει τα κοινωνικά και πολιτισμικά της ιδεώδη.

Δ. Πλάντζος, *Ελληνική Τέχνη και Αρχαιολογία 1100-30 π.Χ.*, Καπόν, 2011, σ. 80.

Εικόνα 1α. Τρισδιάστατη αναπαράσταση του ναού της Αρτέμιδας-Γοργούς στην Κέρκυρα (6ος αι. π.Χ.).

Εικόνα 1β. Σχεδιαστική αναπαράσταση του ναού στα Ύγρια της Νάξου (6ος αι. π.Χ.).

¹ **Πλαστική:** άλλο όνομα για τη γλυπτική.

² **Πάτρωνας:** κάποιος με δύναμη που προστατεύει ή παριστάνει πως προστατεύει κάποιον που έχει την ανάγκη του.

Αρχιτεκτονική

Ο τύπος του αρχαίου ναού δημιουργείται στην Αρχαϊκή Εποχή. Συχνά χτίζεται από μάρμαρο. Στο βασικό του σχήμα θυμίζει τα μυκηναϊκά μέγαρα και αποτελείται από: (α) έναν προθάλαμο ανοικτό, καθώς καταλήγει εξωτερικά σε δύο κίονες (πρόναος), (β) τον κυρίως χώρο (σηκός) όπου βρισκόταν το άγαλμα της θεάς ή του θεού, και όταν υπάρχουν, (γ) τον **οπισθόδομο** και (δ) το **περὸν**.

Οι ναοί οικοδομούνται με βάση δυο ρυθμούς που κυριάρχησαν από τότε στην αρχαία αρχιτεκτονική (**Εικόνα 1**). Ο δωρικός ρυθμός εμφανίζεται κυρίως στην Πελοπόννησο και στην Κάτω Ιταλία, ενώ ο ιωνικός ρυθμός διαμορφώθηκε στα ιωνικά κέντρα του Αιγαίου και των μικρασιατικών παραλίων. Οι ρυθμοί έχουν αρκετές διαφορές μεταξύ τους (**Ψηφιακό Υλικό - Εικόνα**) αλλά ξεχωρίζουν εύκολα από το **κιονόκρανο**, καθώς το δωρικό είναι απλό, ενώ το ιωνικό είναι πιο διακοσμητικό, καταλήγοντας σε «έλικες». Στο επάνω μέρος (**θριγκός** και **αετώματα**) οι ιωνικοί ναοί φέρουν **ζωφόρο**, ενώ οι δωρικοί **μετόπες** ανάμεσα σε **τρίγλυφα**.

Γλυπτική

Τα μνημειακά αρχιτεκτονικά γλυπτά, οι επιτύμβιες στήλες (**Ψηφιακό υλικό - Εικόνα**) και τα αγάλματα χαρακτηρίζουν την αρχαϊκή γλυπτική. Τα πρώτα συναντώνται στο επάνω μέρος των ναών, στη ζωφόρο και κυρίως στις μετόπες. Απεικονίζουν μυθολογικά θέματα, λιοντάρια και μυθολογικά τέρατα, και εκτός από διακοσμητική έχουν και αφηγηματική διάσταση.

Τα πρώτα μεγάλα αγάλματα (**δαιδαλικά**) προέρχονται από τις Κυκλάδες και την Κρήτη. Η άφθονη πρώτη ύλη (κυκλαδικό μάρμαρο), τα εμπορικά ταξίδια, η γνωριμία με την αιγυπτιακή

© shutterstock

Εικόνα 2α. Κούρος της Αναβύσσου (530 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα). Στη βάση του υπάρχει η επιγραφή: «Στάσου και κλάψε μπρος στο μνήμα του νεκρού Κροΐσου που θανάτωσε ο βίαιος Άρης καθώς πολεμούσε στην πρώτη γραμμή» (μετάφραση από αρχαία ελληνικά).

© shutterstock

Αρχιτεκτονικοί ρυθμοί της αρχαίας Ελλάδας

Αρχαϊκή γλυπτική

Εικόνα 2β. Άγαλμα Κόρης όπως βρέθηκε σε νεκροταφείο της Αττικής (550-540 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα). Αντίγραφο της με προσπάθεια αποκατάστασης των αρχικών χρωμάτων από το Liebieghaus Skulpturensammlung, Φρανκφούρτη 2010. Στη βάση του αγάλματος υπάρχει η επιγραφή: «Μνήμα της Φρασίκλειας. Θα καλούμαι για πάντα κόρη, αφού οι θεοί αντί για γάμο μου όρισαν αυτό το όνομα. Με έφτιαξε ο Αριστίων ο Πάριος» (μετάφραση από αρχαία ελληνικά).

τέχνη, αλλά και η συγκέντρωση πλούτου στα χέρια αριστοκρατών και των πόλεων-κρατών βοήθησαν στην ανάπτυξη της πολυέξοδης γλυπτικής.

Οι Κούροι και οι Κόρες είναι τα χαρακτηριστικά μαρμάρινα αγάλματα της εποχής στην Αττική και αλλού (Εικόνα 2). Οι Κούροι, φυσικού ή υπερφυσικού μεγέθους, παριστάνουν νεαρούς άνδρες που στέκονται όρθιοι, μετωπικοί και γυμνοί με προτεταμένο το αριστερό πόδι, είναι καλογυμνασμένοι και έχουν μακριά μαλλιά, πλεγμένα σε πλοκάμους. Τοποθετούνται σε ιερά ως **αναθήματα** και σε τάφους. Οι κόρες είναι γυναικείες μορφές, όρθιες, καλοντυμένες και καλοχτενισμένες, στολισμένες με κοσμήματα, που στήνονταν και αυτές σε ιερά ή, σπανιότερα, ήταν επιτύμβιες. Το λεγόμενο «αρχαϊκό μειδίωμα», ένα χαμόγελο δηλαδή, χαρακτηρίζει την έκφραση του προσώπου τους. Αξιοσημείωτη, επίσης, είναι η παρουσία επιγραφών στη βάση αρκετών Κούρων και Κορών. Οι επιγραφές αυτές προσδιορίζουν την ταυτότητα του απεικονιζόμενου, αλλά και του δημιουργού, συνομιλώντας κάποτε με τον θεατή των αγαλμάτων.

Κεραμική

Τον 7ο αιώνα π.Χ. οι κεραμείς της Κορίνθου επινοούν τον μελανόμορφο ρυθμό. Από τα αθηναϊκά εργαστήρια υιοθετήθηκε γύρω στα 630 π.Χ. Οι εικονιστικές και διακοσμητικές παραστάσεις των αγγείων αποδίδονται με μαύρο χρώμα επάνω στην ανοιχτόχρωμη επιφάνεια του πηλού, οι μορφές σκιαγραφούνται, ενώ οι λεπτομέρειες χαράσσονται. Ο δεύτερος ρυθμός, ο ερυθρόμορφος, ο οποίος ξεκινά το 530-520 π.Χ. στην Αθήνα, αποτελεί αντιστροφή του μελανόμορφου, καθώς οι παραστάσεις αφήνονται στο χρώμα του πηλού και το βάθος προκύπτει γυαλιστερό μαύρο μετά από βαφή και ψήσιμο των αγγείων. Συνυπάρχει για κάποια χρόνια με τον μελανόμορφο και κατά την επόμενη περίοδο, την κλασική, επικρατεί πλήρως εκτός από την ειδική κατηγορία των παναθηναϊκών αμφορέων που παραμένουν μελανόμορφοι (Εικόνα 3, Πηγή 2).

Αρκετοί αγγειογράφοι και αγγειοπλάστες και των δύο ρυθμών υπογράφουν τα έργα τους (π.χ. Εξηκίας, Ευφρόνιος), ενώ η γραφή αξιοποιείται και για την ταύτιση μορφών με επιγραφές επάνω από τα εικονιζόμενα πρόσωπα ώστε να γίνονται κατανοητές οι παραστάσεις των αγγείων. Οι τελευταίες αποδίδουν σκηνές από την καθημερινή και τη θρησκευτική ζωή, αλλά κυρίως από τη μυθολογία, με τους θεούς, τους ημίθεους και τα ομηρικά έπη να κυριαρχούν.

2. Παναθηναϊκοί αμφορείς: Μια ειδική κατηγορία μελανόμορφων αγγείων

Μια σειρά μελανόμορφων αγγείων ξεχωρίζει με το σχήμα, τη διακόσμηση και συνήθως τις επιγραφές της: τα αγγεία που δίνονταν ως έπαθλα στους Παναθηναϊκούς Αγώνες. Ήταν μεγάλα αγγεία λαδιού (συνήθως 0,60-0,70 μ. ύψους)... Στην μπροστινή όψη η Αθηνά με υψωμένη την ασπίδα και το δόρυ. Δεξιά και αριστερά της δυο δωρικοί κίονες στηρίζουν πετεινούς. Δίπλα στον αριστερό κίονα είναι η επιγραφή «ΤΩΝ ΑΘΗΝΗΘΕΝ ΑΘΛΩΝ». Στην πίσω πλευρά εικονίζεται το αγώνισμα για το οποίο δινόταν το έπαθλο... Ο νικητής είχε το δικαίωμα να πουλήσει το αγγείο και το περιεχόμενό του, κι αυτό εξηγεί την πλατειά διάδοση των Παναθηναϊκών αμφορέων μέσα κι έξω από τον ελληνικό χώρο. Μερικοί όμως θα πρέπει να συνόδεψαν τους ιδιοκτήτες τους στον τάφο...

J. Boardman, *Αθηναϊκά μελανόμορφα* (μτφρ. Ο. Χατζηναστασίου), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1980, σσ. 190-195 (διασκευή).

Οι δύο όψεις του μελανόμορφου παναθηναϊκού αμφορέα του Ζωγράφου του Ευφίλητου. Αριστερά η Αθηνά και δεξιά αγώνας δρόμου (530 π.Χ., Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης).

Αρχαϊκή κεραμική

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιοι είναι οι αρχιτεκτονικοί ρυθμοί της αρχαϊκής εποχής και σε τι διαφέρουν μεταξύ τους;
2. Περιγράψτε και συγκρίνετε τα αγάλματα του Κούρου και της Κόρης. Ποιες πληροφορίες αντλούμε από τις επιγραφές τους;
3. Μπορείτε να αναγνωρίσετε τα σχήματα και τους ρυθμούς των αγγείων που φαίνονται στις εικόνες;

Γλωσσάρι

Αγγειογράφοι και αγγειοπλάστες: Ο αγγειογράφος είναι ο ζωγράφος του αγγείου και αποδίδεται με τη λέξη ΕΓΡΑΦΣΕΝ, ενώ ο αγγειοπλάστης ο κεραμέας, ο τεχνίτης που κατασκεύασε το αγγείο δηλαδή, και αποδίδεται με τη λέξη ΕΠΟ(Ι)ΗΣΕΝ. Πολλές φορές οι δύο ρόλοι ταυτίζονται και αγγειογράφος και αγγειοπλάστης είναι το ίδιο πρόσωπο.

Αέτωμα: Μεγάλοι τριγωνικοί χώροι επάνω από τον θριγκό οι οποίοι διαμορφώνονται στις στενές πλευρές ενός ναού. Ήταν διακοσμημένοι με γλυπτές συνθέσεις.

Ανάθημα: Αφιέρωμα, προσφορά σε θεό, σαν το σημερινό τάμα.

Δαιδαλικά: ως δαιδαλική χαρακτηρίζεται η τέχνη και ιδιαίτερα η γλυπτική του 7ου αι. π.Χ. Η ονομασία σχετίζεται με τον μυθικό τεχνίτη Δαίδαλο, τον «κατασκευαστή» του Λαβύρινθου, ο οποίος συνδέθηκε και με την τέχνη της γλυπτικής.

Ζωφόρος ή ζωοφόρος: ενιαία διακοσμητική ζώνη στο επάνω μέρος (θριγκό) των ιωνικών ναών, η οποία φέρει ανάγλυφες παραστάσεις.

Θριγκός: μέρος της επίστεψης, επάνω από τους κίονες, ενός ναού. Περιλαμβάνει το επιστύλιο, τη ζωφόρο και το γείσο.

Κιονόκρανο: το ανώτερο μέρος, η κεφαλή, ενός κίονα

Μετόπη: τετράγωνη διακοσμητική πλάκα που φέρει γλυπτά ανάγλυφα.

Οπισθόδομος: δωμάτιο που υπήρχε πίσω από τον σηκό και αντέγραφε τον πρόναο προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Πολιτειακός: ό,τι ανήκει ή/και αναφέρεται σε μια πολιτεία (κράτος) και στον τρόπο που αυτή διοικείται (πολίτευμα).

Πτερών: η κιονοστοιχία που περιέτρεχε εξωτερικά έναν αρχαίο ναό.

Τρίγλυφο: τετράγωνο διακοσμητικό στοιχείο ανάμεσα στις μετόπες ενός δωρικού ναού που φέρει τρεις κάθετες και παράλληλες, ανάγλυφες, εσοχές και εξοχές.

Εικόνα 3α. Ερυθρόμορφο αγγείο (κύλικα) από το Βούλτσι με την υπογραφή του Ευφρόνιου (ΕΥΦΡΟΝΙΟΣ ΕΠΟ/ΕΣΕΝ) (περ. 500-490 π.Χ., Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

Εικόνα 3β. Πάνω, ο κρατήρας του Ευφρόνιου (περ. 520-510 π.Χ., Εθνικό Ετρουσκικό Μουσείο, Βίλα Τζούλια, Ρώμη) Απεικονίζει σκηνή από την *Ιλιάδα* (θάνατος Σαρπηδόνα).

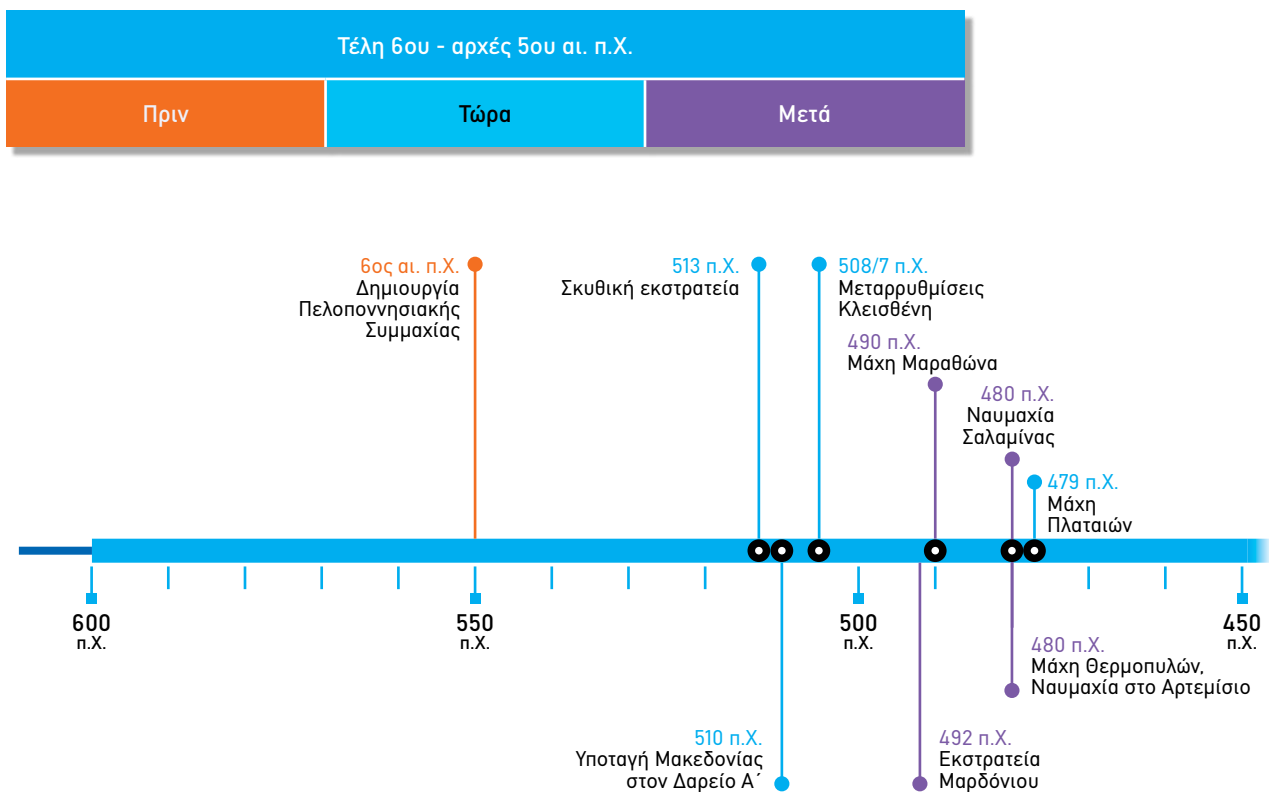

Αρχαϊκή τέχνη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

Οι Πέρσες

Μολονότι Έλληνες και Πέρσες κατάγονταν από την κοινή ομάδα των ινδοευρωπαϊκών λαών, οι τελευταίοι αναδείχθηκαν στους βασικούς αντιπάλους των αρχαίων Ελλήνων. Ο σπουδαίος Μέγας Βασιλιάς Δαρείος Α΄ έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη της Περσικής Αυτοκρατορίας σε υπερδύναμη της εποχής. Στην προσπάθειά τους για «παγκόσμια» κυριαρχία, οι Πέρσες βρήκαν μπροστά τους τους Έλληνες.

Οι Πέρσες

Οι Ινδοευρωπαϊοί Πέρσες ήταν μία από τις ιρανικές φυλές που κατοικούσαν στην περιοχή γνωστή ως Περσίδα ή Πάρσα, που βρίσκεται στο σημερινό νοτιοδυτικό Ιράν. Πριν από τον Δαρείο Α΄, η Περσίδα ήταν μια περιοχή με πολύπλοκη ιστορία που είχε διαμορφωθεί από ποικίλες επιρροές, όπως ο πολιτισμός των Ελαμιτών, η κυριαρχία των Μήδων και η θρυλική προέλευση της περσικής βασιλικής δυναστείας. Σύμφωνα με την παράδοση, ο ιδρυτής της ήταν ο Αχαιμένης, από τον οποίο πήρε το όνομά της η δυναστεία των Αχαιμενιδών, στην οποία ανήκε ο Δαρείος Α΄. Ωστόσο, μεγάλο μέρος αυτής της πρώιμης

Οι Πέρσες

ιστορίας είναι δύσκολο να επαληθευτεί και συχνά θεωρείται περισσότερο μυθολογική παρά ιστορική.

Η Περσική Αυτοκρατορία και η επέκτασή της

Αν και ο Δαρείος Α΄ συχνά συνδέεται με το αποκορύφωμα της περσικής δύναμης, ο Κύρος ο Μέγας ήταν αυτός που ίδρυσε την αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών τον 6ο αιώνα π.Χ. Ο Κύρος κατέκτησε τους Μήδους και κατέστησε την αυτοκρατορία του μια από τις μεγαλύτερες που είχε δει ο κόσμος μέχρι τότε. Η βασιλεία του σηματοδότησε την αρχή της περσικής κυριαρχίας στην περιοχή και έθεσε τις βάσεις για τα επιτεύγματα του Δαρείου Α΄ και των διαδόχων του.

Δαρείος Α΄

Ο τελευταίος ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς ηγεμόνες της αρχαίας Περσικής Αυτοκρατορίας. Τα επιτεύγματά του ήταν πολλά και επηρέασαν σημαντικά την ιστορία της ανθρωπότητας. Ο Δαρείος Α΄ διαχειρίστηκε επιδέξια την τεράστια αυτοκρατορία του. Συνέχισε την επεκτατική πολιτική του προκατόχου του, Κύρου του Μεγάλου, και επέκτεινε τα σύνορα της αυτοκρατορίας σε νέες περιοχές. Προώθησε την οικονομική ανάπτυξη του κράτους μέσω της διεύρυνσης του οδικού δικτύου και της συνακόλουθης ανάπτυξης του εμπορίου. Εφάρμοσε πολλές διοικητικές μεταρρυθμίσεις, συμπεριλαμβανομένης της διαίρεσης της αυτοκρατορίας σε είκοσι *σατραπείες*. Αυτές διοικούσαν από βασιλικούς εντολοδόχους και έπρεπε να πληρώνουν φόρους στην Βασιλέα, όπως ήταν γνωστός ο Πέρσης ηγεμόνας. Κύριος όλων, ο Δαρείος Α΄ επέβλεπε επί των υπηκόων του.

Σκυθική εκστρατεία

Γύρω στο 513 π.Χ., ο Δαρείος Α΄ έγινε ο πρώτος Πέρσης βασιλιάς που πέρασε στην Ευρώπη. Αφορμή ήταν η περίφημη εκστρατεία του εναντίον των Σκυθών, φύλων πολεμιστών ανατολικής και κεντρικοασιατικής προέλευσης, που θεωρούνταν εχθροί της Περσικής Αυτοκρατορίας και απειλούσαν τα σύνορά της. Μολονότι η εκστρατεία απέτυχε τελικά, οι Πέρσες υπέταξαν τη Θράκη, την οποία μετέτρεψαν σε σατραπεία τους. Επίσης, ήρθαν για πρώτη φορά κοντά με το ελληνικό φύλο των Μακεδόνων, καθώς ζήτησαν από τον βασιλιά τους Αμύντα Α΄ να δηλώσει την υποτέλειά του στον Δαρείο Α΄, κάτι που έγινε (περ. 510 π.Χ.) (Πηγή 1).

Ιωνική Επανάσταση

Ωστόσο, οι Πέρσες έπρεπε να αναβάλουν τα σχέδιά τους για περαιτέρω εξάπλωση στην Ελλάδα. Αιτία ήταν η εξέγερση των Ιώνων της Μικράς Ασίας εναντίον τους, γνωστή και ως «Ιωνική Επανάσταση». Αυτή ξεκίνησε το 499 π.Χ. και διήρκεσε έως το 494 π.Χ.

© shutterstock

Εικόνα 1. Πέρσες στρατιώτες. Ζωγραφιστό ανάγλυφο, από το παλάτι του Δαρείου Α΄ στα Σούσα (πριν από τον 4ο αι. π.Χ., Μουσείο Περγάμου, Βερολίνο).

Δαρείος Α΄ και περσικός επεκτατισμός

Αρχαία Μίλητος

Αρισταγόρας

Οι αιτίες της επανάστασης ήταν πολλαπλές. Αρχικά, οι Ίωνες δυσανασχετούσαν με την περσική κυριαρχία γενικά και ειδικότερα με τους τυράννους που είχαν επιβάλει οι Πέρσες ως εντολοδόχους του Μεγάλου Βασιλέα. Επίσης, οι Πέρσες είχαν αυξήσει τη φορολογία στις ιωνικές πόλεις. Τέλος, σημαντικό ρόλο στην επανάσταση έπαιξε και η δράση του τυράννου της Μιλήτου, Αρισταγόρα. Αυτός, έπειτα από μια αποτυχημένη εκστρατεία εναντίον της Νάξου, προκάλεσε την αντιπάθεια των Ιώνων. Θέλοντας να αποφύγει τα χειρότερα, παραιτήθηκε από τύραννος και συνένωσε τους Ίωνες σε έναν αγώνα εναντίον των Περσών. Από την κυρίως Ελλάδα, οι Αθηναίοι με είκοσι πλοία και οι Ερετριείς με πέντε ήταν οι μόνοι που ανταποκρίθηκαν στην έκκληση του Αρισταγόρα για βοήθεια.

Άλωση της Μιλήτου

Η εξέγερση σύντομα εξαπλώθηκε σε άλλες πόλεις της Ιωνίας, με την πτώση των τυράννων τους. Στην αρχή των εχθροπραξιών, οι επαναστάτες πυρπόλησαν τις Σάρδεις, πρωτεύουσα της σατραπείας Λυδίας, γεγονός που ο Δαρείος Α΄ θα θυμόταν για καιρό. Η αντίδραση των Περσών ήταν σκληρή, με την αποστολή στρα-

1. Η αποστολή Περσών αξιωματούχων στη Μακεδονία

Κι ο Μεγάβαζος [...] στέλνει απεσταλμένους στη Μακεδονία εφτά Πέρσες, τους πιο σπουδαίους ύστερ' απ' αυτόν στο εκστρατευτικό σώμα. Τους έστειλε στον Αμύντα, για ν' απαιτήσουν να δώσει γην και ύδωρ στο βασιλιά Δαρείο. [...] Όταν λοιπόν αυτοί οι Πέρσες απεσταλμένοι έφτασαν και παρουσιάστηκαν μπροστά στον Αμύντα, απαιτούσαν να δώσει γην και ύδωρ στο βασιλιά Δαρείο. Κι εκείνος κι αυτά τους έδινε και τους καλεί να τους φιλοξενήσει· κι αφού ετοίμασε μεγαλόπρεπο δείπνο, δέχτηκε ανοιχτόκαρδα τους Πέρσες.

Ηρόδοτος, 5.17-18

(μτφρ. Η. Σπυρόπουλος, διασκευή, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, www.greeklanguage.gr).

Χάρτης 1. Η Περσική Αυτοκρατορία

τιωτικών δυνάμεων για την καταστολή της εξέγερσης. Τελικά, παρά τις αρχικές επιτυχίες των επαναστατών, το 494 π.Χ. αυτοί ηττήθηκαν στη ναυμαχία της Λάδης, κοντά στη Μίλητο. Η πρωτεύουσα των Ιώνων αλώθηκε, με τα γυναικόπαιδα της να εξανδραποδίζονται και τους άνδρες να μεταφέρονται κοντά στον ποταμό Τίγρη. Μετά από αυτό το γεγονός, η επανάσταση σταδιακά κατέρρευσε (Πηγή 2).

Φόβοι στην Ελλάδα

Στην άλλη πλευρά του Αιγαίου, τα συναισθήματα ήταν ανάμεικτα. Η καταστροφή της Μιλήτου είχε αφήσει το τραύμα της στους συγγενείς των Ιώνων Αθηναίους. Μάλιστα, τιμώρησαν με μεγάλο πρόστιμο τον ποιητή Φρύνιχο, όταν με την τραγωδία του *Μιλήτου άλωσις* τους θύμισε οικεία κακά. Αλλά οι Αθηναίοι ανησυχούσαν για την τύχη της πόλης τους. Παρόλο που τα πληρώματα των είκοσι αθηναϊκών πλοίων υποχώρησαν μετά τη συμμετοχή τους στην εκστρατεία κατά των Σάρδεων (498 π.Χ.) και δεν πήραν μέρος στη ναυμαχία της Λάδης (494 π.Χ.), η βοήθεια που παρείχαν οι Αθηναίοι στους Ιώνες ήταν, κατά την άποψη του Πέρση Μεγάλου Βασιλιά, προκλητική. Οι Αθηναίοι είχαν δίκιο να ανησυχούν: σύντομα θα παιζόταν η δεύτερη πράξη του δράματος, με αυτούς πρωταγωνιστές.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αφού διαβάσετε την Πηγή 1, να περιγράψετε τον τρόπο με τον οποίο οι Πέρσες δρούσαν απέναντι σε λαούς που ήθελαν να υποτάξουν. Δικαιολογείται η συμπεριφορά του Μακεδόνα βασιλιά απέναντί τους;
2. Χαρακτηρίστε τον Δαρείο Α΄, λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο και τις πληροφορίες από την Πηγή 2.

2. Η τύχη της Μιλήτου

Και οι Πέρσες, αφού νίκησαν στη ναυμαχία τους Ιώνες, πολιορκούσαν τη Μίλητο από στεριά και θάλασσα, [...]· λοιπόν την κυρίεψαν κατά κράτος τον έκτο χρόνο από την επανάσταση του Αρισταγόρα· κι έκαναν ανδράποδα τους κατοίκους της [...]. Αυτές λοιπόν οι συμφορές έπεσαν τότε στους Μιλησίους, αφού οι περισσότεροι άντρες θανατώνονταν από τους Πέρσες που είναι μακρομάλληδες, κι οι γυναίκες και τα παιδιά τους πουλήθηκαν κι έγιναν σκλάβοι, και το λατρευτικό κέντρο στα Δίδυμα, ο ναός και το μαντείο, συλήθηκαν και παραδόθηκαν στις φλόγες. [...] Από κει και πέρα, όσοι Μιλησιοί πιάστηκαν ζωντανοί οδηγήθηκαν στα Σούσα. Λοιπόν, ο βασιλιάς Δαρείος, χωρίς να τους κάνει κανένα άλλο κακό, τους εγκατέστησε στην παραλία της λεγόμενης Ερυθράς Θάλασσας, όπου ο ποταμός Τίγρης [...] χύνεται στη θάλασσα.

Ηρόδοτος, 6.18-20
(μτφρ. Η. Σπυρόπουλος, διασκευή,
Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής
Γραμματείας, www.greeklanguage.gr).

Ιωνική Επανάσταση

Χάρτης Ελλάδας
και Περσικής Αυτοκρατορίας

Γλωσσάρι

Σατραπεία: Διοικητική περιφέρεια της Περσικής Αυτοκρατορίας.

Εντολοδόχος: Αυτός που δέχεται να εκτελέσει ορισμένη εντολή.

Υποτελής: Κράτος που δεν έχει πλήρη κυριαρχικά δικαιώματα στο έδαφός του και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από κάποιον άλλο.

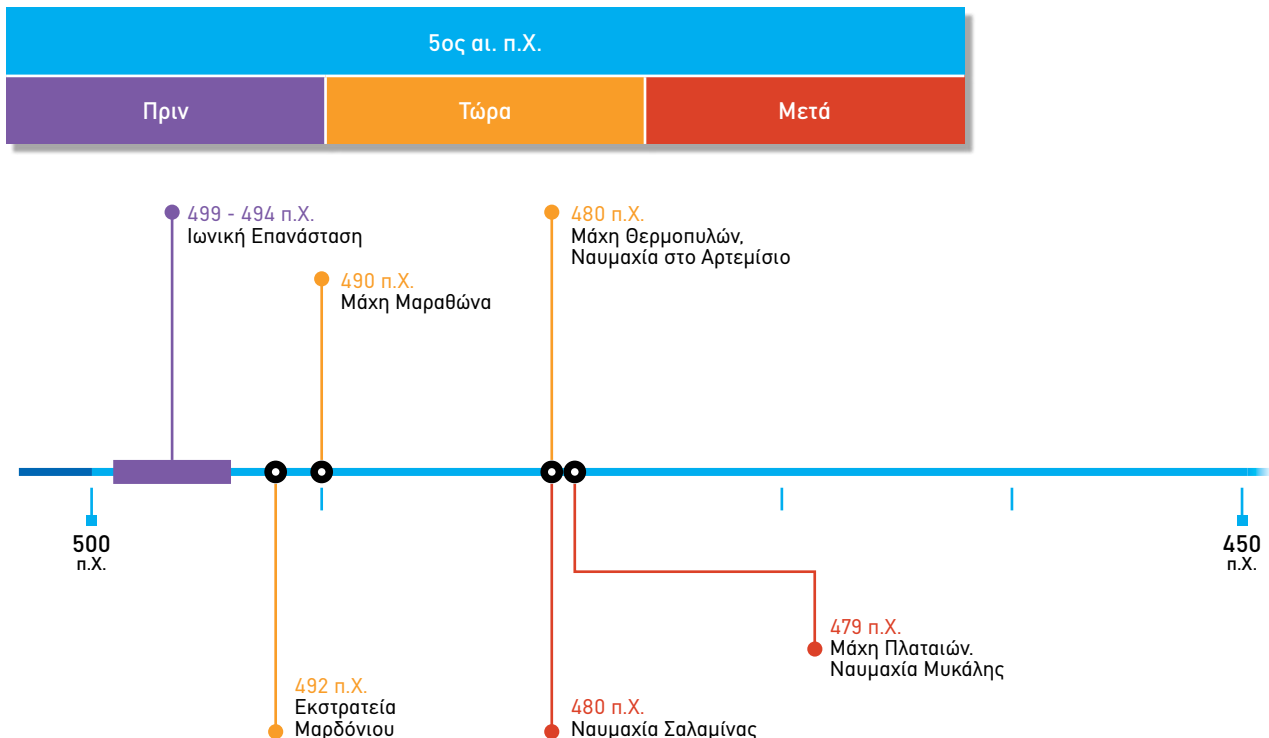
Φύλο: Σύνολο ανθρώπων με κοινά εθνολογικά χαρακτηριστικά.

Εξανδραποδίζω: Πουλώ κάποιον/α ως δούλο/η.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Οι εκστρατείες των Περσών στην Ελλάδα

Η Ιωνική Επανάσταση ήταν η αρχή των συγκρούσεων μεταξύ Ελλήνων και Περσών. Η βοήθεια των Αθηναίων και των Ερετριέων προς τις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας ήταν η αφορμή για τον πρώτο Περσικό Πόλεμο το 490 π.Χ., που έληξε με τη νικηφόρα για τους Έλληνες μάχη στον Μαραθώνα. Δέκα χρόνια αργότερα, οι Πέρσες επανήλθαν, αυτή τη φορά με επικεφαλής τον βασιλιά τους, Ξέρξη.

Ο όρος

Ο όρος «Περσικοί Πόλεμοι» αναφέρεται στις επιθέσεις των Περσών κατά των Ελλήνων υπό τους βασιλείς Δαρείο Α΄ και Ξέρξη Α΄, οι οποίες αποκρούστηκαν στον Μαραθώνα το 490 και στη Σαλαμίνα και στις Πλαταιές το 480/479. Οι γνώσεις μας για τους Περσικούς Πολέμους βασίζονται αποκλειστικά στην αναφορά του Ηρόδοτου. Η περσική άποψη για τα γεγονότα της περιόδου δεν είναι γνωστή.

Αιτία

Μετά την άνοδο στην εξουσία του Δαρείου Α΄ (522 π.Χ.), οι Πέρσες επεκτάθηκαν στην Ευρώπη. Με την εκστρατεία τους εναντίον των Σκυθών (513 π.Χ.), ιδρύθηκε η σατραπεία της Θράκης και το βασίλειο της Μακεδονίας έγινε υποτελές στους Πέρσες (περ. 510 π.Χ.).

Εκστρατεία του Μαρδόνιου

Η άμεση αφορμή για τους Περσικούς Πολέμους ήταν η υποστήριξη που έλαβαν οι Έλληνες της Μικράς Ασίας από την Ερέτρια και την Αθήνα, κατά τη διάρκεια της Ιωνικής Επανάστασης (499-494 π.Χ.). Η επιθυμία του Δαρείου Α΄ να εκδικηθεί την πυρπόληση των Σάρδεων ήταν καταλυτική για όσα ακολούθησαν. Η χερσαία και ναυτική εκστρατεία του Μαρδόνιου (492) μπορεί να θεωρηθεί προετοιμασία για την κατάκτηση της Ελλάδας. Με αυτήν, ο Μαρδόνιος εξασφάλισε την περσική κυριαρχία στο Βόρειο Αιγαίο και ανάγκασε τον Μακεδόνα βασιλιά Αλέξανδρο Α΄ (494-454 π.Χ.) να αναγνωρίσει εκ νέου την περσική επικυριαρχία. Ωστόσο, η εκστρατεία αυτή σηματοδεύτηκε από την καταστροφή μεγάλου μέρους του περσικού στόλου στον Άθω, ύστερα από τρικυμία (Πηγή 1).

Νέα εκστρατεία, 490 π.Χ.

Δύο χρόνια αργότερα (490 π.Χ.), επίλεκτες περσικές μονάδες, υπό την ηγεσία του Δάτι και του Αρταφέρνη, διέσχισαν το Αιγαίο, εγκαθιδρύοντας στην πορεία την περσική κυριαρχία στη Νάξο και σε μερικά ακόμα νησιά των Κυκλάδων. Μαζί τους ήταν και ο έκπτωτος Αθηναίος τύραννος, ο Ιππίας. Αρχικά, κατευθύνθηκαν προς την Κάρυστο και την Ερέτρια στην Εύβοια, τις οποίες κατέκτησαν έπειτα από προδοσία. Στη συνέχεια, αποβίβάστηκαν κοντά στον Μαραθώνα, όπου ίσως ήλπιζαν να προσελκύσουν οπαδούς του Ιππία, και ξεκίνησαν την πορεία τους προς την Αθήνα.

Μαραθώνας και Μιλτιάδης

Οι περίπου 9.000 Αθηναίοι οπλίτες που βάδιζαν προς τον Μαραθώνα και οι περίπου 800 Πλαταιείς αντιμετώπιζαν μια περσική δύναμη σχεδόν διπλάσιου μεγέθους, επειδή τα στρατεύματα από τη Σπάρτη δεν έφτασαν εγκαίρως για θρησκευτικούς λόγους. Με ένα τέχνασμα του στρατηγού Μιλτιάδη (επίσημα, επικεφαλής του στρατού ήταν ο πολέμαρχος Καλλίμαχος), οι Έλληνες κατάφεραν να κερδίσουν τη νίκη. Ο κύριος όγκος των Περσών μπόρεσε να επιβιβαστεί με τάξη στα πλοία τους και ο στόλος κατευθύνθηκε προς το Φάληρο. Ωστόσο, οι Αθηναίοι είχαν επιστρέψει στην πόλη τους και οι Πέρσες, βλέποντας ότι δεν είχαν ελπίδες για νίκη, αναχώρησαν για την πατρίδα τους.

Εικόνα 1. Αθηναίος οπλίτης. Μοντέλο-βάψιμο, Χ. Θεοδωρίκας.

1. Η εκστρατεία του Μαρδόνιου

Η πορεία των Περσών είχε σκοπό να χτυπήσουν την Ερέτρια και την Αθήνα. Οι δυο αυτές πόλεις ήταν η πρόφαση για την εκστρατεία, ενώ το σχέδιό τους ήταν να υποδουλώσουν όσο γίνεται περισσότερες ελληνικές πόλεις-υποδούλωσαν με τον στόλο τους τους Θασίους [...], την άλλη με το πεζικό τους πρόσθεσαν στους λαούς που είχαν σκλαβώσει τους Μακεδόνες [...] Λοιπόν τα καράβια πέρασαν από τη θάσο απέναντι κι έπλεαν γιαλό γιαλό ως την Άκανθο· από εκεί αρμένιζαν για να παρακάμψουν τον Άθω· όμως, τους χτύπησε δυνατή θύελλα [...] και τους τσάκισε για τα καλά, ρίχνοντας αμέτρητα καράβια στα βράχια του Άθω. Λένε πως τα καράβια που χάθηκαν ήταν κάπου τριακόσια και οι άνθρωποι πάνω από είκοσι χιλιάδες.

Ηρόδοτος, 6.43.4-44.3
(μτφρ. Η. Σπυρόπουλος, δισκευή,
Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής
Γραμματείας, www.greeklanguage.gr).

Η μάχη στον Μαραθώνα

Εκστρατεία Ξέρξη, 480 π.Χ.

Δεν το έβαλαν, όμως, κάτω: η δεύτερη εκστρατεία του 480/479 π.Χ. ήταν μια απόπειρα να μετατοπιστούν τα δυτικά σύνορα της Περσικής Αυτοκρατορίας από το Αιγαίο στην Αδριατική και να μετατραπεί η κυρίως Ελλάδα σε άλλη μία περσική σατραπεία ή σε ένα υποτελές κράτος, κατά το παράδειγμα της Μακεδονίας. Ο θάνατος του Δαρείου Α΄ το 486 π.Χ. και οι εξεγέρσεις στο εσωτερικό της Περσικής Αυτοκρατορίας (σε Αίγυπτο και Βαβυλώνα) καθυστέρησαν την περσική επίθεση, μέχρι που ο γιος και διάδοχός του, Ξέρξης Α΄, ξεκινώντας το 483 π.Χ., επιδόθηκε σε συστηματικές προετοιμασίες, προκειμένου να επιτύχει την υποταγή της Αθήνας και των Ελλήνων. Δύο γέφυρες στήθηκαν στον Ελλήσποντο, ενώ ένα κανάλι που κατασκευάστηκε στη χερσόνησο του Άθω, στη Χαλκιδική, θα χρησίμευε για να περαιωθούν τα πλοία μέσω της ξηράς στον Σιγγιτικό κόλπο και να αποφευχθεί μία νέα καταστροφή του στόλου, όπως εκείνη του Μαρδόνιου. Τέλος, οι προμήθειες του στρατού αποθηκεύονταν στη Θράκη. Ο ίδιος ο Ξέρξης ανέλαβε την ηγεσία περίπου 100.000 ανδρών και 600 τριήρων.

Ελληνική Συμμαχία

Το 481 π.Χ. 31 ελληνικές πόλεις αποφάσισαν στην Κόρινθο να ενωθούν στην περίφημη «Ελληνική Συμμαχία» εναντίον των Περσών, με τη Σπάρτη να αναλαμβάνει την ανώτατη διοίκηση στη στεριά και στη θάλασσα. Σημαντικές πόλεις, όπως το Άργος και η Θήβα, καθώς και η Θεσσαλία, έμειναν εκτός της Συμμαχίας. Ένα πρώτο αμυντικό φράγμα στην κοιλάδα των Τεμπών εγκαταλείφθηκε ως στρατηγικά περιττό, επειδή μπορούσε να παρακαμφθεί, και μια δεύτερη γραμμή άμυνας κατασκευάστηκε κοντά στις Θερμοπύλες. Ο ελληνικός στόλος περιμένε τα περσικά πλοία κοντά στο ακρωτήριο Αρτεμίσιον, στην Εύβοια.

Εικόνα 3.
Πέρσες «Αθάνατοι». Η σωματοφυλακή του Πέρση Βασιλέα. Βερολίνο, Pergamon Museum/ Vorderasiatisches Museum

Πηγή: Χρ. Γιαννόπουλος, *Πολεμιστές της Αρχαιότητας και του Μεσαίωνα*, εκδ. Περισκόπιο, Αθήνα 2009.

2. Η αποστολή του Φιλιππίδη [Φειδιππίδη] στη Σπάρτη

Η πρώτη ενέργεια των Αθηναίων στρατηγών [...] ήταν να στείλουν στη Σπάρτη κήρυκα τον Φιλιππίδη, που βέβαια ήταν Αθηναίος, κι επίσης ταχυδρόμος – αυτή ήταν η δουλειά του. [...] Λοιπόν, τότε αυτός ο Φιλιππίδης, ξεκινώντας απ' την πόλη της Αθήνας, την επόμενη μέρα έφτασε στη Σπάρτη, παρουσιάστηκε στους άρχοντες κι έλεγε: «Λακεδαιμόνιοι, οι Αθηναίοι σάς ζητούν να τους βοηθήσετε και να μην αφήσετε να πέσει σκλαβωμένη στα χέρια των βαρβάρων η αρχαιότερη ελληνική πόλη [...]· κι εκείνοι δέχτηκαν βέβαια να βοηθήσουν τους Αθηναίους, τους ήταν όμως αδύνατο να το κάνουν αυτό αμέσως, επειδή δεν ήθελαν να καταργήσουν το έθιμό τους· δηλαδή ήταν η ένατη μέρα του μήνα και την ένατη μέρα, καθώς δεν έχουν ακόμη πανσέληνο, είπαν πως δεν θα βγουν σε εκστρατεία.

Ηρόδοτος, 6.105-106
(μτφρ. Η. Σπυρόπουλος, δισκευή, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, www.greeklanguage.gr).

Υπεροπλία των Περσών

Εικόνα 2.
Το κράνος του Μιλτιάδη (490 π.Χ.) και περσικό κράνος των αρχών του 5ου αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας).

Θερμοπύλες και Λεωνίδα, Αρτεμίσιο

Σύμφωνα με πληροφορίες, λόγω της προδοσίας κάποιου Εφιάλτη, ο περσικός στρατός μπόρεσε να παρακάμψει το εμπόδιο των Θερμοπυλών, αλλά συνάντησε μόνο μια οπισθοφυλακή από 300 Σπαρτιάτες και 700 Θεσπιείς, υπό τον Σπαρτιάτη βασιλιά Λεωνίδα. Οι Έλληνες εξοντώθηκαν, παρά τη σθεναρή άμυνά τους. Τα ελληνικά πλοία αντιστάθηκαν αρχικά με επιτυχία στο Αρτεμίσιο, απέναντι στον περσικό στόλο που είχε αποδυναμωθεί σημαντικά από τις καταιγίδες, αλλά τελικά υποχώρησαν στη Σαλαμίνα την τρίτη ημέρα, όπου ολοκλήρωσαν την εκκένωση του αθηναϊκού πληθυσμού, η οποία είχε αποφασιστεί πολύ νωρίτερα και είχε ήδη αρχίσει.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αναζητήστε το ακρωτήριο Αρτεμίσιο στη βόρεια Εύβοια και εξηγήστε τον λόγο για τον οποίο ο ελληνικός στόλος παρατάχθηκε εκεί.
2. Χαρακτηρίστε τον Μιλτιάδη και τον Λεωνίδα, με βάση τις πληροφορίες από το κείμενο και τη συζήτηση που έγινε μέσα στην τάξη.

Χάρτες 1 & 2. Οι Περσικοί Πόλεμοι

Γλωσσάρι

Πολέμαρχος: Ένας από τους εννέα άρχοντες στην αρχαία Αθήνα, με ετήσια θητεία, αρμόδιος για τα πολεμικά και στρατιωτικά ζητήματα.

Περσικοί πόλεμοι

Από την Ιωνική Επανάσταση έως τον Μαραθώνα

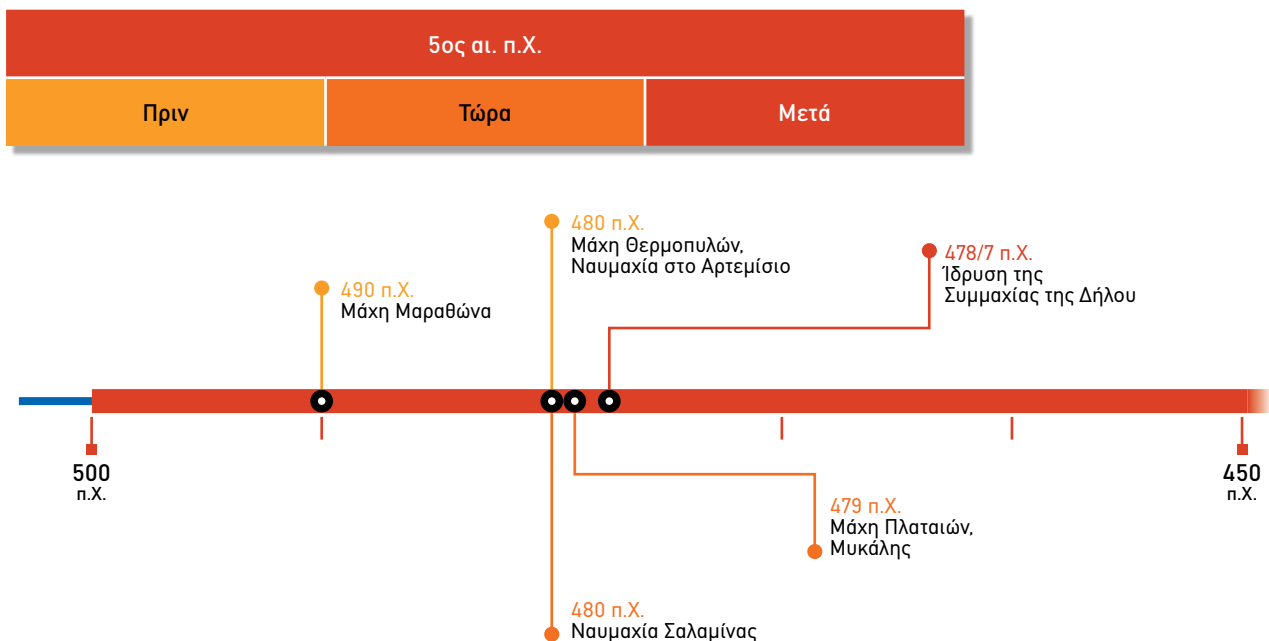

Οι εκστρατείες των Περσών στην Ελλάδα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Οι εκστρατείες των Περσών στην Ελλάδα (συνέχεια)

Το 480 π.Χ. ο ελληνικός στόλος νίκησε τον περσικό στη Σαλαμίνα, με τη σημαντική συνδρομή του Αθηναίου στρατηγού Θεμιστοκλή. Τον επόμενο χρόνο, το καλοκαίρι του 479 π.Χ., οι δυνάμεις του Ξέρξη ηττήθηκαν από τους Έλληνες στις Πλαταιές και στη Μυκάλη. Χάρη σε αυτές τις νίκες, οι Ίωνες της Μικράς Ασίας απέκτησαν ξανά την ελευθερία τους.

Μετά την ήττα των Ελλήνων στις Θερμοπύλες, ο δρόμος ήταν ανοικτός για τους Πέρσες, οι οποίοι κατευθύνθηκαν νότια, εισέβαλαν στην Αττική και πυρπόλησαν την Ακρόπολη.

Θεμιστοκλής

Στην Αθήνα λίγοι ήταν παρόντες. Οι περισσότεροι κάτοικοι είχαν εγκαταλείψει την πόλη και είχαν βρει καταφύγιο στην Τροιζήνα, την Αίγινα και τη Σαλαμίνα. Υπεύθυνος γι' αυτή την πρωτοβουλία ήταν ο Αθηναίος πολιτικός Θεμιστοκλής. Έχοντας λάβει χρησμό από το μαντείο των Δελφών, σύμφωνα με τον οποίο τη πόλη θα έσωζαν τα «ξύλινα τείχη» της, κατάφερε να πείσει τους Αθηναίους ότι ο χρησμός αναφερόταν στα πλοία της Αθήνας και όχι στα τείχη της Ακρόπολης. Έτσι, οργάνωσε την αντεπίθεση στους Πέρσες από τη Σαλαμίνα, όπου είχαν αγκυροβολήσει οι δύο αντίπαλοι στόλοι μετά τη ναυμαχία στο Αρτεμίσιο. Η σημασία αυτής της πρωτοβουλίας επρόκειτο να φανεί πολύ σύντομα. Ήδη, όμως, λίγα χρόνια πριν, το

έτος 483/2 π.Χ., ο Θεμιστοκλής, χάρη στη διορατικότητά του,¹ είχε προετοιμάσει την Αθήνα για μια μελλοντική αντιμετώπιση του περσικού κινδύνου. Συγκεκριμένα, έχοντας προβλέψει μια νέα εισβολή των Περσών στην Ελλάδα, πρότεινε στην Εκκλησία του Δήμου την κατασκευή ενός πολεμικού στόλου. Οι Αθηναίοι πείστηκαν, με αποτέλεσμα το 480 π.Χ. η πόλη να διαθέτει 200 τριήρεις έτοιμες να συμμετάσχουν στον πόλεμο.

Η ναυμαχία της Σαλαμίνας

Τον Σεπτέμβριο, λοιπόν, του 480 π.Χ. ο ελληνικός στόλος συγκεντρώθηκε στη Σαλαμίνα. Επικεφαλής του τέθηκε ο Σπαρτιάτης ναύαρχος Ευρυβιάδης. Ωστόσο, διαφωνίες ξέσπασαν στο ελληνικό στρατόπεδο σχετικά με τον τόπο όπου θα έπρεπε να δοθεί η ναυμαχία. Ο Θεμιστοκλής εκτιμούσε ότι αυτή θα έπρεπε να γίνει στον κόλπο ανάμεσα στη Σαλαμίνα και την Αττική, καθώς τα περσικά πλοία, περισσότερα σε αριθμό από τα ελληνικά, δεν θα μπορούσαν να κινηθούν εύκολα στο στενό αυτό μέρος. Αντίθετα, τα ελληνικά θα είχαν μεγαλύτερη ευελιξία κινήσεων. Με τέχνασμα που χρησιμοποίησε, ανάγκασε τελικά τα αντίπαλα μέρη να πολεμήσουν στο στενό (Πηγή 1). Ακολούθησε σφοδρή σύγκρουση ανάμεσα στους δύο στόλους. Τα ελληνικά πλοία με τα χάλκινα έμβολα² τους τρυπούσαν τα περσικά, τα οποία βυθίζονταν μαζί με τους επιβάτες τους (Πηγή 2). Μετά τη νίκη των Ελλήνων, ο Πέρσης βασιλιάς Ξέρξης, ο οποίος είχε παρακολουθήσει την αναμέτρηση από το όρος Αιγάλεω της Αττικής, επέστρεψε στην Ασία, ενώ άφησε τον Μαρδόνιο μαζί με ένα μέρος του στρατού να περάσουν τον χειμώνα στη Θεσσαλία.

Πλαταιές και Πausανίας

Το 479 π.Χ. ο Μαρδόνιος πρότεινε στους Αθηναίους να συνάψουν συμμαχία με τους Πέρσες, πρόταση την οποία οι Αθηναίοι απέρριψαν. Στα τέλη του καλοκαιριού του ίδιου έτους, οι δύο στρατοί, ελληνικός και περσικός, συγκρούστηκαν στις Πλαταιές της Βοιωτίας. Επικεφαλής των ελληνικών δυνάμεων ήταν ο Σπαρτιάτης Πausανίας. Η μάχη κράτησε πολλές μέρες, με φάσεις αναμονής, αναδιάταξης στρατευμάτων και εφόδων. Τελικά, κατά τη διάρκεια μιας σύγκρουσης ο Μαρδόνιος σκο-

¹ **διορατικότητα:** η ικανότητα που έχει κάποιος να προβλέπει τι θα συμβεί στο μέλλον, έχοντας στη διάθεσή του κάποια δεδομένα.

² **έμβολο:** αιχμηρή προεξοχή στην πλώρη του πλοίου, η οποία μπορεί να προκαλέσει ρήγμα στο αντίπαλο πλοίο με το οποίο συγκρούεται.

1. Το τέχνασμα του Θεμιστοκλή

Τότε ο Θεμιστοκλής, καθώς υπερτερούσε η γνώμη των Πελοποννησίων, βγαίνει από τη συνέλευση χωρίς να τον καταλάβουν, και στέλνει με πλοίο στο στρατόπεδο των Περσών κάποιον, παραγγέλλοντάς του να πει αυτά που έπρεπε. Αυτός λεγόταν Σίκιννος και ήταν δούλος και παιδαγωγός των παιδιών του Θεμιστοκλή. [...] Αυτός, φτάνοντας, έλεγε στους στρατηγούς των βαρβάρων τα εξής: «Με έστειλε ο στρατηγός των Αθηναίων κρυφά από τους άλλους Έλληνες [...], για να σας ανακοινώσω πως οι Έλληνες, τρέμοντας από φόβο, σκέφτονται να δραπετεύσουν και πως τώρα σας δίνεται η δυνατότητα να πραγματοποιήσετε την πιο λαμπρή από όλες σας τις αποστολές, αν δεν μείνετε με τα χέρια σταυρωμένα καθώς θα δραπετεύουν εκείνοι [...]». Και, αφού τους έδωσε αυτό το μήνυμα, αποχώρησε.

Ηρόδοτος, 8.75 (μτφρ. Η. Σπυρόπουλος, διασκευή, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, www.greek-language.gr).

Οι νεώσοικοι

Εικόνα 1. Ανάγλυφο με παράσταση τριήρους, γνωστό ως Ανάγλυφο Lenormant (τέλη 5ου αι. π.Χ., Μουσείο Ακρόπολης, Αθήνα).

τώθηκε, οι Πέρσες υποχρεώθηκαν σε άτακτη υποχώρηση και η τεχνική υπεροχή των Ελλήνων οπλιτών έναντι των Περσών αποδείχθηκε αποφασιστική.

Μυκάλη και Λεωτυχίδας

Παράλληλα, ο ελληνικός στόλος, υπό τις διαταγές του Σπαρτιάτη βασιλιά Λεωτυχίδα, έπλευσε μέχρι τη Μυκάλη της Μικράς Ασίας, απέναντι από το νησί της Σάμου, όπου ήταν αγκυροβολημένος ο περσικός στόλος. Χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία, οι Έλληνες αποβιβάστηκαν στη Μυκάλη, επιτέθηκαν στους Πέρσες και τους νίκησαν. Τα περσικά οχυρά, όπως και ο στόλος, πυρπολήθηκαν (Χάρτης 1).

Η σημασία των Περσικών Πολέμων

Χάρη στις νίκες των Ελλήνων στους Περσικούς Πολέμους, πολλές πόλεις της Μικράς Ασίας απέκτησαν ξανά την ελευθερία τους.

Οι νίκες αυτές ενίσχυσαν, επίσης, την αυτοπεποίθηση των Ελλήνων, καθώς βγήκαν νικητές από μια σύγκρουση στην οποία η δύναμη του αντιπάλου ήταν τελείως δυσανάλογη με τη δική τους.

Η συνείδηση υπεροχής που απέκτησαν δεν αφορούσε μόνο το σύνολο των Ελλήνων αλλά και κάθε πόλη ξεχωριστά. Ιδιαίτερα, η Αθήνα βγήκε σημαντικά ενισχυμένη από τη σύγκρουση αυτή, λόγω του σημαντικού ρόλου που έπαιξε κατά τη μάχη του Μαραθώνα και τη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Και, σύντομα, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, θα εκμεταλλευτεί αυτή

2. Ελληνικά και περσικά πλοία συγκρούονται στη Σαλαμίνα: Η περσική οπτική της ναυμαχίας μέσα από την περιγραφή του Αισχύλου

Πρώτη προχώρησε με τάξη και με πειθαρχία η δεξιά πτέρυγα, κι έπειτα βάδιζε καταπάνω μας όλος ο στόλος. [...] Καιρό να βραδύνουμε δεν είχαμε πια. Γρήγορα ένα καράβι χτυπάει άλλο καράβι με το χάλκινο έμβολο. Πρώτο ξεκίνησε τους εμβολισμούς καράβι ελληνικό, συντρίβοντας όλα τα ακρόπρωρα πλοίου από τη Φοινίκη. Άλλος έστρεψε το καράβι του πάνω σε ένα καράβι, άλλος σε άλλο. Στην αρχή το ρεύμα του περσικού στρατού κρατούσε γερά. Όταν όμως βρέθηκαν στο στενό τόσσα καράβια, χωρίς κανείς να μπορεί να βοηθήσει κανένα, χτυπιόνταν οι δικοί μας μεταξύ τους με τα χάλκινα έμβολα, έσπαγαν τα κουπιά, και τα καράβια των Ελλήνων τους περικύκλωναν με μαεστρία και τους σφυροκοπούσαν. Τα κουφάρια των караβιών αναποδογύριζαν. Θάλασσα δεν έβλεπες πια, μονάχα νεκρούς και ναυάγια.

Αισχύλος, Πέρσες, 399-420 (μτφρ. Θ. Στεφανόπουλος, διασκευή, στο Αισχύλου Πέρσες, Αθήνα: Εκδόσεις Εθνικού Θεάτρου, 2020).

 Αθηναϊκό νόμισμα με παράσταση του Θεμιστοκλή

Χάρτης 1. Οι Περσικοί Πόλεμοι, 480-479 π.Χ.

τη συμβολή της για να εγκαθιδρύσει την ηγεμονία της στον ελληνικό χώρο.

«Γιατί είναι πολλά και μεγάλα αυτά τα οποία μας εμποδίζουν να το κάνουμε αυτό, έστω κι αν το θέλαμε. Πρώτα απ' όλα και κυρίως, είναι τα αγάλματα και οι ναοί των θεών που πυρπολήθηκαν και καταστράφηκαν και που μας υποχρεώνουν να πάρουμε τη μέγιστη εκδίκηση, παρά να συνάπτουμε συνθήκες με αυτόν που τα έκανε. Έπειτα, είναι ο ελληνισμός, ένας κόσμος που έχει το ίδιο αίμα και που μιλά την ίδια γλώσσα και έχει κοινά ιερά για τους θεούς και θυσίες και όμοιες συνήθειες» (Ηρόδοτος, 8.144, μτφρ. Η. Σπυρόπουλος, διασκευή). Αυτή είναι η απάντηση που έδωσαν οι Αθηναίοι στους Σπαρτιάτες, όταν εκείνοι ανησύχουν μήπως δεχθούν οι Αθηναίοι να συνάψουν συμμαχία με τον Μαρδόνιο το 479 π.Χ. Η ίδια αυτή απάντηση μας δείχνει ότι η σύγκρουση Ελλήνων και Περσών καλλιέργησε την αίσθηση μιας κοινής ελληνικής ταυτότητας.

© shutterstock

Εικόνα 2. Αντίγραφο του χάλκινου κίονα, ο οποίος αποτελείται από τρία στριφογυριστά φίδια και είναι σήμερα στημένος στον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης (μεταφέρθηκε τον 4ο αιώνα μ.Χ. από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο). Πρόκειται για τον κίονα που στήριζε τον χρυσό τρίποδα τον οποίο αφιέρωσαν στους Δελφούς μετά τη νίκη τους στις Πλαταιές οι 31 ελληνικές πόλεις που πολέμησαν στη μάχη.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Με βάση το κείμενο και τις πηγές, να περιγράψετε τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες νίκησαν στη Σαλαμίνα.
2. Πάνω στον κίονα ο οποίος αφιερώθηκε στους Δελφούς (**Εικόνα 2**) είχαν αναγραφεί τα ονόματα των 31 ελληνικών πόλεων που πήραν μέρος στη μάχη των Πλαταιών. Μπορείτε να τις βρείτε; Μήπως γνωρίζετε κάποια ελληνική πόλη η οποία πολέμησε στο πλευρό των Περσών;
3. Να αναζητήσετε πληροφορίες σχετικά με την τύχη που είχε ο μεγάλος νικητής της μάχης των Πλαταιών Πausanias.

Αναπαράσταση της Στοάς του Ελευθερίου Διός στην Αρχαία Αγορά

Βάλτε σε χρονολογική σειρά τα γεγονότα!

Από τον Μαραθώνα έως τη Μυκάλη

Γλωσσάρι

Πausanias: Αντιβασιλιάς της Σπάρτης, επίτροπος του Πλείσταρχου, ανήλικου γιου του βασιλιά Λεωνίδα, ο οποίος σκοτώθηκε στις Θερμοπύλες.

Τριήρης: Γρήγορο πολεμικό πλοίο, το οποίο είχε και στις δύο πλευρές του τρεις σειρές κουπιών.

Τροιζήνα: Περιοχή στη βορειοανατολική Πελοπόννησο.

Αποτιμητής

Ενότητα 3: Αρχαϊκοί Χρόνοι

1	<p>Η Αρχαϊκή περίοδος είναι μια εποχή σημαντικών αλλαγών και εξελίξεων στον ελληνικό κόσμο. Κατ' αρχάς, δημιουργούνται οι πόλεις-κράτη, που έγιναν οι κύριες μορφές πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης στην Ελλάδα. Κατά την Αρχαϊκή περίοδο, οι Έλληνες επέκτειναν τον πολιτισμό τους πέρα από τα σύνορα της ηπειρωτικής Ελλάδας. Ίδρυσαν αποικίες σε διάφορα μέρη της Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου, όπως η Κάτω Ιταλία, η Σικελία και η Μικρά Ασία. Αναπτύχθηκε το εμπόριο, οδηγώντας σε οικονομική άνθηση και πολιτιστικές ανταλλαγές, ενώ ο ελληνικός πολιτισμός επεκτάθηκε σε όλη τη Μεσόγειο.</p>
2	<p>Οι πόλεις-κράτη αντιμετώπισαν κοινωνικές και πολιτειακές αλλαγές. Είναι η εποχή των τυράννων, αλλά και των πρώτων νομοθετών. Πολλές πόλεις κινήθηκαν προς πιο συμμετοχικά πολιτικά συστήματα, ενώ άλλες παρέμειναν αριστοκρατικές.</p>
3	<p>Σημαντικές εξελίξεις συνέβησαν και στην αρχιτεκτονική, τη γλυπτική και τις άλλες τέχνες. Η θρησκεία και η μυθολογία έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Οι θεοί του Ολύμπου αποτελούν τη βάση της θρησκευτικής πίστης.</p>
4	<p>Είναι παράλληλα η εποχή που αναπτύσσεται το αίσθημα του πανελληνισμού μεταξύ των Ελλήνων, ειδικά σε όσους μετείχαν σε δρώμενα στα πανελλήνια ιερά. Το αίσθημα αυτό αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά τις πρώτες συγκρούσεις με τους Πέρσες.</p>
5	<p>Η Περσία κυριάρχησε στη Μέση Ανατολή στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. Στην αυτοκρατορία της ανήκαν και οι ελληνικές πόλεις της δυτικής Μικράς Ασίας. Μία επανάσταση αυτών των πόλεων (499-494 π.Χ.) υποστηρίχθηκε από την Αθήνα και την Ερέτρια. Κατά τη διάρκεια της πρώτης εισβολής τους στην Ελλάδα, το 490 π.Χ., οι Πέρσες κατέλαβαν την Ερέτρια, αλλά ηττήθηκαν από τους Αθηναίους στον Μαραθώνα.</p>
6	<p>Κατά τη δεύτερη εισβολή τους, οι Πέρσες κυριεύσαν τη Μακεδονία και νίκησαν τους Σπαρτιάτες στις Θερμοπύλες το 480 π.Χ. Ωστόσο, ο στόλος τους ηττήθηκε στη Σαλαμίνα (φθινόπωρο 480 π.Χ.) και το πεζικό τους στις Πλαταιές (479 π.Χ.) από τον συνασπισμό αρκετών ελληνικών πόλεων.</p>

ΕΝΟΤΗΤΑ 4

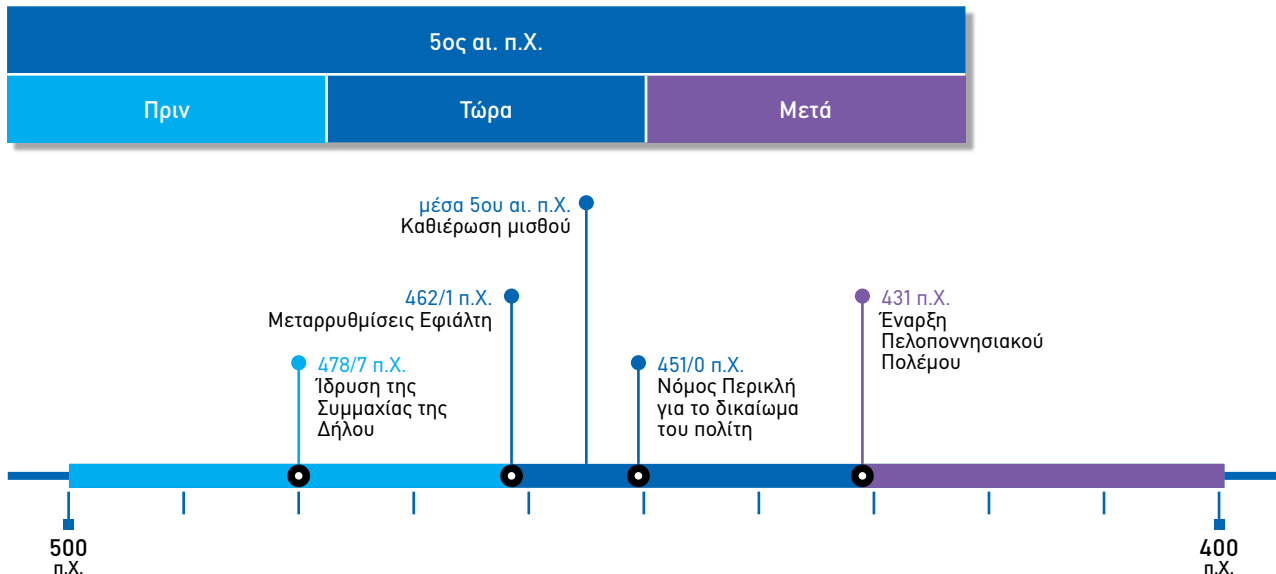
Κλασικοί Χρόνοι (480/479 - 323 π.Χ.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Η Αθήνα τον 5ο αιώνα π.Χ.:

Οι πολιτειακοί θεσμοί και η κοινωνία

Έως τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. η δημοκρατία στην Αθήνα είχε εδραιωθεί. Σημαντικό ρόλο στη λειτουργία της είχαν η Εκκλησία του Δήμου, η Βουλή των Πεντακοσίων, το δικαστήριο της Ηλιαίας, καθώς και ένα πλήθος αξιωματούχων οι οποίοι εκτελούσαν τις αποφάσεις που λαμβάνονταν στην Εκκλησία του Δήμου. Σε αυτά τα όργανα συμμετείχαν μόνο οι ενήλικοι άνδρες πολίτες. Ωστόσο, στην πόλη κατοικούσαν και άλλες πληθυσμιακές ομάδες, όπως γυναίκες, μέτοικοι και δούλοι.

Όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη έθεσαν τις βάσεις για την εδραίωση της δημοκρατίας. Στη συνέχεια, ο αθηναϊκός δήμος απέκτησε περισσότερα δικαιώματα στην άσκηση της εξουσίας, με αποτέλεσμα έως τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. η δημοκρατία να έχει πλήρως εγκαθιδρυθεί.

Οι πολιτειακοί θεσμοί

Για να καταλάβουμε καλύτερα τη λειτουργία των σημαντικότερων οργάνων της Αθήνας, θα πρέπει να δούμε πολύ σύντομα κάποιες αλλαγές που σημειώθηκαν σε αυτά τα πρώτα πενήντα χρόνια του 5ου αιώνα π.Χ.

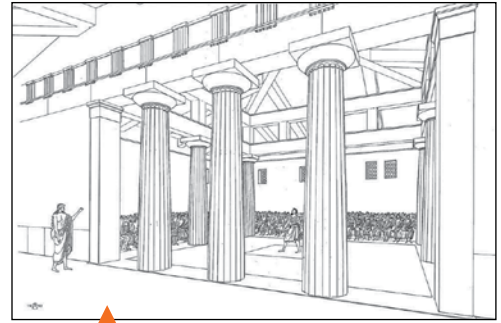
- Κατ' αρχάς, το αξίωμα των εννέα αρχόντων έχασε σταδιακά την πολιτική σημασία που είχε στο παρελθόν και οι αρμοδιότητές του περιορίστηκαν.
- Περί το 462/1 π.Χ., με τις μεταρρυθμίσεις που πρότεινε ο Αθηναίος Εφιάλτης, το δικαστήριο της Ηλιαίας αναδείχθηκε σε κυρίαρχο δικαστικό όργανο.
- Λίγο αργότερα, ο Περικλής καθιέρωσε τη **μισθοφορά**, δηλαδή μια αποζημίωση για τη συμμετοχή των Αθηναίων στα πολιτικά όργανα της πόλης. Οι δικαστές της Ηλιαίας ήταν οι πρώτοι που έλαβαν μισθό για τις υπηρεσίες τους (**ηλιαστικός μισθός**), ακολούθησαν οι βουλευτές (**βουλευτικός μισθός**) και στη συνέχεια και άλλοι αξιωματούχοι.
- Με νόμο του Περικλή (451/0 π.Χ.), Αθηναίος πολίτης ήταν πλέον εκείνος του οποίου και οι δύο γονείς ήταν Αθηναίοι και όχι μόνο ο πατέρας.

Η Εκκλησία του Δήμου

Ήταν το όργανο στο οποίο λαμβάνονταν όλες οι αποφάσεις που αφορούσαν την πόλη. Συνεδριάζε στον λόφο της Πνύκας και σε αυτή συμμετείχαν όλοι οι ενήλικοι άνδρες πολίτες. Κατά τη διάρκεια των συνελεύσεων, κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να παίρνει τον λόγο, να υποβάλλει προτάσεις και στο τέλος να ψηφίζει. Η ψηφοφορία διεξαγόταν συνήθως με ανάταση των χεριών.

Η Βουλή των Πεντακοσίων (Εικόνα 1)

Στη Βουλή των Πεντακοσίων συμμετείχαν, έπειτα από ετήσια κλήρωση, όσοι Αθηναίοι είχαν συμπληρώσει το τριακοστό έτος της ηλικίας τους. Υπήρχε βέβαια ένας περιορισμός: δεν μπορούσε κάποιος να επιλεγεί βουλευτής περισσότερες από δύο φορές στη ζωή του. Η Βουλή επιτελούσε έργο σε πολλούς τομείς της διοίκησης (θέματα οικονομικά, εξωτερικής πολιτικής, δημόσια έργα, έλεγχος αξιωματούχων). Βασική της αρμοδιότητα ήταν να προετοιμάζει τις συνεδριάσεις της Εκκλησίας του Δήμου, επεξεργάζονταν, δηλαδή, όσα θέματα θα εισάγονταν για συζήτηση και ψηφοφορία στη συνέλευση (**προβούλευμα**).

Εικόνα 1. Το παλιό Βουλευτήριο στην Αγορά της αρχαίας Αθήνας. Αναπαράσταση του εσωτερικού. Κτίστηκε στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. για να στεγάσει τη Βουλή των Πεντακοσίων. Στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. χτίστηκε ένα νέο Βουλευτήριο, στα δυτικά του παλιού.

Εικόνα 2. Ο αρχαιολογικός χώρος της αρχαίας Αγοράς, κέντρο της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας των Αθηναίων.

© shutterstock

Οι μισθοί στην Αθήνα του 4ου αιώνα π.Χ.

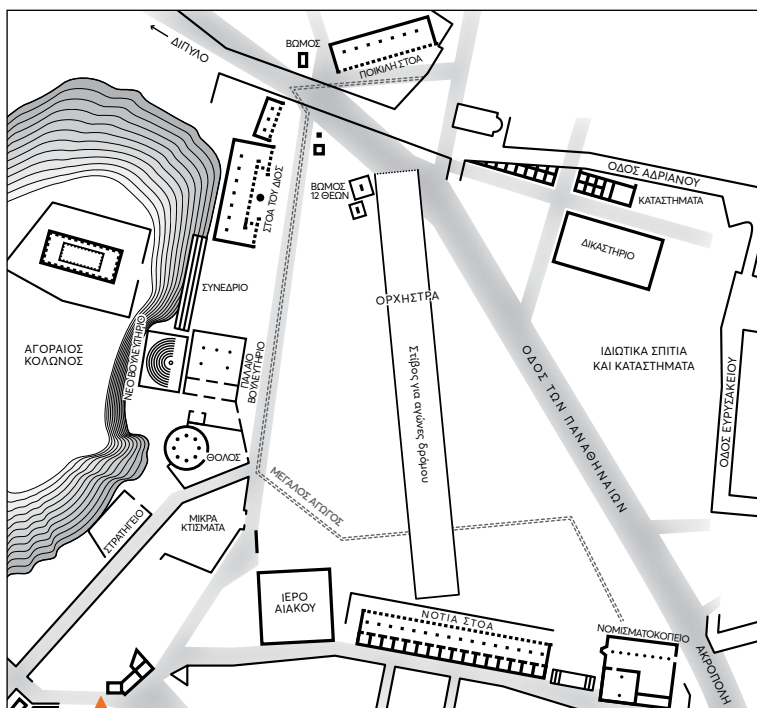

Πώς διατυπώνεται μια απόφαση της Εκκλησίας του Δήμου

Η Βουλή των Πεντακοσίων

ΙΣΤΟΡΙΑ Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Εικόνα 3. Κάτοψη της Αρχαίας Αγοράς κατά το τέλος του 5ου αιώνα π.Χ.

Η Ηλιαία

Ήταν το λαϊκό δικαστήριο της Αθήνας. Κάθε χρόνο 6.000 πολίτες, 600 από κάθε φυλή και άνω των τριάντα ετών, επιλέγονταν με κλήρωση και διαιρούσαν σε επιμέρους δικαστικά τμήματα για να εκδικάσουν τις περισσότερες υποθέσεις που απασχολούσαν την πόλη. Η κρίση τους ήταν οριστική και η ψήφος τους μυστική.

Αθηναίοι αξιωματούχοι

Εκτός από τους εννέα άρχοντες, υπήρχε στην Αθήνα ένα πλήθος αξιωματούχων οι οποίοι εκτελούσαν τις αποφάσεις που λαμβάνονταν στην Εκκλησία του Δήμου. Η θητεία τους ήταν ετήσια, λειτουργούσαν σε συλλογικά σώματα και ορίζονταν με κλήρο. Αναπόσπαστο στοιχείο της δημοκρατίας, η κλήρωση ήταν ένας τρόπος επιλογής ο οποίος εξασφάλιζε την πραγματική συμμετοχή των πολιτών στα δημόσια πράγματα. Αντίθετα, οι δέκα στρατηγοί, όπως και άλλοι άρχοντες με στρατιωτικές αρμοδιότητες, δεν κληρώνονταν αλλά εκλέγονταν (**αιρετό αξίωμα**). Σπουδαίοι πολιτικοί είχαν υπάρξει στρατηγοί, όπως ο Θεμιστοκλής, ο Αριστείδης, ο Περικλής (ο οποίος εκλεγόταν στο αξίωμα αυτό επί δεκαπέντε χρόνια) και ο Αλκιβιάδης.

1. Η γνώμη ενός Αθηναίου για την εκπαίδευση μιας συζύγου

Επειδή και οι εσωτερικές και οι εξωτερικές εργασίες χρειάζονται εργασία και φροντίδα, ο θεός από την αρχή έφτιαξε τη γυναίκα κατάλληλη για εργασίες του σπιτιού και τον άνδρα για τις εργασίες της υπαίθρου. [...] Εσύ, είπα, θα πρέπει να μείνεις μέσα στο σπίτι, για να στέλνεις έξω εκείνους τους δούλους των οποίων η δουλειά βρίσκεται εκτός σπιτιού και για να επιβλέπεις αυτούς που πρέπει να εργαστούν στο σπίτι. Πρέπει να λαμβάνεις ό,τι έρχεται στο σπίτι, πρέπει να ξοδεύεις όσα μόνο πρέπει να ξοδευτούν [...] και, όταν σου φέρνουν μαλλί, πρέπει να φροντίζεις για την ύφανση ρουχισμού για όσους τον χρειάζονται.

Ξενοφών, *Οικονομικός*, 7.22, 35-36 (μτφρ. Ι. Κ. Ξυδόπουλος, στο Ρ. J. Rhodes, *Οι ελληνικές πόλεις-κράτη. Μια συλλογή πηγών*, Αθήνα: Δ. Ν. Παπαδήμας, 2011).

Το δικαστήριο της Ηλιαίας

Η κοινωνία

Εκτός από τους Αθηναίους πολίτες, υπήρχαν προφανώς και άλλες πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες κατοικούσαν στην Αττική. Ας δούμε κάποιες από αυτές.

Οι γυναίκες

Οι Αθηναίες γυναίκες ήταν νομικά κατώτερες από τους άνδρες. Η εκπαίδευση των νεαρών κοριτσιών ήταν συχνά υποτυπώδης (μουσική και γράμματα), ο γάμος αποτελούσε κεντρική στιγμή στη ζωή τους και οι ίδιες δεν μπορούσαν να συμμετέχουν στα πολιτικά δρώμενα (Πηγή 1). Ωστόσο, η θέση που κατείχαν στην αθηναϊκή κοινωνία δεν ήταν ασήμαντη. Αφενός με τον νόμο που πρότεινε ο Περικλής το 451/0 π.Χ. η θέση της Αθηναίας συζύγου ενισχύθηκε, καθώς πολίτης μπορούσε να είναι μόνο όποιος είχε γεννηθεί από Αθηναίο πατέρα και Αθηναία μητέρα. Αφετέρου είχαν έντονη παρουσία στη θρησκευτική ζωή της πόλης: συμμετείχαν σε ένα μεγάλο πλήθος γιορτών, είχαν πρωταγωνιστικό ή κεντρικό ρόλο σε κάποιες από αυτές (Ανθεστήρια, Θεσμοφορία) και είχαν τη δυνατότητα να αναλάβουν ιερατικά αξιώματα.

Οι μέτοικοι

Έτσι ονομάζονταν οι ελεύθεροι ξένοι οι οποίοι διέμεναν μόνιμα στην Αττική. Δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, ήταν όμως υποχρεωμένοι να υπακούουν στους νόμους της πόλης. Μεταξύ άλλων, έπρεπε να πληρώνουν μία φορά τον χρόνο έναν ειδικό φόρο, το **μετοίκιο**, και να συμμετέχουν στις στρατιωτικές επιχειρήσεις της Αθήνας, εφόσον το απαιτούσαν οι περιστάσεις. Απαγορευόταν, επίσης, να κατέχουν γη στην Αττική. Είτε ως εργάτες γης είτε ως απλοί ή εξειδικευμένοι τεχνίτες, είτε ως έμποροι ή βιοτέχνες, διαδραμάτιζαν σπουδαίο ρόλο στην οικονομία της πόλης.

2. Μια ιστορία από την καθημερινή ζωή ενός δούλου

Το παρακάτω γράμμα αποτελεί μαρτυρία ενός μαθητευόμενου σιδερά στην Αθήνα του 4ου αιώνα π.Χ. σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσής του.

Ο Λήσις στέλνει μήνυμα στον Ξενοκλή και στη μητέρα του να μην αδιαφορήσουν καθόλου που λιώνει στο σιδεράδικο, αλλά να πάνε στα αφεντικά του και να του βρουν κάτι καλύτερο. Γιατί έχω πέσει στα χέρια ενός μεγάλου παλιάνθρωπου. Με μαστιγώνουνε. Με κρατάνε δεμένο. Μου φέρονται σαν σκουπίδι. Κι όλο χειροτερεύει το κακό.

SEG L, αρ. 275 (μτφρ. Κ. Βλασόπουλος – Ε. Μπαθρέλλου, στο *Η ζωή μου όλη. Καθημερινές ιστορίες δούλων από την αρχαιότητα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2020).

Οι δούλοι

Οι δούλοι αποτελούσαν σημαντικό τμήμα του πληθυσμού της Αθήνας. Χωρίς πολιτικά δικαιώματα και ελευθερία, στην πλειοψηφία τους ήταν «βάρβαροι». Η γέννηση σε καθεστώς δουλείας, ο πόλεμος και το δουλεμπόριο ήταν τα αίτια για την κατάστασή τους. Η θέση τους ποίκιλλε ανάλογα με την απασχόλησή τους (Πηγή 2). Για παράδειγμα, οι δούλοι που εργάζονταν στα μεταλλεία του Λαυρίου ζούσαν σε άθλιες συνθήκες. Άλλοι πάλι ζούσαν υπό την άμεση επίβλεψη των κυρίων τους (νοικοκυριά, εργαστήρια, κτήματα), ενώ άλλοι απολάμβαναν μεγαλύτερη ανεξαρτησία, ασκώντας το επάγγελμά τους σε καταστήματα ή κτήματα που τους είχαν εμπιστευτεί τα αφεντικά τους, ή υπηρετώντας σε δημόσιες υπηρεσίες και βοηθώντας τους αξιωματούχους στο έργο τους.

Αντιστοιχίστε τις λέξεις!

Ένας αθηναϊκός νόμος του 4ου αιώνα π.Χ. κατά της τυραννίδας

Η Αθήνα τον 5ο αιώνα π.Χ.:
Οι πολιτειακοί θεσμοί
και η κοινωνία

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να εντοπίσετε τη σημασία της *μισθοφοράς* και της κλήρωσης για τη λειτουργία της αθηναϊκής δημοκρατίας.
2. Με τη βοήθεια του κειμένου και των Πηγών 1 και 2, να αναφερθείτε στα δικαιώματα, στα προνόμια και στις υποχρεώσεις που έχουν οι διάφορες πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες κατοικούν στην Αθήνα.
3. Παρατηρώντας τις Εικόνες 2 και 3, να εντοπίσετε τα κτίρια τα οποία μπορούσε να συναντήσει κανείς στην Αγορά της Αθήνας κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. Στη συνέχεια, να επιλέξετε δύο από αυτά και να αναζητήσετε στοιχεία για τη λειτουργία τους.

Γλωσσάρι

Ανθεστήρια: Γιορτή προς τιμήν του θεού Διονύσου. Υπεύθυνος για την τέλεσή της ήταν ο άρχων-βασίλειος, ο οποίος έπρεπε να είναι έγγαμος. Η σύζυγός του είχε καθήκον να προσφέρει μυστικές προσφορές στο όνομα της πόλης και είχε πρόσβαση σε ιερά μέρη, όπου μπορούσε να εισέλθει μόνο εκείνη.

Θεσμοφóρια: Γιορτή προς τιμήν της θεάς Δήμητρας στην οποία συμμετείχαν αποκλειστικά γυναίκες.

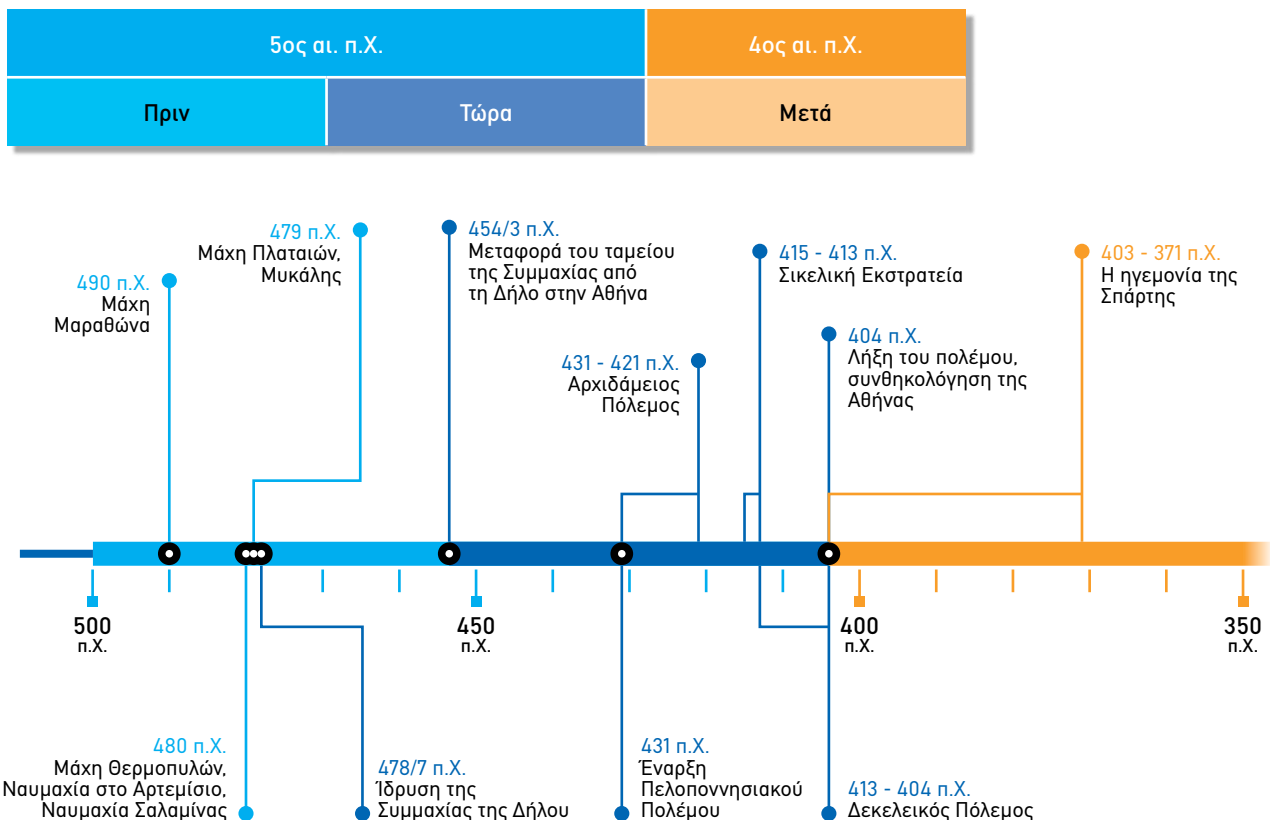
Προβούλευμα: Σχέδιο πρότασης που υποβαλλόταν από τη Βουλή των Πεντακοσίων στην Εκκλησία του Δήμου για συζήτηση και ψηφοφορία.

Πρυτανεία: Πρόκειται για την περιοδική προεδρία που είχε καθεμιά από τις δέκα φυλές στη Βουλή των Πεντακοσίων. Οι πενήντα βουλευτές που εκπροσωπούσαν τη φυλή που είχε την προεδρία ονομάζονταν πρυτάνεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Αγώνες για την ηγεμονία των Ελλήνων τον 5ο αιώνα π.Χ.: Αθήνα και Σπάρτη

Το 478/7 π.Χ. ιδρύθηκε η Δηλιακή Συμμαχία, με επικεφαλής την Αθήνα. Η δύναμη που απέκτησε η Αθήνα στο πλαίσιο αυτής της Συμμαχίας προκάλεσε ανησυχία στη Σπάρτη και οδήγησε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Ο πόλεμος ξεκίνησε το 431 π.Χ., γνώρισε τρεις φάσεις και έληξε το 404 π.Χ., με την ήττα και συνθηκολόγηση της Αθήνας.

Η Δηλιακή Συμμαχία

Μετά τη νίκη των Ελλήνων στον πόλεμο εναντίον των Περσών (490-479 π.Χ.), συγκροτήθηκε το 478/7 π.Χ. μια νέα Συμμαχία από πόλεις της Μικράς Ασίας και των νησιών του Αιγαίου, γνωστή ως Δηλιακή Συμμαχία. Η Αθήνα ανέλαβε την ηγεσία της Συμμαχίας, με σκοπό την απελευθέρωση όσων περιοχών εξακολουθούσαν να βρίσκονται υπό περσική κυριαρχία, την αποτροπή μιας νέας περσικής επίθεσης και την εκδίκηση για όσα δεινά είχαν υποστεί οι Έλληνες.

Η λειτουργία της Συμμαχίας βασιζόταν στα πλοία και τα χρήματα (**φόρος**) τα οποία κατέβαλλαν τα μέλη της, ανάλογα με τις δυνατότητές τους. Κέντρο της Συμμαχίας ήταν το ιερό νησί της Δήλου. Εκεί βρισκόταν αρχικά το κοινό ταμείο της Συμμαχίας, το οποίο μεταφέρθηκε αργότερα στην Αθήνα, και εκεί συγκαλούνταν επίσης μία φορά τον χρόνο το συμβούλιο των συμμάχων (**Πηγή 1**).

Αρχικά, με επικεφαλής των επιχειρήσεων τον Αθηναίο Κίμων, γιο του Μιλτιάδη, η Συμμαχία σημείωσε πολλές επιτυχίες και νέα μέλη εντάχθηκαν στους κόλπους της. Παράλληλα, όμως, δεν άργησαν να έρθουν και οι πρώτες αποστασίες¹ από συμμάχους οι οποίοι ήταν δυσαρεστημένοι με τον ρόλο των Αθηναίων και τη σταδιακή κυριαρχία τους στη θάλασσα. Για τους τελευταίους, οποιαδήποτε αποχώρηση μέλους από τη Συμμαχία φάνταζε αδύνατη. Για να εξασφαλίσουν τον έλεγχό της, εγκαθίδρυν αθηναϊκές κληρουχίες σε πολλά σημεία του Αιγαίου και, σε περίπτωση αποστασίας ή άλλων ταραχών, συνήθιζαν να αναμειγνύονται σε υποθέσεις των μελών της συμμαχίας και να εγκαθιστούν φρουρές και άρχοντες.

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος

Η Συμμαχία είχε μετατραπεί πια σε αθηναϊκή ηγεμονία και ακριβώς αυτή η αύξηση της αθηναϊκής δύναμης, η οποία προκάλεσε φόβο στη Σπάρτη, υπήρξε, κατά τον ιστορικό Θουκυδίδη, η αιτία του Πελοποννησιακού Πολέμου.

1. Η εγκαθίδρυση της Συμμαχίας της Δήλου και η οργάνωσή της

Οι Αθηναίοι [...] όρισαν ποιοι από τους συμμάχους έπρεπε να συνεισφέρουν χρήματα και ποιοι πλοία για την αντιμετώπιση των βαρβάρων. [...] Για πρώτη φορά τότε οι Αθηναίοι διόρισαν Ελληνοταμίεις οι οποίοι εισέπρατταν τον φόρο. Έτσι ονομάστηκε, τότε, η εισφορά. Το ύψος του πρώτου φόρου που ορίστηκε ήταν τετρακόσια εξήντα τάλαντα. Ταμείο ήταν η Δήλος και οι συνελεύσεις της συμμαχίας γίνονταν στο ιερό. Αλλά στο διάστημα μεταξύ του Μηδικού και του Πελοποννησιακού Πολέμου, οι Αθηναίοι, οι οποίοι στην αρχή ασκούσαν την ηγεμονία τους επάνω σε ισότιμους συμμάχους κι έπαιρναν αποφάσεις σε κοινά συμβούλια, σημείωσαν πολλή πρόοδο και στα πολεμικά και στη διακυβέρνησή τους, αναλαμβάνοντας δράση είτε εναντίον των Μήδων είτε εναντίον των συμμάχων τους που αποστατούσαν είτε εναντίον των Πελοποννησίων [...].

Θουκυδίδης, 1.96-97 (μτφρ. Α. Βλάχος, διασκευή, *Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας*, www.greek-language.gr).

Οι αφορμές

Οι αφορμές του πολέμου θα πρέπει να αναζητηθούν σε τρία γεγονότα που συνδέονται με διαφορετικές πόλεις του αρχαίου ελληνικού κόσμου: την Κέρκυρα, την Ποτίδαια και τα Μέγαρα (Πηγή 2). Η ανάμειξη των Αθηναίων στις παραπάνω υποθέσεις οδήγησαν τη Σπάρτη και τα μέλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας να κηρύξουν τον πόλεμο στην Αθήνα και τους συμμάχους της.

Φάσεις και γεγονότα

Ας δούμε ποιες ήταν οι φάσεις αυτού του πολέμου, καθώς και τα σημαντικότερα γεγονότα τους.

Αρχιδάμειος Πόλεμος (431-421 π.Χ.)

Η πρώτη δεκαετία του πολέμου είχε ως κύριο χαρακτηριστικό τις λεηλασίες των Πελοποννησίων στην Αττική.

430: λοιμός έπληξε την Αθήνα, με αποτέλεσμα το 429 να πεθάνει ο Περικλής.

428: η Μυτιλήνη αποστάτησε από τη Δηλιακή Συμμαχία, για να παραδοθεί, όμως, έναν χρόνο αργότερα.

427: οι Θηβαίοι, σύμμαχοι της Σπάρτης, κατέστρεψαν τις Πλαταιές, ενώ στην Κέρκυρα ξέσπασε εμφύλιος πόλεμος.

425: οι Αθηναίοι κατέλαβαν την Πύλο και τη Σφακτηρία.

424: οι Σπαρτιάτες κατέλαβαν την Αμφίπολη, αποικία των Αθηναίων στη Θράκη.

421: ανάμεσα στις δύο αντίπαλες πλευρές επιτεύχθηκε η ειρήνη του Νικία (από το όνομα του Αθηναίου διαπραγματευτή), με προβλεπόμενη διάρκεια ισχύος τα πενήντα χρόνια.

Από την ειρήνη του Νικία στη Σικελική Εκστρατεία (421-413 π.Χ.)

Παρά την ειρήνη, οι συγκρούσεις δεν σταμάτησαν. Στην Αθήνα, πρωταγωνιστικό ρόλο στην εξέλιξη των πραγμάτων διαδραμάτισε ο Αλκιβιάδης, συγγενής του Περικλή.

416: οι Αθηναίοι υπέταξαν τη Μήλο, νησί που είχε παραμείνει έως τότε ουδέτερο. Σκότωσαν τους άνδρες και πούλησαν τις γυναίκες και τα παιδιά ως δούλους.

Σικελική Εκστρατεία (415-413): με αφορμή μια διαμάχη η οποία ξέσπασε στη Σικελία ανάμεσα στην Έγεστα και τον Σελινούντα, η Αθήνα οργάνωσε μια μεγάλης έκτασης εκστρατεία στο νησί, έχοντας ως στόχο να επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής

2. Ψήφισμα των Αθηναίων εναντίον των Μεγάρων

Και έκτοτε από οργή ο ολύμπιος Περικλής άστραφτε, βρόνταγε, τάραζε την Ελλάδα, θέσπιζε νόμους σαν τραγουδάκια, λες, γραμμένους, από τη χώρα οι Μεγαρείς κι από την αγορά μας κι από τη θάλασσα κι απ' τη στεριά έξω να πεταχτούνε. Κι η πείνα σαν να τους έσφιξε τότε τους Μεγαρίτες στους Σπαρτιάτες κλαίγονταν τον νόμο αυτό ν' αλλάξουν.

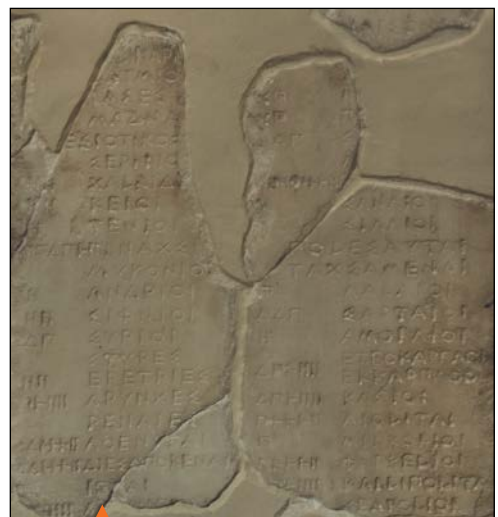
Αριστοφάνης, *Αχαρνές*, 530-536 (μτφρ. Χ. Π. Φαράκλας στο S. B. Pomeroy et al., *Συνοπτική Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, τέταρτη έκδοση, Καρδαμίτσα, 2023).

Η στρατηγική του Περικλή

Ο λοιμός της Αθήνας

Εικόνα 1. Οι κατάλογοι της εξηκοστής του φόρου της Α' Αθηναϊκής ή Δηλιακής Συμμαχίας. Πρόκειται για μνημειακές στήλες που είχαν στηθεί στην Ακρόπολη και στις οποίες είχε αναγραφεί το ένα εξηκοστό από τον φόρο που κατέβαλλαν τα μέλη της Συμμαχίας κατά τα έτη 454/3-415 π.Χ. Το ποσό αυτό προσφερόταν στη θεά Αθηνά. Οι στήλες αυτές βρίσκονται σήμερα στο Επιγραφικό Μουσείο.

της. Θερμός υποστηρικτής αυτής της εκστρατείας υπήρξε ο Αλκιβιάδης, ο οποίος ανέλαβε την ηγεσία του αθηναϊκού στρατού και στόλου, μαζί με τον Νικία και τον Λάμαχο. Πριν από την αναχώρησή τους, ένα σκάνδαλο ξέσπασε στην πόλη, με τον ίδιο τον Αλκιβιάδη να θεωρείται ύποπτος. Ενώ απέπλευσε για τη Σικελία, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του ζητήθηκε να επιστρέψει στην Αθήνα και, τελικά, βρήκε καταφύγιο στη Σπάρτη. Η εκστρατεία κατάληξε σε πανωλεθρία των Αθηναίων, οι οποίοι δεν έλαβαν την αναμενόμενη βοήθεια από τις σικελικές πόλεις. Ο αθηναϊκός στόλος καταστράφηκε στις Συρακούσες και λίγοι ήταν αυτοί που κατάφεραν να επιστρέψουν στην Αθήνα.

Δεκελεικός ή Ιωνικός Πόλεμος (413-404 π.Χ.)

Με τις συμβουλές του Αλκιβιάδη, οι Σπαρτιάτες στρατοπέδευαν στο οχυρό της Δεκέλειας στην Αττική, από όπου ξεκίνησαν πάλι επιδρομές. Παράλληλα, οι περισσότερες συγκρούσεις έλαβαν χώρα στα παράλια της Ιωνίας, με τους Σπαρτιάτες να έχουν εξασφαλίσει την οικονομική βοήθεια των Περσών για την κατασκευή στόλου.

411-410: οι Αθηναίοι νίκησαν τους Σπαρτιάτες στο Κυνός Σήμα, την Άβυδο και την Κύζικο.

406: οι Αθηναίοι νίκησαν τους Σπαρτιάτες στις Αργινούσες. Ωστόσο, οι νικητές στρατηγοί κατηγορήθηκαν ότι δεν περισυνέλεξαν τους ναυαγούς τους μετά τη ναυμαχία και καταδικάστηκαν σε θάνατο.

405: ο Σπαρτιάτης Λύσανδρος κατατρόπωσε τους Αθηναίους στους Αιγός Ποταμούς.

404: οι Αθηναίοι συνθηκολόγησαν με τη Σπάρτη. Οι όροι της συνθήκης περιλάμβαναν το γκρέμισμα των Μακρών Τειχών και των οχυρώσεων του Πειραιά, την παράδοση των πλοίων, εκτός από δώδεκα, την επιστροφή των εξόριστων, την επιβολή συμμαχίας. Ακολούθησε η κατάλυση της δημοκρατίας.

403: η δημοκρατία αποκαταστάθηκε.

Τα γεγονότα του 415 π.Χ.

Η ανατροπή της δημοκρατίας το 404 π.Χ.

Αγώνες για την ηγεμονία των Ελλήνων τον 5ο αιώνα π.Χ.: Αθήνα και Σπάρτη

Χάρτης 2. Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος

Οι συνέπειες του πολέμου

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος υπήρξε μια μακροχρόνια σύγκρουση, η οποία άλλαξε ριζικά τον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Οι συνέπειές του ήταν πολύπλευρες και εξαιρετικά οδυνηρές για τους Έλληνες. Στο στρατιωτικό πεδίο, η Σπάρτη ήταν η μεγάλη νικήτρια του πολέμου, γεγονός που της επέτρεψε να αναδειχθεί σε νέα κυρίαρχη δύναμη στον ελληνικό χώρο και να ακολουθήσει στη συνέχεια αυταρχική πολιτική, όπως θα φανεί στο επόμενο κεφάλαιο. Ο πόλεμος προκάλεσε επίσης τεράστιες ανθρώπινες απώλειες, καταστροφή πόλεων, ερήμωση εκτάσεων γης, καθώς και εμφύλιες συγκρούσεις και πολιτική αστάθεια. Σε όλα αυτά θα πρέπει να προστεθεί και η ανάμειξη των Περσών στα ελληνικά πράγματα, οι οποίοι θα ασκήσουν σημαντική επιρροή κατά τη διάρκεια του 4ου αιώνα π.Χ.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να περιγράψετε την οργάνωση της Συμμαχίας της Δήλου κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της. Σε αυτό θα σας βοηθήσει και η μελέτη της Πηγής 1.
2. Με οδηγό το κείμενο, το Γλωσσάρι και την Πηγή 2, να αναζητήσετε πληροφορίες σχετικά με τις αφορμές που οδήγησαν στο ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου.
3. Να εντοπίσετε τις φάσεις του Πελοποννησιακού Πολέμου και τη διάρκειά του, τα μέσα και τη στρατηγική που ακολούθησαν οι δύο συμμαχίες, τα σημαντικότερα γεγονότα, καθώς και τις καταστροφικές συνέπειές τους.

Πατήστε τις λέξεις και διαβάστε!

Βάλτε σε χρονολογική σειρά τα γεγονότα!

Γλωσσάρι

Αρχιδάμειος Πόλεμος: Πρόκειται για την πρώτη φάση του Πελοποννησιακού Πολέμου, η οποία πήρε το όνομά της από τον Σπαρτιάτη βασιλιά Αρχίδαμο.

Ερμαϊκές στήλες: Λίθινες στήλες με τη μορφή του θεού Ερμή, οι οποίες τοποθετούνταν έξω από ιδιωτικές κατοικίες και ιερά. Θεωρούνταν ότι έφερναν καλή τύχη και προστάτευαν από τους κινδύνους.

Κληρουχία: Όρος που αναφέρεται στην εγκατάσταση Αθηναίων σε συμμαχικές πόλεις, με σκοπό την εξυπηρέτηση των αθηναϊκών συμφερόντων. Οι κληρούχοι διατηρούσαν την αθηναϊκή τους υπηκοότητα και αντλούσαν το εισόδημά τους από τα αγροτεμάχια που τους παραχωρούνταν.

Λοιμός: Επιδημία η οποία εξαπλώθηκε στην Αθήνα και σκότωσε πιθανώς το ένα τρίτο περίπου του πληθυσμού. Τα συμπτώματά της και οι επιπτώσεις που είχε στη ζωή της πόλης περιγράφονται πολύ γλαφυρά από τον ιστορικό Θουκυδίδη.

Μακρά Τείχη: Τείχη τα οποία συνέδεαν την Αθήνα με τον Πειραιά. Οικοδομήθηκαν γύρω στα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ.

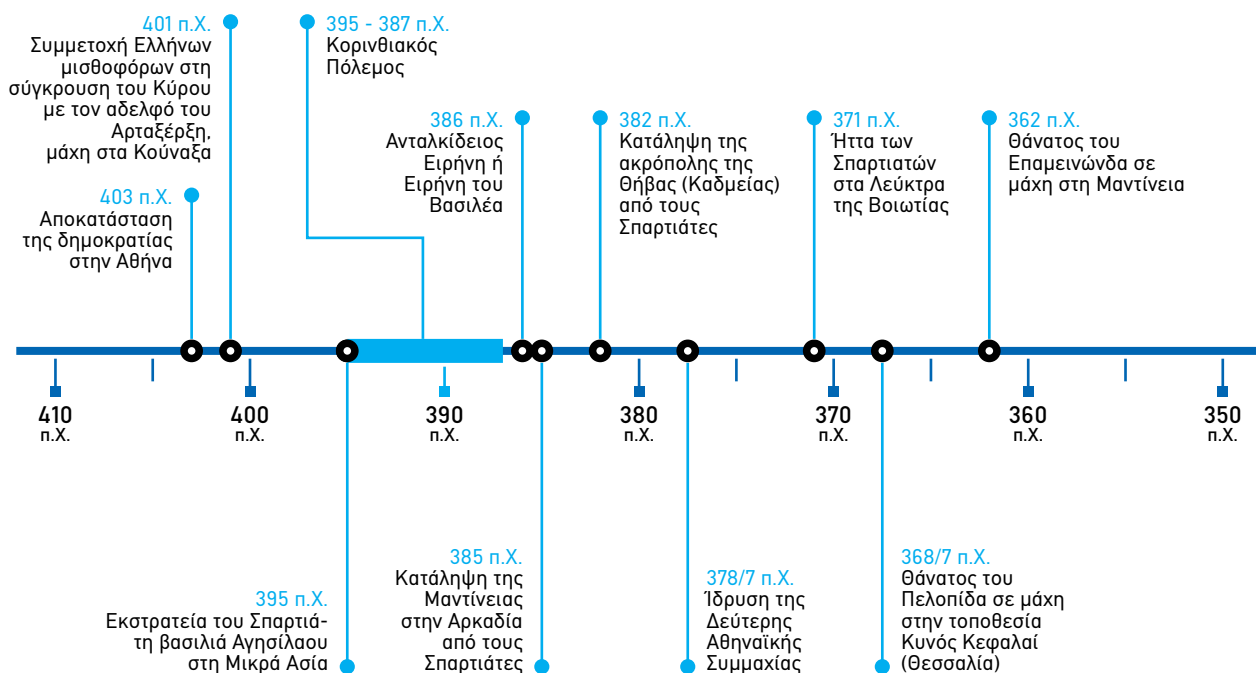
Πελοποννησιακή Συμμαχία: Συμμαχία η οποία συγκροτήθηκε τον 6ο αιώνα π.Χ. ανάμεσα στη Σπάρτη, η οποία είχε την ηγεσία, και πόλεις της Πελοποννήσου.

Ποτίδαια: Πόλη στη Χαλκιδική, αποικία των Κορινθίων και μέλος της Δηλιακής Συμμαχίας. Κατά το έτος 433/2 π.Χ., οι Αθηναίοι διέταξαν τους Ποτιδιαίτες να κατεδαφίσουν ένα τμήμα των τειχών τους και να στείλουν ομήρους στην Αθήνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

Αγώνες για την ηγεμονία των Ελλήνων τον 4ο αιώνα π.Χ.

Μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου (404 π.Χ.) η νικήτρια Σπάρτη προσπάθησε να ηγεμονεύσει στον ελληνικό κόσμο προκαλώντας αντιδράσεις. Όμως και η Αθήνα, που κατάφερε να ορθοποδήσει γρήγορα από την ήττα, επιδίωξε να αναλάβει ξανά ρόλο αναδιοργανώνοντας την Αθηναϊκή Συμμαχία (378 π.Χ.). Μια τρίτη δύναμη, η Θήβα, κατάφερε να περιορίσει την κυριαρχία της Σπάρτης και αναδύθηκε ως ηγεμονική δύναμη, για σύντομο όμως διάστημα (371-362 π.Χ.).

Η Σπαρτιατική ηγεμονία

Μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο

Οι ελληνικές πόλεις που είχαν πιστέψει ότι η Σπάρτη θα τις απάλλασσε από την ηγεμονία της Αθήνα γρήγορα διαψεύστηκαν. Μετά τη νίκη της (404 π.Χ.) η Σπάρτη εγκατέστησε ολιγαρχίες, φρουρές και **αρμοστές** σε πολλές πόλεις. Τα οικονομικά προβλήματα που προξένησε ο πόλεμος στις ελληνικές πόλεις-κράτη και στην ίδια τη Σπάρτη ήταν πολλά. Ο πληθυσμός μειώθηκε, αφού πολλοί σκοτώθηκαν ή πουλήθηκαν ως δούλοι, η γη ερήμωσε, το εμπόριο περιορίστηκε. Πολλοί, για να ζήσουν, πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους ως **μισθοφόροι** στρατιώτες.

Ο ρόλος της Περσίας και η Ανταλκίδειος Ειρήνη

Στη σύγκρουση για την κατάληψη του περσικού θρόνου ανάμεσα στον βασιλιά Αρταξέρξη και τον αδελφό του, σατράπη της Μικράς Ασίας, Κύρο, περίπου 13.000 Έλληνες μισθοφόροι στρατεύτηκαν με την πλευρά του Κύρου (Πηγή 1). Ο στρατός του Κύρου νίκησε σε μάχη στα Κούναξα (401 π.Χ.) αλλά ο Κύρος σκοτώθηκε. Οι Έλληνες ξεκίνησαν μια δύσκολη πορεία επιστροφής από τη Μεσοποταμία στην Ελλάδα, την οποία διηγήθηκε ο Ξενοφών, που μετείχε και ο ίδιος, στο έργο *Κύρου Ανάβασις* (Χάρτης 1). Ο Αρταξέρξης, όντας εχθρικός προς τους Έλληνες που είχαν στηρίξει τον αδελφό του, επιδίωξε να υποτάξει τις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας. Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Αγησίλαος έσπευσε με ένα εκστρατευτικό σώμα σε βοήθεια (395 π.Χ.). Όμως, στα μετόπισθεν, ελληνικές πόλεις χρηματοδοτούμενες από τους Πέρσες δημιούργησαν περισπασμούς. Ο Αγησίλαος αναγκάστηκε να επιστρέψει. Ακολούθησε ένας δεκαετής πόλεμος (395-387 π.Χ.) ανάμεσα στη Σπάρτη και τους συμμάχους της από τη μία πλευρά, και στην Αθήνα, το Άργος, την Κόρινθο και τη Θήβα από την άλλη. Οι Πέρσες στήριζαν άλλοτε τη μία και άλλοτε την άλλη πλευρά. Το 386 π.Χ. η κούραση του πολέμου οδήγησε στην υπογραφή της «Ανταλκίδειου Ειρήνης» ή αλλιώς «Ειρήνης του Βασιλέα». Με αυτήν

Χάρτης 1. Η πορεία των Ελλήνων μισθοφόρων προς τη Βαβυλωνία (Κούναξα) και η επιστροφή τους στην Ελλάδα.

1. Ο Ισοκράτης απευθύνεται στους Αθηναίους αναφερόμενος στο ζήτημα των επαγγελματιών του πολέμου (μισθοφόρων)

Ενώ ζητάμε να εξουσιάζουμε τους άλλους, δεν θέλουμε να εκστρατεύουμε οι ίδιοι και ενώ αναλαμβάνουμε πόλεμο εναντίον όλων σχεδόν των ανθρώπων, δεν ασκούμαστε γι' αυτόν, αλλά χρησιμοποιούμε άλλους ανθρώπους, χωρίς πατρίδα, λιποτάκτες, ανθρώπους που έχουν μαζευτεί εδώ έπειτα από άλλα κακουργήματα που έκαναν, στους οποίους όταν κάποιος δώσει περισσότερο μισθό, μαζί με κείνον θα βαδίσουν εναντίον μας [...]. Και έχουμε φτάσει σε τέτοιο σημείο ανοησίας, ώστε, ενώ οι ίδιοι στερούμαστε τα καθημερινά, έχουμε αναλάβει να συντηρούμε μισθοφορικά στρατεύματα [...] μολονότι έχουμε φτάσει σε έσχατη φτώχεια και είμαστε τόσοι πολλοί, χρησιμοποιούμε μισθοφορικά στρατεύματα, όπως ακριβώς ο Πέρσης βασιλιάς.

Ισοκράτης, *Περί ειρήνης*, 44, 46-47 (μτφρ. Δ. Αντωνίου, Γρηγόρης, 2003).

Εικόνα 1. Στήλη από πεντελικό μάρμαρο στην οποία έχει αναγραφεί το ψήφισμα της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας (378 π.Χ.) και τα ονόματα των πόλεων-μελών της συμμαχίας (Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο)

οι πόλεις της Ασίας και η Κύπρος επιστράφηκαν στον Πέρση βασιλιά Αρταξέρξη, η Αθήνα διατήρησε τρία νησιά στο Αιγαίο (Λήμνο, Ίμβρο, Σκύρο) και οι υπόλοιπες ελληνικές πόλεις την αυτονομία τους υπό την προστασία της Σπάρτης.

Η «ύβρις» των Σπαρτιατών

Σε μικρό χρονικό διάστημα έγινε και πάλι σαφές πώς αντιλαμβάνονταν η Σπάρτη την αυτονομία των ελληνικών πόλεων: το 385 π.Χ. η αρκαδική πόλη Μαντίνεια καταλήφθηκε από τους Σπαρτιάτες και το 382 π.Χ. συνέβη το ίδιο με την ακρόπολη της Θήβας, Καδμεία.

Ο ρόλος της Αθήνας

Η Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία

Η Αθήνα, παρά την ήττα της στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, κατάφερε γρήγορα να διώξει τους Σπαρτιάτες και να αποκαταστήσει τη δημοκρατία (403 π.Χ.). Σταδιακά ανέκτησε έναν σημαντικό, αν και όχι πια πρωταγωνιστικό, ρόλο στα ελληνικά πράγματα. Το 378 π.Χ. ίδρυσε τη Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία με σκοπό να προστατεύσει τις πόλεις που θα γίνονταν μέλη της από τον επεκτατισμό των Σπαρτιατών (Εικόνα 1). Για να δείξουν ότι είχαν διδαχτεί από τα λάθη του παρελθόντος, οι Αθηναίοι δεσμεύτηκαν ότι δεν θα εισέπρατταν φόρους και δεν θα εγκαθιστούσαν φρουρές και κληρουχίες στις περιοχές των συμμάχων (για τις κληρουχίες, βλ. Γλωσσάρι, Κεφ. 20). Στη συμμαχία προσχώρησαν ως τα τέλη της δεκαετίας του 370 π.Χ. πολλές πόλεις.

Η διάψευση των καλών προθέσεων

Ωστόσο, κάτω από την πίεση που δημιουργούσε η αύξηση της δύναμης της Θήβας, οι Αθηναίοι επανέλαβαν σφάλματα του παρελθόντος και άσκησαν πολιτική κυριαρχίας. Όμως, καθώς η Αθήνα δεν είχε πλέον αρκετή δύναμη, δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει προβλήματα όπως την αποστασία πόλεων του Ανατολικού Αιγαίου (357 π.Χ.). Έτσι, η Αθηναϊκή Συμμαχία συρρικνώθηκε, αν και διατηρήθηκε σε περιορισμένη έκταση έως το 338 π.Χ.

Η Θηβαϊκή ηγεμονία

Η Θήβα ανακτά την κυριαρχία στη Βοιωτία

Το 379/8 π.Χ. μια ομάδα Θηβαίων δημοκρατικών, που μετά την κατάληψη της ακρόπολης της Θήβας από τους Σπαρτιάτες είχαν καταφύγει στην Αθήνα, επέστρεψε στη Θήβα, εκδίωξε τα σπαρτιατικά στρατεύματα και επανάφερε τη δημοκρατία. Ανασυντέθηκε, επίσης, η Συμπολιτεία των πόλεων της Βοιωτίας που είχε διαλυθεί από τη Σπάρτη. Σε αυτή τη Συμπολιτεία η Θήβα, λόγω του πλούτου της και του πληθυσμού της, κατάφερε να έχει κυρίαρχο ρόλο. Όμως, η Αθήνα και η Σπάρτη αρνούσαν να αναγνωρίσουν αυτόν τον ρόλο.

2. Ο γιος του βασιλιά της Σπάρτης Αρχίδαμος αναφέρεται στην κατάσταση που επικρατεί στην Πελοπόννησο μετά την απαλλαγή των πόλεων από τον έλεγχο της Σπάρτης το 366 π.Χ.

Φαντάζομαι ότι και ο πληθυσμός της Πελοποννήσου και οι δημοκρατικοί, που τους θεωρούμε ως φανατικούς εχθρούς μας, νοσταλγούν σήμερα τη δική μας προστασία. Διότι με το να αποχωρήσουν από τη συμμαχία μας [ενν. των Σπαρτιατών] δεν είδαν να γίνει τίποτε απ' ό,τι περίμεναν, παρά αντί της ελευθερίας τους βρήκαν τα αντίθετα· αφού δηλαδή εξόντωσαν τους καλύτερους συμπολίτες τους, περιήλθαν στην εξουσία των χειρότερων πολιτών, αντί να γίνουν αυτόνομοι, περιέπεσαν σε πολλές και φοβερές ανομίες και, ενώ στο παρελθόν ήταν συνηθισμένοι να εκστρατεύουν μαζί μας εναντίον άλλων, τώρα βλέπουν τους άλλους να εκστρατεύουν εναντίον τους και τα εσωτερικά κινήματα που πρώτα άκουγαν ότι γίνονται σε άλλες πόλεις, βλέπουν να γίνονται σήμερα στη δική τους πόλη σχεδόν κάθε μέρα.

Ισοκράτης, *Αρχίδαμος* 64-65 (μτφρ. Ε. Πανέτσου, Ζαχαρόπουλος, 1959).

Χάρτης 2. Η Ελλάδα μετά τα Λεύκτρα.

Οι επιτυχίες της Θήβας

Η Σπάρτη έστειλε σώμα 700 Σπαρτιατών ενάντια στη Θήβα. Στη σύγκρουση στα Λεύκτρα της Βοιωτίας (371 π.Χ.) η Σπάρτη έχασε περίπου το ένα τρίτο των πολιτών της (Χάρτης 2). Η επιτυχία του στρατού της Θήβας οφειλόταν στον **Ιερό Λόχο**, ένα σώμα επίλεκτων οπλιτών που συνδέονταν στενά μεταξύ τους, στην τεχνική της **λοξής φάλαγγας** και στους δύο στρατηγούς, τον Πελοπίδα και τον Επαμεινώνδα. Μετά την ήττα της Σπάρτης η Μεσσηνία αυτονομήθηκε (Εικόνα 2) και εκδηλώθηκαν κινητοποιήσεις σε πόλεις της Πελοποννήσου.

Το τέλος της σύντομης Θηβαϊκής ηγεμονίας

Φαίνεται ότι η Θήβα δεν ήταν ευρέως αποδεκτή ως ηγετική δύναμη στον ελληνικό κόσμο και έτσι οι υπόλοιποι Έλληνες δεν επικύρωσαν την κοινή ειρήνη που προσπάθησαν να συνά-

© shutterstock

Εικόνα 2. Αποψη του αρχαιολογικού χώρου της πόλης της Μεσσηνίας η οποία ιδρύθηκε το 369 π.Χ. μετά τα Λεύκτρα από τον Θηβαίο στρατηγό Επαμεινώνδα.

Τι γράφει ο Πλούταρχος για τους Θηβαίους στρατηγούς Πελοπίδα και Επαμεινώνδα

ψουν οι Θηβαίοι με τον Πέρση βασιλιά Αρταξέρξη το 367 π.Χ. στα Σούσα. Ωστόσο, οι Θηβαίοι συνέχισαν να αναμειγνύονται στα εσωτερικά της Πελοποννήσου, όπου υπήρχαν τριβές και έριδες (Πηγή 2). Όταν σε δύο νικηφόρες μάχες χάθηκαν οι δύο σημαντικοί στρατιωτικοί ηγέτες της, ο Πελοπίδας (368/7 π.Χ.) και ο Επαμεινώνδας (362 π.Χ.), η Θήβα έχασε πια τη δυνατότητα να παίζει ρόλο στον κόσμο των ελληνικών πόλεων.

Συμπληρώστε τα κενά στο παρακάτω κείμενο

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Βλέποντας την επικράτεια της Σπάρτης στον χάρτη (Χάρτης 2) και έχοντας υπόψη την ίδρυση της πόλης της Μεσσήνης (Εικόνα 2) καθώς και την πηγή 2, στην οποία ο διάδοχος του θρόνου της Σπάρτης Αρχίδαμος προσπαθεί να παρουσιάσει τις θετικές πλευρές της Σπαρτιατικής ηγεμονίας στην Πελοπόννησο, προσπαθήστε να κατανοήσετε τις συνέπειες της μάχης των Λεύκτρων για τη Σπάρτη.
2. Πώς εξηγούνται οι σημαντικές επιτυχίες της Θήβας; Να αξιολογήσετε τα στρατιωτικά δεδομένα, τον παράγοντα των προσώπων αλλά και τον ρόλο που έπαιξε η πολιτική της Σπάρτης.

Γλωσσάρι

Αρμοστές: Σπαρτιάτες κυβερνήτες τους οποίους όριζε η Σπάρτη στις πόλεις που είχε υπό την κυριαρχία της.

Ιερός λόχος: Σώμα επίλεκτων Θηβαίων οπλιτών που διακρινόταν για τους στενούς δεσμούς και τη μεταξύ τους αφοσίωση.

Λοξή φάλαγγα: Διάταξη μάχης όπου η παράταξη των στρατιωτών δεν έχει το ίδιο βάθος σε όλο το μήκος της φάλαγγας, αλλά το ένα άκρο της ενισχύεται με περισσότερες σειρές στρατιωτών.

Μισθοφόροι: Πολεμιστές που προσέφεραν έναντι αμοιβής τις υπηρεσίες τους σε βασιλείς ή πόλεις άλλες από τη δική τους.

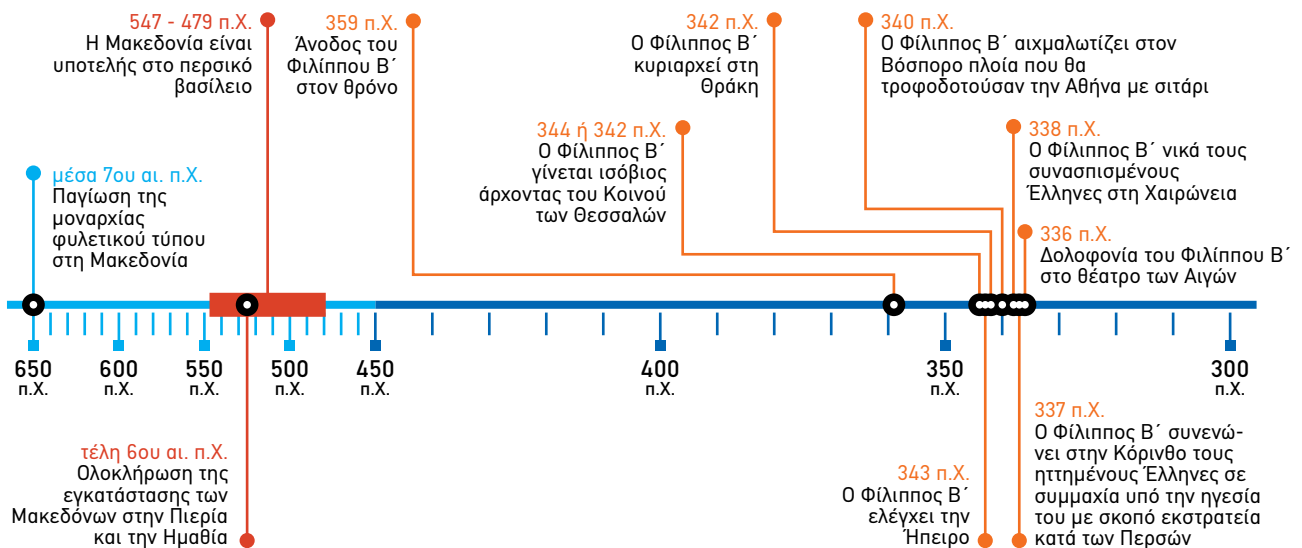
Συμπολιτεία: Πολιτική ένωση πόλεων-κρατών και πληθυσμών, όπου τα μέλη αντιπροσωπεύονται σε κοινά όργανα, έχουν κοινούς νόμους και θεσμούς, μετέχουν σε κοινές δραστηριότητες, ενώ συγχρόνως διατηρούν την αυτονομία τους.

Υβρις: Η ανθρώπινη αλαζονεία, η περιφρόνηση του μέτρου και των ανθρώπινων ορίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22

Η κυριαρχία των Μακεδόνων

Η αρχαία Μακεδονία περιλάμβανε περιοχές της σημερινής Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Η οργάνωση ήταν φυλετική και το πολίτευμα βασιλεία. Ο βασιλιάς Φίλιππος Β΄ (359-336 π.Χ.) κατόρθωσε να αναδιοργανώσει το κράτος και να επεκτείνει την κυριαρχία του. Ανάγκασε επίσης τους υπόλοιπους Έλληνες να συμμαχήσουν μαζί του για την εκστρατεία αντιποίνων ενάντια στους Πέρσες, την οποία όμως υλοποίησε τελικά ο διάδοχός του Αλέξανδρος, καθώς ο ίδιος δολοφονήθηκε.

Η Μακεδονία πριν από τον Φίλιππο Β΄

Επικράτεια

Οι μακεδονικοί πληθυσμοί ερχόμενοι από βορειοδυτικές περιοχές προωθήθηκαν κατά τους αρχαϊκούς χρόνους νοτιοανατολικότερα στην Εορδαία, την Πιερία και την Ημαθία. Κατά την Κλασική Εποχή η Μακεδονία περιλάμβανε: (1) την Κάτω Μακεδονία από το βουνό Όλυμπο έως τον ποταμό Αξιό, (2) τα εδάφη ανάμεσα στους ποταμούς Αξιό και Στρυμόνα, και (3) την Άνω Μακεδονία, όπου κατοικούσαν έθνη στα οποία οι Μακεδόνες βασιλείς ασκούσαν μια χαλαρή επικυριαρχία (**Χάρτης 1**). Οι περιοχές αυτές είχαν επάρκεια αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων, αλλά και κάποια εμπορεύσιμα πλεονάσματα. Ένα άλλο σημαντικό προϊόν ήταν η ξυλεία, που ήταν πολύτιμη για την ναυπήγηση πλοίων και εξαγόταν. Τέλος, υπήρχαν πλούσια μεταλλεία που εξασφάλιζαν σίδηρο, χαλκό, άργυρο και χρυσό για όπλα, εργαλεία αλλά και νομίσματα. Κατά το δεύτερο μισό του 6ου αιώνα π.Χ. έως περίπου το 479 π.Χ. περιοχές των Μακεδόνων γνώρισαν την κυριαρχία των Περσών. Τα αστικά κέντρα στη Μακεδονία ήταν περιορισμένα σε αριθμό και δεν αποτελούσαν αυτόνομες πόλεις-κράτη, όπως στη Νότια Ελλάδα. Μέχρι τα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. πρωτεύουσα του κράτους ήταν οι Αιγές και μετά η Πέλλα. Ιερό κέντρο των Μακεδόνων ήταν το Δίον.

Χάρτης 1. Επέκταση της Μακεδονίας ως το 336 π.Χ.

Πολιτική οργάνωση

Η πολιτική οργάνωση των Μακεδόνων ήταν ήδη από τα μέσα του 7ου αιώνα π.Χ. βασιμμένη στη μοναρχία. Οι βασιλείς ανήκαν στη δυναστεία των Αργεαδών, που θεωρούσαν ότι κατάγονταν από τον Ηρακλή, και ήταν αρχιστράτηγοι, αρχιδικαστές και αρχιερείς. Ο πληθυσμός διακρινόταν στους αριστοκράτες που υπηρετούσαν ως έφιπποι πολεμιστές (**εταίροι**) και στους ελεύθερους αγρότες που υπηρετούσαν ως οπλίτες (**πεζεταίροι**). Οι Μακεδόνες (δηλαδή η συνέλευση των στρατιωτών ή όλων των Μακεδόνων) είχαν ρόλο στην ανακήρυξη νέου βασιλιά και σε ορισμένες δίκες.

Ταυτότητα των Μακεδόνων

Οι λίγες μαρτυρίες που έχουμε από αυτή την εποχή για τη γλώσσα, τα ονόματα και τη θρησκεία δεν αφήνουν αμφιβολία ότι οι Μακεδόνες ήταν ελληνικό φύλο (**Εικόνα 1**). Αυτό έδινε στους Μακεδόνες βασιλείς το δικαίωμα να παίρνουν μέρος στους Ολυμπιακούς αγώνες. Ωστόσο, οι σχέσεις με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο δεν ήταν εντατικές. Το πολιτικό σύστημα αλλά και ο τρόπος ζωής τους διέφεραν από τον κόσμο των πόλεων-κρατών.

1. Ο Δημοσθένης παροτρύνει τους Αθηναίους εναντίον του Φιλίππου παρά τη συρρίκνωση των δυνάμεων που έχει υποστεί η Αθήνα.

Αν όμως, Αθηναίοι, κάποιος από σας υποθέτει ότι ο Φίλιππος δύσκολα αντιμετωπίζεται με πόλεμο, κρίνοντας από τη μεγάλη δύναμη που διαθέτει και από το γεγονός ότι έχουν χαθεί για την πόλη όλες οι οχυρές θέσεις, σωστά φυσικά το υποθέτει. Αλλά ας αναλογισθεί και τούτο, ότι κάποτε και εμείς, Αθηναίοι, είχαμε την Πύδνα, την Ποτίδαια, τη Μεθώνη και όλη τη γύρω περιοχή φιλική, και ότι πολλά έθνη που τώρα είναι υπό την εξουσία εκείνου (ενν. του Φιλίππου) ήταν αρχικά αυτόνομα και ελεύθερα και θα επιθυμούσαν να έχουν φιλικές σχέσεις μ' εμάς μάλλον παρά με εκείνον. Αν λοιπόν ο Φίλιππος είχε καταλήξει τότε στο συμπέρασμα ότι είναι δύσκολο για αυτόν να πολεμά εναντίον των Αθηναίων, επειδή κατείχαν τόσες οχυρές θέσεις μέσα στη χώρα του, απογυμνωμένος ο ίδιος από συμμάχους, δεν θα κατόρθωνε τίποτε από όσα τώρα έχει κάνει, και ούτε θα είχε αποκτήσει τόσο μεγάλη δύναμη.

Δημοσθένης, *Κατά Φιλίππου Α΄* 4-5 (μτφρ. Α.Ι. Γιαγκόπουλος - Μ. Αραποπούλου, Ζήτηρος, 2005).

Εικόνα 1. Θραύσμα αγγείου του πρώιμου 5ου αιώνα π.Χ. από περιοχή της Μακεδονίας (Ποντοκόμη Κοζάνης) που φέρει γραμμένο με ελληνικά γράμματα το μετέπειτα συνηθισμένο στη Μακεδονία όνομα Μαχάτας.

Η Μακεδονία επί Φιλίππου Β΄

Αναδιοργάνωση

Ο Φίλιππος Β΄ ανέβηκε στον θρόνο το 359 π.Χ. Αντιμετώπισε με επιτυχία τους εσωτερικούς ανταγωνιστές του θρόνου. Ακολούθησε κατευναστική πολιτική προς τους εξωτερικούς αντιπάλους, ώσπου κατάφερε σε πολύ σύντομο διάστημα να ενισχύσει τον μακεδονικό στρατό (Εικόνα 2). Αύξησε τον αριθμό των πεζέταιρων, δημιούργησε ένα σώμα επίλεκτων πολεμιστών και πρόσθεσε στον οπλισμό των οπλιτών τη **σάρισσα**. Η σάρισσα ήταν μια μακριά λόγχη μήκους πάνω από τέσσερα μέτρα που έκανε τη **μακεδονική φάλαγγα** αδιαπέραστη (Εικόνα 3).

Εδραίωση του ελέγχου

Μόλις ένωσε έτοιμος, έκανε μια εντυπωσιακή στροφή και εγκατέλειψε την ήπια πολιτική. Συνέτριψε τους Ιλλυριούς και επέβαλε την εξουσία του στους τοπικούς ηγεμόνες της Άνω Μακεδονίας. Το 357 π.Χ. κατέλαβε την Αμφίπολη και επέκτεινε την κυριαρχία του ακόμη ανατολικότερα ιδρύοντας την πόλη των Φιλίππων. Πήρε, έτσι, υπό τον έλεγχό του το όρος Παγγαίο, όπου υπήρχαν πλούσια κοιτάσματα χρυσού και αργύρου. Μεταξύ 356 και 354 π.Χ. ο Φίλιππος κυριεύσε πόλεις που ανήκαν στην Αθηναϊκή Συμμαχία (Πύδνα, Μεθώνη, Άβδηρα, Μαρώνεια). Στη συνέχεια προώθησε τις κτήσεις του στις περιοχές της Θράκης και της Χερσονήσου απειλώντας τη δίοδο στον Εύξεινο Πόντο από όπου η Αθήνα προμηθευόταν σιτηρά.

Φίλιππος Β΄ και Αθήνα

Ένα μεγάλο μέρος των Αθηναίων ωθήθηκε σε αντιμακεδονική στάση, η οποία βρήκε ως κύριο εκφραστή της τον ρήτορα Δημοσθένη. Οι **φιλιππικοί λόγοι** του γράφτηκαν και απαγγέληκαν με σκοπό να ξεσηκώσουν τους Έλληνες εναντίον του Φιλίππου (Πηγή 1). Η καταστροφή της Ολύνθου, πρωτεύουσας του Χαλκιδικού κοινού, από τον Φίλιππο (348 π.Χ.) έκανε εντονότερη την αντιμακεδονική στάση. Υπήρχαν βέβαια και εκείνοι (όπως ο επίσης Αθηναίος ρήτορας Ισοκράτης) που έβλεπαν στη Μακεδονία τη μόνη δυνατότητα για συνένωση των Ελλήνων και σταθερότητα στην Ελλάδα (Πηγή 2).

Το 343 π.Χ. ο Φίλιππος Β΄ απέκτησε τον έλεγχο της Ηπείρου και το 342 π.Χ. τον έλεγχο της Θράκης. Το 340 π.Χ. σε μια ακραία επιθετική κίνηση αιχμαλώτισε στον Βόσπορο πλοία που θα τροφοδοτούσαν την Αθήνα με σιτάρι.

2. Ο Ισοκράτης απευθύνεται στον Φίλιππο υμνώντας την προσφορά του προς όλους τους Έλληνες

Και μην ξεχνάς ότι όλος ο κόσμος θαυμάζει και εκτιμάει αυτούς που έχουν ικανότητες διπλές, πολιτικές και στρατιωτικές. Όταν λοιπόν βλέπεις πώς αποχτούν τη δόξα οι άνθρωποι που δείχνουν τις ιδιότητες αυτές σε μια μονάχα πόλη, τι έπαινοι λαμπροί πρέπει να περιμένεις πως θα αποδοθούν σ' εσένα, όταν θα αποδειχτεί ότι με την πολιτική σου οξυδέρκεια έχεις ευεργετήσει όλη την Ελλάδα, ενώ με τη στρατηγική σου ικανότητα έχεις καταικήσει τους βαρβάρους της Ασίας; Εγώ τουλάχιστο είμαι βέβαιος ότι οι πράξεις σου αυτές θα αποτελέσουν επιτεύγματα αξεπέραστα. Κανείς ποτέ δεν θα μπορέσει να κάνει τίποτα ανώτερο από αυτά: ούτε στους Έλληνες ποτέ θα υπάρξει πράξη με τέτοια σημασία, όπως το να οδηγήσεις όλους εμάς από πολέμους τόσο πολλούς σε ομόνοια, ούτε και στους βαρβάρους είναι φυσικό να ξαναδημιουργηθεί μια τέτοια δύναμη, αν καταστρέψεις αυτή που υπάρχει τώρα.

Ισοκράτης, *Φίλιππος* 140-141 (μτφρ. Στ. Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1967).

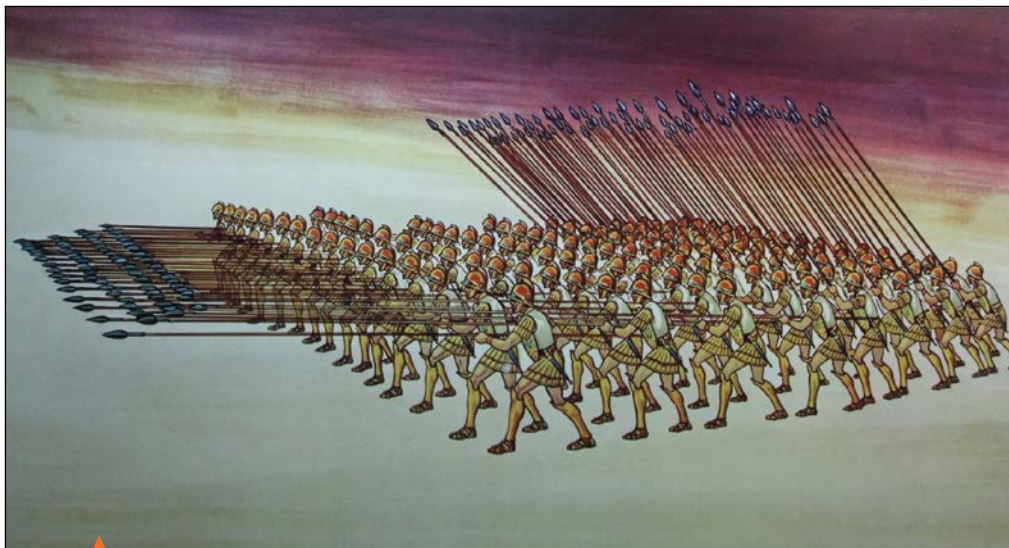
© shutterstock

Εικόνα 2. Ασημένιο τετράδραχμο του Φιλίππου Β΄ με τον Μακεδόνα βασιλιά έφιππο στη μία όψη.

Η Μακεδονία ως επικεφαλής των Ελλήνων

Μαζί με την εδραίωση της εδαφικής του κυριαρχίας στη Μακεδονία και τις γειτονικές περιοχές ο Φίλιππος επιδίωξε σταθερά και με επιτυχία να ελέγξει και να επηρεάσει με έμμεσο τρόπο τη νοτιότερη Ελλάδα. Το 344 ή 342 ανέλαβε ισόβιος άρχοντας του Κοινού των Θεσσαλών, δηλαδή της συνομοσπονδίας των πόλεων της Θεσσαλίας. Νωρίτερα είχε ήδη γίνει μέλος της **Αμφικτυονίας**, η οποία διαχειριζόταν το πανελλήνιο ιερό του Απόλλωνα των Δελφών, αποκτώντας έτσι μια καλή δικαιολογία να επεμβαίνει σε θέματα της Κεντρικής Ελλάδας. Έτσι, το 339 π.Χ. οι Αμφικτύονες των Δελφών τού ανέθεσαν την ηγεσία του Δ΄ **Ιερού Πολέμου** ενάντια στους Αμφισσειείς που καταπατούσαν εκτάσεις του ιερού. Ο Φίλιππος νίκησε και στη συνέχεια προέλασε ως την Ελάτεια, πόλη της Φωκίδας στα σύνορα με τη Βοιωτία. Μέσα σε ένα κλίμα πανικού Αθηναίοι, Θηβαίοι και άλλοι Έλληνες συνασπίστηκαν εναντίον του. Οι μακεδονικές δυνάμεις σημείωσαν σημαντική νίκη στη Χαιρώνεια της Βοιωτίας (338 π.Χ.). Την αμέσως επόμενη χρονιά, το 337 π.Χ., ο Φίλιππος συνένωσε στην Κόρινθο τους ηττημένους Έλληνες σε μια συμμαχία με το όνομα «Συνέδριο της Κορίνθου» υπό την ηγεσία του με σκοπό να εκστρατεύσει κατά των Περσών, προκειμένου να τιμωρήσει τις ιεροσυλίες που διέπραξαν κατά τους Περσικούς Πολέμους. Ένωσε έτσι τους ηττημένους Έλληνες και τους έδωσε έναν κοινό ιδεολογικό στόχο.

Μία χρονιά αργότερα, το 336 π.Χ., ο Φίλιππος δολοφονήθηκε στο θέατρο των Αιγών από έναν άντρα της φρουράς του, ενώ γιόρταζε τους γάμους της κόρης του.

Εικόνα 3. Αναπαράσταση της μακεδονικής φάλαγγας με τη σάρισα.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιες ήταν οι ενέργειες του Φιλίππου Β΄ μετά την άνοδό του στον θρόνο; Σε τι αποσκοπούσαν;
2. Πώς μπορεί να εξηγηθεί η εκθρόνηση πολλών Αθηναίων προς τον Φίλιππο Β΄;
3. Αφού διαβάσετε τις Πηγές 1 και 2, καθώς και το κείμενο του Δημοσθένη αμέσως παρακάτω, να καταγράψετε όσα βρίσκετε υπέρ και κατά του Φιλίππου και να συντάξετε μια σύντομη παρουσίαση του Φιλίππου όπως τον βλέπει ο Ισοκράτης και του Φιλίππου όπως τον βλέπει ο Δημοσθένης.

Διότι υπάρχει προ πάντων αυτός ο φόβος μήπως, επειδή ο Φίλιππος είναι άνθρωπος, ο οποίος μπορεί να κάνει τα πάντα, άνθρωπος πονηρός και είναι φοβερός στο να μεταχειρίζεται τις περιστάσεις, άλλοτε υποχωρώντας όταν η περίσταση το καλεί και άλλοτε απειλώντας, θα φαινόταν λογικό ότι είναι άξιος να πραγματοποιήσει τις απειλές του...

Δημοσθένης, Α΄ Ολυμπιακός 3
(μτφρ. Σ. Ανεζίρη)

Κάνε κλικ στις χρονολογίες για να δεις τα γεγονότα.

Η κυριαρχία των Μακεδόνων

Γλωσσάρι

Αμφικτυονία: Ομοσπονδία αρχαίων ελληνικών πόλεων-κρατών και φύλων (εθνών) με κέντρο ένα ιερό κοινής λατρείας. Η πιο γνωστή είναι η Δελφική Αμφικτυονία, στην οποία ανήκαν πόλεις και φυλές που είχαν από κοινού την εποπτεία του πανελληνίου ιερού των Δελφών.

Εταίροι: Σύντροφοι, συνεργάτες, συμμαθητές, μέλη της ίδιας ομάδας. Εδώ πρόκειται για τους επίλεκτους αριστοκράτες ιππείς του μακεδονικού στρατού.

Ιερός Πόλεμος: Πόλεμος ανάμεσα σε πολιτικές δυνάμεις με σκοπό τον έλεγχο του ιερού και του Μαντείου των Δελφών. Από τον 6ο έως τον 4ο αιώνα π.Χ. έγιναν τέσσερις Ιεροί Πόλεμοι.

Μακεδονική φάλαγγα: Τρόπος παράταξης των οπλιτών στον μακεδονικό στρατό.

Πεζέταιροι: Οπλίτες-στρατιώτες του μακεδονικού στρατού.

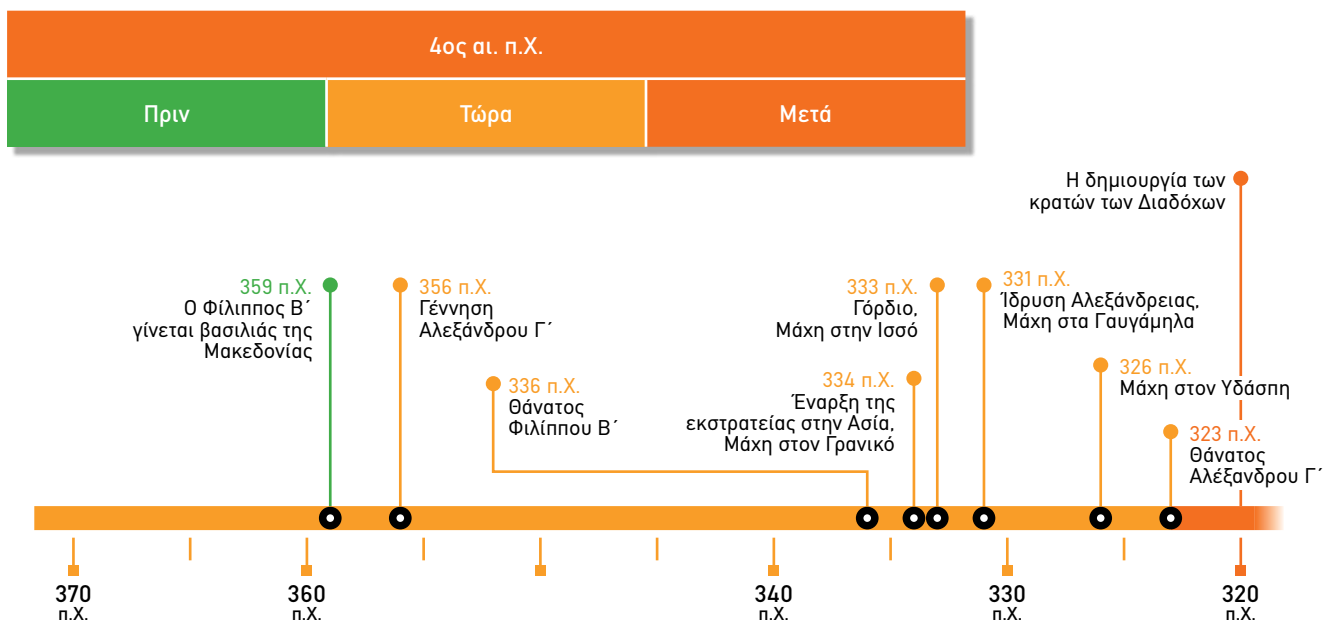
Σάρισα: Δόρυ μεγάλου μήκους που έφεραν οι οπλίτες της Μακεδονικής φάλαγγας.

Φιλιππικοί λόγοι: Οι λόγοι του ρήτορα Δημοσθένη κατά του βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου Β΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 23

Ο Μέγας Αλέξανδρος και η εκστρατεία στην Ασία

Ο Μέγας Αλέξανδρος γεννήθηκε στην Πέλλα το 356 π.Χ. Μετά τη δολοφονία του πατέρα του έγινε βασιλιάς της Μακεδονίας. Το 334 π.Χ. ξεκίνησε την εκστρατεία στην Ασία. Με μία σειρά από επιτυχημένες μάχες, και με αποκορύφωμα τη μάχη στα Γαυγάμηλα, κατέλυσε την Περσική Αυτοκρατορία. Προχώρησε στην Κεντρική Ασία και στην Ινδία, και από εκεί επέστρεψε στη Βαβυλώνα, όπου και πέθανε.

Γέννηση του Αλέξανδρου

Τον Ιούλιο του 356 π.Χ., στα ανάκτορα της Πέλλας, της πρωτεύουσας του βασιλείου της Μακεδονίας, γεννήθηκε ο Αλέξανδρος, γιος του Φιλίππου Β΄ και της Ολυμπιάδας, πριγκίπισσας της Ηπείρου.

Εκπαίδευση του Αλέξανδρου

Ο Αλέξανδρος έλαβε εξαιρετική εκπαίδευση. Μαθήτευσε για τρία χρόνια στη Μίεζα πλάι στον Αριστοτέλη, επίσης Μακεδόνα από τα Στάγειρα, που προσκλήθηκε να αναλάβει την εκπαίδευση του διαδόχου. Ο Αλέξανδρος θαύμαζε τον Αχιλλέα και τον Ηρακλή (ο οποίος μάλιστα θεωρούνταν ο μυθικός **γενάρχης** της μακεδονικής βασιλικής δυναστείας). Διάβαζε μανιωδώς τον Όμηρο και συνήθιζε να λέει ότι τα πραγματικά εφόδιά του στον πόλεμο δεν ήταν τα όπλα, αλλά η *Ιλιάδα* και η *Οδύσσεια*. Καθώς ο Φίλιππος έλειπε πολύ συχνά σε εκστρατείες, ο Αλέξανδρος αναλάμβανε από την εφηβεία του διοικητικές και στρατιωτικές αρμοδιότητες. Μάλιστα ήταν διοικητής του ιππικού των **εταίρων** στη μάχη της Χαιρώνειας.

Στον θρόνο της Μακεδονίας

Το 336 π.Χ. ο Φίλιππος δολοφονήθηκε στο θέατρο των Αιγών. Ο Αλέξανδρος, μόλις είκοσι χρονών τότε, παρουσιάστηκε στα μακεδονικά στρατεύματα και αφού τον **επευφήμησαν**, στέφθηκε βασιλιάς της Μακεδονίας. Ο θάνατος του Φιλίππου έδωσε αφορμή για ταραχές σε Βορρά και Νότο, τις οποίες ο Αλέξανδρος κατέστειλε επιτυχώς. Διαδέχτηκε τον πατέρα του στην ηγεσία της Κορινθιακής Συμμαχίας και εξασφάλισε την υποστήριξη των ελληνικών πόλεων, πλην της Σπάρτης, για να συνεχίσει το έργο που είχε προετοιμάσει ο Φίλιππος, την εκστρατεία στην Ασία.

Η έναρξη της εκστρατείας

Την άνοιξη του 334 ο Αλέξανδρος κίνησε για την Ασία. Τα χρήματα και οι προμήθειες που διέθετε τότε επαρκούσαν μόνο για μια σύντομη εκστρατεία. Όμως, όπως επισήμαναν πολλοί αρχαίοι συγγραφείς, όταν έθετε έναν στόχο, ήταν σχεδόν αδύνατον κάποιος να τον αποτρέψει. Μόλις πέρασε τον Ελλήσποντο, πήδηξε πρώτος από το πλοίο και έριξε στην ακτή το δόρυ του, για να δείξει ότι η Ασία ήταν χώρα **δορίκτης**, δηλαδή γη που θα κατακτούσε με πόλεμο. Σταμάτησε αρχικά στην Τροία, όπου θυσιάσε στην Αθηνά και απέδωσε τιμές στον αγαπημένο του ήρωα, τον Αχιλλέα.

1. Η εξημέρωση του Βουκεφάλα

Όταν είχαν φέρει στον Φίλιππο τον Βουκεφάλα, πήγαν να δοκιμάσουν το άλογο, που ήταν άτιθασο και αγρίευε με όλους. Ο Φίλιππος διέταξε να το απομακρύνουν, αλλά ο Αλέξανδρος είπε: «Δεν μπορούν να το χειριστούν από απειρία και μαλθακότητα». Ο Φίλιππος σιώπησε, επειδή όμως ο Αλέξανδρος επέμενε, του είπε: «Τολμάς και κατακρίνεις εσύ τους μεγαλύτερους;». «Αυτό», απάντησε, «θα μπορούσα να το χειριστώ καλύτερα». Ο Αλέξανδρος τότε έτρεξε στο άλογο και το έστρεψε προς τον ήλιο, επειδή κατάλαβε ότι το άλογο τρόμαζε από τη σκιά του που έπεφτε μπροστά του. Αφού έτρεξε για λίγο δίπλα του κρατώντας τα χαλινάρια, με ένα πήδημα κάθισε επάνω του. Όλοι τότε ζητωκραύγασαν και ο Φίλιππος δακρυσμένος από χαρά είπε: «Παιδί μου, να αναζητήσεις βασίλειο ισάξιο με σένα, γιατί η Μακεδονία δεν σε χωράει».

Πλούταρχος, *Αλέξανδρος* 6.1-7, μτφρ (προσαρμοσμένη): Α.Ι. Γιαγκόπουλος, Ζ.Ε. Μαλαθούνη, 2012, Πλούταρχος, «Αλέξανδρος», Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ.

Χάρτης 1. Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου

Η μάχη στον Γρανικό (334 π.Χ.)

Η πρώτη σημαντική μάχη δόθηκε στον Γρανικό ποταμό. Εκεί πολέμησε ενάντια στους Πέρσες σατράπες της Μικράς Ασίας και τους νίκησε. Έστειλε μάλιστα στην Αθήνα 300 περσικές πανοπλίες ως δώρο στην προστάτιδα θεά της πόλης, επισημαίνοντας ότι αφιερώθηκαν από τον Αλέξανδρο, τον γιο του Φιλίππου, και τους Έλληνες εκτός των Σπαρτιατών.

Στο Γόρδιο

Ύστερα συνέχισε νότια, ελευθερώνοντας τις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας, και μετά έφτασε στο Γόρδιο. Σύμφωνα με έναν τοπικό μύθο, όποιος κατάφερνε να λύσει τον κόμπο που ήταν δεμένος στο άρμα του *Μίδα* θα γινόταν κύριος της Ασίας. Ο Αλέξανδρος τον έκοψε με το σπαθί του. Με αυτόν τον τρόπο θέλησε να δείξει σε όλους ότι σκόπευε να γίνει ηγεμόνας ολόκληρης της Ασίας!

Η μάχη της Ισσού (333 π.Χ.) (Εικόνα 1)

Είχε κιόλας περάσει ένας χρόνος χωρίς ο Αλέξανδρος να αντιμετωπίσει τον βασιλιά της Περσικής Αυτοκρατορίας, τον Δαρείο Γ΄. Η πρώτη τους αναμέτρηση έγινε στην πεδιάδα της Ισσού, στην Κιλικία. Μολονότι ο περσικός στρατός ήταν κατά

Εικόνα 1. Η Μάχη της Ισσού. Ψηφιδωτό από την οικία του Φαύνου στην Πομπηία (2ος αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης). Στο ψηφιδωτό εικονίζεται ο Μέγας Αλεξάνδρος να καταδιώκει τον Δαρείο.

2. Η καταπόνηση από τους αδιάκοπους πολέμους ως έπαθλο

Όταν πάλι ο πατέρας του, Φίλιππος, σε μάχη με τους Τριβαλλούς, είχε τραυματιστεί στον μηρό με λόγχη και είχε βέβαια διαφύγει τον κίνδυνο, αλλά στενοχωρούνταν για την αναπηρία του, ο Αλέξανδρος του είπε: «Να έχεις θάρρος, πατέρα, και να προχωράς χαρούμενος, για να θυμάσαι σε κάθε βήμα την ανδρεία σου». Δεν είναι λοιπόν αυτά λόγια φιλοσοφημένης διάνοιας, που περιφρονεί τα σωματικά ελαττώματα λόγω του ενθουσιασμού που γεννά η γενναιότητα: Πώς νομίζεις ότι καμάρωνε με τα δικά του τραύματα, που το καθένα θύμιζε τα έθνη και τη νίκη και κυριευμένες πόλεις και παραδομένους βασιλείς, χωρίς να καλύπτει ούτε να κρύβει τις ουλές, αλλά να τις προβάλλει σα χαραγμένα σύμβολα της αρετής και της ανδρείας;

Πλούταρχος, *Περί της Αλεξάνδρου Τύχης ή Αρετής* 331b-c μτφρ. (προσαρμοσμένη): Γ. Α. Ράπτης, *Πλούταρχος, Περί της Αλεξάνδρου Τύχης ή Αρετής*, *Λακωνικά Αποφθέγματα*, Εκδ. Ζήτρος.

πολύ μεγαλύτερος, οι Έλληνες κατάφεραν να νικήσουν και να τον αναγκάσουν σε άτακτη φυγή. Ο Αλέξανδρος αιχμαλώτισε την οικογένεια του Δαρείου: το μέλλον του βασιλικού οίκου των **Αχαιμενιδών** εξαρτιόταν πλέον από αυτόν. Λίγο αργότερα έπεσε στα χέρια του και το θησαυροφυλάκιο των Αχαιμενιδών κι έτσι δημιουργήθηκε μεγάλη οικονομική **ευρωστία** σε όλη την επικράτειά του.

Ο Αλέξανδρος στην Αίγυπτο

Ο Αλέξανδρος στη συνέχεια κατευθύνθηκε στην Αίγυπτο, που του παραδόθηκε **αμαχητί**. Κατά την εξάμηνη παραμονή του, ο Αλέξανδρος ίδρυσε την Αλεξάνδρεια (331 π.Χ.), που έμελλε να εξελιχθεί σε μία από τις σημαντικότερες μητροπόλεις του αρχαίου κόσμου (βλ. Κεφ. 24, Πηγή 1). Επίσης, επισκέφθηκε το περίφημο μαντείο του Άμμωνα, όπου οι ιερείς τού απευθύνθηκαν με τον πατροπαράδοτο τρόπο, ως γιο θεού, καθώς ήταν πια φαραώ.

Η μάχη στα Γαυγάμηλα (331 π.Χ.)

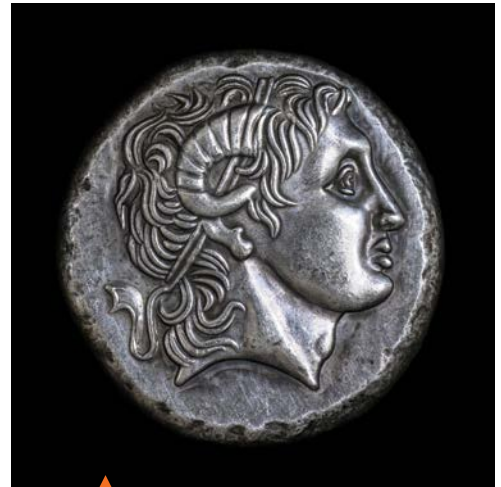
Ο Αλέξανδρος συνέχιζε να επιδιώκει την τελική αναμέτρηση με τον Δαρείο. Η αποφασιστική σύγκρουση έγινε στα Γαυγάμηλα. Μολονότι το πεδίο της μάχης ήταν εκτεταμένο, πράγμα ευνοϊκό για τις ανώτερες αριθμητικά δυνάμεις του Δαρείου και ειδικά για την ανάπτυξη του ιππικού, ο Αλέξανδρος εφάρμοσε την ίδια τακτική με την Ισσό (δηλαδή επίθεση του ιππικού των εταίρων, με επικεφαλής τον ίδιο, στο περσικό κέντρο). Στα Γαυγάμηλα επήλθε η οριστική ήττα των Περσών. Ο Δαρείος δολοφονήθηκε λίγο αργότερα, το 330 π.Χ., από σατράπες της Ανατολής.

Από τη Βαβυλώνα στην Περσέπολη

Ακολούθως, η Βαβυλώνα, τα Σούσα και η Περσέπολη, σπουδαίες πόλεις της Περσικής Αυτοκρατορίας, παραδόθηκαν στον Αλέξανδρο. Στην Περσέπολη αντάμειψε πλουσιοπάροχα τα ελληνικά συμμαχικά στρατεύματα και τους επέτρεψε να επιστρέψουν στις πόλεις τους, ενώ έδωσε τη δυνατότητα σε όσους το επιθυμούσαν να παραμείνουν ως μισθοφόροι.

Κεντρική Ασία και Ινδία

Τα επόμενα τέσσερα χρόνια, τα δυσκολότερα της εκστρατείας του, ο Αλέξανδρος προχώρησε στην Κεντρική Ασία και έφτασε έως την Ινδία. Η σημαντικότερη μάχη δόθηκε στον ποταμό Υδάσπη ανάμεσα στον Αλέξανδρο και στον τοπικό ηγεμόνα Πώρο

© shutterstock

Εικόνα 2. Αργυρό τετράδραχμο του Λυσίμαχου, ενός εκ των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που απεικονίζει στον εμπροσθότυπο τον θεοποιημένο Αλέξανδρο με διάδημα και το κέρατο που παραπέμπει στον θεό Άμμωνα.

Επιστολή του Μ. Αλεξάνδρου στον Δαρείο

Μέγας Αλέξανδρος και Πώρος

Εικόνα 3. Αργυρό δεκάδραχμο που απεικονίζει μια φανταστική αναπαράσταση της μάχης του Αλέξανδρου με τον Πώρο. Ο Αλέξανδρος έφιππος επιτίθεται στον Πώρο που βρίσκεται πάνω σε ελέφαντα.

Η ανταρσία στον Ύφαση

(326 π.Χ.), ο οποίος αντέταξε ισχυρότατο στράτευμα με διακόσιους πολεμικούς ελέφαντες, αλλά τελικά ηττήθηκε (**Εικόνα 3**). Μολονότι ο Αλέξανδρος επιθυμούσε να προχωρήσει, οι στρατιώτες του ήταν καταπονημένοι και ήθελαν να επιστρέψουν. Ο Αλέξανδρος υποχώρησε και ξεκίνησε την πορεία επιστροφής, κατά την οποία αντιμετώπισε αντίσταση και υπέστη αρκετές ήττες.

Επιστροφή στη Βαβυλώνα και θάνατος του Αλέξανδρου

Το 324 έφτασε στη Βαβυλώνα. Δεν φαίνεται να ήταν στα άμεσα σχέδιά του να επιστρέψει στη Μακεδονία, αλλά πιθανότατα σχεδίαζε την κατάκτηση της Αραβίας. Ο θάνατος όμως τον σταμάτησε. Αρρώστησε με πυρετό και ύστερα από λίγες μέρες πέθανε ανάμεσα στους συμπολεμιστές του (323 π.Χ.).

Πού συνέβη;

Συμπληρώστε το κείμενο

Τοποθέτησε τα γεγονότα στη σωστή σειρά!

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αφού παρατηρήσετε τον χάρτη της εκστρατείας (**Χάρτης 1**), (α) να βρείτε τους σημαντικότερους σταθμούς της εκστρατείας, (β) να δηλώσετε τη σπουδαιότητα του καθενός από αυτούς, και (γ) να εντοπίσετε, με τη βοήθεια σύγχρονου πολιτικού χάρτη, τα σημερινά κράτη τα οποία αντιστοιχούν στην περιοχή των κατακτημένων από τον Αλέξανδρο εδαφών.
2. Να σκιαγραφήσετε τον χαρακτήρα του Αλέξανδρου και τη σχέση του με τον πατέρα του, όπως προκύπτουν μέσα από τις Πηγές 1 και 2.
3. Παρατηρήστε το ψηφιδωτό της Εικόνας 1 και περιγράψτε την έκφραση του Αλέξανδρου και του Δαρείου. Γιατί πιστεύετε ότι επιλέχθηκε αυτό το θέμα για να κοσμήσει μια πλούσια οικία της Πομπηίας; Να συγκρίνετε την εικόνα του Αλέξανδρου στο ψηφιδωτό με το νομισματικό του πορτρέτο (**Εικόνα 2**).

Γλωσσάρι

Γενάρης: Ο αρχικός πρόγονος μιας ομάδας ανθρώπων.

Δυναστεία: Η σειρά ηγεμόνων που ανήκουν στην ίδια οικογένεια.

Δορίκτητος (χώρα): Χώρα που κατακτιέται με το δόρυ, δηλαδή με πόλεμο.

Μίδα: Μυθικός βασιλιάς της Φρυγίας, πρωτεύουσα της οποίας ήταν το Γόρδιο.

Αχαιμενίδες: Το όνομα της βασιλικής οικογένειας που κυβέρνησε την πρώτη αυτοκρατορία της Περσίας. Στον οίκο των Αχαιμενιδών ανήκε και ο Δαρείος Γ΄.

Αμαχητί: Χωρίς μάχη.

Ιππικό των εταίρων: Το ιππικό των εταίρων, δηλαδή των συντρόφων, ιδρύθηκε από τον Φίλιππο Β΄. Αποτελούνταν από επίλεκτους, βαριά οπλισμένους ιππείς, ορισμένοι εκ των οποίων συγκροτούσαν τη σωματοφυλακή του βασιλιά.

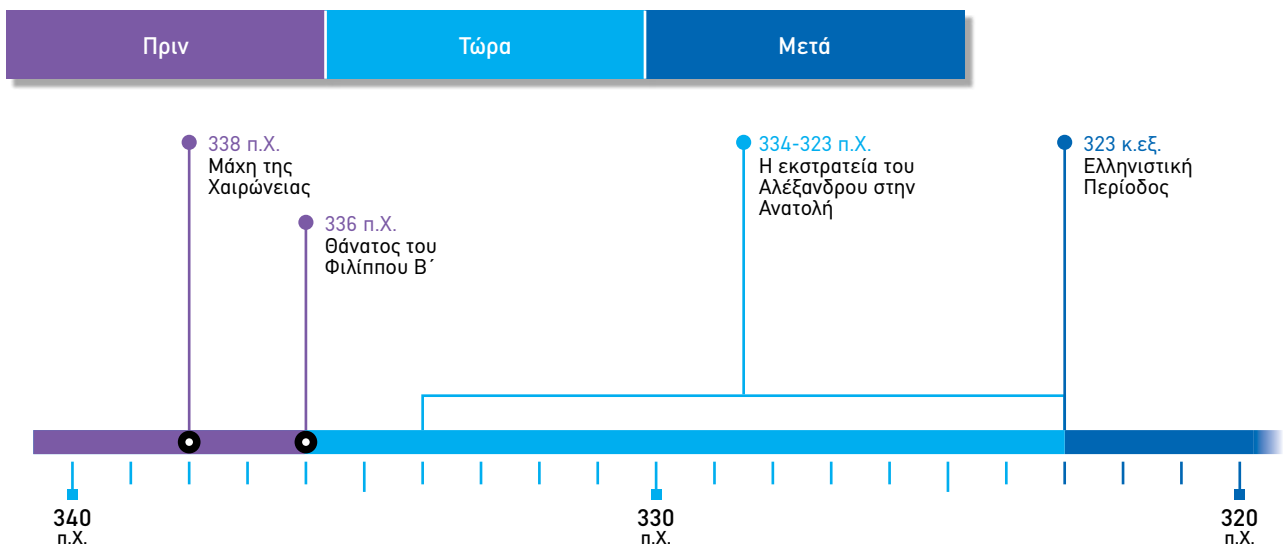
Επευφημώ: Εκφράζω έντονα με τη φωνή μου την επιδοκιμασία μου για κάποιον ή κάτι.

Ευρωστία: Εξαιρετική ανάπτυξη, ακμή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

Αλέξανδρος ο Μέγας: Η σημασία της εκστρατείας

Ο Αλέξανδρος δημιούργησε ένα τεράστιο κράτος και για να το διοικήσει εφάρμοσε διαφορετικά συστήματα. Ίδρυσε πολλές νέες πόλεις κατά τα ελληνικά πρότυπα και ενίσχυσε την προσέγγιση Ελλήνων και ντόπιων. Στον ενοποιημένο κόσμο που δημιουργήθηκε αναπτύχθηκε πολύ η οικονομία και γεννήθηκε ο ελληνοιστικός πολιτισμός.

Το επίτευγμα του Αλέξανδρου

Ο Αλέξανδρος κατάφερε μέσα σε έντεκα χρόνια (334-323 π.Χ.), πρώτον, να καταλύσει την Περσική Αυτοκρατορία, που για αιώνες κυριαρχούσε στην Ανατολή, και, δεύτερον, να δημιουργήσει ένα νέο **αχανές** κράτος που ξεκινούσε από την Ελλάδα και έφτανε έως την έρημο Σαχάρα στον Νότο και ανατολικά έως την Ινδία.

Διοίκηση

Ανώτατος στρατιωτικός και πολιτικός ηγεμόνας του νέου κράτους ήταν προφανώς ο Αλέξανδρος. Στη διοίκησή του, ο Αλέξανδρος επέδειξε προσαρμοστικότητα και ευφυΐα, εφαρμόζοντας, ανάλογα με την περίπτωση, διαφορετικά διοικητικά συστήματα. Οι πόλεις του κυρίως ελλαδικού χώρου συνέχισαν στο πρό της εκστρατείας καθεστώς: ήταν αυτόνομες, αλλά ως μέλη της Κορινθιακής Συμμαχίας θα έπρεπε να ακολουθούν τον επικεφαλής της. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούσαν οι ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας, η απελευθέρωση των οποίων ήταν διακηρυγμένος στόχος της εκστρατείας. Ο Αλέξανδρος τους έδωσε αυτονομία, τις απάλλαξε από τον φόρο που πλήρωναν στους Πέρσες, ενώ στήριξε τις δημοκρατικές κυβερνήσεις και εκδίωξε τις ολιγαρχίες. Στις περιοχές που ανήκαν μέχρι τότε στην Περσική Αυτοκρατορία, ο Αλέξανδρος διατήρησε το σύστημα των σατραπειών. Στις σατραπείες είτε διορίζε ως σατράπες Μακεδό-

νες και άλλους Έλληνες είτε επέτρεπε στους προηγούμενους σατράπες να παραμείνουν, εφόσον είχαν εκφράσει την πίστη τους στον ίδιο, ή, αν δεν επιθυμούσε να συνεργαστεί μαζί τους, τους αντικαθιστούσε με ντόπιους της εμπιστοσύνης του. Συχνά πλάι στον Πέρση ή ντόπιο σατράπη τοποθετούσε έμπιστους Μακεδόνες και άλλους Έλληνες, οι οποίοι είχαν τον έλεγχο των στρατευμάτων που στάθμευαν εκεί. Στις περιοχές πέραν των ορίων της Περσικής Αυτοκρατορίας, π.χ. στην Ινδική, διατήρησε τους τοπικούς ηγεμόνες υπό την εποπτεία ανθρώπων της επιλογής του.

Ο Αλέξανδρος είχε συνειδητοποιήσει ότι δεν ήταν πλέον μόνο βασιλιάς των Μακεδόνων, αλλά και βασιλιάς των Περσών. Έτσι, παρότι ξεκίνησε για να εκδικηθεί τους Πέρσες, γρήγορα κατάλαβε ότι θα έπρεπε να συνεργαστεί μαζί τους, προκειμένου να κυβερνήσει επιτυχημένα το κράτος που είχε δημιουργήσει.

Ενδιαφέρον για τις επιστήμες και τον πολιτισμό

Ο Αλέξανδρος, έχοντας **εμπιστεύει** από το εγκυκλοπαιδικό πνεύμα του Αριστοτέλη, ενδιαφερόταν πολύ για τις επιστήμες. Έτσι, στην εκστρατεία πήρε μαζί του επιστήμονες οι οποίοι παρατηρούσαν και κατέγραφαν τα αξιοπερίεργα ζώα, ψάρια και φυτά, αλλά και τις αξιοσημείωτες αντιλήψεις και συνήθειες των λαών που συναντούσαν. Προσπάθησε επίσης να διαδώσει τον ελληνικό

1. Η ίδρυση της Αλεξάνδρειας

Όταν έφθασε στην πόλη Κάνωπο και έπλευσε γύρω από τη Μαρεώτιδα λίμνη, αποβιβάστηκε στο μέρος όπου είναι σήμερα χτισμένη η Αλεξάνδρεια, που πήρε το όνομά της από τον Αλέξανδρο. Ο τόπος αυτός του φάνηκε κατάλληλος για να ιδρύσει μια πόλη που θα μπορούσε να ευτυχήσει. Τον κατέλαβε λοιπόν μεγάλη επιθυμία να προχωρήσει στην ίδρυσή της και χάραξε μάλιστα και ο ίδιος τα όριά της, δηλαδή όρισε και πού έπρεπε να χτιστεί η αγορά της και πόσοι ναοί και προς τιμή ποιων θεών, ελληνικών και της Ίσιδας της αιγυπτιακής, καθώς και πού το τείχος θα περιέβαλλε την πόλη. Για τον σκοπό αυτόν πρόσφερε θυσία που αποδείχθηκε ευνοϊκή.

Αρριανός, *Ανάβασις Αλεξάνδρου* 3.1.5.
Μτφρ: Θ.Χ. Σαδικάκης, Αρριανού. «Αλεξάνδρου Ανάβασις». Βιβλιοθήκη Ελλήνων Συγγραφέων. Ακαδημία Αθηνών.

Εικόνα 1. Ανάγλυφη σκηνή μάχης Ελλήνων και Περσών από τη «Σαρκοφάγο του Αλέξανδρου». Αριστερά διακρίνεται έφιππος ο Αλέξανδρος. Βρέθηκε κοντά στη Σιδώνα, στον σημερινό Λίβανο (περ. 325-311 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης).

Συμπληρώστε τον πίνακα!

πολιτισμό, δηλαδή την ελληνική γλώσσα, την εκπαίδευση, την αισθητική, την τέχνη και γενικά τον ελληνικό τρόπο ζωής. Αυτό συντελέστηκε προπαντός μέσω των νέων πόλεων που ίδρυσε.

Η ίδρυση νέων πόλεων

Ο Αλέξανδρος ίδρυσε πολλές πόλεις, στις περισσότερες από τις οποίες έδωσε το δικό του όνομα. Η επιλογή του τόπου ήταν προσεκτική: οι πόλεις έλεγχαν σημεία στρατηγικά είτε για το εμπόριο είτε για την άμυνα. Σημαντικότερη από αυτές αναδείχθηκε η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου (Πηγή 1). Ο πληθυσμός των νέων πόλεων ήταν μεικτός. Αποτελούνταν βέβαια από Έλληνες (ειδικά στις πόλεις της Ανατολής, κυρίως από μισθοφόρους και απόστρατους), αλλά το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ήταν **γηγενείς**. Όπως φαίνεται από την εξέλιξη των πόλεων αυτών στα χρόνια μετά τον θάνατό του, η χωροταξική τους οργάνωση και η αρχιτεκτονική των κτιρίων τους ακολουθούσε μεν τα ελληνικά πρότυπα, αλλά αυτά συνδυάζονταν και με πολλά **εγχώρια** στοιχεία. Η γλώσσα της διοίκησης, αλλά και των ανώτερων τάξεων σε αυτές τις πόλεις ήταν τα ελληνικά και, ακολούθως, όποιος από τους **γηγενείς** επιθυμούσε να **ανελιχθεί** έπρεπε να μάθει ελληνικά, να μελετήσει την ελληνική λογοτεχνία και φιλοσοφία και να εξοικειωθεί με τον ελληνικό πολιτισμό.

Προσέγγιση Ελλήνων και Περσών

Ο Αλέξανδρος προσπάθησε να προωθήσει τις σχέσεις ανάμεσα στους Έλληνες και τους λαούς που κατακτούσε. Προπαντός θέλησε να φέρει κοντά τους Έλληνες και τους Πέρσες. Οι Πέρσες των ανώτερων στρωμάτων εντάχθηκαν στην αυλή του και νέοι της Περσίας εκπαιδεύθηκαν στις μακεδονικές στρατιωτικές τακτικές. Η ένταξή τους, έπειτα από συστηματική εκπαίδευση, στον μακεδονικό στρατό εφαρμόστηκε από τον Αλέξανδρο ήδη από την αρχή της εκστρατείας του (στη Μικρά Ασία, τη Συρία και την Αίγυπτο). Αποκορύφωμα αυτής της πρακτικής ήταν ότι το 324 π.Χ. ενέταξε στον στρατό του 30.000 νεαρούς Πέρσες που είχαν λάβει ελληνική εκπαίδευση και είχαν εξασκηθεί στον μακεδονικό τρόπο πολέμου.

Επίσης, την ίδια χρονιά, σε μεγαλοπρεπή τελετή, οργάνωσε μεικτούς γάμους ανάμεσα σε Έλληνες και Περσίδες. Ο ίδιος και δεκάδες από τους σημαντικότερους αξιωματούχους του πήραν συζύγους τους από την περσική αριστοκρατία, ενώ χιλιάδες στρατιώτες του τέλεσαν παρόμοιους γάμους (Πηγή 2).

Εικόνα 2. Αργυρό τετράδραχμο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (περ. 336-325 π.Χ.). Στον εμπροσθότυπο, κεφαλή νεαρού, αγένειου Ηρακλέους με λεοντή. Στον οπισθότυπο, ένθρονος Δίας με σκήπτρο και αετό.

2. Μεικτοί γάμοι

Ευχαρίστως θα γινόμουν θεατής εκείνης της ωραίας και ιερής τελετής των γάμων, τότε που συγκέντρωσε κάτω από μια χρυσοσκέπαστη σκηνή, με κοινή εστία και τραπέζι, εκατό Περσίδες νύφες και εκατό γαμπρούς Μακεδόνες και [άλλους] Έλληνες και έψαλλε ο ίδιος το τραγούδι του γάμου με τα στέφανα στο κεφάλι. Τραγούδησε ως επωδό τραγούδια αγάπης για τη συνένωση των μεγαλύτερων και δυνατότερων εθνών, γαμπρός ο ίδιος μιας [Περσίδας], αλλά προξενητής και πατέρας και υπεύθυνος για όλους, τους ένωσε σε ανδρόγυνα. Και ευχαρίστως θα έλεγα: «Βάρβαρε Ξέρξη και ανόητε, που κόπιασες πολύ και μάταια να κατασκευάσεις τη γέφυρα στον Ελλήσποντο, έτσι ενώνουν οι σώφρονες βασιλείς την Ασία με την Ευρώπη! Όχι με ξύλα ούτε με σχεδίες ούτε με δεσμούς χωρίς ψυχή και συμπάθεια, αλλά με νόμιμο έρωτα και συνετούς γάμους και κοινά παιδιά συνενώνουν τα έθνη».

Πλούταρχος, *Περί της Αλεξάνδρου Τύχης ή Αρετής* 329d-e, μτφρ. (προσαρμοσμένη): Γ. Α. Ράπτης, *Πλούταρχος, Περί της Αλεξάνδρου Τύχης ή Αρετής, Λακωνικά Αποφθέγματα*, Εκδ. Ζήτρος.

Η προσέγγιση των λαών

Το αλεξάνδρειο τετράδραχμο

Οικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές

Η εκστρατεία του Αλέξανδρου άλλαξε ριζικά τον αρχαίο κόσμο. Με την κατάκτηση της Ανατολής άνοιξαν νέοι εμπορικοί δρόμοι, δημιουργήθηκαν νέα οικονομικά κέντρα και καινούργιες συνεργασίες ανάμεσα στους λαούς της Ανατολικής Μεσογείου και της Εγγύς και Μέσης Ανατολής. Ο Αλέξανδρος έκοψε νόμισμα, που εξελίχθηκε σε ένα από τα ισχυρότερα του αρχαίου κόσμου. Μάλιστα, συνέβη κάτι μοναδικό μέχρι τότε στην οικονομική ιστορία της αρχαιότητας: το νόμισμα κυκλοφόρησε και κυριάρχησε σε μια τεράστια επικράτεια (**Εικόνα 2**).

Στον ενοποιημένο αυτό κόσμο, που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως την πρώτη παγκοσμιοποίηση της Μεσογείου, δεν ανταλλάσσονταν ελεύθερα μόνο εμπορεύματα και νομίσματα. Κυκλοφορούσαν επίσης ιδέες, θεωρίες, λατρείες και **τεχνοτροπίες**, οι οποίες στα χρόνια μετά τον θάνατο του Αλέξανδρου συναντήθηκαν, αναμείχθηκαν και εξελίχθηκαν, **συγκροτώντας** τον πολιτισμό που ονομάζεται ελληνιστικός.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια διοικητικά συστήματα εφάρμοσε ο Αλέξανδρος στην τεράστια επικράτειά του;
2. Με ποιους τρόπους προσπάθησε ο Αλέξανδρος να ενισχύσει την προσέγγιση Ελλήνων και Περσών;
3. Αφού έχετε μελετήσει προσεκτικά την παρούσα και την προηγούμενη ενότητα, σκεφτείτε γιατί ο Αλέξανδρος πήρε την προσωνυμία «Μέγας».

Σωστό ή Λάθος:

Στα 200 π.Χ.

Εικόνα 3. Ο γάμος του Αλέξανδρου και της Ρωξάνης. Νωπογραφία από την Πομπηία, αντίγραφο ελληνικού έργου του 275 π.Χ. περίπου (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης).

Εικόνα 4. Ο θρύλος του Αλέξανδρου στην τέχνη. Για αιώνες μετά τον θάνατο του Αλέξανδρου οι λαοί της Ασίας έπλαθαν ιστορίες γι' αυτόν και τον απεικόνιζαν σε έργα τέχνης. Εδώ ο Αλέξανδρος και το δένδρο που μιλά. Φύλλο από το Μεγάλο Μογγολικό Σαχναμέ (περ. 1330 μ.Χ.), Freer Gallery of Art, Ουάσιγκτον

Γλωσσάρι

Αχανής: Πάρα πολύ μεγάλος, πελώριος.

Εμποτίζομαι: Κυριαρχούμαι από ένα συναίσθημα ή ιδέα (μεταφορικά).

Εγχώριος, γηγενής: Ντόπιος.

Τεχνοτροπία: Όλα τα εκφραστικά μέσα που χρησιμοποιούν οι καλλιτέχνες μιας συγκεκριμένης περιόδου ή ενός συγκεκριμένου τόπου.

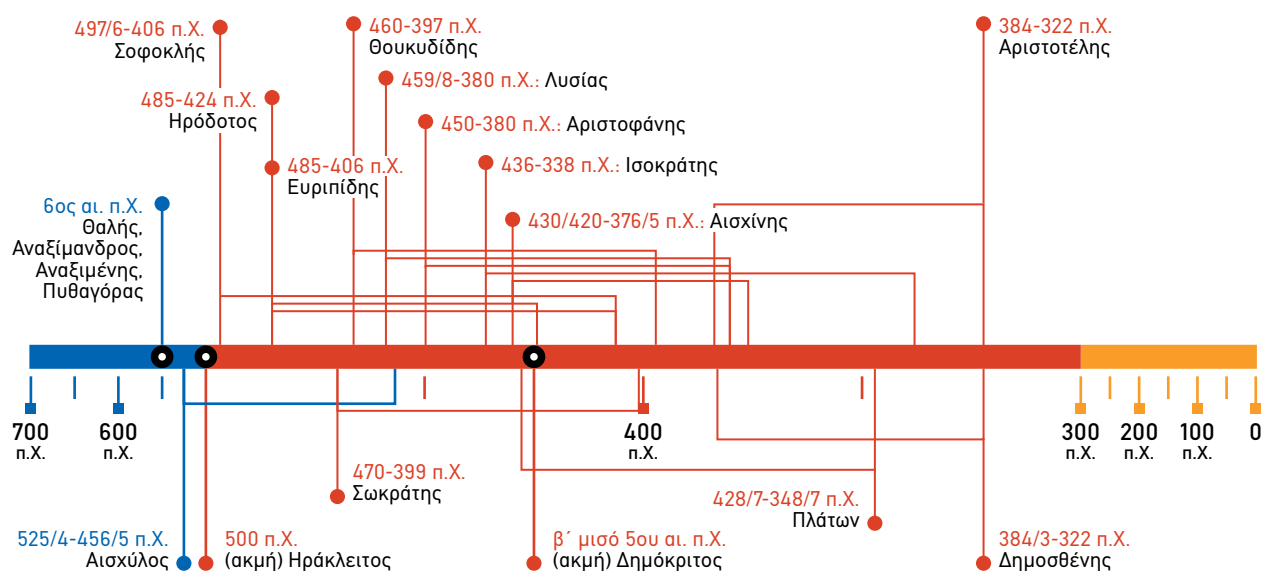
Συγκροτώ: Δημιουργώ, σχηματίζω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 25

Κλασική γραμματεία. Ποίηση. Ιστοριογραφία. Ρητορική. Φιλοσοφία

Στην Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ. αναπτύχθηκε το δράμα. Οι τραγωδίες πραγματεύονταν σοβαρά μυθικά θέματα, ενώ οι κωμωδίες είχαν πρωτότυπη και ανάλαφρη πλοκή. Αυτή την εποχή εξελίχθηκε επίσης η ιστοριογραφία, με σημαντικότερους εκπροσώπους τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη. Καθώς οι άνθρωποι συνειδητοποιούσαν τη σημασία του λόγου στη δημόσια ζωή, ενδιαφέρονται πολύ για τη ρητορική. Οι φιλόσοφοι, που κατά τα Αρχαϊκά Χρόνια προσπαθούσαν προπαντός να εξηγήσουν τον κόσμο, στην Κλασική Εποχή επικεντρώθηκαν στον άνθρωπο.

Πριν	Τώρα	Μετά
Αρχαϊκά Χρόνια (7ος - 6ος αι. π.Χ.)	Κλασικά Χρόνια (5ος - 4ος αι. π.Χ.)	Ελληνιστικά Χρόνια (3ος - 1ος αι. π.Χ.)

Δημοκρατία και δράμα

Στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων εδραιώθηκε και εξελίχθηκε η δημοκρατία. Στην ίδια όμως πόλη και κατά την ίδια εποχή αναπτύχθηκε και έφτασε στο απόγειο της ακμής του και το **δράμα**. Η παράλληλη πορεία δεν ήταν συμπτωματική. Θέατρο και δημοκρατία είχαν πολλά κοινά: τόσο στη δημοκρατία όσο και στο θέατρο γινόταν διάλογος, ενώ οι απόψεις όλων μπορούσαν να εκφραστούν ελεύθερα.

Συγγραφείς τραγωδιών

Οι σημαντικότεροι συγγραφείς τραγωδιών ήταν ο Αισχύλος, ο Σοφοκλής και ο Ευριπίδης. Κατά την Αρχαιότητα αναδείχθηκαν πολλές φορές νικητές σε θεατρικούς αγώνες, ενώ τα έργα τους συνεχίζουν να παριστάνονται μέχρι σήμερα σε ολόκληρο τον κόσμο.

Θέματα της τραγωδίας

Τα θέματα των τραγωδιών ήταν σοβαρά και σημαντικά για την κοινότητα, αλλά όχι πρωτότυπα: οι ποιητές τα αντλούσαν από τους γνωστούς σε όλους ελληνικούς μύθους. Οι θεατές δηλαδή γνώριζαν την πλοκή του έργου που θα παρακολουθούσαν. Αυτό όμως που τους ενδιέφερε δεν ήταν η καινοτομία του θέματος, αλλά ο τρόπος με τον οποίο θα παρουσιαζόταν (π.χ. οι χαρακτηρισμοί των πρωταγωνιστών και οι ιδέες τους).

Κωμωδία

Σε αντίθεση με τις τραγωδίες, οι υποθέσεις των κωμωδιών ήταν πρωτότυπες. Οι κωμικοί ποιητές ασχολούνταν με την επικαιρότητα και σατίριζαν τους πάντες (ειδικά τα διάσημα δημόσια πρόσωπα της εποχής, π.χ. τον Περικλή ή τον Σωκράτη). Ο Αριστοφάνης είναι ο μόνος κωμικός ποιητής τα έργα του οποίου σώζονται σήμερα ακέραια. Ήταν εμπνευσμένος καλλιτέχνης που δεν δίσταζε να κάνει απρεπή αστεία, αλλά και να ασκεί οξεία πολιτική κριτική.

Ιστορία

Η επιστήμη της **Ιστορίας**, δηλαδή η έρευνα, η παρουσίαση και η ερμηνεία πράξεων, προσώπων, γεγονότων κ.ά., γεννήθηκε και αναπτύχθηκε επίσης στα Κλασικά Χρόνια (**Πηγή 1**).

Ηρόδοτος

Ο Ηρόδοτος, ο οποίος έχει ονομαστεί «Πατέρας της Ιστορίας», ταξίδεψε πολύ και περιέγραψε την ιστορία, τα ήθη και τα έθιμα πολλών λαών που ζούσαν στην Ανατολική Μεσόγειο, έως την Αιθιοπία, τον Ευφράτη και τον Εύξεινο Πόντο. Επίκεντρο, ωστόσο, της διήγησής του ήταν οι Περσικοί Πόλεμοι.

Εικόνα 1. Πήλινο θεατρικό προσώπειο από τη Μήλο (2ος-1ος αι. π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

Τα αρχαία προσώπεια

1. Στόχοι της ιστοριογραφίας

Ο Ηρόδοτος από την Αλικαρνασσό εκθέτει εδώ τις έρευνές του, για να μη ξεθωριάσει με τα χρόνια ό,τι έγινε από τους ανθρώπους, μήτε έργα μεγάλα και θαυμαστά, πραγματοποιημένα άλλα από τους Έλληνες και άλλα από τους βαρβάρους, να σβήσουν άδοξα. Ιδιαίτερα γίνεται λόγος για την αιτία που αυτοί πολέμησαν μεταξύ τους.

Ηρόδοτος, *Ιστορία Α΄*, προοίμιο, μτφρ. Δ.Ν. Μαρωνίτης, 1964, *Ηροδότου «Ιστορία»*. Κλειώ, Γκοβόστης.

Θα είμαι ικανοποιημένος αν το έργο μου κριθεί ωφέλιμο από όσους θελήσουν να έχουν ακριβή γνώση των γεγονότων που συνέβησαν και εκείνων που θα συμβούν στο μέλλον, τα οποία, από την πλευρά της ανθρώπινης φύσης, θα είναι όμοια ή παραπλήσια. Έγραψα την Ιστορία μου για να μείνει αιώνιο κτήμα των ανθρώπων και όχι σαν έργο επίκαιρου διαγωνισμού για ένα πρόσκαιρο ακροατήριο.

Θουκυδίδης, *Ιστορία 1.22.4*, μτφρ. Α. Σ. Βλάχος, *Θουκυδίδου, Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2008.

Θουκυδίδης

Ο Θουκυδίδης θεμελίωσε την ιστορική επιστημονική έρευνα. Στο έργο του κατέγραψε και ερμήνευσε τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, τη μεγαλύτερη σύγκρουση της εποχής του. Αθηναίος ο ίδιος, συμμετείχε στον πόλεμο και μάλιστα υπηρέτησε ως στρατηγός. Η μέθοδος που ακολούθησε στη συγγραφή της ιστορίας του ήταν υποδειγματική: προσπάθησε να χρονολογήσει με ακρίβεια τα γεγονότα, να ελέγξει την αλήθεια των πληροφοριών που συνέλεγε και να αναζητήσει τα αίτια του πολέμου.

Ρητορική

Στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων αναπτύχθηκε ιδιαίτερα και η ρητορική. Χαρακτηριστικό άλλωστε της δημοκρατίας είναι ο διάλογος. Έτσι, στον δημόσιο χώρο των Αθηνών, στην Αγορά, στις συνελεύσεις των πολιτών, αλλά και στα δικαστήρια, ανταλλάσσονταν απόψεις για ποικίλα ζητήματα, πολιτικά, στρατιωτικά, οικονομικά και πολιτισμικά. Ήταν λοιπόν κρίσιμο οι ομιλητές να μπορούν να εκφωνήσουν **λόγους** που θα έπειθαν τους άλλους. Σημαντικοί ρήτορες της Κλασικής Εποχής ήταν ο Λυσίας, ο Ισοκράτης, ο Αισχίνης, ο Δημοσθένης κ.ά.

Φιλοσοφία: Φυσικοί φιλόσοφοι

Η **Φιλοσοφία** γεννήθηκε στην Ιωνία της Μικράς Ασίας στις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ. Οι πρώτοι φιλόσοφοι προσπάθησαν να εξηγήσουν τα φυσικά φαινόμενα και τον γύρω τους κόσμο, χρησιμοποιώντας ορθολογικούς συλλογισμούς και όχι μύθους. Έτσι, ο Θαλής θεώρησε ότι αρχή των πάντων ήταν το νερό, ο Αναξίμανδρος το «**άπειρο**», ενώ ο Αναξίμενης ο αέρας. Ο Ηράκλειτος πίστευε ότι πρώτη αρχή ήταν η φωτιά, έδωσε όμως μεγάλη έμφαση και στον Λόγο, ως δύναμη που ρύθμιζε το σύμπαν. Ο Πυθαγόρας συνέβαλε στην πρόοδο των Μαθηματικών και της Αστρονομίας, και πρόβαλε τη Φιλοσοφία ως τρόπο ζωής. Ο Δημόκριτος δίδαξε ότι όλα αποτελούνται από άτομα, δηλαδή απειροελάχιστα κομματάκια ύλης που δεν μπορούν να κοπούν σε μικρότερα.

Ο Θουκυδίδης και η ιστορική έρευνα

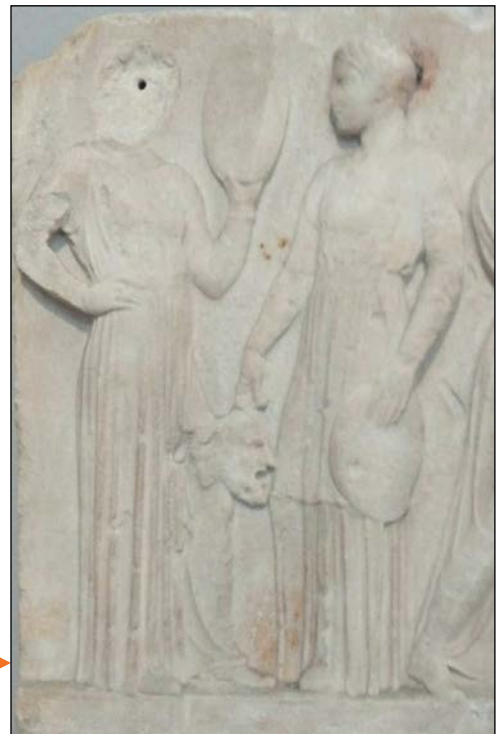
Η δύναμη του λόγου

Εικόνα 2. Λεπτομέρεια από το μαρμάρινο αναθηματικό ανάγλυφο του Διονύσου που βρέθηκε στον Πειραιά. Εικονίζονται δύο ηθοποιοί: ο ένας κρατάει τύμπανο και ο άλλος προσωπίο και τύμπανο (τέλος 5ου αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

2. Ο Σωκράτης και οι συνομιλητές του

Ξεψαχνίζοντάς τονε, λοιπόν, -τ' όνομά του περιττεύει- από των πολιτικών τη φάρα ο ανακρινόμενος, που εξετάζοντάς τον μ' άφησε τέτοιαν εντύπωση, Αθηναίοι - κι όσο συζητούσαμε, μου φάνηκε ο άνθρωπος πως τον περνάνε για σοφό πολλοί (και πάν' απ' όλους η αφεντιά του), δεν είναι όμως! Κι ύστερα πάσχιζα να του αποδείξω πως νόμιζε, μα δεν ήτανε σοφός. Ξαν αποτέλεσμα, εισέπραξα το μίσος το δικό του και πολλών παρισταμένων. Φεύγοντας λοιπόν, αναλογιζόμενον ότι απ' αυτόν τουλάχιστον τον άνθρωπο εγώ σοφώτερος είμαι! Γιατί, μπορεί κανείς απ' τους δυο μας τίποτε όμορφο και σωστό να μην ξέρη, μα κείνος μεν νομίζει ότι κάτι ξέρει, χωρίς να ξέρη, ενώ εγώ, όπως ακριβώς δε γνωρίζω, ούτε και το νομίζω!

Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους* 21c-d, μτφρ. μτφρ. Στ. Αποστολίδης, *Πλάτων. Απολογία Σωκράτους και Δίκη*, Gutenberg, 2022.

Η Φιλοσοφία στην Αθήνα

Τον 5ο αιώνα εξέχον κέντρο Φιλοσοφίας ήταν η Αθήνα. Η Φιλοσοφία πλέον δεν επικεντρωνόταν μόνο στην Κοσμολογία, αλλά εστίαζε στον άνθρωπο.

Η Αθήνα αποτέλεσε πόλο έλξης για τους σοφιστές, οι οποίοι ταξίδευαν και δίδασκαν με πληρωμή. Οι σοφιστές δεν συγκρότησαν σχολή, ούτε είχαν κοινές απόψεις.

Σωκράτης

Ο άνθρωπος που επηρέασε καθοριστικά τη Φιλοσοφία, μολονότι δεν άφησε γραπτά, ήταν ο **Σωκράτης**. Σύχναζε στην Αγορά της Αθήνας και συζητούσε, προπαντός με τους νέους, για ζητήματα όπως η δικαιοσύνη, τα καθήκοντα του πολίτη κ.ά. (**Πηγή 2**). Συχνά εξέθετε την πλάνη των συνομιλητών του, δημιουργώντας αντιπάθειες. Οι εχθροί του τον οδήγησαν σε δίκη και καταδικάστηκε σε θάνατο.

Πλάτωνας

Σπουδαιότερος μαθητής του Σωκράτη ήταν ο Πλάτωνας (**Εικόνα 3**). Έγραψε φιλοσοφικά έργα σε μορφή διαλόγων. Στα έργα του παρουσίαζε συχνά τον Σωκράτη, ο οποίος έθετε ερωτήματα (λ.χ. τι είναι η φιλία) και στη συνέχεια αποδείκνυε τα λάθη των συνομιλητών του. Ο Πλάτωνας ίδρυσε σχολή Φιλοσοφίας, την Ακαδημία, που διατηρήθηκε για αιώνες μετά τον θάνατό του. Στόχος της φιλοσοφικής του διδασκαλίας ήταν όχι απλώς η γνώση, αλλά η καλλιέργεια της ψυχής των μαθητών.

Αριστοτέλης

Ο Αριστοτέλης υπήρξε μαθητής του Πλάτωνα για είκοσι χρόνια. Μετά τον θάνατο του δασκάλου του έφυγε από την Αθήνα. Αργότερα, προσκλήθηκε από τον Φίλιππο Β΄ στη Μακεδονία και ανέλαβε για τρία χρόνια τη διαπαιδαγώγηση του Αλέξανδρου. Ύστερα, επέστρεψε στην Αθήνα, όπου ίδρυσε δική του φιλοσοφική σχολή, το Λύκειο. Εκεί ερευνήθηκαν πολλοί και ποικίλοι τομείς της ανθρώπινης γνώσης (Λογική, Φυσική, Ηθική, Πολιτική, Ζωολογία).

Εικόνα 3. Μωσαϊκό που απεικονίζει τον Πλάτωνα (τρίτο από αριστερά) στην Ακαδημία, μαζί με άλλους φιλοσόφους της σχολής του (μεταξύ των οποίων ίσως και ο Αριστοτέλης, πρώτος από τα δεξιά). Χρονολογείται μεταξύ 100 π.Χ. και 79 μ.Χ. και βρέθηκε στην Πομπηία (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πού και πότε αναπτύχθηκε το δράμα στον αρχαίο κόσμο; Ποια η σχέση του με τη δημοκρατία;
2. Ποιος ο στόχος της Ιστορίας σύμφωνα με τον Ηρόδοτο και ποιος σύμφωνα με τον Θουκυδίδη;
3. Πού βρίσκονταν η Ακαδημία και το Λύκειο της αρχαίας Αθήνας; Πώς λειτουργούσαν; Αναζητήστε πληροφορίες και παρουσιάστε τες στην τάξη.

Σωστό ή Λάθος;

Σκεφτείτε - Αναζητήστε - Συζητήστε!

Διαδραστικό Γλωσσάρι

Γλωσσάρι

Δράμα: Το ουσιαστικό «δράμα» προέρχεται από το ρήμα δράω-δρω (=πράττω). Χρησιμοποιείται προπαντός για να δηλώσει ένα θεατρικό έργο (τραγωδία, κωμωδία, σατυρικό δράμα).

Σατυρικό δράμα: Πραγματευόταν, όπως και οι τραγωδίες, μυθικά θέματα, αλλά υποχρεωτικά είχε χορό Σατύρων. Οι Σάτυροι ήταν ακόλουθοι του Διονύσου, οι οποίοι είχαν πόδια τράγου, ουρά αλόγου και αδυναμία στο κρασί. Τα σατυρικά δράματα είχαν πολλά κωμικά στοιχεία και, σε αντίθεση με τις τραγωδίες, παρουσίαζαν τους μύθους με ανάλαφρο τρόπο.

Ιστορία: Τα κείμενα της επιστήμης της Ιστορίας αποτελούν την ιστοριογραφία.

Λόγοι: Καθώς στην Αθήνα πολλές ήταν οι αφορμές για εκφώνηση λόγων, αναπτύχθηκαν και διάφορα είδη. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (*Τέχνη Ρητορική* 1.3), υπήρχαν: (α) οι συμβουλευτικοί λόγοι: εκφωνούνταν στην Εκκλησία του Δήμου ή σε άλλες, πολιτικές και μη, συγκεντρώσεις, (β) οι δικαστικοί λόγοι: εκφωνούνταν στα δικαστήρια, (γ) οι επιδεικτικοί λόγοι: εκφωνούνταν σε κοινωνικές εκδηλώσεις (π.χ. γιορτές, μνημόσυνα κ.ά.)

Φιλοσοφία: Σημαίνει «αγάπη της σοφίας» ή «επιθυμία/επιδίωξη της σοφίας». Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ο οποίος πρώτος προσπάθησε να καθορίσει τη σημασία του όρου, αν και η πραγματική σοφία είναι αδύνατη για τον άνθρωπο, ο άνθρωπος, ωστόσο, θα πρέπει να προσπαθεί να την πετύχει. Ο Πλάτωνας πίστευε επίσης ότι η Φιλοσοφία είναι η αποκορύφωση όλων των τεχνών και των επιστημών.

«Άπειρο»: Κατά τον Αναξίμανδρο, μια τεράστια και πανίσχυρη μάζα που προϋπήρχε του κόσμου.

Σωκράτης και σοφιστές: Επίκεντρο της διδασκαλίας και των σοφιστών και του Σωκράτη ήταν ο άνθρωπος, ενώ κοινή διδακτική μέθοδος ήταν ο διάλογος. Ωστόσο, οι σοφιστές είχαν στόχο να εξασφαλίσουν στους μαθητές τους κοινωνική και πολιτική επιτυχία, σε αντίθεση με τον Σωκράτη που δεν ενδιαφερόταν γι' αυτά, αλλά για την ουσιαστική πνευματική και ψυχική καλλιέργεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 26

Κλασική τέχνη

Στην τέχνη της Κλασικής Εποχής συμπεριλαμβάνονται έργα που θεωρήθηκαν διαχρονικά και αξεπέραστα. Ξεχωρίζουν τα αρχιτεκτονικά μνημεία της Ακρόπολης, όπως ο ναός του Παρθενώνα με τη στολισμένη με αξιοσημείωτα γλυπτά ζωφόρο του, το Ερέχθειο με τις Καρυάτιδες και ο ναός της Αθηνάς Νίκης. Επώνυμοι γλύπτες δημιούργησαν σημαντικά αγάλματα, ενώ η ζωγραφική βρισκόταν σε ακμή, όπως δείχνουν οι παραστάσεις των αγγείων και τα λίγα σωζόμενα έργα. Ο κλασικισμός που συναντάται στην τέχνη στα νεότερα χρόνια δείχνει το πόσο η κλασική τέχνη επηρέασε τον σύγχρονο κόσμο.

Τι είναι η κλασική τέχνη

Η ονομασία κλασική, που αποδόθηκε στην αρχαία ελληνική τέχνη της περιόδου 480-323 π.Χ., μια ελληνική λέξη που κυριάρχησε και στις διεθνείς γλώσσες, οφείλεται στην αντιμετώπισή της στα νεότερα χρόνια ως μιας τέχνης διαχρονικής και αξεπέραστης. Πρόκειται κυρίως για έργα γλυπτικής, αρχιτεκτονικής και ζωγραφικής (αγγειογραφίας και λίγα σωζόμενα έργα μεγάλης ζωγραφικής). Την κλασική τέχνη δεν πρέπει να την αντιμετωπίζουμε μόνο ως απόδειξη της αισθητικής των αρχαίων, αλλά και ως έκφραση πολιτικών επιδιώξεων και κοινωνικών και ιδεολογικών αντιλήψεων (Πηγή 1). Για παράδειγμα συναντούμε: (α) στη γλυπτική τον 5ο αιώνα το *σύνταγμα των Τυραννοκτόνων* που είχε στηθεί στην αρχαία Αγορά της Αθήνας, αλλά και (β) μεγάλα αρχιτεκτονικά προγράμματα όπως ο Παρθενώνας και τα άλλα μνημεία της Ακρόπολης των Αθηνών, τα οποία υπογραμμίζουν την πολιτική ιδεολογία και τη δόξα της πόλης-κράτους και της δημοκρατικής Αθήνας του Περικλή, καθώς και (γ) οικοδομήματα (Εικόνα 2) του 4ου αιώνα, θρησκευτικής και δημόσιας χρήσης (θόλοι, στοές, θέατρα, παλαίστρες, γυμνάσια).

Αρχιτεκτονική – Η Ακρόπολη της Αθήνας

Την εποχή αυτή εμφανίζεται ο τρίτος αρχαίος ελληνικός ρυθμός, ο κορινθιακός, ο οποίος αναγνωρίζεται από το κιονόκρανο που μιμείται φυτικά μοτίβα (Ψηφιακό υλικό). Κορινθιακού ρυθμού κίονες εμφανίζονται συνήθως στο εσωτερικό ναών και άλλων οικοδομημάτων.

Εικόνα 1. Το σύνταγμα των Τυραννοκτόνων. Ρωμαϊκό αντίγραφο.

Οι περίοδοι και τα βασικά χαρακτηριστικά της κλασικής τέχνης

Οι σημαντικότεροι γλύπτες της κλασικής εποχής και το χαρακτηριστικότερο έργο τους

Κλασική Τέχνη

Την Κλασική Εποχή χτίζονται σημαντικά δημόσια οικοδομήματα στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας: Ποικίλη Στοά, μνημείο επώνυμων ηρώων, ναός του Ηφαίστου (σημερινό Θησαύριο) κ.ά. Τα πιο διάσημα αρχιτεκτονήματα της Κλασικής Εποχής είναι, βέβαια, αυτά που βρίσκονται στην αθηναϊκή Ακρόπολη. Πρόκειται για τα μνημειακά δωρικού ρυθμού **Προύλαια** (437-432 π.Χ.) σε σχέδια του αρχιτέκτονα Μνησικλή, τους Ναούς της Αθηνάς Νίκης και του Ερεχθείου, και φυσικά τον Παρθενώνα (**Εικόνα 3**).

Ο μικρός ιωνικός ναός της Αθηνάς Νίκης (426-421 π.Χ.) οικοδομήθηκε με σκοπό να θυμίζει για πάντα την απόκρουση των Περσών. Σκηνές, άλλωστε, από μάχες με τους Πέρσες απεικονίζονται στη ζωφόρο του. Το Ερέχθειο (421-406 π.Χ.), ναός προς τιμήν, πιθανόν, του Ποσειδώνα και της Αθηνάς, χτισμένος εξ ολοκλήρου από πεντελικό μάρμαρο, είναι ιωνικού ρυθμού, αλλά έχει ιδιαίτερο σχήμα. Σε αυτό ανήκουν και οι περίφημες **Καρυάτιδες**, έξι ντυμένες γυναικείες μορφές οι οποίες λειτουργούσαν ως υποστηρικτικοί κίονες σε μια **πρόσταση** του ναού.

Ο Παρθενώνας, ο οποίος αναδείχθηκε σε παγκόσμιο πνευματικό και πολιτισμικό σύμβολο, κατασκευάστηκε (447-432 π.Χ.) στα χρόνια του Περικλή, προς τιμήν της **πολιούχου** Αθηνάς, από τους αρχιτέκτονες Ικτίνο και Καλλικράτη υπό την επίβλεψη του γλύπτη Φειδία. Ήταν **περίπερος** ναός, δωρικός, αλλά και με ιωνικά στοιχεία, όπως η ζωφόρος του, ενώ έφερε πλούσιο γλυπτό διάκοσμο (γέννηση της Αθηνάς και διαμάχη της με τον Ποσειδώνα για την κυριαρχία στην Αττική στα αετώματα, Κενταυρομαχία, Αμαζονομαχία και άλλους μύθους στις μετόπες).

© shutterstock

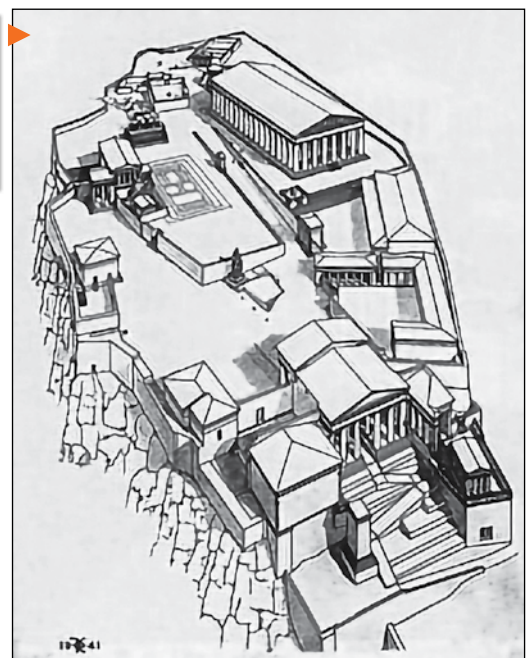
© shutterstock

Εικόνα 2.

α. Θόλος των Δελφών **β.** Αρχαίο Θέατρο Επιδαύρου, όπως είναι σήμερα. Χρονολογούνται και τα δύο στον 4ο αι. π.Χ.

Εικόνα 3.

Σχεδιαστική αναπαράσταση της Ακρόπολης. Μπορείτε να εντοπίσετε τα σημαντικότερα κτήρια:

Στη ζωφόρο, όπου αναπαριστάνεται η πομπή των Παναθηναίων (Εικόνα 4α), διατρανώνεται το μεγαλείο αλλά και η ενότητα της πόλης (Πηγή 2).

Γλυπτά του Παρθενώνα

Η Ακρόπολη και ο Παρθενώνας **συλήθηκαν** στις αρχές του 19ου αιώνα από τον λόρδο Έλγιν. Τα λεγόμενα, από τους Βρετανούς κυρίως, **Ελγίνεια Μάρμαρα** είναι η εμβληματικότερη περίπτωση αρχαιοτήτων των οποίων ζητείται η επιστροφή στον τόπο προέλευσής τους.

Η γλυπτική

Στην κλασική γλυπτική ξεχωρίζουν, εκτός από τα αρχιτεκτονικά γλυπτά, αγάλματα, ανάγλυφα και **επιτύμβιες στήλες**. Τα περισσότερα αγάλματα τα γνωρίζουμε από ρωμαϊκά αντίγραφα. Γνωρίζουμε, επίσης, ονόματα καλλιτεχνών και τα έργα τους, μαρμάρινα, αλλά και χάλκινα (π.χ. Ηνίοχος των Δελφών, Ποσειδώνας του Αρτεμισίου).

Τα αγάλματα, κυρίως κατά την περίοδο του «αυστηρού ρυθμού», προσφέρουν στον σημερινό θεατή μια εικόνα αυστηρότητας σε αντίθεση, για παράδειγμα, με το «αρχαϊκό χαμόγελο» των Κούρων και των Κορών. Δεν ξέρουμε, όμως, πώς τα προσλάμβανε όλα αυτά ο αρχαίος θεατής. Αρκεί να σκεφτούμε ότι η τόσο σημαντική σήμερα εντύπωση της λευκότητας των αρχαίων μαρμάρων δεν ίσχυε στην αρχαιότητα. Τα περισσότερα γλυπτά έφεραν χρώμα που έχει χαθεί με το πέρασμα των χρόνων. Φαίνεται, πάντως, πως επιδιώκεται οι μορφές, θεοί και άνθρωποι, να αποδοθούν, εξιδανικευμένα, ως τέλεια και ιδανικά όντα που υπερβαίνουν την καθημερινότητα. Θεωρείται επίσης πως επηρεάζονται από τον **ορθολογισμό**, στο

Εικόνα 4α. Τμήμα της ζωφόρου του Παρθενώνα (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

Εικόνα 4β. Ο Ερμής, γλυπτό του Πραξιτέλη (340 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας).

Εικόνα 4γ. Ο δισκοβόλος του Μύρωνα. Ρωμαϊκό μαρμάρινο αντίγραφο (περ. 140 μ.Χ.) χάλκινου έργου του 450 π.Χ. (Εθνικό Ρωμαϊκό Μουσείο, Ρώμη)

Εικόνα 4δ. Διαδούμενος. Αντίγραφο του πρωτότυπου χάλκινου αγάλματος που κατασκεύασε γύρω στο 450-425 π.Χ. ο Πολύκλειτος (100 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

πλαίσιο του οποίου ο άνθρωπος του 5ου αιώνα συνειδητοποιεί πιο έντονα την ελευθερία του, αλλά και την ευθύνη του, ως πολίτη, μέσα στην κοινωνία (Εικόνα 4β, γ, δ).

Αγγειογραφία και μεγάλη ζωγραφική

Στη μεγάλη ζωγραφική διέπρεψαν καλλιτέχνες όπως ο Πολύγνωτος, ο Μύκων και ο Ζεύξις. Γνωρίζουμε ότι υπήρχαν χώροι με πίνακες ζωγραφικής όπως η Ποικίλη Στοά στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας και η Λέσχη των Κνιδίων στους Δελφούς. Τα σημαντικότερα σωζόμενα ζωγραφικά έργα, όμως, είναι οι τοιχογραφίες από τους βασιλικούς μακεδονικούς τάφους της Βεργίνας (π.χ. η αρπαγή της Περσεφόνης) του δεύτερου μισού του 4ου αιώνα π.Χ. (Εικόνα 5α).

Στην αγγειογραφία, η οποία ανθίζει ιδιαίτερα στην Αθήνα, κυριαρχεί η ερυθρόμορφη τεχνοτροπία. Ξεχωρίζουν εργαστήρια καλλιτεχνών και ταυτίζονται τεχνίτες, οι οποίοι όμως είναι γνωστοί με συμβατικά, κυρίως, ονόματα (π.χ. «ζωγράφος του Αχιλλέα», «ζωγράφος των Νιοβιδών»). Η εικονιστική/αφηγηματική διακόσμηση των αγγείων μάς δίνει πλούσιες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή, τη μυθολογία, τη θρησκεία, τον αθλητισμό, την ιδεολογία, την κοινωνία, ακόμη και για τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της ελληνικής αρχαιότητας. Σημαντική καινοτομία αυτής της εποχής είναι η προσπάθεια απόδοσης της **προοπτικής** με την τοποθέτηση

1. Η τέχνη στην Κλασική Εποχή

Οι εικαστικές τέχνες τέθηκαν αυτήν την εποχή [...] στην υπηρεσία της πολιτικής. Έτσι, δημιουργήθηκαν τα πρώτα πολιτικά μνημεία, όπως το Σύνταγμα των Τυραννοκτόνων στην Αγορά της Αθήνας, και τα πρώτα πορτρέτα πολιτικών ανδρών, όπως αυτό του Θεμιστοκλή. Η οικοδόμηση του Παρθενώνα δεν αποτελεί απλώς κορύφωση της κλασικής τέχνης, αλλά και αποκορύφωμα της πολιτικής προβολής της ίδιας της Αθήνας [...] Στη γλυπτική επιτεύχθηκε το καθοριστικό βήμα προς τη ζυγισμένη στάση των μορφών [...] ενώ στην αγγειογραφία τα αρχαϊκά αριστοκρατικά θέματα αντικαταστάθηκαν μετά το 480 π.Χ. από παραστάσεις μεμονωμένων προσωπικοτήτων και οικογενειακών σκηνών.

Τ. Holscher, *Κλασική Αρχαιολογία, Βασικές γνώσεις*, μτφρ. Π. Παπαγεωργίου, επιμ. Π. Καρανασάση, University Studio Press, 2005, σ. 59 (διασκευή).

Εικόνες 4ε & 4στ. Χάλκινα αγάλματα. Αριστερά, ο Ποσειδώνας ή Δίας του Αρτεμισίου (περ. 460 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα) και δεξιά ο Ηνίοχος (478-474 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών).

Η διαχρονική επίδραση της κλασικής τέχνης: Κλασικισμός

των μορφών σε διαφορετικά επίπεδα (**Εικόνα 5β**). Οι αττικές λευκές λήκυθοι, αγγεία που σχετίζονται με ταφικές πρακτικές, προσφέρουν πληροφορίες για τη χρήση του χρώματος στη ζωγραφική.

Κλασικισμός

Η επίδραση της κλασικής τέχνης ήταν τεράστια στα κατοπινά χρόνια. Εκτός από τη ρωμαϊκή τέχνη και μέσα από αυτήν επηρέασε όλη την Ευρώπη μετά τα μέσα του 17ου αιώνα. Έτσι γεννήθηκε ο κλασικισμός, ένα πνευματικό και καλλιτεχνικό ρεύμα το οποίο εμπνεόταν από τη λεγόμενη ελληνορωμαϊκή τέχνη και εκδηλώθηκε μέσα ακόμα και από μιμήσεις έργων ή στοιχείων του κλασικού παρελθόντος. Στοιχεία από την κλασική αρχιτεκτονική συναντώνται σήμερα σε διάφορα κτήρια που ονομάζονται νεοκλασικά.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια κτίσματα βρίσκονται στην Ακρόπολη;
2. Τι είδους πληροφορίες μπορούμε να αντλήσουμε από την κλασική αγγειογραφία;
3. Τι είναι ο κλασικισμός;

Εικόνα 5α. Η αρπαγή της Περσεφόνης από τον Πλούτωνα. Ζωγραφική στο εσωτερικό κιβωτιόσημου βασιλικού τάφου στη Βεργίνα, έργο του Νικόμαχου (περ. 350-330 π.Χ.).

2. Επίσκεψη στον Παρθενώνα

Φαντάσου να επισκέπτεσαι με τους φίλους σου την Ακρόπολη πριν από 2.500 χρόνια. Μπαίνετε στα Προπύλαια και φτάνετε στον Παρθενώνα. Οι παραστάσεις στο δυτικό αέτωμα σας μαγεύουν με τη ζωντάνια τους. Προχωράτε και στέκεστε πίσω από τους ψηλούς κίονες του ναού. Σηκώνετε το κεφάλι. Μπροστά στα μάτια σας βλέπετε να προχωράει αργά μια πομπή με εκατοντάδες πρόσωπα, γυναίκες, νέους, παιδιά, κοπέλες, ηλικιωμένους, έφηβους, ιππείς και ζώα. Είναι η πομπή των Παναθηναίων, που σκάλισαν ο Φειδίας και οι μαθητές του στη ζωφόρο του Παρθενώνα.

Μ. Ντεκάστρο, *Το Νέο Μουσείο της Ακρόπολης*, Μεταίχμιο, 2009, σ. 59.

Αρχαϊκή και κλασική τέχνη

Εικόνα 5β. Καλυκωτός κρατήρας του «ζωγράφου των Νιοβιδών» (455-450 π.Χ., Μουσείο Λούβρου, Παρίσι). Η παράσταση προσπαθεί να αποδώσει την προοπτική τοποθετώντας τις μορφές σε διαφορετικά επίπεδα.

Γλωσσάρι

«Ελγίνεια» Μάρμαρα ή «Ελγίνεια» ή Γλυπτά του Παρθενώνα: Έτσι ονομάζεται το σύνολο των γλυπτών που αφαίρεσε από την Ακρόπολη, κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο Βρετανός λόρδος του Έλγιν, και μετέφερε στη Βρετανία το 1806. Σήμερα βρίσκονται στο Βρετανικό Μουσείο και το ελληνικό κράτος διεκδικεί σθεναρά τον επαναπατρισμό τους για να εκτεθούν στο Μουσείο της Ακρόπολης.

Επιτύμβιες στήλες: Λίθινες στήλες που τοποθετούνταν επάνω σε τάφους για να σημειώσουν τη θέση τους. Είχαν γλυπτές παραστάσεις που σχετίζονταν συνήθως με τον νεκρό και την οικογένειά του, τις ταφικές τελετουργίες και τη μεταθανάτια ζωή.

Θόλος: Κυκλικό οικοδόμημα με κιονοστοιχίες αφιερωμένο στη λατρεία ηρώων ή θεών του κάτω κόσμου (π.χ. η Θόλος των Δελφών που χρονολογείται στο 370-360 π.Χ.).

Καρυάτιδες: Κίονες που έχουν γυναικεία μορφή και χρησιμεύουν για τη στήριξη αρχαίων κτιρίων. Μία από αυτές συγκαταλέγεται στα Ελγίνεια μάρμαρα.

Ορθολογισμός: Η πίστη στην αξία του ορθού λόγου, δηλαδή της λογικής σκέψης.

Περίπτερος ναός: Το «περόν» ήταν η κιονοστοιχία που περιέτρεχε εξωτερικά έναν αρχαίο ναό. Όταν υπάρχει «περόν», ο ναός ονομάζεται περίπτερος.

Πολιούχος: Ο θεός ή ήρωας που προστατεύει μια αρχαία πόλη-κράτος («έχει την πόλιν»). Μετά τον χριστιανισμό ο προστάτης μπορεί να είναι και άγιος.

Προύλαιο: Η μνημειακή είσοδος της Ακρόπολης των Αθηνών.

Προοπτική: Η προσπάθεια απόδοσης του βάθους σε μια ζωγραφική ή γλυπτική σύνθεση.

Πρόσταση: Ανοικτή στοά που ορίζεται από κίονες μπροστά από την είσοδο ή την πρόσοψη αρχαίου ναού.

Σύληση: Η κλοπή, η αρπαγή αντικειμένων από κάποιον αρχαίο ή ιερό χώρο.

Σύνταγμα Τυραννοκτόνων: Ο Αρμόδιος και ο Αριστογείτων, οι οποίοι σκότωσαν τον γιο του Πεισίστρατου Ίππαρχο, προτελευταίο τύραννο της αρχαϊκής εποχής στην Αθήνα, τιμήθηκαν με ένα χάλκινο σύμπλεγμα αγαλμάτων που στήθηκε στην Αγορά της Αθήνας κατά τους χρόνους της δημοκρατίας.

Αποτιμητής

Ενότητα 4: Κλασικοί Χρόνοι

<p>1</p>	<p>Η Αθήνα έγινε η κυρίαρχη πόλη-κράτος της Ελλάδας μετά τους Περσικούς Πολέμους. Υπό την ηγεσία του Περικλή, η Αθήνα γνώρισε μια περίοδο μεγάλης πολιτικής δύναμης και πολιτιστικής ακμής. Ανέπτυξε επίσης το πολίτευμα της δημοκρατίας, ένα σύστημα διακυβέρνησης που βασιζόταν στην ενεργό συμμετοχή των πολιτών στις πολιτικές αποφάσεις. Η ανάδειξη των αρχών γινόταν διά ψηφοφορίας και κληρώσεως στην Εκκλησία του Δήμου.</p>
<p>2</p>	<p>Παράλληλα, η Ελλάδα γνωρίζει μια πολιτιστική άνθηση. Αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της φιλοσοφίας, της τέχνης και της επιστήμης. Οι μεγάλοι φιλόσοφοι, όπως ο Σωκράτης, ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης, έδρασαν σε αυτή την εποχή. Στην τέχνη ο 5ος αιώνας είναι η περίοδος που ονομάστηκε αργότερα ο «Χρυσός Αιώνας» και συνδέθηκε με τον Περικλή. Τότε οικοδομούνται τα γνωστά μνημεία της Ακρόπολης της Αθήνας. Ανάμεσά τους ο Παρθενώνας, διαχρονικό σύμβολο της κλασικής Ελλάδας.</p>
<p>3</p>	<p>Σε πολιτικό επίπεδο, στην περίοδο 478-431 π.Χ. οι Πέρσες έχουν απωθηθεί και στην Ελλάδα κυριαρχεί η Αθήνα, η οποία ιδρύει τη Δηλιακή Συμμαχία. Ο φόβος για την υπερβολική αύξηση της αθηναϊκής δύναμης οδήγησε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο (431-404 π.Χ.), με νικήτρια τη Σπάρτη και τους συμμάχους της. Η νίκη της Σπάρτης σηματοδότησε την αρχή της πτώσης της αθηναϊκής ισχύος.</p>
<p>4</p>	<p>Μετά τη λήξη του Πελοποννησιακού Πολέμου, και αφού ακολούθησαν βραχυχρόνιες ηγεμονίες της Σπάρτης και της Θήβας, η Μακεδονία, υπό την ηγεσία του Φιλίππου Β΄ και του γιου του, Αλέξανδρου, άρχισε να επεκτείνει την επιρροή της στην Ελλάδα. Ο Μέγας Αλέξανδρος κατέκτησε την Περσική Αυτοκρατορία και δημιούργησε μια τεράστια αυτοκρατορία.</p>
<p>5</p>	<p>Το 323 π.Χ. σηματοδοτείται από τον θάνατο του Μ. Αλέξανδρου, θάνατος που προκάλεσε μια περίοδο αβεβαιότητας και διαμάχης μεταξύ των διαδόχων του.</p>

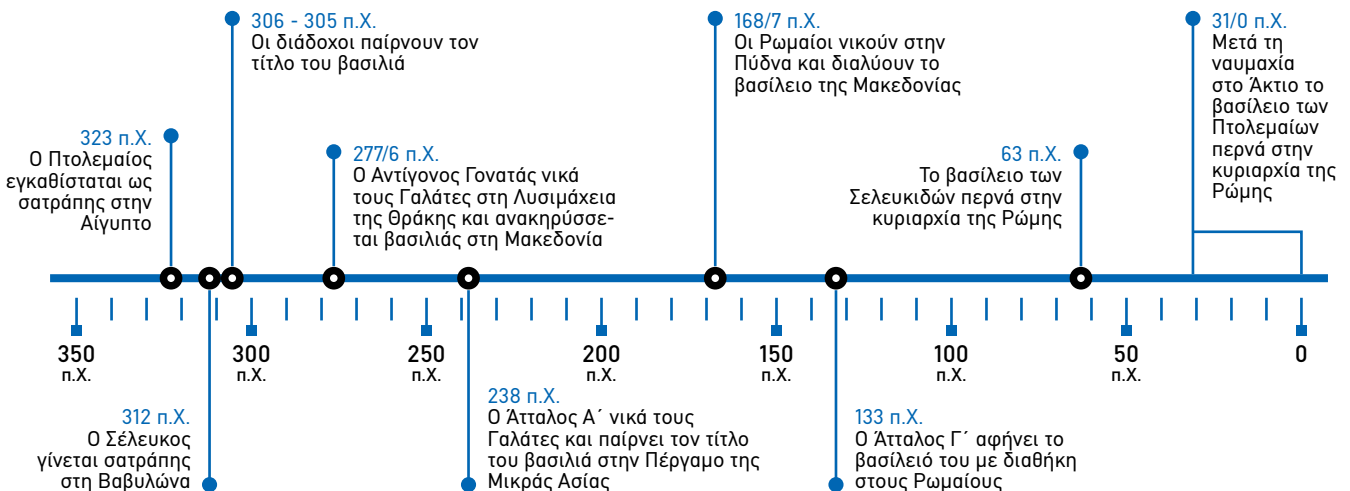
ΕΝΟΤΗΤΑ 5

Ελληνιστικοί Χρόνοι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 27

Οι διάδοχοι του Αλέξανδρου και τα ελληνιστικά βασίλεια της Ανατολής

Πεθαίνοντας (323 π.Χ.) ο Μέγας Αλέξανδρος δεν άφησε φυσικούς διαδόχους σε θέση να αναλάβουν τον θρόνο. Έτσι, η κοσμοκρατορία του, έπειτα από σκληρούς πολέμους, μοιράστηκε σε τέσσερα τμήματα υπό την εξουσία των στρατηγών του ή των απογόνων τους. Οι άνθρωποι αυτοί, γνωστοί ως διάδοχοι, πήραν τον τίτλο του βασιλιά, ίδρυσαν δυναστείες και διακυβέρνησαν τα επιμέρους βασίλεια που ίδρυσαν, ώσπου αυτά πέρασαν σταδιακά στην κυριαρχία των Ρωμαίων.

Οι διάδοχοι του Αλέξανδρου

Ο Μέγας Αλέξανδρος πέθανε (323 π.Χ.) χωρίς να αφήσει φυσικούς διαδόχους. Ο αδελφός του είχε νοητικά προβλήματα και ο γιος του από τη Ρωξάνη ήταν αγέννητος. Μετά τον θάνατό του υπήρξαν πολλές συγκρούσεις ανάμεσα στους ευγενείς Μακεδόνες στρατιωτικούς που τον είχαν συνοδεύσει στην εκστρατεία. Είναι αυτοί τους οποίους αποκαλούμε διαδόχους. Η περίοδος των περίπου πενήντα χρόνων που ακολούθησε τον θάνατο του Αλέξανδρου είναι γνωστή ως οι «πόλεμοι των διαδόχων». Κανείς από αυτούς δεν είχε βασιλική καταγωγή, αλλά όλοι είχαν μεγάλες φιλοδοξίες. Όσοι κατάφεραν να εδραιώσουν την κυριαρχία τους σε κάποιες περιοχές το έκαναν χάρη στις στρατιωτικές νίκες τους ενάντια στους άλλους (Πηγή 1).

Αλεξάνδρεια

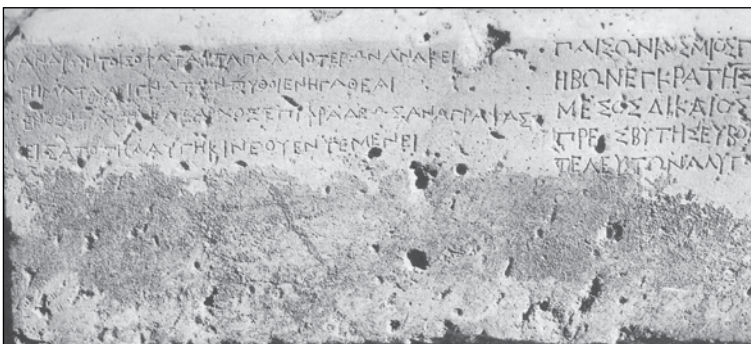
Πρωτεύουσα του βασιλείου ήταν η Αλεξάνδρεια στο Δέλτα του Νείλου, μία μεγαλόπολη με κατοίκους διαφορετικών προελεύσεων (Πηγή 2). Εκεί βρίσκονταν το ανάκτορο των Πτολεμαίων, η *Βιβλιοθήκη* αλλά και το *Μουσείο*, ένα ίδρυμα αφιερωμένο στις Μούσες που χρηματοδοτούνταν από τους βασιλείς. Στο Μουσείο επιστήμονες και καλλιτέχνες από όλο τον ελληνικό κόσμο υπηρετούσαν τις τέχνες και τα γράμματα.

Οι Αιγύπτιοι

Στον πυρήνα του βασιλείου, την Αίγυπτο, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ήταν Αιγύπτιοι. Έτσι, οι Πτολεμαίοι λειτουργούσαν όχι μόνο ως Μακεδόνες βασιλείς αλλά και ως Αιγύπτιοι φαραώ. Χρησιμοποιούσαν τη γλώσσα και τα σύμβολα των Αιγυπτίων και τιμούσαν τους αιγυπτιακούς θεούς. Καθώς τα χρόνια περνούσαν, Αιγύπτιοι αξιοποιούνταν όλο και περισσότερο στον πτολεμαϊκό στρατό και στη διοίκηση. Στην Αλεξάνδρεια αλλά και στην ύπαιθρο της Αιγύπτου δημιουργήθηκαν οι συνθήκες εκείνες (θέατρα, γυμνάσια) που επέτρεψαν στους ντόπιους την επαφή με την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό τρόπο ζωής (*ελληνίζειν*).

Το βασίλειο των Σελευκιδών

Ο Σέλευκος, Μακεδόνας στρατηγός του Αλέξανδρου, εδραίωσε την εξουσία του στη Βαβυλώνα, πρωτεύουσα της σατραπείας της Βαβυλωνίας, το 312 π.Χ. Κατάφερε να κυριαρχήσει σε ένα μεγάλο μέρος των κατακτήσεων του Αλέξανδρου από τη Μικρά Ασία και τις ακτές της Συρίας στη Μεσόγειο μέχρι το σημερινό Αφγανιστάν και Πακιστάν. Βέβαια, πολλές από αυτές τις περιοχές και κυρίως οι πιο απομακρυσμένες από το κέντρο του βασιλείου (που ήταν η Συρία και η Μεσοποταμία) χάθηκαν πολύ πριν το βασίλειο αυτό εκλείψει οριστικά. Το 63 π.Χ. ο

2. Αλεξάνδρεια:

Μια μεγαλόπολη που ήταν λιμάνι και βασιλική πρωτεύουσα

Όλη την πόλη διασχίζουν δρόμοι κατάλληλοι για την κυκλοφορία αλόγων και αμαξιών, και δύο πολύ φαρδείς δρόμοι, που ξεπερνούν σε πλάτος το ένα πλέθρο (περίπου 30 μ.), οι οποίοι τέμνονται μεταξύ τους σε ορθή γωνία. Η πόλη διαθέτει ωραιότατους περίβολους και δημόσιους χώρους καθώς και τα βασιλικά ανάκτορα, που καλύπτουν το ένα τέταρτο ή ακόμη και το ένα τρίτο της συνολικής έκτασής της [...]. Όλα συνδέονται μεταξύ τους και με το λιμάνι, ακόμη και όσα βρίσκονται εκτός.

Στράβων, 17.1.8 [793], μτφρ. Σ. Ανεζίρη.

Εικόνα 1. Επιγραφή με δελφικά αποφθέγματα από το ηρώο του Κινέα στο Αϊ-Χανούμ, που ταυτίζεται ίσως με την Αλεξάνδρεια του Ωξου. Η πόλη βρίσκεται στο σημερινό Αφγανιστάν και την ίδρυσε ο Αλέξανδρος ή κάποιος από τους πρώτους Σελευκίδες βασιλείς. Το κείμενο λέει: «Όταν είσαι παιδί, να είσαι ευγενικός / όταν είσαι νέος, να είσαι εγκρατής / στη μέση ηλικία να είσαι δίκαιος / ως ηλικιωμένος να σκέφτεσαι σωστά / να πεθάνεις χωρίς στενοχώρια».

Ρωμαίος στρατηγός Πομπήιος μετέτρεψε ό,τι είχε απομείνει στη ρωμαϊκή επαρχία της Συρίας.

Έλληνες και γηγενείς υπήκοοι των Σελευκιδών

Οι βασιλείς της δυναστείας των Σελευκιδών ήταν Μακεδόνες, αλλά είχαν συγχρόνως την ιδιότητα του Πέρση βασιλιά απέναντι στους πολυπληθείς και ετερόκλητους υπηκόους τους (Σύριοι, Πέρσες, Ιρανοί, Φοίνικες, Ιουδαίοι, Άραβες κ.ά.). Οι τεράστιες εκτάσεις αυτού του βασιλείου εποίκιστηκαν με πληθυσμούς που ήρθαν από την Ελλάδα και πάλι όμως οι Έλληνες παρέμεναν μειοψηφία. Η συμμετοχή των γηγενών στη διοίκηση ήταν ελάχιστη. Οι Σελευκίδες ίδρυσαν πόλεις, ώστε να διευκολύνουν τη διοίκηση και τον έλεγχο των μη ελληνικών περιοχών. Οι πόλεις αυτές δυνάμωσαν επιπλέον την οικονομία και προώθησαν τον εξελληνισμό των μη Ελλήνων που (μαζί με Έλληνες) κατοίκησαν σε αυτές (Εικόνα 1). Πολλές είχαν ονόματα μελών της δυναστείας, όπως η βασιλική πρωτεύουσα Αντιόχεια στη Συρία. Άλλες έφεραν τα ονόματα πόλεων της Μακεδονίας, όπως Βέροια, Έδεσσα, Δίον, Πέλλα.

Το βασίλειο των Αντιγονιδών

Το βασίλειο των Αντιγονιδών περιλάμβανε τη Μακεδονία, τη Θράκη, τη Θεσσαλία. Για κάποια διαστήματα είχε υπό τον έλεγχό του σημαντικές πόλεις της νοτιότερης Ελλάδας, όπως η Χαλκίδα, η Αθήνα, η Κόρινθος, καθώς και περιοχές του Αιγαίου και της Μικράς Ασίας. Πρωτεύουσα ήταν η Πέλλα. Ο ιδρυτής της δυναστείας Αντίγονος Μονόφθαλμος ήταν Μακεδόνας στρατηγός του Αλέξανδρου. Μόλις το 276 π.Χ. η δυναστεία αυτή κατάφερε να αποκτήσει σταθερή επικράτεια. Το βασίλειο αυτό είχε περιορισμένη έκταση και οικονομικούς πόρους σε σύγκριση με τα βασίλεια των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών και πιο ομοιογενή πληθυσμό. Καταλύθηκε από τους Ρωμαίους το 168 π.Χ.

Το βασίλειο των Ατταλιδών

Ιδρυτής του βασιλείου των Ατταλιδών στη Μικρά Ασία ήταν ο Φιλέταιρος, θησαυροφύλακας του Λυσίμαχου, σωματοφύλακα και διαδόχου του Αλέξανδρου. Ο απόγονος του Φιλέταιρου, ο Άτταλος, πήρε τον τίτλο του βασιλιά μόλις το 238 π.Χ., μετά τη μεγάλη νίκη του κατά των Γαλατών (Εικόνα 2). Πρωτεύουσα ήταν η Πέργαμος, που ήταν αρχικά ένα οχυρό σε λόφο (Εικόνα 3). Οι Ατταλίδες, συναγωνιζόμενοι τους Πτολεμαίους, στόλισαν

Εικόνα 2. Ο Άτταλος Α΄ πρόβαλε τη νίκη του ενάντια στους Γαλάτες (238 π.Χ.) με διάφορα έργα, όπως αυτό που απεικονίζει έναν Γαλάτη να πεθαίνει. Το εικονιζόμενο αποτελεί ρωμαϊκό αντίγραφο (Μουσεία Καπιτωλίου, Ρώμη).

Εικόνα 3. Άποψη της ακρόπολης της Πέργαμου (Μικρά Ασία), πρωτεύουσας του βασιλείου των Ατταλιδών. Φαίνεται το θέατρο της πόλης στην πλαγιά του λόφου.

© shutterstock

Οι ελληνιστικοί βασιλείς και οι ελληνικές πόλεις

Να αντιστοιχίσετε τις λέξεις

την πόλη με λαμπρά κτίρια (ναούς, γυμνάσια, θέατρο, βιβλιοθήκη). Το βασίλειο πέρασε στους Ρωμαίους μετά τον θάνατο του τελευταίου βασιλιά Άτταλου Γ΄ (133 π.Χ.).

Οι βασιλείς και οι ελληνικές πόλεις

Οι ελληνιστικοί βασιλείς εμπλέκονταν κατά καιρούς σε συγκρούσεις όχι μόνο μεταξύ τους αλλά και με πόλεις ή συνομοσπονδίες πόλεων του ελληνικού κόσμου. Ωστόσο, κατά το μεγαλύτερο μέρος οι σχέσεις των βασιλέων με τις ελληνικές πόλεις ήταν φιλικές. Εκείνοι έκαναν αναθέσεις σε ιερά, έστελναν χρηματικές ή άλλες δωρεές, διακήρυσσαν την ελευθερία των πόλεων και αναγνώριζαν σημαντικά προνόμια σε αυτές. Σε ανταπόδοση εισέπρατταν από τις ελληνικές πόλεις λαμπρές τιμές.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να εντοπίσετε στον Χάρτη 1 τα ελληνιστικά βασίλεια και τις κυριότερες πόλεις.
2. Να προβληματιστείτε πάνω στον διοικητικό και πολιτιστικό ρόλο των πόλεων που ιδρύουν οι βασιλείς. Τι έδειχναν τα ονόματα αυτών των πόλεων;
3. Με βάση την Πηγή 1 και την Εικόνα 2 να κατανοήσετε ποια ήταν η σημασία της στρατιωτικής νίκης για τους ελληνιστικούς βασιλείς.

Οι διάδοχοι του Αλέξανδρου και τα ελληνιστικά βασίλεια της Ανατολής

Γλωσσάρι

Βιβλιοθήκη: Συλλογή βιβλίων και αντιγράφων τους, καθώς και το κτίριο που φιλοξενούσε τη συλλογή.

Διάδημα: Λευκή υφασμάτινη κορδέλα στο κεφάλι που δήλωνε τη βασιλική εξουσία.

Ελληνίζεин: Η χρήση ελληνικής γλώσσας και η υιοθέτηση ελληνικού τρόπου ζωής και ελληνικών αντιλήψεων από μη Έλληνες.

Έποικοι: Κάτοικοι μιας περιοχής που μετακινούνται οργανωμένα ή μεμονωμένα σε άλλη περιοχή για μόνιμη εγκατάσταση.

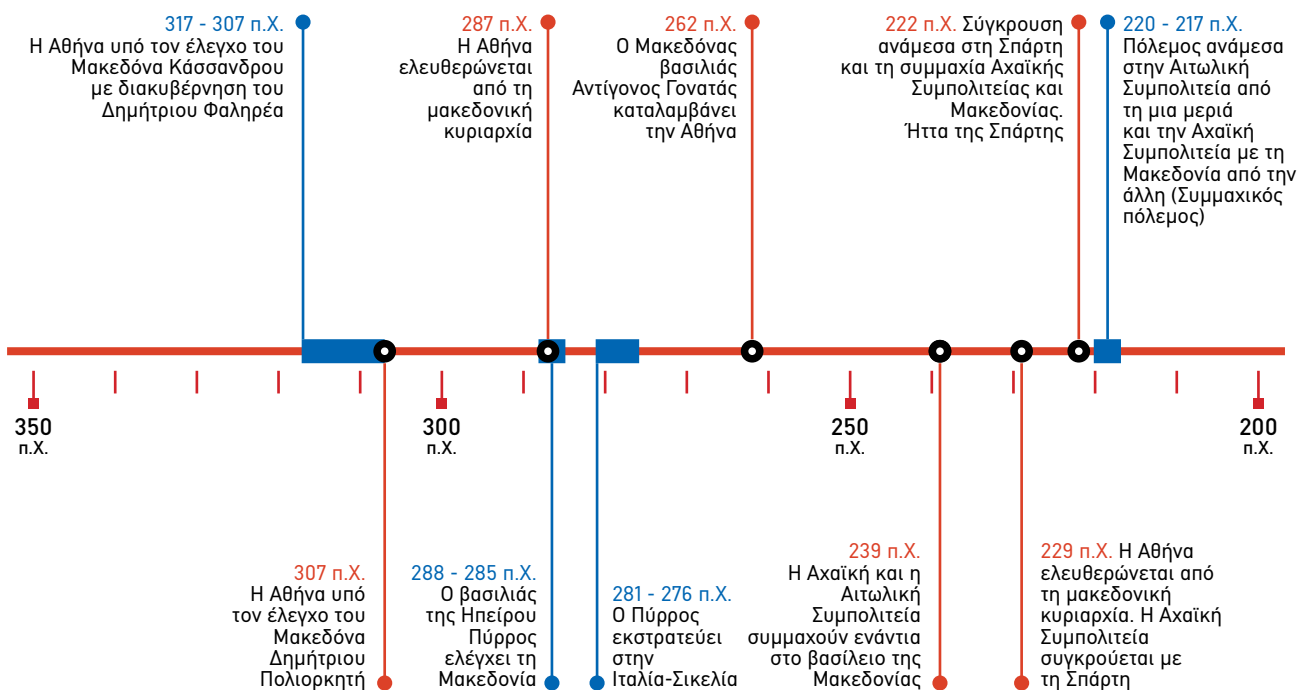
Μουσείο: Ιερό αφιερωμένο στη λατρεία των Μουσών. Κατά προέκταση, χώρος όπου καλλιεργούνταν οι πνευματικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες οι οποίες βρίσκονταν κάτω από την προστασία των Μουσών.

Φίλοι του βασιλέα: Διοικητικοί, στρατιωτικοί, αλλά και άνθρωποι του πνεύματος και των τεχνών από διάφορες περιοχές του ελληνικού κόσμου που επιλέγονταν από τους ελληνιστικούς βασιλείς και λειτουργούσαν ως ακόλουθοι και σύμβουλοί τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 28

Η Ελλάδα από τον θάνατο του Αλέξανδρου έως την εμφάνιση των Ρωμαίων

Αμέσως μετά τον θάνατο του Αλέξανδρου οι ελληνικές πόλεις ξεσηκώθηκαν (323-322 π.Χ.) ενάντια στη Μακεδονία, ωστόσο χωρίς επιτυχία. Στα χρόνια που ακολούθησαν και μέχρι την εμφάνιση των Ρωμαίων οι πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας και των νησιών ήταν υποχρεωμένες να αντιμετωπίζουν τις επιδιώξεις και τους ανταγωνισμούς των ελληνιστικών βασιλέων για κυριαρχία. Οι δύο μεγάλες Συμπολιτείες, Αιτωλική και Αχαϊκή, εξασφάλιζαν στα μέλη τους (πόλεις και έθνη) υπολογίσιμη δύναμη.

Πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας και του Αιγαίου

Οι πόλεις μετά τον Αλέξανδρο

Όταν έμαθαν ότι πέθανε ο Αλέξανδρος, οι πόλεις-κράτη της Νότιας Ελλάδας, που είχαν αναγκαστεί από τον Φίλιππο Β΄, μετά την ήττα τους στη μάχη της Χαιρώνειας, να γίνουν μέλη της Κορινθιακής συμμαχίας και συνέχισαν να μετέχουν σε αυτήν υπό τον Αλέξανδρο, εξεγέρθηκαν κατά της Μακεδονίας. Η ήττα τους στον πόλεμο που ακολούθησε (Λαμιακός Πόλεμος, 323-322 π.Χ.) και οι συγκρούσεις μεταξύ των διαδόχων του Αλέξανδρου έφεραν τις πόλεις σε δύσκολη θέση.

Η Αθήνα και οι βασιλείς της Μακεδονίας

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των δυσκολιών αποτελεί η Αθήνα. Μετά τον Λαμιακό Πόλεμο και ύστερα από ένα σύντομο διάστημα κυριαρχίας του Αντίπατρου, που υπήρξε στρατηγός του Αλέξανδρου, η πόλη πέρασε στην κυριαρχία του Κάσσανδρου, γιου του Αντίπατρου, υπό τη διοίκηση του Αθηναίου φιλόσοφου Δημήτριου από τον δήμο του Φαλήρου (317-307 π.Χ.). Το πολίτευμα ήταν ολιγαρχικό και υπήρχαν μακεδονικές φρουρές στα φρούρια της Αττικής. Έτσι, το 307 π.Χ., το πέρασμα της πόλης στην κυριαρχία του επίσης Μακεδόνα Δημήτριου Πολιορκητή έγινε δεκτό από τους Αθηναίους με ενθουσιασμό. Ο Δημήτριος απομάκρυνε τις φρουρές, ανακήρυξε την πόλη ελεύθερη και αποκατέστησε τη δημοκρατία. Όμως, στη συνέχεια έγινε φανερό ότι στόχος του ήταν να ελέγξει ο ίδιος την πόλη. Η ηγεμονία του τελείωσε οριστικά το 287 π.Χ., όταν η Αθήνα κέρδισε την ελευθερία της, την οποία κατόρθωσε να διαφυλάξει έως το 262 π.Χ. Αυτή τη χρονιά η Αθήνα, έπειτα από μακρά πολιορκία, έπεσε και πάλι στα χέρια των Μακεδόνων, αυτή τη φορά του βασιλιά Αντίγονου Γονατά, γιου του Δημήτριου Πολιορκητή. Η πόλη πέρασε και πάλι μια περίοδο ανελευθερίας, μέχρι το 229 π.Χ., όταν, μετά τον θάνατο του Μακεδόνα βασιλιά Δημήτριου Β΄, ο τοποτηρητής της μακεδονικής εξουσίας Διογένης, πιθανόν Αθηναίος, την απαλλάξε από τις μακεδονικές φρουρές. Το επόμενο μεγάλο διάστημα,

1. Ο Πύρρος αναμετράται με τους Μακεδόνες στην Αιτωλία και τους νικά προκαλώντας τον θαυμασμό τους (289 π.Χ.)

Ο Πύρρος, ο οποίος δεν υστερούσε σε σύγκριση με κανέναν από τους βασιλείς σε τόλμη και ανδρεία και προτιμούσε η δόξα του Αχιλλέα να του ανήκει με το δικαίωμα της ανδρείας και όχι του αίματος, προχώρησε μέσα από τους πρώτους μαχητές για να αντιμετωπίσει τον Πάνταυχο [στρατηγό του Δημήτριου Πολιορκητή] [...] Η σύγκρουση αυτή δεν γέμισε τους Μακεδόνες με οργή και μίσος προς τον Πύρρο για τις απώλειές τους, αντίθετα οδήγησε εκείνους που είδαν τα κατορθώματά του και συμμετείχαν στη μάχη να τον εκτιμούν ιδιαίτερα και να θαυμάζουν τη γενναιότητά του και να μιλούν πολύ γι' αυτόν. Διότι παρομοίαζαν την όψη του και την ταχύτητά του και όλες τις κινήσεις του με εκείνες του Μεγάλου Αλεξάνδρου...

Πλούταρχος, *Πύρρος* 1-2, 7.4, 8.1, μτφρ. Σ. Ανεζίρη.

Χάρτης 1. Η Αιτωλική και η Αχαϊκή Συμπολιτεία το 200 π.Χ.

ως την κατάκτηση από τον Ρωμαίο στρατηγό Σύλλα (88 π.Χ.), η Αθήνα κατάφερε να διατηρήσει ουδετερότητα, λαμβάνοντας δώρα (ευεργεσίες) από πολλούς βασιλείς, ενώ καλλιέργησε καλές σχέσεις και με τους Ρωμαίους.

Άλλες πόλεις και οι βασιλείς

Η περίπτωση της Αθήνας είναι χαρακτηριστική αλλά όχι μοναδική. Για μεγαλύτερα ή μικρότερα χρονικά διαστήματα του 3ου αιώνα π.Χ. αρκετές πόλεις της Κεντρικής Ελλάδας και της Πελοποννήσου, όπως η Χαλκίδα, η Κόρινθος, η Σικυώνα, το Άργος, βρέθηκαν υπό τον έλεγχο των βασιλέων της Μακεδονίας και των φρουρών ή των τυράννων που οι Μακεδόνες είχαν εγκαταστήσει σε αυτές. Αλλά και η δυναστεία των Πτολεμαίων είχε υπό την επιρροή της ορισμένες πόλεις στην Πελοπόννησο, στην Κρήτη, στις Κυκλάδες και στα Δωδεκάνησα.

Ο Πύρρος της Ηπείρου

Σημαντικό ρόλο στην ιστορία του ελλαδικού χώρου αυτή την περίοδο έπαιξε και ο βασιλιάς της Ηπείρου Πύρρος. Αφού κατάφερε να ανακαταλάβει τον πατρικό θρόνο και να εδραιώσει την κυριαρχία του στην Ήπειρο (296 π.Χ.), σημείωσε στρατιωτικές επιτυχίες και εκτός Ηπείρου (Πηγή 1), ενώ κυριάρχησε για ένα διάστημα και στη Μακεδονία. Στη συνέχεια εκστράτευσε στη Νότια Ιταλία και στη Σικελία για να βοηθήσει τους εκεί Έλληνες ενάντια στους Ρωμαίους και τους Καρχηδόνιους. Κάποιες από τις νίκες του κόστισαν σημαντικές απώλειες (από εδώ προέρχεται η έκφραση «*πύρρειος νίκη*»· βλ. Κεφ. 29, Πηγή 2). Ο Πύρρος αναμείχθηκε επίσης σε συγκρούσεις στη Νότια Ελλάδα και στην Πελοπόννησο ενάντια στη Σπάρτη και στο Άργος, όπου και σκοτώθηκε (272 π.Χ.).

Η Αιτωλική και η Αχαϊκή Συμπολιτεία

Οργάνωση και επικράτειες

Δύο ομοσπονδίες πόλεων άνθισαν τον 3ο αιώνα π.Χ. και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον ελλαδικό χώρο (Χάρτης 1). Πρόκειται για την Αιτωλική και την Αχαϊκή Συμπολιτεία. Όσες πόλεις μετείχαν σε αυτές διατηρούσαν την αυτονομία τους, αλλά είχαν συγχρόνως κοινά πολιτικά όργανα (αξιωματούχους, συνελεύσεις), κοινούς νόμους και νόμισμα (Εικόνα 1).

Η Αιτωλική Συμπολιτεία περιλάμβανε αρχικά πόλεις και πληθυσμούς της Αιτωλίας, ενώ σταδιακά επεκτάθηκε και σε άλλες περιοχές της Κεντρικής Ελλάδας. Όταν συνέβαλε στην απώθηση των εισβολέων Γαλατών από το πανελλήνιο ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς (279/8 π.Χ.), απέκτησε μεγαλύτερη δύναμη και επιρροή στην Κεντρική Ελλάδα.

2. Ο ιστορικός Πολύβιος προβάλλει τα καλά της Αχαϊκής Συμπολιτείας (ο Πολύβιος καταγόταν από τη Μεγαλόπολη, πόλη-μέλος της Συμπολιτείας)

Στα περασμένα χρόνια πολλοί προσπάθησαν να ενοποιήσουν τα συμφέροντα των Πελοποννησίων, κανένας όμως δεν το κατάφερε, γιατί κανένας δεν έδειχνε τούτο το ζήλο για χάρη της κοινής ελευθερίας μα για την εδραίωση της δικής του εξουσίας. Στους καιρούς μου όμως οι πόλεις αυτές έφτασαν σε τόσο μεγάλη προκοπή και τελειότητα, ώστε όχι μόνο συνδέονταν συμμαχικά και φιλικά, αλλά είχαν και τους ίδιους νόμους, τα ίδια μέτρα, σταθμά και νομίσματα, κι ακόμη κοινούς άρχοντες, βουλευτές και δικαστές. Γενικά, μόνο αυτό το σημείο έδειχνε πως όλη σχεδόν η Πελοπόννησος δεν αποτελούσε μια πόλη: οι κάτοικοί της δεν περιβάλλονταν από το ίδιο τείχος· όλα τ' άλλα ήσαν κοινά και παρόμοια για όλους μαζί και για κάθε πόλη χωριστά.

Πολύβιος, 2.37.9-11,
μτφρ. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου.

Η Αχαϊκή Συμπολιτεία περιλάμβανε αρχικά πόλεις-κράτη της Αχαΐας, αλλά επεκτάθηκε σταδιακά και σε άλλες πόλεις της Πελοποννήσου (Πηγή 2). Γύρω στα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ. αρκετές πόλεις της Πελοποννήσου (Σικυώνα, Κόρινθος, Τροιζήνα, Επίδαυρος, Μέγαρα) προσαρτήθηκαν στη Συμπολιτεία. Το 235 π.Χ. προσχώρησε και η πόλη της Αρκαδίας Μεγαλόπολη. Σημαντικό ρόλο στην οργάνωση και επέκταση της Συμπολιτείας έπαιξαν οι στρατηγοί Άρατος και Φιλοποίμην.

Πολιτική

Η Αιτωλική και η Αχαϊκή Συμπολιτεία συμμάχησαν το 239 π.Χ. ενάντια στο βασίλειο της Μακεδονίας. Αργότερα, όμως, η εχθρική πολιτική και οι επιθέσεις της Σπάρτης οδήγησαν την Αχαϊκή Συμπολιτεία να συνεργαστεί με το βασίλειο της Μακεδονίας συγκροτώντας την Ελληνική Συμμαχία. Αυτή η συμμαχία συγκρούστηκε με τη Σπάρτη (222 π.Χ.) και με την Αιτωλική Συμπολιτεία (220-217 π.Χ.), αλλά διαλύθηκε όταν η Ρώμη εμφανίστηκε στα ελληνικά πράγματα. Στη συνέχεια, σε διαφορετικές περιστάσεις και χρονικές στιγμές, η Αιτωλική και η Αχαϊκή Συμπολιτεία πήραν το μέρος της Ρώμης ενάντια στο βασίλειο της Μακεδονίας, χωρίς, ωστόσο, να αποφύγουν να βρεθούν αργότερα, τον 2ο αιώνα π.Χ., και οι ίδιες απέναντι στη Ρώμη και να ηττηθούν τελικά από αυτήν.

Εικόνα 1. Νόμισμα της Αιτωλικής Συμπολιτείας. Απεικονίζει προσωποποίηση της Αιτωλίας να κάθεται πάνω σε λάφυρα Γαλατών κρατώντας φτερωτή Νίκη με στεφάνι (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

Συμπληρώστε τα κενά στο παρακάτω κείμενο

Η Ελλάδα από τον θάνατο του Αλέξανδρου έως την εμφάνιση των Ρωμαίων

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αφού διαβάσετε την Πηγή 1, προσπαθήστε να καταλάβετε τι είναι αυτό που κάνει τους Μακεδόνες να θαυμάζουν τον Πύρρο σύμφωνα με τον Πλούταρχο.
2. Ποιες είναι οι ομοιότητες και οι διαφορές μιας Συμπολιτείας και μιας πόλης-κράτους; Η Πηγή 2 και η Εικόνα 1 θα σας βοηθήσουν να κατανοήσετε πώς λειτουργούσε μια Συμπολιτεία σε σύγκριση με τις πόλεις-κράτη.
3. Να παρατηρήσετε προσεκτικά το νόμισμα της Εικόνας 1 και να το συνδέσετε με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στους Δελφούς το 279 π.Χ. Γιατί οι Αιτωλοί επέλεξαν αυτή την απεικόνιση για το νόμισμα της Συμπολιτείας τους;

Γλωσσάρι

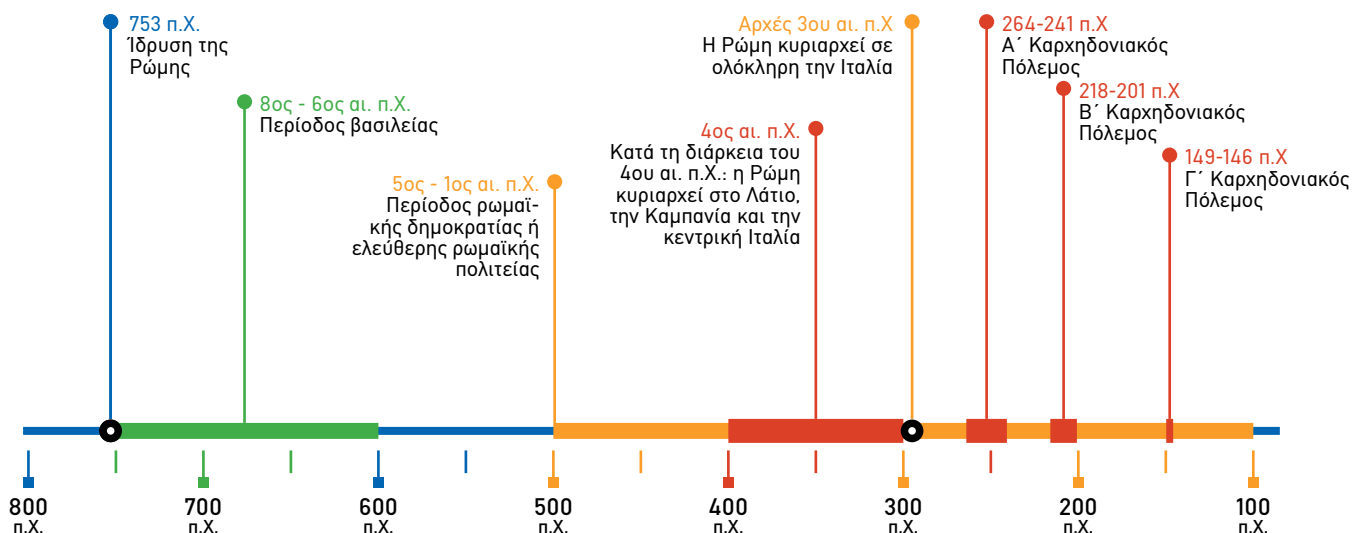
Κοινό: Ένωση ανθρώπων ή κοινοτήτων.

«**Πύρρειος νίκη**»: Νίκη που, για να την πετύχει, ο νικητής έχει υποστεί σημαντικές απώλειες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 29

Το ρωμαϊκό κράτος και η ανάδειξή του σε κυρίαρχη δύναμη της δυτικής Μεσογείου

Από τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. και εξής εγκαθιδρύθηκε στη Ρώμη μια μορφή δημοκρατίας. Στη ρωμαϊκή δημοκρατία ανώτατοι αξιωματούχοι ήταν οι δύο ύπατοι, που συνεργάζονταν με τη Σύγκλητο, η οποία είχε ρόλο συμβουλευτικό, ενώ υπήρχαν και λαϊκές συνελεύσεις που έπαιρναν αποφάσεις για σημαντικά ζητήματα. Η Ρώμη, με συνεχείς πολέμους, κατέκτησε αρχικά τους γείτονές της στο Λάτιο, μετά την Ιταλία, και αργότερα, με τους Καρχηδονιακούς Πολέμους, τη Δυτική Μεσόγειο.

Ίδρυτικοί μύθοι

Σύμφωνα με την παράδοση, η Ρώμη ιδρύθηκε το 753 π.Χ. Οι μύθοι συσχετίζουν την ίδρυσή της με την άλωση της Τροίας. Λέγεται δηλαδή ότι ο σπουδαίος Τρώας ήρωας Αινείας διέφυγε από την Τροία και έπειτα από πολλές περιπέτειες έφτασε στην περιοχή του Λατίου. Οι απόγονοί του βασίλευσαν εκεί για αιώνες, ώσπου κάποιοι από αυτούς, τα δίδυμα Ρωμύλος και Ρώμος, αποφάσισαν να ιδρύσουν μία νέα πόλη. Όμως διαφώνησαν, ο Ρωμύλος σκότωσε τον αδελφό του και ίδρυσε την πόλη που ονόμασε Ρώμη.

Η περίοδος της βασιλείας

Πράγματι, όπως υποδεικνύουν οι μύθοι, η Ρώμη από τον 8ο αιώνα π.Χ. ήταν βασιλεία. Ο βασιλιάς συγκέντρωνε όλες τις εξουσίες: ήταν αρχηγός του κράτους, στρατηγός και ανώτατος δικαστής. Ωστόσο, στα τέλη του 6ου αιώνα δημιουργήθηκε μεγάλη δυσαρέσκεια για τους βασιλείς και τους ανέτρεψαν με τη βία. Το πολίτευμα που εγκαθιδρύθηκε μετά ήταν μια συντηρητική μορφή δημοκρατίας.

Πατρίκιοι και πληβείοι

Ο ρωμαϊκός λαός διακρινόταν σε δύο κατηγορίες: τους πατρίκιους και τους πληβείους. Οι πατρίκιοι ήταν τα μέλη των πλούσιων οικογενειών που κατείχαν ήδη στις απαρχές της Ρώμης όλες τις σημαντικές θέσεις εξουσίας. Πληβείοι ονομάζονταν όσοι δεν ανήκαν στα πρώτα αριστοκρατικά γένη της Ρώμης και ήταν κυρίως γεωργοί, τεχνίτες και έμποροι.

Οι πληβείοι διεκδικούν και αναλαμβάνουν αξιώματα

Πολλοί από τους πληβείους άρχισαν να πλουτίζουν και να διεκδικούν μερίδιο στην εξουσία. Θέλησαν λοιπόν να πάρουν κι αυτοί μέρος στη λήψη αποφάσεων και να αναλάβουν δημόσια αξιώματα. Έτσι, διεκδίκησαν και τελικά κατάφεραν τελικά να συμμετάσχουν στη διακυβέρνηση της Ρώμης. Πώς όμως διοικούνταν η Ρώμη στα χρόνια της δημοκρατίας;

1. Η σημασία της Ρώμης για μας σήμερα

Η ίδια η ελληνική ιστορία επιβάλλει τη μελέτη της Ρώμης, γιατί επί μισή χιλιετία η ελληνική ιστορία είναι η ιστορία των ανατολικών επαρχιών της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Στην περίοδο της ρωμαιοκρατίας [...] διαδίδεται ο χριστιανισμός, τίθενται οι βάσεις για το ρωμαϊκό δίκαιο, εξελίσσεται η ελληνική γλώσσα σε πρόδρομη μορφή της νεοελληνικής και εγείρονται πολλά από τα μνημεία που δίνουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα στις πόλεις μας. Μαθαίνουμε να περπατάμε ακούγοντας μια λέξη λατινική: «στράτα, στράτα», από την έκφραση *strata via* που προσδιορίζει τη στρωμένη αμαξιτή οδό, που ο ρωμαϊκός στρατός έφερε στα πέρατα της τότε οικουμένης. Οι Κωνσταντίνοι, οι Ιουλίτες, οι Αντώνηδες και οι Βικτωρίες έχουν ονόματα που οι Ρωμαίοι έφεραν στην ελληνόφωνη Ανατολή [...] Κι ένα από τα πιο συναρπαστικά παράδοξα της νεοελληνικής ταυτότητας είναι το ότι, όταν εκφράζουμε με τον πιο συναισθηματικό τρόπο την ελληνικότητά μας, λέμε πως είμαστε Ρωμιοί.»

Άγγελος Χανιώτης, Εφημερίδα *Καθημερινή* 11/12/2010.

Χάρτης 1. Χάρτης της Δυτικής Μεσογείου

Διακυβέρνηση της Ρώμης: Σύγκλητος

Η Σύγκλητος ήταν ένα συμβουλευτικό σώμα αποτελούμενο από επιφανείς άνδρες με αξιόλογη πολιτική και στρατιωτική σταδιοδρομία. Ήταν αρχικά περί τους τριακόσιους, αλλά αργότερα αυξήθηκαν. Ο ρόλος της Συγκλήτου ήταν συμβουλευτικός και νομοθετικός, ήλεγχε επίσης τα οικονομικά και ρύθμιζε την εξωτερική πολιτική.

Διακυβέρνηση της Ρώμης: Ύπατοι

Οι ύπατοι ήταν δύο και η θητεία τους ήταν **ετήσια**. Η υπατεία ήταν το ανώτατο αξίωμα στα χρόνια της δημοκρατίας. Η εξουσία τους ήταν πρωτίστως στρατιωτική, καθώς ο καθένας τους διοικούσε μία **λεγεώνα**. Οι ύπατοι συγκαλούσαν τη **λοχίτιδα εκκλησία** και έθεταν τις προτάσεις της Συγκλήτου σε αυτήν.

Διακυβέρνηση της Ρώμης: Δήμαρχοι

Όπως οι ύπατοι, και οι δήμαρχοι ήταν δύο, αλλά προέρχονταν αποκλειστικά από τους πληβείους, των οποίων τα συμφέροντα έπρεπε να υπερασπίζονται. Μπορούσαν να ασκήσουν **βέτο** στις αποφάσεις άλλων αξιωματούχων και να προτείνουν νέους νόμους.

Η ρωμαϊκή επέκταση

Η Ρώμη κατάφερε με πολλές μεταρρυθμίσεις να δημιουργήσει ένα σχετικά σταθερό διοικητικό σύστημα στο εσωτερικό της που της επέτρεψε να κατακτήσει πρώτα την Ιταλία και μετά τη Δυτική Μεσόγειο. Παρακάτω θα παρατηρήσουμε την πορεία εξέλιξης της Ρώμης από τοπική δύναμη του Λατίου στη μεγαλύτερη δύναμη της Δυτικής Μεσογείου.

Η κατάκτηση της Ιταλίας

Η κατάκτηση της Ιταλίας έγινε με συνεχείς πολέμους της Ρώμης με τους γείτονές της (5ος-4ος αιώνας π.Χ.). Αίτια των πολέμων αυτών ήταν η έλλειψη καλλιεργήσιμης γης, αλλά και η **λαφυραγωγία**, η οποία για τους φτωχούς αποτελούσε έναν τρόπο να αυξήσουν τα έσοδά τους και για τους πλούσιους ευκαιρία να αποκτήσουν περισσότερα πλούτη και προπάντων κύρος και υστεροφημία. Οι Ρωμαίοι συνέτριψαν αρχικά τους βόρειους γείτονές τους, τους Ετρούσκους, αλλά και πολλά άλλα φύλα της Ιταλίας, με αποτέλεσμα να θέσουν αρχικά το **Λάτιο** και στη συνέχεια όλη την κεντρική Ιταλία υπό τον έλεγχό τους.

Οι Πύρρειοι Πόλεμοι

Καθώς η Ρώμη αναδείχθηκε σε κυρίαρχη δύναμη της κεντρικής Ιταλίας, κλήθηκε από τις ελληνικές πόλεις της Κάτω Ιταλίας να τις βοηθήσει στις μεταξύ τους συγκρούσεις. Οι ενέργειες της Ρώμης στην περιοχή ανησύχσαν την πόλη του Τάραντα, που ζήτησε βοήθεια από τον βασιλιά της Ηπείρου, Πύρρο (**Εικόνα 1**). Ο Πύρρος ήρθε στην Ιταλία και μάλιστα νίκησε τους Ρωμαίους, αλλά οι απώλειές του ήταν τόσο μεγάλες που αποφάσισε να φύγει (**Πηγή 2. Βλ. και Γλωσσάρι, Κεφ. 28**). Πλέον και η Κάτω Ιταλία ελεγχόταν από τη Ρώμη.

2. Πύρρειος Νίκη

Λέγεται ότι ο Πύρρος είπε σε κάποιον που τον συνεχάρη για τη νίκη του: «Αν νικήσουμε σε άλλη μία μάχη τους Ρωμαίους, τότε θα έχουμε καταστραφεί απόλυτα». Διότι είχε χάσει μεγάλο μέρος των δυνάμεων που είχε οδηγήσει εκεί, κι επίσης σχεδόν όλους τους φίλους και τους στρατηγούς του. Επιπροσθέτως, δεν υπήρχαν άλλα στρατεύματα στην πατρίδα του που θα μπορούσε να καλέσει για ενισχύσεις, ενώ παρατηρούσε ότι οι σύμμαχοί του στην Ιταλία φαίνονταν αδιάφοροι, ενώ ο ρωμαϊκός στρατός, σαν να τροφοδοτούνταν από μια πηγή που συνεχώς έβγαζε νερό, γέμιζε εύκολα και γρήγορα με ανθρώπους, οι οποίοι δεν έχαναν το κουράγιο τους με τις ήττες, αλλά το θάρρος και η οργή που ένιωθαν εξαιτίας της ήττας τούς προκαλούσε ακόμα μεγαλύτερη όρεξη και αποφασιστικότητα για πόλεμο.

Πλούταρχος, *Πύρρος* 21.9, Μτφρ. Ε. Φάσσα.

Α΄ Καρχηδονιακός Πόλεμος (264-241 π.Χ.)

Καθώς η δύναμη της Ρώμης είχε γιγαντωθεί, τα συμφέροντα της ίδιας, ή των πόλεων που είχε υπό την προστασία της, ήρθαν σε σύγκρουση με τα συμφέροντα της άλλης μεγάλης δύναμης της Δυτικής Μεσογείου, της **Καρχηδόνας**. Ο πρώτος μεταξύ τους πόλεμος έγινε με αφορμή τις αποικίες της Καρχηδόνας στη δυτική Σικελία. Η Ρώμη γρήγορα κατάλαβε ότι θα έπρεπε να ναυπηγήσει πλοία για να τους νικήσει. Έτσι και έκανε. Σε μάχες στη Σικελία και στην Αφρική τελικά νίκησε την Καρχηδόνα. Επέβαλε μεγάλη πολεμική αποζημίωση και διέλυσε τον καρχηδονιακό στόλο. Η Σικελία έγινε η πρώτη ρωμαϊκή επαρχία, και ακολούθησαν η Σαρδηνία και η Κορσική.

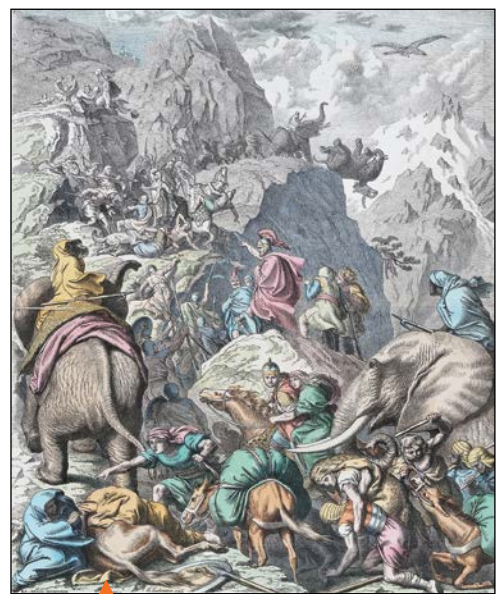
Χάρτης 2. Η ρωμαϊκή επέκταση στην Ιταλία (500-218 π.Χ.)

Εικόνα 1. Ο Πύρρος της Ηπείρου. Ρωμαϊκό αντίγραφο που βρέθηκε στη Βίλα των Παπύρων, στο Herculaneum (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Νάπολης).

Η Ελλάδα από τον θάνατο του Αλεξάνδρου έως την εμφάνιση των Ρωμαίων

Εικόνα 2. Ο Αννίβας περνά τις Άλπεις για να φτάσει στην ιταλική χερσόνησο από τον βορρά. Ο στρατός του περιλαμβάνει και εκπαιδευμένους για πόλεμο ελέφαντες. Ξυλογραφία του H. Leutemann (1866, Musée Dauphinois, Γκρενόμπλ).

Β΄ Καρχηδονιακός Πόλεμος (218-201 π.Χ.) και Γ΄ Καρχηδονιακός Πόλεμος (149-146 π.Χ.)

Παρά τους δυσβάσταχτους όρους της ειρήνης, οι Καρχηδόνιοι μπόρεσαν εύκολα να ανακάμψουν και ίδρυσαν βάσεις στην Ισπανία. Η αύξηση της δύναμής τους ενόχλησε και πάλι τα συμφέροντα συμμαχικών της Ρώμης πόλεων και η Ρώμη κήρυξε τον πόλεμο στην Καρχηδόνα. Τα καρχηδονιακά στρατεύματα τότε διοικούσε ένας ιδιοφυής στρατηγός, ο Αννίβας (**Εικόνα 2**), ο οποίος έκανε τους Ρωμαίους να υποστούν ταπεινωτικές ήττες και μάλιστα εντός Ιταλίας. Ωστόσο, και πάλι η Ρώμη επιβλήθηκε και νίκησε. Καθώς η Καρχηδόνα άρχισε να ανακάμπτει ξανά, η τελειωτική της συντριβή επήλθε μερικές δεκαετίες αργότερα με τον Γ΄ Καρχηδονιακό Πόλεμο.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να εντοπίσετε στον Χάρτη 1 τα κράτη και τις πόλεις που σχετίζονται με τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου και στη συνέχεια να αφηγηθείτε την ιστορία της εξάπλωσης της Ρώμης στη Δυτική Μεσόγειο.
2. Αφού διαβάσετε την Πηγή 1 να εξηγήσετε τη σημασία της μελέτης της Ρώμης για την κατανόηση της ελληνικής ιστορίας.
3. Να ερμηνεύσετε τους όρους: πατρίκιοι, πληβείοι, σύγκλητος, ύπατοι, δήμαρχος.

Σκεφτείτε - Αναζητήστε - Συζητήστε!

Γλωσσάρι

Βέτο: Το δικαίωμα κάποιων Ρωμαίων αξιωματούχων να ματαιώνουν τις αποφάσεις άλλων αξιωματούχων.

Επαρχία: Διοικητική περιοχή του ρωμαϊκού κράτους εκτός Ιταλίας.

Ετήσια θητεία: Οι Ρωμαίοι αξιωματούχοι μπορούσαν να κατέχουν ένα αξίωμα μόνο για έναν χρόνο, ώστε, σε περίπτωση κακής διαχείρισης, να υπάρχει το χρονικό περιθώριο να λογοδοτήσουν.

Καμπανία: Περιοχή της νότιας και δυτικής Ιταλίας που συνορεύει στον Βορρά με το Λάτιο.

Καρχηδόνα: Φοινικική αποικία με μητρόπολη την Τύρο. Ευρισκόμενη στο κέντρο της Μεσογείου ανέπτυξε μεγάλο ναυτικό και εξελίχθηκε σε αξιοσημείωτη εμπορική δύναμη.

Λάτιο: Περιοχή της κεντρικής και δυτικής Ιταλίας, όπου ιδρύθηκε η Ρώμη.

Λαφυραγωγία: Αρπαγή λείας, πλιάτσικο.

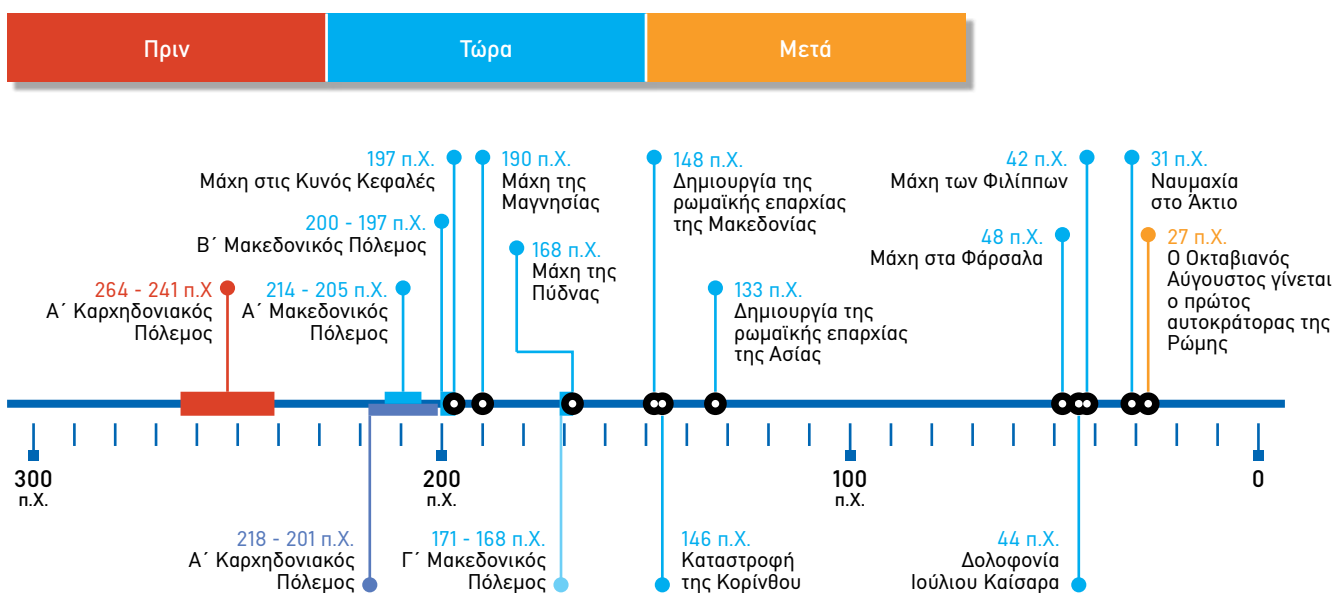
Λεγεώνα: Η μεγαλύτερη μονάδα του ρωμαϊκού στρατού που αποτελούνταν στα χρόνια της ρωμαϊκής δημοκρατίας από Ρωμαίους πολίτες, οι οποίοι υποχρεωτικά κατατάσσονταν και λάμβαναν μισθό.

Λοχίτιδα εκκλησία: Η συνέλευση των στρατεύσιμων ανδρών οργανωμένη κατά λόχους. Ήταν η κυρίαρχη λαϊκή συνέλευση στα χρόνια της ρωμαϊκής δημοκρατίας και έπαιρνε αποφάσεις για όλα τα σημαντικά ζητήματα (π.χ. κήρυξη πολέμου, εκλογή ανώτατων αξιωματούχων).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Η ρωμαϊκή κυριαρχία στην Ελλάδα και την ελληνιστική Ανατολή. Οι εμφύλιοι πόλεμοι της Ρώμης

Η πρώτη δύναμη με την οποία η Ρώμη ήρθε αντιμέτωπη στην Ανατολή ήταν το ελληνιστικό βασίλειο της Μακεδονίας το οποίο και κατέλυσε. Σταδιακά, κατάφερε να κυριαρχήσει και στα υπόλοιπα ελληνιστικά βασίλεια. Οι κατακτήσεις της Ρώμης προκάλεσαν πολλές αλλαγές στην ίδια τη Ρώμη και την Ιταλία. Φιλόδοξοι Ρωμαίοι στρατηγοί ανταγωνίζονταν για την εξουσία, με αποτέλεσμα τον 1ο αιώνα π.Χ. να γίνουν πολλές εμφύλιες συγκρούσεις. Οι σημαντικότεροι πρωταγωνιστές των εμφύλιων πολέμων ήταν ο Ιούλιος Καίσαρας και ο θετός γιος του, Οκταβιανός, ο οποίος έγινε ο πρώτος αυτοκράτορας της Ρώμης.

Οι Έλληνες και η ρωμαϊκή επέκταση

Οι μεγάλες συγκρούσεις της Ρώμης με την Καρχηδόνα δεν πέρασαν απαρατήρητες από τα ελληνιστικά βασίλεια και τις ελληνικές πόλεις. Ωστόσο, όχι μόνο δεν κατάφεραν να έχουν μια κοινή πολιτική απέναντι στη Ρώμη (Πηγή 1), αλλά ίσα ίσα οι Ρωμαίοι εκμεταλλεύθηκαν τις μεταξύ τους αντιπαλότητες, συμμαχώντας συστηματικά με τους εχθρούς της δύναμης που κάθε φορά τούς αντιτασσόταν (δηλαδή θεωρούσαν φίλο τους τον εχθρό του εχθρού τους).

Ρώμη και Μακεδονία

Καθώς ο βασιλιάς της Μακεδονίας, Φίλιππος Ε΄, προσπαθούσε να επεκτείνει το βασίλειό του, οι Ατταλίδες και οι Ρόδιοι στράφηκαν στη Ρώμη για βοήθεια. Οι Ρωμαίοι αποφάσισαν να επέμβουν και ξεκίνησε πόλεμος μεταξύ, από τη μια μεριά, των Ρωμαίων και των συμμάχων τους σε Ελλάδα και Ανατολή, και των Μακεδόνων από την άλλη (Β΄ Μακεδονικός Πόλεμος, 200-197 π.Χ.). Στην τελική μάχη του πολέμου, στις Κυνός Κεφαλές της Θεσσαλίας (197 π.Χ.), η μακεδονική φάλαγγα ηττήθηκε για πρώτη φορά από τις ρωμαϊκές λεγεώνες (**Εικόνα 2**).

Ρώμη και Σελευκίδες

Καθώς μετά την ήττα της Μακεδονίας άλλαζαν πλέον σταδιακά οι ισορροπίες και στην Ανατολική Μεσόγειο, ο Αντίοχος Γ΄, ηγεμόνας των Σελευκιδών, συγκρούστηκε επίσης με τους Ρωμαίους και τους συμμάχους τους (προπαντός Ατταλίδες και Ρόδιους) και ηττήθηκε και αυτός (Μάχη της Μαγνησίας, 190 π.Χ.).

Η μάχη της Πύδνας (168 π.Χ.)

Μετά από αυτές τις νίκες, οι Ρωμαίοι συμπεριφέρονταν όλο και περισσότερο ηγεμονικά και αυταρχικά στους Έλληνες. Πολλές ελληνικές πόλεις τότε υποστήριξαν τον νέο βασιλιά της Μακεδονίας, Περσέα. Η σύγκρουσή του με τους Ρωμαίους στην Πύδνα σηματοδότησε την οριστική νίκη των Ρωμαίων επί των Μακεδόνων και την κατάλυση του βασιλείου της Μακεδονίας. Μερικά χρόνια αργότερα, η Μακεδονία έγινε η πρώτη ρωμαϊκή επαρχία στην Ανατολή.

Καταστροφή της Κορίνθου (146 π.Χ.)

Μετά την Πύδνα, η μεταχείριση των Ελλήνων από τη Ρώμη έγινε χειρότερη. Αποκορύφωμα της μεταξί τους έντασης ήταν η καταστροφή της Κορίνθου, εξέχοντος μέλους της Αχαϊκής Συμπολιτείας, όταν αντιτάχθηκε στη Ρώμη.

Ρώμη και Ατταλίδες

Στη συνέχεια, η Ρώμη απέκτησε εδάφη και στη Μικρά Ασία, καθώς ο τελευταίος βασιλιάς των Ατταλιδών, Άτταλος Γ΄ κληροδότησε το βασίλειό του στη Ρώμη. Έτσι δημιουργήθηκε η ρωμαϊκή *επαρχία* της Ασίας.

Συνέπειες των κατακτήσεων στη Ρώμη

Οι πόλεμοι αποτελούσαν ευκαιρία πλουτισμού για όλους τους Ρωμαίους. Ειδικά για τους πλούσιους ήταν και ένας τρόπος να αποκτήσουν περισσότερο γόητρο και κύρος, ώστε να κερδίζουν τις εκλογές και να καταλαμβάνουν περισσότερα αξιώματα.

Ωστόσο, οι συνέπειες των πολέμων δεν ήταν μόνο θετικές για τη Ρώμη. Καθώς η Ρώμη πολεμούσε για

1. Έκκληση για ενότητα των Ελλήνων μπροστά στη ρωμαϊκή απειλή

Είναι φανερό, ακόμη και σε εκείνον που ασχολείται υποτυπωδώς με τις κρατικές υποθέσεις, έστω και τώρα, ότι, αν είτε οι Καρχηδόνιοι επικρατήσουν των Ρωμαίων είτε οι Ρωμαίοι των Καρχηδονίων στον πόλεμο που διεξάγουν, δεν υπάρχει η παραμικρή πιθανότητα ο νικητής να περιοριστεί στην επικυριαρχία της Ιταλίας και της Σικελίας. Αντίθετα, θα φθάσουν και εδώ, αφού θα έχουν θρέψει φιλοδοξίες που βρίσκονται πέρα από το δίκαιο [...] Γιατί, αν πραγματικά περιμένετε τα σύννεφα, που τώρα έχουν αρχίσει να προβάλλουν στη Δύση, να μεταφερθούν στην Ελλάδα, φοβάμαι πολύ μήπως οι ανοχές και οι πόλεμοι και γενικά τα παιχνίδια, αυτά που τώρα παίζουμε όλοι μας, τα στερηθούμε τόσο πολύ, που θα προσευχόμασταν στους θεούς να μας έδιναν τουλάχιστον τη δύναμη να πολεμούμε αναμεταξύ μας και να κλείνουμε ειρήνη, όταν το επιθυμούμε. Με λίγα λόγια τη δύναμη να δίνουμε λύση στις διαφορές μας εμείς οι ίδιοι.

Πολύβιος 5.104.3-11, F. W. Walbank, *Ο Ελληνιστικός Κόσμος*, μτφρ. Τ. Δαρβέρης, Βάνιας, 1999.

αιώνας, ο πληθυσμός της Ιταλίας είχε μειωθεί. Αυτό είχε βέβαια επίπτωση και στον στρατό: η έλλειψη στρατεύσιμων ανδρών στα τέλη του 2ου αιώνα π.Χ. ήταν δραματική.

Πολλά προβλήματα προέκυψαν και στην αγροτική οικονομία. Οι Ρωμαίοι στρατιώτες έλειπαν για καιρό από τα κτήματά τους κι έτσι μειώθηκε η αγροτική παραγωγή. Επίσης, μολονότι με τα κατακτημένα εδάφη αυξήθηκε η δημόσια γη, τα νέα εδάφη εκμεταλλεύθηκαν κυρίως μεγαλογαιοκτήμονες, καθώς οι μικροκαλλιεργητές, είτε λόγω χρεών είτε επειδή είχαν συνηθίσει στο εύκολο κέρδος του πολέμου, αναγκάζονταν να πουλήσουν τα κτήματά τους στους πλούσιους. Οι φτωχοί λοιπόν πολλαπλασιάζονταν, ενώ οι αριστοκράτες πλούτιζαν. Αυτό δημιούργησε πολλά προβλήματα, που προσπάθησαν να επιλύσουν οι αδελφοί Γράκκοι με τον αγροτικό τους νόμο. Ο νόμος προέβλεπε το μοίρασμα της δημόσιας γης με τρόπο δικαιότερο για τις κατώτερες τάξεις. Κάποιες από τις μεταρρυθμίσεις τους εφαρμόστηκαν, αλλά οι ίδιοι, λόγω της δυσαρέσκειας που προκάλεσαν, δολοφονήθηκαν.

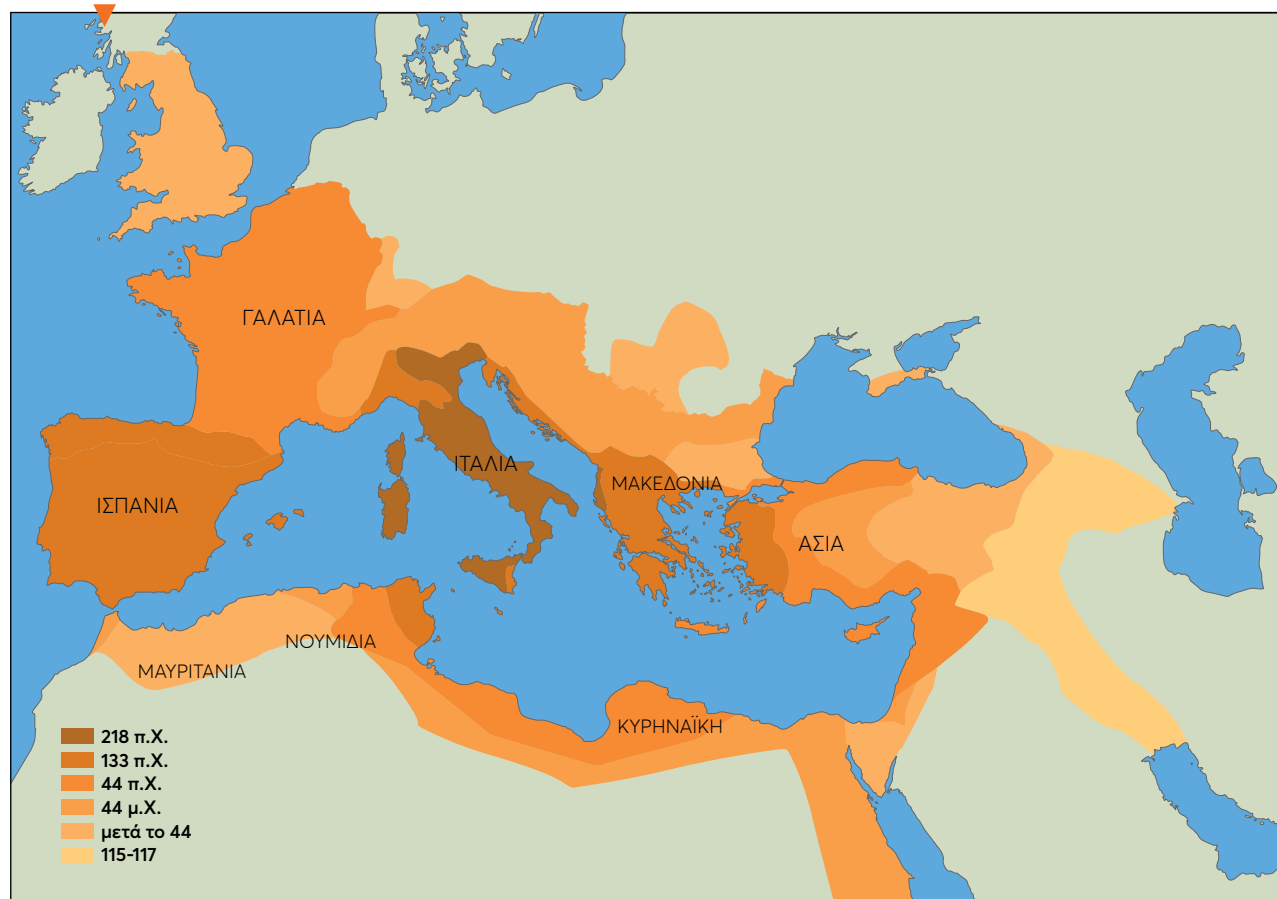
2. «Ο κύβος ερρίφθη»

- Ο Καίσαρας περνά τον Ρουβίκωνα

Όταν ο Καίσαρας έφτασε στον ποταμό Ρουβίκωνα, το όριο της επαρχίας που διοικούσε, στάθηκε σιωπηρός και καθυστερούσε, αναλογιζόμενος πόσο ριψοκίνδυνη ήταν η πράξη που θα αποτολμούσε. Έπειτα, όπως ακριβώς όσοι αφήνουν τον εαυτό τους να πέσει από έναν γκρεμό στο απέραντο κενό, σταμάτησε αυτές τις σκέψεις και, βάζοντας ένα φράγμα ανάμεσα στον ίδιο και τον φόβο του, είπε στους παρόντες μόνο την ακόλουθη φράση στα ελληνικά: «ας ρίξουμε τα ζάρια». Κι αμέσως διέταξε τον στρατό του να περάσει το ποτάμι.

Πλούταρχος, *Πομπήιος*, 60.2.
Μτφρ: Ε. Φάσσα.

Χάρτης 1. Η πορεία της ρωμαϊκής επέκτασης από το 218 π.Χ. ως το 117 μ.Χ.

Οι εμφύλιοι πόλεμοι

Τα μεγάλα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα σε συνδυασμό με τις φιλοδοξίες ικανών αλλά **αδίστακτων** πολιτικών οδήγησαν πλέον τη Ρώμη όχι σε επεκτατικούς, αλλά σε εμφύλιους πολέμους. Οι εμφύλιοι πόλεμοι διήρκεσαν το μεγαλύτερο μέρος του 1ου αιώνα π.Χ., και οι βασικές τους μάχες έγιναν εκτός Ιταλίας, κυρίως στην Ελλάδα. Μολονότι δηλαδή επρόκειτο για διαμάχες μεταξύ Ρωμαίων, ενεπλάκη σε αυτές ολόκληρη η Ανατολική Μεσόγειος.

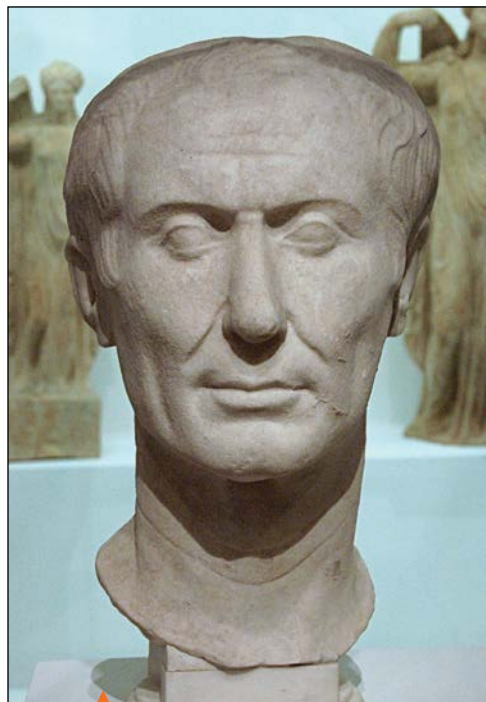
Ιούλιος Καίσαρας

Ο σημαντικότερος πρωταγωνιστής της εποχής αυτής ήταν ο Ιούλιος Καίσαρας, χαρισματικός πολιτικός και στρατηγός (**Εικόνα 1**). Συγκρούστηκε για την εξουσία στη Ρώμη με τον επίσης ικανό Πομπήιο. Καθώς ο Πομπήιος είχε καταφέρει να θέσει υπό τον έλεγχό του τη Ρώμη και ενεργούσε εναντίον του Καίσαρα, ο Καίσαρας με τον στρατό του στράφηκε εναντίον της Ρώμης και την κατέλαβε (**Πηγή 2**). Ο Πομπήιος εγκατέλειψε τη Ρώμη και πήγε με τους υποστηρικτές του στην Ελλάδα. Η μεταξύ τους μάχη δόθηκε στα Φάρσαλα και ο Καίσαρας αναδείχθηκε νικητής. Ο Καίσαρας επέστρεψε στη Ρώμη ως απόλυτος κυρίαρχος της ρωμαϊκής πολιτείας και έγινε ισόβιος **δικτάτορας**. Η συγκέντρωση τόσο μεγάλης εξουσίας σε ένα μόνο πρόσωπο αποτελούσε παραβίαση των αρχών της δημοκρατίας, πράγμα που προκάλεσε την αντίδραση των συγκλητικών. Δεκάδες από αυτούς συνωμότησαν και τον δολοφόνησαν.

Η άνοδος του Οκταβιανού

Τους δολοφόνους του Καίσαρα και τους υποστηρικτές τους ανέλαβαν να τιμωρήσουν ο στενός συνεργάτης του Καίσαρα, Μάρκος Αντώνιος, και ο υιοθετημένος γιος του, Οκταβιανός (**Εικόνα 3**). Η αποφασιστική μάχη μεταξύ τους δόθηκε στους Φιλίππους της Μακεδονίας, όπου νικητές αναδείχθηκαν ο Μάρκος Αντώνιος και ο Οκταβιανός.

Γρήγορα όμως και αυτοί οδηγήθηκαν σε σύγκρουση. Ο Μάρκος Αντώνιος, ο οποίος είχε συμμαχήσει με την τελευταία των Πτολεμαίων, Κλεοπάτρα, ηττήθηκε από τον Οκταβιανό στο Άκτιο. Η ναυμαχία στο Άκτιο (31 π.Χ.) σηματοδότησε το τέλος των εμφύλιων πολέμων στη Ρώμη, τη διάλυση της ελεύθερης ρωμαϊκής πολιτείας και την απόλυτη κυριαρχία του Οκταβιανού, ο οποίος θα γίνει ο πρώτος Ρωμαίος αυτοκράτορας.

Εικόνα 1. Πορτρέτο του Ιούλιου Καίσαρα. Βρέθηκε στο Τούσκουλο της Ιταλίας και είναι η μοναδική σωζόμενη απεικόνιση του Καίσαρα που φιλοτεχνήθηκε κατά τη διάρκεια της ζωής του (Museo di Antichità, Τορίνο).

«Και σύ τέκνον Βρούτε;»
Η δολοφονία του Καίσαρα

Εικόνα 2. Εξοπλισμός Ρωμαίου λεγεωνάριου (Μουσείο Kalkriese, Γερμανία).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πώς επηρέασε τη ζωή στη Ρώμη και την Ιταλία η κατάκτηση της Δυτικής και Ανατολικής Μεσογείου;
2. Να περιγράψετε τα αίτια και την εξέλιξη των ρωμαϊκών εμφύλιων πολέμων μέχρι την ηγεμονία του Αυγούστου.
3. Να διαβάσετε την Πηγή 2 και να εξηγήσετε (α) το ιστορικό πλαίσιο και (β) τη σημασία των αποφθεγματικών φράσεων που εξακολουθούμε να χρησιμοποιούμε και σήμερα: «ο κύβος ερρίφθη», «ο/η τάδε πέρασε τον Ρουβίκωνα».

© shutterstock

Εικόνα 3. Ο Αύγουστος της Prima Porta (1ος αι. μ.Χ., Μουσεία Βατικανού). Ο Οκταβιανός Αύγουστος ήταν ο νικητής της τελευταίας φάσης των εμφύλιων πολέμων και ο πρώτος αυτοκράτορας της Ρώμης.

Γλωσσάρι

Β΄ Μακεδονικός Πόλεμος: 200-197 π.Χ. Προηγήθηκε ο Α΄ Μακεδονικός Πόλεμος κατά τον οποίο οι Ρωμαίοι είχαν συμμαχήσει με τους εχθρούς του Φιλίππου Ε΄, Αιτωλούς.

Εξέχων: Σπουδαίος, σημαντικός, ξεχωριστός.

Αδίστακτος: Αυτός που δεν διστάζει, δεν φοβάται.

Δικτάτορας: Αξιωματούχος που σε περιπτώσεις εσωτερικών ή στρατιωτικών κρίσεων είχε απόλυτη εξουσία. Η εξουσία αυτή κανονικά ήταν προσωρινή και διαρκούσε το πολύ έξι μήνες.

Σωστό ή Λάθος;

Σκεφτείτε - Αναζητήστε - Συζητήστε!

Σκεφτείτε - Αναζητήστε - Συζητήστε!

Ιστορική Γραμμή

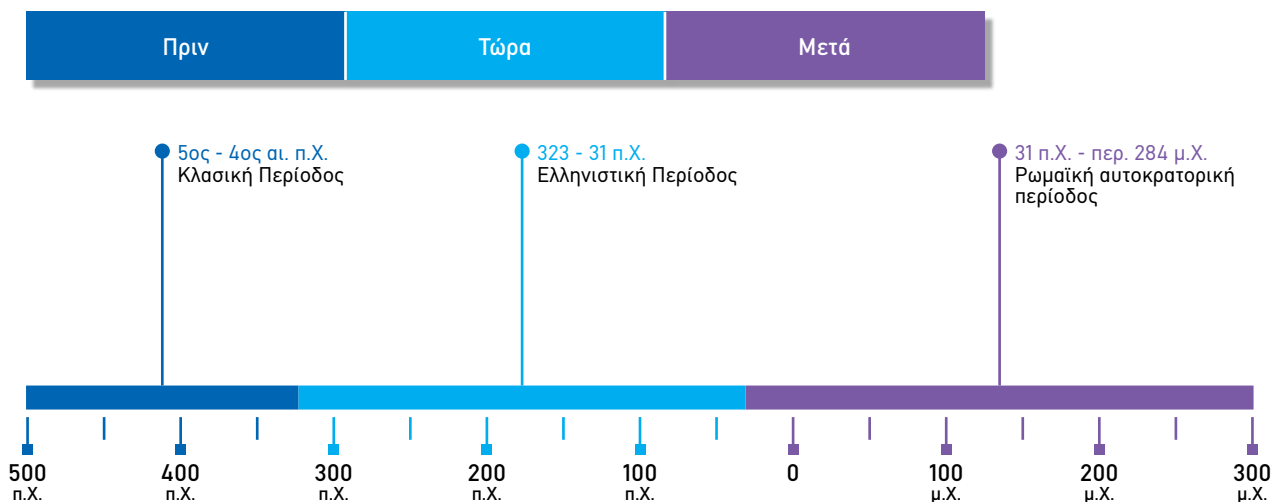

Τοποθέτησε τα γεγονότα στη σωστή σειρά

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 31

Ελληνιστική γραμματεία και τέχνη

Η ελληνιστική γραμματεία ήταν ποικιλόμορφη και ευνοήθηκε πολύ από την ενίσχυση των λόγιων στις αυλές των ελληνιστικών ηγεμόνων. Προπαντός στο Μουσείο και τη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα τα γράμματα και οι επιστήμες, και τα έργα που παρήχθησαν εκεί επηρέασαν για αιώνες την ανθρωπότητα. Σπουδαίο κέντρο της Φιλοσοφίας συνέχισε να είναι η Αθήνα, όπου ιδρύθηκαν δύο σημαντικές νέες σχολές, η Στωική και η Επικούρεια. Η τέχνη της Ελληνιστικής Εποχής προσπάθησε να αποδώσει τον άνθρωπο και τον κόσμο ρεαλιστικά και συχνά απεικόνιζε θέματα της καθημερινής ζωής.

Ελληνιστική γραμματεία

Η ελληνιστική γραμματεία, δηλαδή το σύνολο των γραπτών έργων που συντάχθηκαν από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου έως τη ναυμαχία στο Άκτιο, χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία. Οι λόγιοι συγκέντρωσαν τη γραμματειακή παραγωγή των προηγούμενων αιώνων, τη μελέτησαν και τη σχολίασαν. Οι ελληνιστικοί ηγεμόνες ενίσχυσαν λογοτέχνες, επιστήμονες και καλλιτέχνες, και χρηματοδότησαν ιδρύματα που προωθούσαν τον ελληνικό πολιτισμό. Τα σημαντικότερα από αυτά ήταν το Μουσείο και η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας.

Η Ελληνιστική Κοινή ως γλώσσα των ιδεών

Η γλώσσα στην οποία γράφτηκε η πλειονότητα των έργων της ελληνιστικής γραμματείας ήταν η Ελληνιστική Κοινή, μία απλοποιημένη μορφή της αττικής διαλέκτου. Μετά τις κατακτήσεις του Μ. Αλέξανδρου και έως τον 6ο αιώνα μ.Χ. περίπου, η γλώσσα αυτή έγινε το κύριο μέσο ανταλλαγής ιδεών προπαντός στην Ανατολική Μεσόγειο.

Επική και λυρική ποίηση

Οι επικοί και λυρικοί ποιητές των Ελληνιστικών Χρόνων χρησιμοποιούσαν δύσκολες και σπάνιες λέξεις και *περίτεχνα* μέτρα. Ενδιαφέρονταν δηλαδή να απευθυνθούν σε μορφωμένο και περιορισμένο κοινό. Ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της ποίησης ήταν ο Καλλίμαχος. Έζησε στην Αλεξάνδρεια, το σημαντικότερο κέντρο της ποίησης, και συνέθεσε πλήθος έργων.

Κωμωδία

Το δημοφιλέστερο είδος δραματικής ποίησης στα Ελληνιστικά χρόνια ήταν η κωμωδία. Διέφερε όμως από τις κωμωδίες των Κλασικών Χρόνων, καθώς δεν ασχολούνταν με ζητήματα της πόλης, αλλά της οικογένειας. Σημαντικότερος κωμικός ποιητής ήταν ο Μένανδρος. Μολονότι τα έργα του παρουσιάζονταν για αιώνες στα θέατρα της Μεσογείου, μοναδικό ακέραιο σωζόμενο σήμερα έργο του είναι ο *Δύσκολος*.

Ιστοριογραφία

Καθώς στα Ελληνιστικά Χρόνια οι άνθρωποι έρχονταν σε συστηματική επαφή με άλλους πολιτισμούς, κατανοούσαν ότι ήταν μέρος ενός μεγαλύτερου κόσμου. Αυτή η αλλαγή εκφράστηκε και στην ιστοριογραφία, γι' αυτό και οι περισσότεροι ιστορικοί έγραψαν παγκόσμια ιστορία. Σπουδαιότερος ιστορικός των Ελληνιστικών Χρόνων ήταν ο Πολύβιος, που θέλησε με την ιστορία του να ερμηνεύσει την άνοδο της Ρώμης (**Πηγή 1**).

1. Η οικουμενική ιστορία κατά τον Πολύβιο

Στα προηγούμενα λοιπόν χρόνια οι πολεμικές επιχειρήσεις σε όλο τον κόσμο δεν συνδέονταν, αφού η σύλληψη, η ολοκλήρωσή τους και ο τόπος, όπου διεξάγονταν, απείχαν μεταξύ τους. Από την εποχή όμως αυτή, η ιστορία δένεται σε σύνολο οργανικό, συσχετίζονται μεταξύ τους οι επιχειρήσεις στην Ιταλία και τη Λιβύη με τα γεγονότα της Ασίας και της Ελλάδας και κατατείνουν όλα σε έναν σκοπό. Για τούτο αρχίζω το ιστορικό μου έργο από την περίοδο αυτή. Αφού δηλαδή οι Ρωμαίοι νίκησαν τους Καρχηδόνιους στον πόλεμο που μνημόνευσα παραπάνω, και θεώρησαν πως το σημαντικότερο και μεγαλύτερο μέρος του σκοπού τους, της κατάκτησης του κόσμου, είχε συντελεστεί, τότε πια για πρώτη φορά τόλμησαν ν' απλώσουν χέρι και στον υπόλοιπο κόσμο και να διαπεραιωθούν με στρατό στην Ελλάδα και την Ασία.

Πολύβιος, *Ιστορία* 1.3.3-5, μτφρ. Δ.Ν. Τριανταφυλλόπουλος, Στιγμή.

Εικόνα 1.

Η Εκάτη εναντίον του Κλυτίου και η Άρτεμη εναντίον του Ώτου. Από τη Ζωφόρο της Γιγαντομαχίας στον Βωμό του Δία στην Πέργαμο (Μουσείο Περγάμου, Βερολίνο).

Φιλοσοφία

Η Αθήνα συνέχισε να αποτελεί το εξέχον κέντρο Φιλοσοφίας ολόκληρης της Μεσογείου. Εκτός από τις δύο μεγάλες σχολές των Αθηνών, την Ακαδημία του Πλάτωνα και τον Περίπατο ή Λύκειο του Αριστοτέλη, ιδρύθηκαν εκεί και δύο νέες, πολύ επιτυχημένες **σχολές**, ο Επικουρισμός ή Κήπος, με ιδρυτή τον Επίκουρο και ο Στωικισμός ή Στοά, με ιδρυτή τον **Ζήνωνα**.

Οι ελληνιστικοί φιλόσοφοι θέλησαν να προσφέρουν στους ανθρώπους λύσεις για τη δύσκολη καθημερινότητά τους. Όλοι θεωρούσαν ότι ο άνθρωπος μπορεί να ζήσει καλά, εάν έχει ψυχική γαλήνη, αλλά η κάθε σχολή πρότεινε διαφορετικούς τρόπους για να τα καταφέρει. Οι Επικούρειοι, για παράδειγμα, πίστευαν ότι ύψιστος σκοπός του ανθρώπου είναι η αταραξία, η απαλλαγή του σώματος και της ψυχής από τον πόνο (**Πηγή 2**). Έλεγαν ότι δεν πρέπει να φοβόμαστε τους θεούς και τον θάνατο, ενώ στη σχολή τους δέχονταν γυναίκες και δούλους. Οι Στωικοί πίστευαν ότι οι άνθρωποι, για να είναι ευτυχισμένοι, πρέπει να επικεντρωθούν σε ό,τι μπορούν να ελέγξουν στη ζωή τους και να κάνουν το καλό στον εαυτό τους και τους άλλους.

© shutterstock

Εικόνα 2. Ο Λασκόων και οι γιοι του. Ρωμαϊκό αντίγραφο (1ος αι. π.Χ.) έργου της Ύστερης Ελληνιστικής Περιόδου (Museo Pio-Clementino, Μουσεία Βατικανού, Ρώμη).

2. Αρχές της επικούρειας φιλοσοφίας

Γιατί όλα γι' αυτό τα κάνουμε, για να μην πονάμε και για να μην ταραζόμαστε. Μόλις ετούτο διασφαλιστεί για μας, γαληνεύει η βαρυχειμωνιά της ψυχής, γιατί ο άνθρωπος δεν έχει πια ανάγκη να τρέξει να κυνηγήσει κάτι για να συμπληρώσει την ευεξία της ψυχής και του σώματος.

Επίκουρος, *Προς Μειοικέα* 128.

Να υποδέχεσαι αναγνωρίζοντας όλη της την αξία κάθε στιγμή του χρόνου που έρχεται να προστεθεί ως εάν έρχεται από απίστευτη τύχη.

Φιλόδημος, *Περί θανάτου* 4.38.24.

Το πιο φοβερό δεινό, ο θάνατος, δεν είναι τίποτα για μας: γιατί φυσικά όταν υπάρχουμε ο θάνατος δεν είναι παρών· αλλά, όποτε είναι παρών ο θάνατος, τότε δεν υπάρχουμε εμείς.

Διογένης, *Λαέρτιος Βίοι φιλοσόφων και σοφιστών* 10.125.

Μετάφραση όλων των αποσπασμάτων: Α. Κλαμπατσέα από το P. Hadot, *Τι είναι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, Εκδ. Ίνδικτος.

Αντιστοιχίστε τις ελληνιστικές σχολές με τους ιδρυτές τους

Εικόνα 3. Τοπίο της Οδύσσειας, πίνακας 3: Οι Λαιστρυγόνες επιτίθενται στον Οδυσσέα. Βρέθηκαν σε οικία του Εσκλίνου Λόφου, στη Ρώμη. Τα Τοπίο της Οδύσσειας θεωρούνται μοναδικά δείγματα της σωζόμενης ελληνιστικής ζωγραφικής (περ. 60-40 π.Χ., Βιβλιοθήκη Βατικανού, Ρώμη).

Ιατρική

Στα Ελληνιστικά Χρόνια συντελέστηκε τεράστια πρόοδος στις επιστήμες. Στην Ιατρική, που αναπτύχθηκε προπαντός στην Αλεξάνδρεια, ξεχώρισαν ο Ηρόφιλος, που έκανε συστηματικές έρευνες στην ανατομία, και ο Ερασίστρατος, που ερεύνησε το αναπνευστικό και το κυκλοφορικό.

Μαθηματικά και Μηχανική

Στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας εργάστηκε επίσης ο σπουδαίος Ευκλείδης. Το έργο του *Στοιχεία*, όπου συγκέντρωσε την προηγούμενη μαθηματική γνώση, τη συμπλήρωσε και την επέκτεινε, αποτελεί μέχρι σήμερα τη βάση της Γεωμετρίας.

Εξέχων μαθηματικός, αλλά και εφευρέτης ήταν ο περίφημος Αρχιμήδης. Πολλές από τις εφευρέσεις του είχαν πρακτική εφαρμογή στην πόλη του, τις Συρακούσες. Ο ονομαστός *κοχλίας* του χρησίμευε για τη μεταφορά νερού από ένα χαμηλό μέρος σε κανάλια *άρδευσης* που βρίσκονταν ψηλότερα, ενώ δημιούργησε μια εξαιρετικά δυνατή μηχανή για να ανεβάζει και να ελκύει μεγάλα φορτία.

Γεωγραφία και Αστρονομία

Ο Ερατοσθένης χώρισε τη Γη σε παράλληλους και μεσημβρινούς, διατύπωσε την άποψη ότι η Γη είναι σφαιρική, ενώ υπολόγισε με σχετική ακρίβεια την περιφέρεια της Γης, τη διάμετρό της και την απόστασή της από τον Ήλιο.

Σπουδαίος αστρονόμος ήταν ο Αρίσταρχος, ο οποίος έθεσε τον Ήλιο και όχι τη Γη στο κέντρο του σύμπαντος. Θεωρούσε ότι η Γη και οι πλανήτες περιστρέφονται γύρω από τον Ήλιο, ενώ οι αστερισμοί μένουν ακίνητοι.

Τέχνη: Γενικά χαρακτηριστικά

Οι καλλιτέχνες προσπαθούσαν να αποδώσουν τον άνθρωπο και τον κόσμο ρεαλιστικά, όπως πραγματικά ήταν, χωρίς εξιδανίκευση, όπως συνέβαινε στα Κλασικά Χρόνια. Αντλούσαν τα θέματά τους από την καθημερινή ζωή, ιδιωτική και δημόσια.

Εικόνα 4.

Η Στοά του Αττάλου στην Αθήνα. Δωρεά του βασιλιά της Περγάμου Αττάλου Β΄ (159-138 π.Χ.). Αναστηλωμένη σήμερα, στεγάζει το Μουσείο της Αρχαίας Αγοράς.

Ποιος ανήκει πού;

Γλυπτική

Οι γλύπτες απέδιδαν την αγωνία και το πάθος των προσώπων, και αποτύπωναν, με τρόπο θεατρικό, σκηνές έντονες με μορφές που ενίοτε υπέφεραν (**Εικόνα 2**). Συχνά όμως στα έργα τους εξέφραζαν την ξενοιασιά και την ανεμελιά της ζωής.

Μικροτεχνία

Εκτός από τα μεγάλα έργα της γλυπτικής, αναπτύχθηκε ιδιαίτερως η μικροτεχνία. Κοσμήματα, διακοσμητικά αντικείμενα και οικιακά σκεύη από πολύτιμους και ημιπολύτιμους λίθους εξέφραζαν την επιθυμία των κατόχων τους για χλιδή.

Ζωγραφική

Ομοίως και στη ζωγραφική, οι καλλιτέχνες επικεντρώθηκαν στα πρόσωπα και τη συναισθηματική τους κατάσταση. Προσπάθησαν να αποδώσουν τον χώρο με ακρίβεια και διεύρυναν τη χρωματική τους κλίμακα (**Εικόνα 3**).

Αρχιτεκτονική

Οι αρχιτέκτονες κατασκεύασαν μνημεία μεγαλύτερα και πολυτελέστερα, σε σύγκριση με τα κλασικά. Οι στοές κυριάρχησαν στους δημόσιους χώρους των πόλεων ως πολυλειτουργικά κτίρια: μπροστά πρόσφεραν σκιά και προστασία από τη βροχή, ενώ στο πίσω μέρος τους υπήρχαν καταστήματα, γραφεία της διοίκησης ή αποθήκες (**Εικόνα 4**).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιες ήταν οι νέες φιλοσοφικές σχολές των Ελληνιστικών Χρόνων και ποιες οι βασικές τους αρχές;
2. Να βρείτε εικόνες από έργα τέχνης των Ελληνιστικών Χρόνων (π.χ. Νίκη της Σαμοθράκης, Αφροδίτη της Μήλου) και να τα περιγράψετε. Στη συνέχεια, να τα συγκρίνετε με έργα των Κλασικών Χρόνων. Ποιες διαφορές εντοπίζετε; Τι πιστεύετε ότι εκφράζουν τα μεγάλα έργα γλυπτικής των Ελληνιστικών Χρόνων σε σύγκριση με τα κλασικά;
3. Ποιες ήταν οι σημαντικότερες εφευρέσεις του Αρχιμήδη; Να βρείτε στο διαδίκτυο αναπαραστάσεις τους και να σκεφτείτε ποια χρησιμότητα είχαν τότε.

Σωστό ή Λάθος:

Γλωσσάρι

Κοχλίας Αρχιμήδη: Ελικοειδής κοχλίας μέσα σε κύλινδρο.

Περίτεχνος: Κατασκευασμένος με επιδεξιότητα και καλλιτεχνική ευαισθησία.

Στωικισμός ή στοά: Η σχολή ονομάστηκε Στωική, γιατί ακριβώς τα μαθήματα γίνονταν συνήθως στην Ποικίλη Στοά της αγοράς των Αθηνών.

Σχολές των Ελληνιστικών Χρόνων: Οι Κυνικοί φιλόσοφοι που άκμασαν στα Ελληνιστικά Χρόνια, δεν συγκρότησαν ποτέ σχολή, αλλά ήταν πνευματικό ρεύμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 32

Η εκπαίδευση και ο πολιτισμός στην αρχαία ελληνική πόλη των Κλασικών και Ελληνιστικών Χρόνων

Η ζωή στο πλαίσιο της αρχαίας ελληνικής πόλης περιλάμβανε μερικές συγκεκριμένες και σημαντικές δραστηριότητες. Η εκπαίδευση των παιδιών και των νέων στις παλαίστρες και στα γυμνάσια διαμόρφωνε τους μελλοντικούς πολίτες. Οι μουσικές και δραματικές παραστάσεις στα θέατρα προσέφεραν ψυχαγωγία αλλά και παιδεία στους πολίτες, ενώ στις κάθε είδους γιορτές, μικρές και μεγάλες, εκφραζόταν η ευσέβεια και δυνάμωνε η συνοχή της πολιτικής κοινότητας.

Μόρφωση – ο θεσμός του γυμνασίου

Η εκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών

Στις αρχαίες ελληνικές πόλεις η απόφαση για την εκπαίδευση των παιδιών ανήκε στην οικογένεια. Στις περισσότερες αφορούσε μόνο τα αγόρια (εξαίρεση ήταν η Σπάρτη). Ωστόσο, στα Ελληνιστικά Χρόνια έχουμε ενδείξεις ότι κάποιες πόλεις επέκτειναν τμήματα της εκπαίδευσης στα κορίτσια.

Ως την ηλικία των επτά ετών αγόρια και κορίτσια ανατρέφονταν στο σπίτι (οίκος) με τη φροντίδα της **τροφού**. Μετά τα επτά τους χρόνια τα αγόρια παρακολουθούσαν μαθήματα εκτός σπιτιού υπό την επίβλεψη του **παιδαγωγού**, ο οποίος τα συνόδευε σε όλες τις δραστηριότητες.

Η εκπαίδευση περιλάμβανε γραφή και ανάγνωση, επαφή με τα ομηρικά έπη και άλλα σημαντικά έργα της αρχαίας γραμματείας, γυμναστικές ασκήσεις, χρήση όπλων, εκμάθηση κιθάρας και άρπας.

Παλαίστρες – Γυμνάσια – Εφηβεία

Χώροι εκπαίδευσης ήταν οι παλαίστρες και τα γυμνάσια, δημόσια ή ιδιωτικά (**Εικόνα 1**). Η οικοδόμηση, συντήρηση και λειτουργία τους απαιτούσε μεγάλα έξοδα για τους μισθούς των εκπαιδευτικών (**παιδοτρίβες, γραμματιστές, κιθαριστές** κ.ά.), το άλειμμα του σώματος πριν από την άθληση, τα ξύλα προς ζέσταμα του νερού για το λουτρό μετά, θυσίες στους θεούς (**Εικόνα 2**). Τα έξοδα κάλυπταν οι πόλεις αλλά και ιδιώτες (**Πηγή 1**).

Στα γυμνάσια πραγματοποιούνταν και ένα μέρος της στρατιωτικής εκπαίδευσης των νεαρών ανδρών που ήταν διειρημένοι ή μονοειρήνη και ονομαζόταν **εφηβεία**. Ήταν, επίσης, χώροι όπου γυμνάζονταν οι ενήλικες και δίνονταν διαλέξεις από ρήτορες, σοφιστές και φιλοσόφους. Υπεύθυνοι ήταν οι αξιωματούχοι των πόλεων που ονομάζονταν **γυμνασίαρχοι**. Την εκπαίδευση των παιδιών και των εφήβων στις παλαίστρες και τα γυμνάσια συντόνιζαν και επέβλεπαν οι **παιδονόμοι** και οι **κοσμητές**.

Από τον 3ο αιώνα π.Χ. και μετά εξαπλώνεται θεαματικά ο αριθμός των γυμνασίων σε όλο τον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, αλλά και πολύ ανατολικότερα, στις περιοχές που κατέκτησε ο Αλέξανδρος.

Θέατρο

Αναπόσπαστο στοιχείο του ελληνικού τρόπου ζωής και ιδιαίτερα σημαντικό για την παιδεία των αρχαίων Ελλήνων ήταν το θέατρο (**Εικόνα 4**). Η Αθήνα υπήρξε γενέτειρα του θεάτρου τον 6ο αιώνα π.Χ. και πρόβαλε το γεγονός αυτό με περηφάνεια.

Παραστάσεις στην αρχαία Αθήνα

Ο μουσικές και θεατρικές παραστάσεις στην Αθήνα αποτελούσαν μέρος αγώνων στο πλαίσιο γιορτών για τον Διόνυσο (Μεγάλα Διονύσια, Λήναια) και τον Απόλλωνα (Θαργήλια). Για τους νικητές υπήρχαν βραβεία. Παραστάσεις δίνονταν και στους δήμους κατά τα Μικρά Διονύσια.

Σημαντικοί αξιωματούχοι της Αθήνας είχαν ενεργό ρόλο στη διοργάνωση των παραστάσεων και των σχετικών γιορτών. Από τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. η Αθήνα άρχισε να καταβάλλει στους φτωχούς πολίτες το αντίτιμο για την ελεύθερη είσοδό τους στο θέατρο (**θεωρικά χρήματα**). Περίπου την ίδια εποχή στο θέατρο αρχίζουν να διεξάγονται και συνελεύσεις του δήμου.

Εικόνα 1. Γυμνάσιο, παλαίστρα και στάδιο στην αρχαία Μεσσήνη. Ως χώροι σωματικής εκπαίδευσης παιδιών και νέων αλλά και προετοιμασίας αθλητών τα γυμνάσια και οι παλαίστρες βρίσκονταν συχνά κοντά στα στάδια όπου διεξάγονταν οι αθλητικοί αγώνες.

1. Ένας πολίτης χρηματοδοτεί με δωρεά την εκπαίδευση των παιδιών στην πόλη Τέω της Ιωνίας, 2ος αι. π.Χ.

Με σκοπό να μορφωθούν όλα τα ελεύθερα παιδιά, όπως φρόντισε να υποσχεθεί στην πόλη ο Πολυθρούς, γιος του Ονήσιμου, καταθέτοντας έτσι την καλύτερη υπόμνηση της αγάπης του για διάκριση, δώρισε (ο Πολυθρούς) 34.000 δραχμές, ώστε να αναδεικνύονται κάθε χρόνο με εκλογές –μετά την εκλογή των γραμματέων (της πόλης)– τρεις γραμματιστές, οι οποίοι θα διδάσκουν τα αγόρια και τα κορίτσια. Σ' αυτόν που θα εκλεγεί για το πρώτο έργο* θα δίνονται 600 δραχμές το χρόνο, σ' αυτόν για το δεύτερο 550 δραχμές και σ' αυτόν για το τρίτο 500 δραχμές. Θα ορίζονται επίσης δύο γυμναστές και θα καταβάλλεται μισθός 500 δραχμών ετησίως στον καθένα από αυτούς. Θα ορίζεται επίσης ένας κιθαριστής ή αρπιστής και θα δίδεται μισθός 700 δραχμών σε αυτόν που θα εκλέγεται με ανάταση του χεριού.

[* ενδεχομένως μαθήματα διαφορετικής βαρύτητας που ήταν γνωστά και για αυτό δεν διευκρινίζονται στο κείμενο περαιτέρω]

Sylloge³ 578, στίχοι 1-16, μτφρ. Σ. Ανεζίρη.

Απεικόνιση πομπής και θυσίας

Η εξάπλωση του θεάτρου

Το θέατρο και οι παραστάσεις έγιναν κεντρικό κομμάτι της ζωής όλων των ελληνικών πόλεων και μέρος γιορτών με τις οποίες οι Έλληνες τιμούσαν διάφορες θεότητες. Από τον 4ο αιώνα π.Χ. και μετά λίθινα και μαρμάρινα θέατρα χτίζονταν σε όλες τις περιοχές που επεκτάθηκε ο ελληνικός και ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός, κυρίως όμως σε αυτές που περιβάλλουν τη Μεσόγειο Θάλασσα. Άλλα μικρότερα και άλλα μεγαλύτερα, τα θέατρα αυτά δείχνουν ότι ο ελληνικός τρόπος ζωής, η ελληνική αισθητική και κυρίως η ελληνική γλώσσα είχαν εξαπλωθεί σημαντικά. Αυτό ίσχυε τουλάχιστον για τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα των περιοχών αυτών που αποτελούνταν όχι μόνο από Έλληνες αλλά και από εξελληνισμένους γηγενείς.

Θρησκευτικές γιορτές

Οι γιορτές των αρχαίων Ελλήνων

Οι γιορτές αποτελούσαν ένα κεντρικό κομμάτι της ζωής των αρχαίων Ελλήνων. Ήταν πάντα συνδεδεμένες με τη λατρεία των θεών και διεξάγονταν από μια κοινότητα που είχε την πρωτοβουλία της διοργάνωσης. Η κοινότητα αυτή μπορεί να ήταν πόλη, συνομοσπονδία πόλεων ή συνένωση εθνών. Γιορτές οργάνωναν επίσης μικρότερες κοινότητες, όπως δήμοι, γένη, φατρίες, σωματεία. Στα Ελληνιστικά και Ρωμαϊκά Χρόνια γιορτές οργάνωναν επίσης οι ελληνοιστοικοί βασιλείς και οι Ρωμαίοι ηγεμόνες.

Όλες οι γιορτές περιλάμβαναν θυσίες και ύμνους, κάποιες επίσης συμπόσια και πομπές. Οι μεγάλες γιορτές περιλάμβαναν επίσης αγώνες. Κάποιοι ξεπερνούσαν τα όρια της κοινότητας και προσέλκυαν ανθρώπους από άλλες περιοχές, λιγότερο ή περισσότερο μακρινές. Οι πανελλήνιες γιορτές (Ολύμπια, Ίσθμια, Νέμεια, Πύθια) συγκέντρωναν ανθρώπους από όλο τον ελληνικό κόσμο.

Ο δήμος της Αιξωνής τιμά δύο χορηγούς στα Μικρά Διονύσια

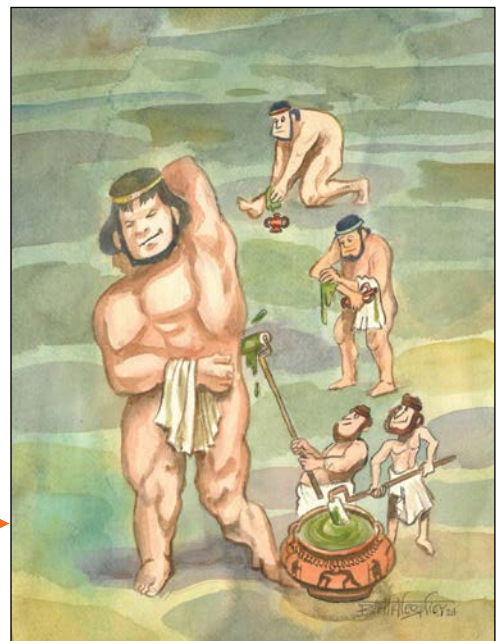
Εικόνα 2. Το λάδι ήταν το μεγαλύτερο έξοδο των γυμνασίων αλλά και των αθλητικών αγώνων, και ήταν αντικείμενο δωρεών στα Ελληνιστικά Χρόνια από πλούσιους πολίτες ή βασιλείς.

Σκίτσο Β. Παπαγεωργίου (παραλλαγή σκίτσου που δημοσιεύτηκε στο βιβλίο 13 σκίτσογράφοι εμπνέονται από την ελιά, ΥΠΠΟ, Αθήνα 2007)

2. Ο Πausanias περιγράφει το ιερό της Ελευσίνας και αναφέρεται στην αυστηρότητα σχετικά με τη μυστικότητα της λατρείας

Στην Ελευσίνα υπάρχει ναός του Τριπτόλεμου, καθώς και της Προπυλαίας Άρτεμης και του πατρός Ποσειδώνος, και ένα φρέαρ που λέγεται Καλλίχορο, όπου πρώτα οι γυναίκες των Ελευσινίων έστησαν χορό και έψαλαν για τη θεά. Για το Ράριον πεδίο λένε πως είναι το πρώτο που σπάρθηκε και παρήγαγε (δημητριακούς) καρπούς, και για αυτό οι Ελευσίνιοι συνηθίζουν να χρησιμοποιούν ουλές (κριθάρια χοντροαλεσμένα για ιεροπραξίες) από αυτό και να κάνουν από αυτές τα πέμματα (γλυκά ψωμάκια) για τις θυσίες. Εδώ δείχνουν ένα αλώνι που το λένε του Τριπτόλεμου και ένα βωμό. Τα εντός του περιβόλου του ιερού το όνειρο μου απαγόρευσε να τα περιγράψω· είναι φανερό ότι όσοι δεν έχουν μυηθεί δεν επιτρέπεται ούτε να πληροφορούνται για ό,τι εμποδίζονται να βλέπουν.

Πausanias 1.38.6 (μτφρ. Ν. Δ. Παπαχατζή, Εκδοτική Αθηνών).

Γιορτές και πολιτική

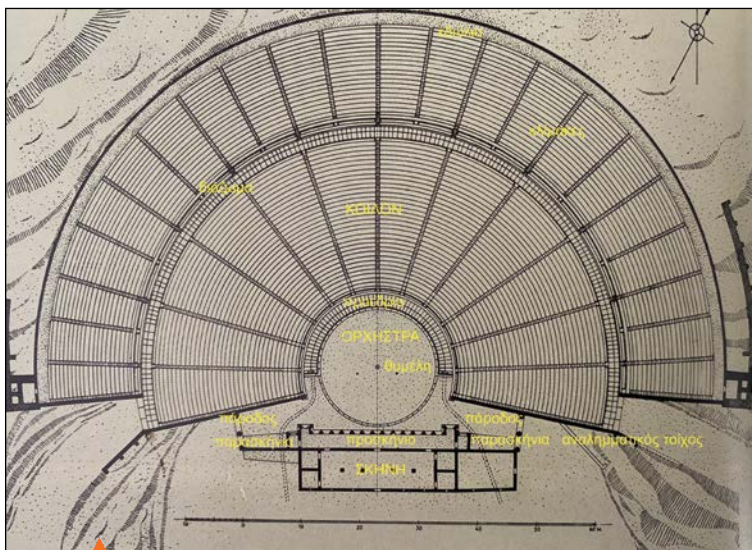
Οι γιορτές ήταν συχνά εργαλείο άσκησης πολιτικής από εκείνους που τις διοργάνωναν: πρόβαλλαν τους μύθους τους, έδιναν αίσθημα συνοχής και περηφάνιας στα μέλη της κοινότητας, ενίσχυαν το κύρος, την επιρροή και τον έλεγχο που ασκούσαν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα άσκησης εξουσίας μέσω των γιορτών προσφέρει η Αθήνα: τα ζητήματα των φόρων που εισέπραττε από τις πόλεις της Αθηναϊκής συμμαχίας ρυθμιζόνταν κατά τις γιορτές των Παναθηναίων και των Διονυσίων, ενώ συγχρόνως η Αθήνα υποχρέωνε αποίκους και συμμάχους να στέλνουν προσφορές στις δύο γιορτές.

Τα Μυστήρια

Άλλον χαρακτήρα είχαν οι γιορτές των Μυστηρίων. Τα πιο γνωστά Μυστήρια στον ελληνικό κόσμο ήταν τα Ελευσίνια στην Αττική (Εικόνα 3). Στα Μυστήρια εκτελούνταν συμβολικές μυστικές ιεροτελεστίες και αποκαλύπτονταν μυστικά σύμβολα με στόχο οι μνημένοι (μύστες) να ταυτιστούν με το θείο και να αποκτήσουν μια ιδέα για τη ζωή μετά τον θάνατο (Πηγή 2).

Εικόνα 3. Ο ήρωας Τριπτόλεμος, γιος του βασιλιά της Ελευσίνας Κελεού, παραλαμβάνει από τη θεά Δήμητρα στάχυα για να διδάξει στους ανθρώπους την καλλιέργεια του σιταριού. Πίσω του η Περσεφόνη. Ανάγλυφο από την Ελευσίνα (440-430 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

Εικόνα 4. Σχεδιαστική κάτοψη του θεάτρου της Επιδαύρου. Φαίνονται τα βασικά μέρη του αρχαίου ελληνικού θεάτρου: κείμεναι, ορχήστρα, σκηνή, παρασκήνια, πάροδος.

Να αντιστοιχίσετε τις λέξεις

Διαβάστε τους ορισμούς των λέξεων.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιος είναι ο ρόλος της πόλης και ποιος των ιδιωτών στην εκπαίδευση των παιδιών και των νέων; Με βάση την Πηγή 1 και το Γλωσσάρι να εντοπίσετε τα άτομα που εμπλέκονται.
2. Πώς συνδέονταν οι μουσικές και θεατρικές παραστάσεις με τη λατρεία και με τις γιορτές;
3. Ποιες είναι οι ομοιότητες και οι διαφορές μιας γιορτής στο κέντρο της πόλης (όπως τα Παναθήναια) και μιας γιορτής μυστηριακού χαρακτήρα (όπως τα Ελευσίνια);

Γλωσσάρι

Γραμματιστής: Διδάσκαλος γραφής και ανάγνωσης. Έφερνε τα παιδιά σε επαφή με τα ομηρικά κείμενα.

Γυμνασίαρχος: Αξιωματούχος της πόλης που ήταν επικεφαλής του γυμνασίου.

Εφηβεία: Διετής ή μονοετής περίοδος στρατιωτικής εκπαίδευσης νέων πολιτών μεταξύ 18 και 20 ετών. Δεν συνέπιπτε με την ηλικία της εφηβείας.

Θεωρικά χρήματα: Τα πρόσφερε η Αθήνα στους μη εύπορους πολίτες της, προκειμένου να παρακολουθούν τις θεατρικές παραστάσεις που οργανώνονταν στη διάρκεια των μεγάλων γιορτών.

Κιθαριστής: Μουσικός που έπαιζε κιθάρα. Έτσι ονομάζονται και οι διδάσκαλοι κιθάρας.

Κοσμητής: Αξιωματούχος της πόλης που ήταν επιφορτισμένος με την επίβλεψη των εφήβων κατά τη διάρκεια της εφηβείας.

Μύστης: Ο άνθρωπος που έχει μνηθεί με τελετουργικό τρόπο σε μια λατρεία.

Παιδαγωγός: Άνδρας (συνήθως έμπιστος δούλος) που συνόδευε και επόπτευε τα παιδιά στις δραστηριότητές τους εκτός του οίκου.

Παιδονόμος: Υπεύθυνος για την επιτήρηση των παιδιών κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής τους στην παλαίστρα και στο γυμνάσιο.

Παιδοτρίβης: Εκπαιδευτής που ασκούσε τον συντονισμό και την καθοδήγηση παιδιών και εφήβων στις σωματικές ασκήσεις, κυρίως στην παλαίστρα.

Ρήτορες: Άνθρωποι με μόρφωση και ευφράδεια που αγόρευαν δημοσίως στην Εκκλησία του Δήμου, στη βουλή και στα δικαστήρια. Ασκούσαν τη ρητορική ως επάγγελμα, τη συνδύαζαν με την πολιτική και ενίοτε τη δίδασκαν.

Σοφιστές: Ειδική κατηγορία ρητόρων που άνθησε στην Αθήνα από τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. και εξής. Αντιμετώπιζαν τα θέματα που τους απασχολούσαν με μια τακτική αμφισβήτησης των καθιερωμένων ιδεών και αξιών.

Τροφός: Γυναίκα (συνικά δούλη) η οποία βοηθά τη μητέρα εντός του οίκου στην ανατροφή των παιδιών.

Χορηγός: Ευκατάστατος πολίτης (ενίοτε μέτοικος) στον οποίο αναθέτει η πόλη την υποχρέωση να διαθέσει τα μέσα για να καταρτιστεί ο χορός σε μια θεατρική ή μουσική παράσταση.

Αποτιμητής

Ενότητα 5: Ελληνιστικοί Χρόνοι

<p>1</p>	<p>Η περίοδος αυτή ξεκινά από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τελειώνει με την άνοδο της Ρώμης ως υπερδύναμης. Με την εκστρατεία του Αλεξάνδρου, ο ελληνικός τρόπος ζωής, η γλώσσα και ο πολιτισμός διαδόθηκαν σε όλη την Ανατολή. Οι μη Έλληνες που υιοθετούν αυτά τα στοιχεία «ελληνίζουν» και ο κόσμος που προκύπτει χαρακτηρίζεται ως «ελληνιστικός».</p>
<p>2</p>	<p>Μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η αυτοκρατορία του χωρίστηκε μεταξύ των διαδόχων του, οι οποίοι δημιούργησαν δυναστείες και αντίστοιχα βασίλεια, όπως αυτά των Σελευκιδών και των Πτολεμαίων. Το βασίλειο της Μακεδονίας ήταν το μόνο στον ελλαδικό χώρο.</p>
<p>3</p>	<p>Ιδρύθηκαν πολλές νέες πόλεις σε όλο τον ελληνιστικό κόσμο, όπως η Αλεξάνδρεια στην Αίγυπτο, η Αντιόχεια στη Συρία και η Πέργαμος στη Μικρά Ασία. Αυτές οι πόλεις έγιναν κέντρα εξουσίας, οικονομίας αλλά και πολιτισμού.</p>
<p>4</p>	<p>Η Ελληνιστική Περίοδος ήταν μια εποχή σημαντικών εξελίξεων στις επιστήμες, όπως η Αστρονομία, τα Μαθηματικά και η Ιατρική. Η τέχνη επίσης εξελίχθηκε, με πιο εκλεπτυσμένα έργα.</p>
<p>5</p>	<p>Καθώς η Ρώμη ενίσχυε τη θέση της ως υπερδύναμης, τα ελληνιστικά βασίλεια βρέθηκαν σε αντιπαράθεση μαζί της. Οι Ρωμαίοι κατέκτησαν σταδιακά τα βασίλεια, σηματοδοτώντας το τέλος της Ελληνιστικής Περιόδου. Το τελευταίο βασίλειο ήταν αυτό των Πτολεμαίων (30 π.Χ.).</p>

ΕΝΟΤΗΤΑ 6

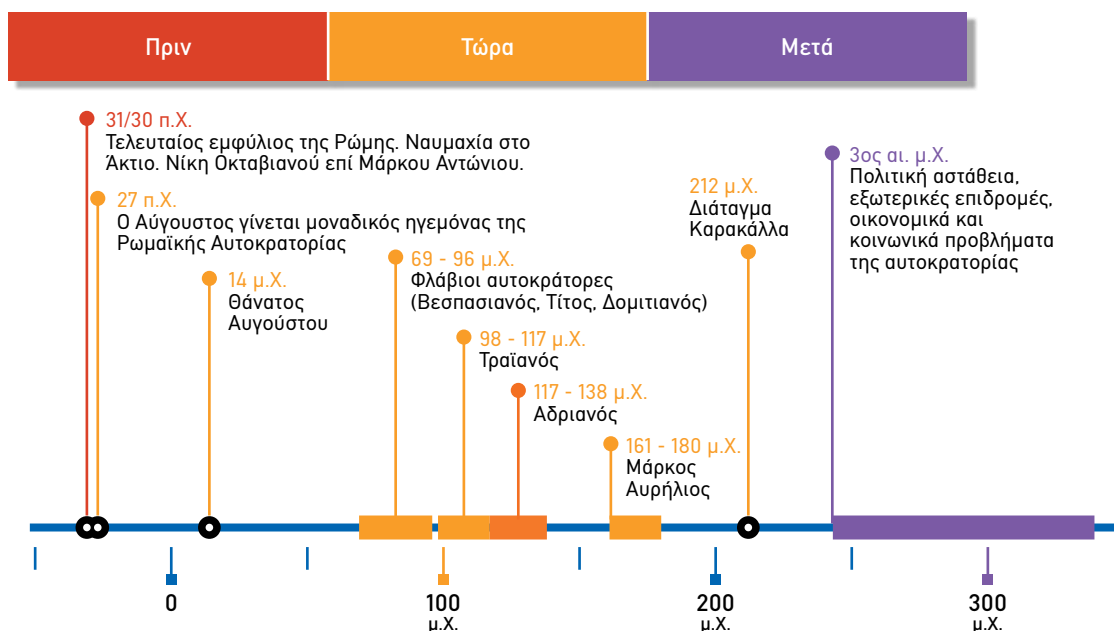
Αυτοκρατορικοί χρόνοι

(27 π.Χ. – αρχές 4ου αι. μ.Χ.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 33

Η ρωμαϊκή ειρήνη – *pax romana*

Μετά τις δεκαετίες εμφύλιων πολέμων, ήταν πολύ έντονη η ανάγκη για σταθερότητα και ειρήνη. Καθώς ο Οκταβιανός Αύγουστος ήταν ο μεγάλος νικητής των εμφύλιων συγκρούσεων, η Σύγκλητος του παραχωρούσε όλο και περισσότερες εξουσίες. Το νέο πολίτευμα που δημιουργήθηκε σταδιακά ονομάστηκε ηγεμονία. Από την εποχή του Αυγούστου και για περίπου δύο αιώνες στη Μεσόγειο επικράτησε ειρήνη. Η αυτοκρατορία ευημέρησε και έγιναν πολλά δημόσια έργα, που τα βλέπουμε ακόμα και σήμερα στις πόλεις ολόκληρης της Μεσογείου.

Το νέο πολίτευμα του Αυγούστου: Η ηγεμονία

Νικητής και μοναδικός κυρίαρχος των εμφύλιων πολέμων είχε αναδειχθεί ο Οκταβιανός. Η Σύγκλητος και ο λαός της Ρώμης απορούσαν ποιες θα ήταν οι επόμενες κινήσεις του. Μήπως θα ανακηρυσσόταν δικτάτορας ή ακόμα και βασιλιάς; Ο Οκταβιανός όμως δεν έκανε τίποτε από τα παραπάνω. Γνώριζε άλλωστε καλά τις τεράστιες απώλειες σε ανθρώπινες ζωές και αγαθά που είχαν υποστεί Σύγκλητος και λαός, και συνειδητοποιού-

ούσε τη σφοδρή επιθυμία όλων για ειρήνη. Δήλωσε λοιπόν ότι θα αποκαθιστούσε το παραδοσιακό πολίτευμα της δημοκρατίας. Η Σύγκλητος ωστόσο κατανοούσε ότι, αν ο Οκταβιανός αποχωρούσε, θα ξεσπούσαν νέες ταραχές. Έτσι, από το 27 π.Χ. και εξής του παραχωρούσε εξουσίες που τον καθιστούσαν ουσιαστικά μονοκράτορα. Το σημαντικό για τη διατήρηση της ισορροπίας και την αποφυγή νέων εσωτερικών συγκρούσεων ήταν ότι αυτό δεν γινόταν με επιβολή του Οκταβιανού, αλλά με συναίνεση και συνεργασία της Συγκλήτου. Ενώ λοιπόν τυπικά το πολίτευμα παρέμενε δημοκρατικό, ο Οκταβιανός αποκτούσε συνεχώς διευρυμένες εξουσίες. Στο εξωτερικό, έπαιρνε υπό την εποπτεία του πολλές επαρχίες (κυρίως αυτές όπου

1. Η ειρήνη του Αυγούστου

Όταν επέστρεψα στη Ρώμη από την Ισπανία και τη Γαλατία, [...] έχοντας διευθετήσει τα ζητήματα εκεί, ώστε οι επαρχίες να ευημερήσουν, η Σύγκλητος, προκειμένου να τιμήσει την επιστροφή μου, ψήφισε να κατασκευαστεί ο Βωμός της Ειρήνης του Αυγούστου. Χτίστηκε στο Πεδίο του Άρεως και όρισε να κάνουν στον Βωμό ετήσιες θυσίες οι αξιωματούχοι, οι ιερείς και οι Εστιάδες.

Όταν εγώ ήμουν ηγεμών, η Σύγκλητος διέταξε οι πύλες του ναού του Ιανού να κλείσουν τρεις φορές. Διότι, σύμφωνα με τους προγόνους μας, όταν, μετά από ρωμαϊκή νίκη, επικρατούσε ειρήνη σε ολόκληρη τη ρωμαϊκή επικράτεια, σε ξηρά και θάλασσα, οι πύλες έκλειναν. Από την εποχή της ίδρυσης της Ρώμης και μέχρι τη γέννησή μου οι πύλες του ναού του Ιανού είχαν κλείσει μόλις δύο φορές.

Πεπραγμένα του Θεϊκού Αυγούστου (Res Gestae) 12-13, μτφρ. Ε. Φάσσα. Πρόκειται για σειρά επιγραφών που τοποθετήθηκαν σε διάφορα σημεία της αυτοκρατορίας μετά τον θάνατό του. Σ' αυτές ο Αύγουστος κάνει ο ίδιος απολογισμό της ηγεμονίας του.

στάθμευαν οι ισχυρότερες λεγεώνες). Στο εσωτερικό, με τα αξιώματα που του είχαν παραχωρηθεί (υπατεία και αργότερα δημαρχία) έλεγχε όλον τον κρατικό μηχανισμό και εισηγούνταν νόμους προς ψήφιση στον δήμο.

Αυτό το νέο διοικητικό και πολιτειακό σύστημα ονομάστηκε **ανεπίσημα** *principatus*, δηλαδή «ηγεμονία». Η ονομασία προερχόταν από την προσφώνηση του Αυγούστου ως «*principes*», δηλαδή «πρώτου». Απέκτησε επίσης την προσωνυμία «**Αύγουστος**», δηλαδή «σεβαστός». Επιπροσθέτως, από τον τίτλο του ως «*imperator*», που στις ελληνικές πηγές μεταφράζεται «αυτοκράτορας», πήρε το όνομά της και η εποχή («αυτοκρατορική περίοδος»).

Η ρωμαϊκή ειρήνη

Ο Αύγουστος συστηματικά πρόβαλλε τον εαυτό του ως αυτοκράτορα της ειρήνης. Πράγματι, στις μέρες του, για πρώτη φορά έπειτα από αιώνες, είχε επικρατήσει ειρήνη για τόσο μεγάλο διάστημα (**πηγή 1**). Μεγάλα τμήματα της αυτοκρατορίας, προπαντός στην Ανατολή, είχαν, έπειτα από καιρό, οικονομική, πολιτική και κοινωνική σταθερότητα. Η ευημερία αυτή διατηρήθηκε για δύο περίπου αιώνες. Ωστόσο, η επικράτηση της ειρήνης δεν σήμαινε ότι οι Ρωμαίοι σταματούσαν να ενδιαφέρονται για τα στρατιωτικά πράγματα. Αντίθετα, πίστευαν ότι, για να διατηρηθεί η ειρήνη, χρειάζεται συνεχής και επίμονη φροντίδα για την άμυνα της αυτοκρατορίας και ενίοτε επέκταση.

Οι σημαντικότεροι διάδοχοι του Αυγούστου

Κατά τον 1ο αιώνα μ.Χ. σημαντικότεροι διάδοχοι του Αυγούστου ήταν η δυναστεία των **Φλαβίων**. Οι Φλάβιοι δεν συνδέονταν με τα αριστοκρατικά γένη της Ρώμης. Κατάφεραν να ανορθώσουν την οικονομία, να εξασφαλίσουν την καλή διοίκηση των επαρχιών, να προστατέψουν την αυτοκρατορία από επιδρομές και να επεκτείνουν τη ρωμαϊκή επικράτεια.

Ο 2ος αιώνας μ.Χ. ήταν εποχή ανάπτυξης. Ο Τραϊανός, ο πρώτος Ρωμαίος αυτοκράτορας που προερχόταν από επαρχία, επέκτεινε σημαντικά την αυτοκρατορία. Τα έργα του σε καιρό ειρήνης ήταν εξίσου αξιοσημείωτα με τα πολεμικά του κατορθώματα: θέσπισε την παροχή

2. Επιτύμβιο μνημείο μονομάχου

Εδώ είμαι θαμμένος εγώ, ο σεκούτωρ Φοίβος, μονομάχος πρώτης κατηγορίας, ακαταπόνητος στα αμφιθέατρα κι αγαπητός απ' όλους. Το όνομά μου ήταν κάποτε Λαγένης και καταγόμουν απ' την Κύζικο. Μονομάχησα στη Μικρά Ασία, τη Θράκη και τη Μακεδονία, μα όταν κάποτε αγωνιζόμουν στη Λάρισα, ξόφλησα το χρέος μου στη Μοίρα. Έζησα όμορφα, πέρασα τη ζωή μου μαζί με τους συντρόφους μου και τώρα βρίσκομαι εδώ, αφού όμως πρώτα έδωσα κι εγώ στον αντίπαλό μου τη χαριστική βολή. Τον Φοίβο τον κλάψανε πολλοί θεατές των αμφιθεάτρων, γιατί όλοι τον λατρεύανε. Και τώρα κείται δίπλα στον Πηνειό, όχι μόνος του, αλλά μαζί με τον φονιά του.

Μτφρ. Ε. Φάσσα, *Άρτος και Θεάματα. Βία και διασκέδαση στις ελληνορωμαϊκές πόλεις*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2023.

© shutterstock

Εικόνα 1. Το εσωτερικό και η αρένα του Φλάβιου Αμφιθεάτρου ή, όπως ονομάστηκε αργότερα, Κολοσσαίου. Εξέφραζε το μεγαλείο και τη δύναμη της Ρώμης και ήταν το πρότυπο για όλα τα άλλα αμφιθέατρα του ελληνορωμαϊκού κόσμου.

Εικόνα 2. Μωσαϊκό που εικονίζει μονομάχους και κυνηγούς (3ος-4ος αι. μ.Χ., Πινακοθήκη Μποργκεζε, Ρώμη).

οικονομικού βοηθήματος για όλα τα παιδιά των φτωχών οικογενειών της Ιταλίας, τα γράμματα και οι τέχνες άκμασαν, ενώ πολλοί από τους επαρχιώτες ανέλαβαν σημαντικές θέσεις στη διοίκηση της αυτοκρατορίας. Ο διάδοχος του Αδριανός ακολούθησε φιλειρηνική πολιτική και προσπάθησε να διατηρήσει την αυτοκρατορία στο ίδιο μέγεθος χρησιμοποιώντας τη διπλωματία και φροντίζοντας για την αναδιοργάνωση του στρατού και την οχύρωση των συνόρων. Περίοδευσε για χρόνια στις επαρχίες, ίδρυσε πόλεις και χρηματοδότησε πολλά δημόσια έργα. Ήταν λάτρης του ελληνικού πολιτισμού, τον οποίο ενίσχυσε πολύ. Ένας άλλος σημαντικός αυτοκράτορας του 2ου αιώνα μ.Χ. ήταν ο Μάρκος Αυρήλιος. Στις μέρες του οι πόλεμοι με τα γερμανικά φύλα ήταν συνεχείς. Θεωρείται ο φιλόσοφος-αυτοκράτορας της Ρώμης, συνέθεσε μία σημαντική πραγματεία στωικής φιλοσοφίας και ίδρυσε τέσσερις έδρες φιλοσοφίας στην Αθήνα.

Το γεωγραφικό εύρος της αυτοκρατορίας και ο πολυεθνικός της χαρακτήρας

Επί Τραϊανού η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία απέκτησε τη μέγιστη έκτασή της. Αριθμούσε 70-100 εκατομμύρια κατοίκους, ήταν δηλαδή μία από τις μεγαλύτερες αυτοκρατορίες του αρχαίου κόσμου. Εκτεινόταν από την Ισπανία έως την Περσία και από την Αίγυπτο και τις ακτές της Βόρειας Αφρικής έως τη Βρετανία και την Κεντρική Ευρώπη. Ήταν μια πολυεθνική και πολυπολιτισμική αυτοκρατορία με πολλούς και διαφορετικούς λαούς.

Ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός

Στην αυτοκρατορία δημιουργήθηκε σταδιακά ένας κοινός πολιτισμός. Άλλωστε, με την τεράστια ανάπτυξη του οδικού δικτύου, περιοχές άλλοτε απομακρυσμένες συνδέθηκαν μεταξύ τους. Στις πόλεις της αυτοκρατορίας χτίζονταν παρόμοια κτίρια: αγορές, αμφιθέατρα (**Εικόνα 1**), βιβλιοθήκες (**Εικόνα 3**), ιππόδρομοι, υδραγωγεία και λουτρά. Οι άνθρωποι λάμβαναν κοινή παιδεία, μιλούσαν κυρίως ελληνικά και λατινικά, μοιράζονταν αντίστοιχες ιδέες στη θρησκεία και τη φιλοσοφία, θαύμαζαν παρόμοια έργα τέχνης και διασκέδαζαν με ίδιους τρόπους (**Πηγή 2, Εικόνα 2**).

Η ρωμαϊκή κοινωνία

Η ρωμαϊκή κοινωνία ήταν έντονα ιεραρχημένη. Την αυτοκρατορική περίοδο όμως παρατηρούνται ορισμένες αλλαγές. Μία βασική διάκριση, για παράδειγμα, ήταν ο διαχωρισμός Ρωμαίων και μη Ρωμαίων, ο οποίος όμως ξεπεράστηκε όταν, με το διάταγμα του Καρακάλλα (212 μ.Χ.), δόθηκε το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη σε όλους τους ελεύθερους κατοίκους της αυτοκρατορίας. Επίσης, στα αυτοκρατορικά χρόνια πολλοί απελεύθεροι δούλοι απέκτησαν σημαντικό ρόλο στο περιβάλλον του αυτοκράτορα.

Ωστόσο, η άνιση αντιμετώπιση ανθρώπων που ανήκαν στα κατώτερα στρώματα θεωρούνταν συχνά δεδομένη. Παρά λοιπόν την κοινωνική κινητικότητα, παγιώθηκαν σταδιακά δύο κατηγορίες ανθρώπων: από τη μία μεριά, οι *honestiores*/εντιμότεροι, στους οποίους ανήκαν οι ανώτερες τάξεις της αυτοκρατορίας, αλλά και οι εξέχοντες στρατιώτες και απόμαχοι, με τους απογόνους τους, και απολάμβαναν μεγάλα προνόμια, και, από την άλλη, οι *humiliores*/ταπεινότεροι, δηλαδή οι υπόλοιποι υπήκοοι της αυτοκρατορίας.

Προτροπές ενός στωικού αυτοκράτορα

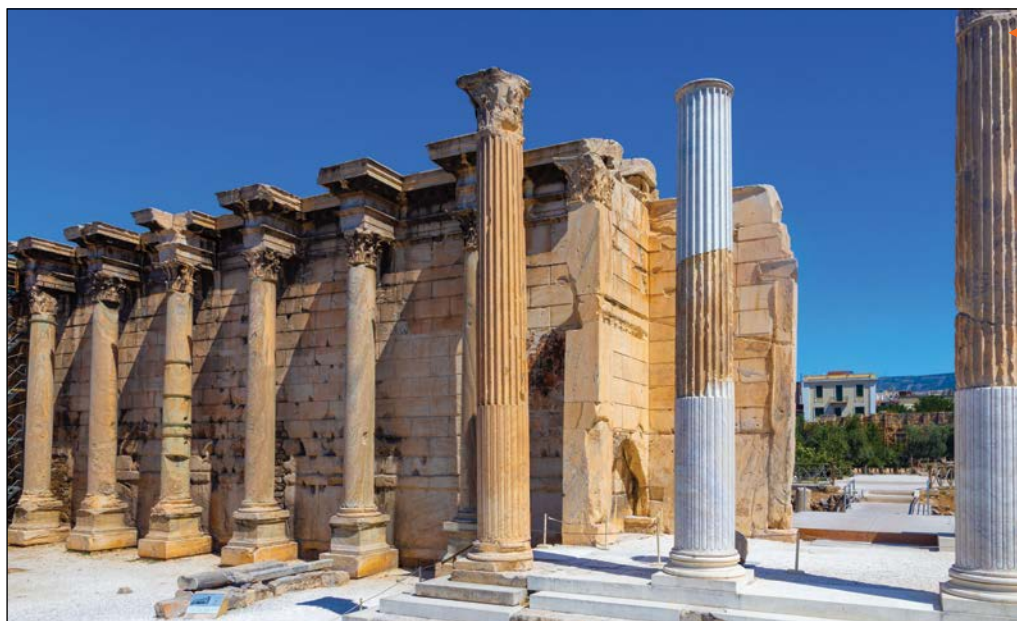
Το τείχος του Αδριανού στη Βρετανία

Η αρχαία Εγνατία Οδός

Σκεφτείτε - Αναζητήστε - Συζητήστε!

© shutterstock

Εικόνα 3.

Η είσοδος της Βιβλιοθήκης του Αδριανού στην Αθήνα. Στα αυτοκρατορικά χρόνια οι βιβλιοθήκες αναδεικνύονται σε σημαντικά κτήρια που κοσμούν τα κέντρα των πόλεων. Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού στην Αθήνα είναι ένα εντυπωσιακό οικοδόμημα, ορθογώνιο και περικλειστό, ώστε να εξασφαλίζει γαλήνη και αναπόσπαστη συγκέντρωση στους διανοούμενους που μελετούσαν εκεί τους παπύρους και τις περγαμηνές.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά του νέου πολιτεύματος που ονομάστηκε ηγεμονία; Γιατί επιβλήθηκε αυτό το πολίτευμα;
2. Τι εννοούμε με τον όρο ρωμαϊκή ειρήνη; Ποιος ήταν ο ρόλος του Αυγούστου στην εγκαθίδρυσή της; Ποια ήταν τα μεγαλύτερα επιτεύγματα της εποχής της ρωμαϊκής ειρήνης;
3. Να μελετήσετε τον χάρτη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας επί Τραϊανού και (α) να τον συγκρίνετε με το κράτος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, (β) να εντοπίσετε τα σύγχρονα κράτη τα οποία κάποτε ήταν μέρος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Τί γινόταν στο Κολοσσαίο;

Σωστό ή Λάθος;

Σκεφτείτε - Αναζητήστε - Συζητήστε!

Fake news στην pax romana

Γλωσσάρι

Ανεπίσημα: Επίσημα το καθεστώς του Αυγούστου αποτελούσε συνέχεια της παραδοσιακής ρωμαϊκής δημοκρατίας.

Αύγουστος: Η ονομασία ανέβαζε τον Οκταβιανό ψηλότερα από κάθε άλλο Ρωμαίο, καθώς παρέπεμπε στη θρησκευτική σφαίρα και συνδεόταν ετυμολογικά με θρησκευτικές δραστηριότητες των Ρωμαίων (π.χ. οιωνοσκοπία-augurium), αλλά και με την έννοια της αύξησης (augeo = αυξάνω).

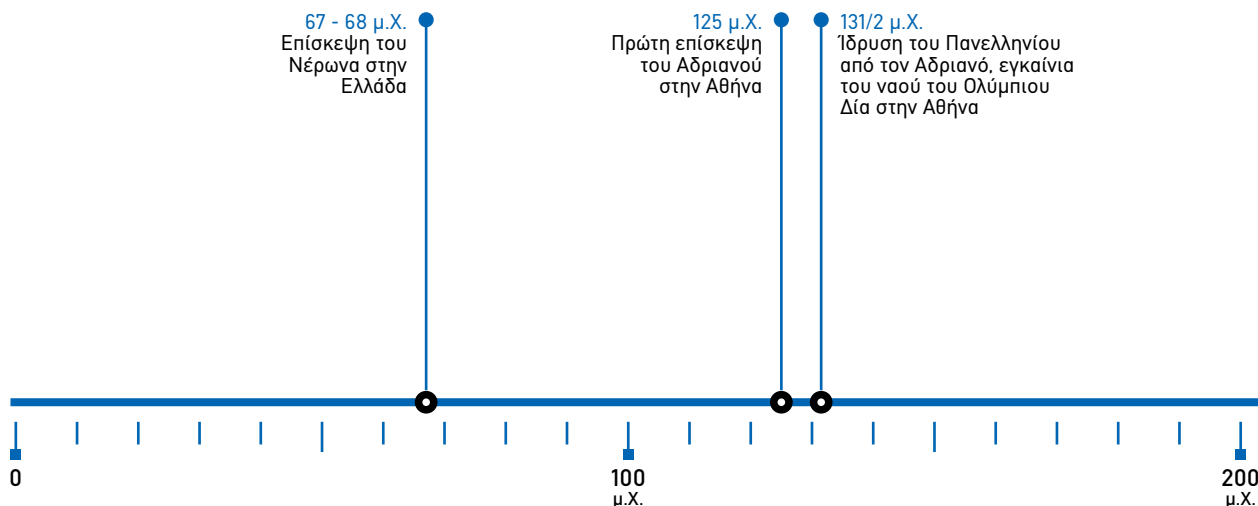
Οικονομικό βοήθημα: Πρόκειται για τα επονομαζόμενα alimenta (= τροφαί, στις ελληνικές πηγές). Το κράτος έδινε δάνεια σε μεγάλους γαιοκτήμονες της Ιταλίας και από τους τόκους αυτών των δανείων χορηγούσε σε αγόρια και κορίτσια της Ιταλίας αυτά τα επιδόματα. Έτσι, ενισχυόταν η γεωργία, ενώ ταυτόχρονα απαλύνονταν κοινωνικά και δημογραφικά προβλήματα.

Φλάβιοι: Ιδρυτής της δυναστείας ήταν ο Βεσπασιανός. Τον διαδέχτηκε ο πρωτότοκος γιος του Τίτος και ακολούθησε στον θρόνο ο δεύτερος γιος του, Δομιτιανός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 34

Οι Έλληνες υπό ρωμαϊκή κυριαρχία

Όταν πλέον κυριάρχησε η Ρώμη στον ελληνικό κόσμο, οι πόλεις δεν έπαψαν να υπάρχουν. Συνέχισαν να αποτελούν μονάδες τοπικής αυτοδιοίκησης με άλλοτε μικρότερη και άλλοτε μεγαλύτερη αυτονομία και να είναι το κατεξοχήν περιβάλλον στο οποίο μπορούσε κανείς να ζήσει με τον ελληνικό τρόπο. Ορισμένοι Ρωμαίοι αυτοκράτορες είχαν ευνοϊκή στάση προς τις ελληνικές πόλεις και γενικά τους Έλληνες. Η επαφή των δύο κόσμων υπήρξε πολύ γόνιμη.

Οι ελληνικές πόλεις κάτω από ρωμαϊκή κυριαρχία

Μετά την εδραίωση της ρωμαϊκής κυριαρχίας στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία δεν υπήρχαν πια πόλεις-κράτη. Στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας συνέχισαν, ωστόσο, να υπάρχουν ελληνικές πόλεις που είχαν μια σχετική αυτονομία στη διαχείριση των εσωτερικών τους υποθέσεων (**Εικόνα 1**). Ήταν βολικό για τη Ρώμη να μπορούν οι υπήκοοι να ρυθμίζουν μόνοι τους τις υποθέσεις που δεν έβαζαν σε κίνδυνο τα οικονομικά ή την ενότητα της αυτοκρατορίας. Η αυτονομία των πόλεων ήταν άλλοτε μεγαλύτερη (κάποτε συνοδευόταν μάλιστα και με απαλλαγή από φόρους) και άλλοτε πιο περιορισμένη. Πάντοτε, όμως, εξαρτιόταν απόλυτα από την κεντρική εξουσία, δηλαδή τον αυτοκράτορα, ο οποίος μπορούσε οποιαδήποτε στιγμή να την καταργήσει.

Πολίτευμα – Θεσμοί

Οι ελληνικές πόλεις –ανεξάρτητα από τον βαθμό αυτονομίας τους– είχαν συλλογικά όργανα (Εκκλησία του Δήμου, Βουλή) και αξιωματούχους. Είχαν, επίσης, τους δικούς τους νόμους, που όμως δεν έπρεπε να έρχονται σε αντίθεση με αυτούς της ρωμαϊκής κεντρικής εξουσίας, η οποία υπήρχε όχι μόνο στη Ρώμη αλλά και στην πρωτεύουσα της κάθε επαρχίας. Εκεί έδρευε ο εκάστοτε Ρωμαίος διοικητής που ασκούσε στρατιωτική, διοικητική και δικαστική εξουσία στις πόλεις και τους κατοίκους της επαρχίας.

Οικονομία – Κοινωνία

Στο πλαίσιο της ρωμαϊκής ειρήνης (*pax romana*) και της πολιτικά ενοποιημένης Μεσογείου δημιουργήθηκαν καλές προοπτικές για την οικονομία. Η πειρατεία είχε αντιμετωπιστεί. Οι χερσαίοι και θαλάσσιοι δρόμοι του εμπορίου ήταν ανοικτοί. Πολλές ελληνικές πόλεις (Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Σμύρνη, Έφεσος, Θεσσαλονίκη, Ρόδος) υπήρξαν κατά τη ρωμαϊκή περίοδο σημαντικά εμπορικά κέντρα. Ωστόσο, οι πόλεις είχαν να αντιμετωπίσουν τη ρωμαϊκή φορολογία, ενώ συνήθως έπρεπε να καλύπτουν με δικά τους χρήματα τις λειτουργικές ανάγκες τους. Οι περισσότερες πόλεις δυσκολεύονταν να τα βγάλουν πέρα και κατέφευγαν στη βοήθεια των πλούσιων πολιτών τους, τους οποίους στη συνέχεια τιμούσαν ως ευεργέτες, όπως και στην Ελληνιστική Εποχή (Πηγή 1).

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ευεργέτη είναι ο Ηρώδης Αττικός, ο οποίος έζησε τον 2ο αιώνα μ.Χ. Καταγόταν από πλούσια οικογένεια της Αθήνας και ήταν συγχρόνως Ρωμαίος πολίτης. Χρηματοδότησε σημαντικά έργα στην Αθήνα (Ωδείο Ηρώδη Αττικού, ανακαίνιση Παναθηναϊκού σταδίου) και σε άλλες πόλεις.

Ομοσπονδίες πόλεων

Μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση οι ομοσπονδιακοί θεσμοί έχασαν το πολιτικό τους νόημα. Συνέχιζαν όμως να υπάρχουν έχοντας θρησκευτικό και πολιτιστικό ρόλο. Το Πανελλήνιο, η Δελφική Αμφικτυονία και άλλα τοπικά κοινά, στα οποία μετείχαν οι πόλεις, διευκόλυναν τη διοίκηση, εξυπηρετούσαν τη λατρεία του αυτοκράτορα και είχαν τη στήριξη των αυτοκρατόρων.

Οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες και ο ελληνικός κόσμος

Ορισμένοι αυτοκράτορες, έχοντας λάβει ελληνική παιδεία, έδειξαν ευνοϊκή στάση προς τον ελληνικό κόσμο. Ο Νέρωνας, του οποίου η βασιλεία (54-68 μ.Χ.) είχε πολλά αρνητικά στοιχεία, επισκέφτηκε το 67-68 μ.Χ. την Ελλάδα, συμμετείχε σε πανελλήνιους αγώνες και διακήρυξε πανηγυρικά στον Ισθμό της Κορίνθου την ελευθερία των Ελλήνων που κατοικούσαν στην επαρχία της Αχαΐας (Πηγή 2). Ο Μάρκος Αυρήλιος (161-180 μ.Χ.) έγραψε τις φιλοσοφικές πραγματείες του στην ελληνική γλώσσα.

Κατεξοχήν φιλέλληνας υπήρξε ο Αδριανός (117-138 μ.Χ.). Οι επιστολές που έστειλε σε ελληνικές πόλεις επιβεβαιώνουν το ζωηρό ενδιαφέρον του για τα θέματα του ελληνικού κόσμου. Ο Αδριανός ίδρυσε το Πανελλήνιο, έναν σύνδεσμο που είχε ως κέντρο την Αθήνα και περιλάμβανε όλες σχεδόν τις ελληνικές πόλεις της αυτοκρατορίας. Σημαντικές δωρεές του Αδριανού προς την Αθήνα (Εικόνα 2), την οποία επισκέφτηκε τρεις φορές, είναι το υδραγωγείο, η Βιβλιοθήκη, μια βασιλική με το όνομα Πάνθεον, αλλά και η ολοκλήρωση του ναού του Δία Ολύμπιου τον οποίο είχε ξεκινήσει ο Πεισίστρατος.

1. Προσφορές χρημάτων για την κατασκευή δημοσίων κτιρίων στη ρωμαϊκή Μεσοήνη (15 π.Χ.-14 μ.Χ.)

Ο Επίνικος, ο γραμματέας των συνέδρων...απευθύνει έκκληση στους Έλληνες και τους Ρωμαίους που κατοικούν στην πόλη και πράττουν σε κάθε ευκαιρία το σωστό για αυτή και αντιλαμβανόμενοι τις οικονομικές της δυσκολίες στις παρούσες συνθήκες την ενισχύουν με τα δικά του μέσα ο καθένας στο μέτρο του δυνατού και υπόσχονται να φέρουν εις πέρας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο ό,τι χρειάζεται για την επισκευή των κτηρίων της· και σχετικά με αυτή [δηλ. την επισκευή των κτηρίων] υποσχέθηκαν τα εξής... [ακολουθεί κατάλογος των ποσών και των υπηρεσιών με τις οποίες οι έχοντες πολίτες υποσχέθηκαν να συνεισφέρουν]

Supplementum Epigraphicum Graecum
35, 543, μτφρ. Γ. Αθανασιάδης.

Ρωμαϊκές αποικίες στον ελληνικό χώρο

Συνάντηση ρωμαϊκού και ελληνικού πολιτισμού

Οι Ρωμαίοι είχαν έρθει σε επαφή με τους Έλληνες, τη γλώσσα και τον πολιτισμό τους πολύ πριν από την κυριαρχία της Ρώμης στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι πρώτες επαφές είχαν γίνει σε Νότια Ιταλία και Σικελία, αλλά και σε περιοχές της Δυτικής Μεσογείου, όπου οι Έλληνες είχαν εγκαταστήσει αποικίες ήδη κατά την αρχαϊκή εποχή. Στην επικοινωνία των δύο πολιτισμών έπαιξαν σημαντικό ρόλο και οι έμποροι, Ρωμαίοι, Ιταλοί και Έλληνες, που μετακινούνταν στη Μεσόγειο. Όταν πλέον η Ρώμη κυριάρχησε στις ελληνικές πόλεις και στα ελληνιστικά βασίλεια, η επαφή των δύο κόσμων απέκτησε μόνιμο και εντατικό χαρακτήρα, και οδήγησε σε μια πολιτισμική σύνθεση με ελληνικά και ρωμαϊκά στοιχεία, τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό. Λατίνοι ποιητές, όπως ο Βιργίλιος, ο Οράτιος, ο Οβίδιος, έγραφαν τον 1ο αιώνα π.Χ. ποίηση σε λατινική γλώσσα, επηρεασμένοι από τον Όμηρο και άλλους Έλληνες ποιητές. Η ρωμαϊκή θεατρική παραγωγή αλλά και η αρχιτεκτονική των ρωμαϊκών θεάτρων επηρεάστηκε πολύ από το ελληνικό θέατρο και στη συνέχεια με τη σειρά της το επηρέασε.

Παράλληλα, οι Έλληνες συνέχισαν να έχουν πνευματική παραγωγή σε πολλούς τομείς (Ιστορία, Φιλοσοφία, Ρητορική, Ιατρική). Όλη αυτή η δραστηριότητα, που κορυφώθηκε τον 2ο αιώνα μ.Χ., χαρακτηρίστηκε ως το κίνημα της Β΄ Σοφιστικής.

Οι δύο πολιτισμοί αλληλοεπηρέαστηκαν και στο πεδίο της τέχνης. Πολλά ελληνικά έργα, κυρίως γλυπτά, βρέθηκαν μετά τους πολέμους στην κατοχή πλούσιων Ρωμαίων και έγιναν αντικείμενα αντιγραφών. Στις νέες καλλιτεχνικές δημιουργίες διαπιστώνουμε αλληλεπίδραση ελληνικών και ρωμαϊκών προτύπων. Όσον αφορά την αρχιτεκτονική, επικράτησαν υλικά και τεχνικές που διευκόλυναν την κατασκευή μεγάλων κτιρίων, ενώ συγχρόνως γέφυρες, δρόμοι, υδραγωγεία, λουτρά και πλατείες σε πόλεις λάμπρυναν την αυτοκρατορία και διευκόλυναν τη ζωή των κατοίκων της.

Εικόνα 1. Αποψη της Εφέσου

Η Έφεσος ήταν μια παλαιά πόλη στην Ιωνία της Μικράς Ασίας, που γνώρισε μεγάλη άνθηση στα Ρωμαϊκά Χρόνια.

2. Η διακήρυξη της ελευθερίας των Ελλήνων που κατοικούσαν στην επαρχία της Αχαΐας από τον αυτοκράτορα Νέρωνα (67 μ.Χ.)

[Το κείμενο σώζεται χαραγμένο σε λίθο που βρέθηκε στην πόλη Ακράϊφια (σημ. Ακράϊφνιο) της Βοιωτίας]. Όταν το πλήθος είχε συγκεντρωθεί, είπε (ενν. ο Νέρωνας) τα εξής: [...] Όλοι οι Έλληνες που κατοικούν στην Αχαΐα και σε αυτό που σήμερα ονομάζεται Πελοπόννησος, να έχουν ελευθερία και απαλλαγή από τις εισφορές. Κάτι που κανένας από εσάς δεν είχε ποτέ ούτε στις πιο καλές εποχές, γιατί ήσασταν υποτελείς σε άλλους ή στον εαυτό σας. Μακάρι τώρα που σας παραχωρώ αυτό το δώρο η Ελλάδα να βρισκόταν ακόμα στην ακμή της, ώστε περισσότεροι άνθρωποι να απολαύσουν την εύνοιά μου... Τώρα δεν κάνω αυτή την ευεργεσία από οίκτο για σας, αλλά από καλή θέληση, και ως ανταπόδοση προς τους θεούς σας, των οποίων την πρόνοια έχω πάντα βιώσει στη στεριά και τη θάλασσα [...] Άλλοι ηγεμόνες έχουν απελευθερώσει πόλεις, μόνο ο Νέρωνας μια επαρχία. [Στη συνέχεια ο λίθος καταγράφει την απόφαση της πόλης να ανταποδώσει προσφέροντας λατρευτικές τιμές στον Νέρωνα.]

Inscriptiones Graecae VII 2717,
μτφρ. Σ. Ανεζίρη.

Εικόνα 2.

Η Πύλη του Αδριανού μοιάζει με τις ρωμαϊκές αψίδες θριάμβου. Κατασκευάστηκε μάλλον το 131/2 μ.Χ. και φέρει δύο επιγραφές, μία στην πλευρά της Ακρόπολης που λέει ότι εδώ είναι η αρχαία πόλη του Θησέα και μια προς στην άλλη πλευρά που λέει ότι αυτή είναι η πόλη του Αδριανού.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια είναι τα έργα που έκανε ο Αδριανός στην Αθήνα; Πώς αντιλαμβάνεστε τα κείμενα που είναι γραμμένα πάνω στην πύλη του Αδριανού (εικόνα 2) σε σχέση με αυτά τα έργα;
2. Να συγκρίνετε μια ελληνική πόλη των ρωμαϊκών χρόνων με μια αντίστοιχη των κλασικών.
3. Ποιοι ήταν οι ευεργέτες των ελληνικών πόλεων των ρωμαϊκών χρόνων και πώς τις ευεργετούσαν; Στην απάντησή σας θα σας βοηθήσει και η μελέτη των Πηγών 1 και 2.

Σωστό ή λάθος;

Γλωσσάρι

Βασιλική: Μεγάλη ορθογώνια αίθουσα, χωρισμένη εσωτερικά σε κλίτη. Κατά τη ρωμαϊκή εποχή χρησιμοποιούνταν για συνεδριάσεις πολιτικών σωμάτων ή δικαστηρίων, αλλά και για εμπορικούς σκοπούς.

Ευεργεσία: Προσφορά χρημάτων ή υπηρεσιών από μέλη των ανώτερων τάξεων των πόλεων, ελληνιστικούς βασιλείς, Ρωμαίους αξιωματούχους και αυτοκράτορες σε κοινότητες και τα μέλη τους.

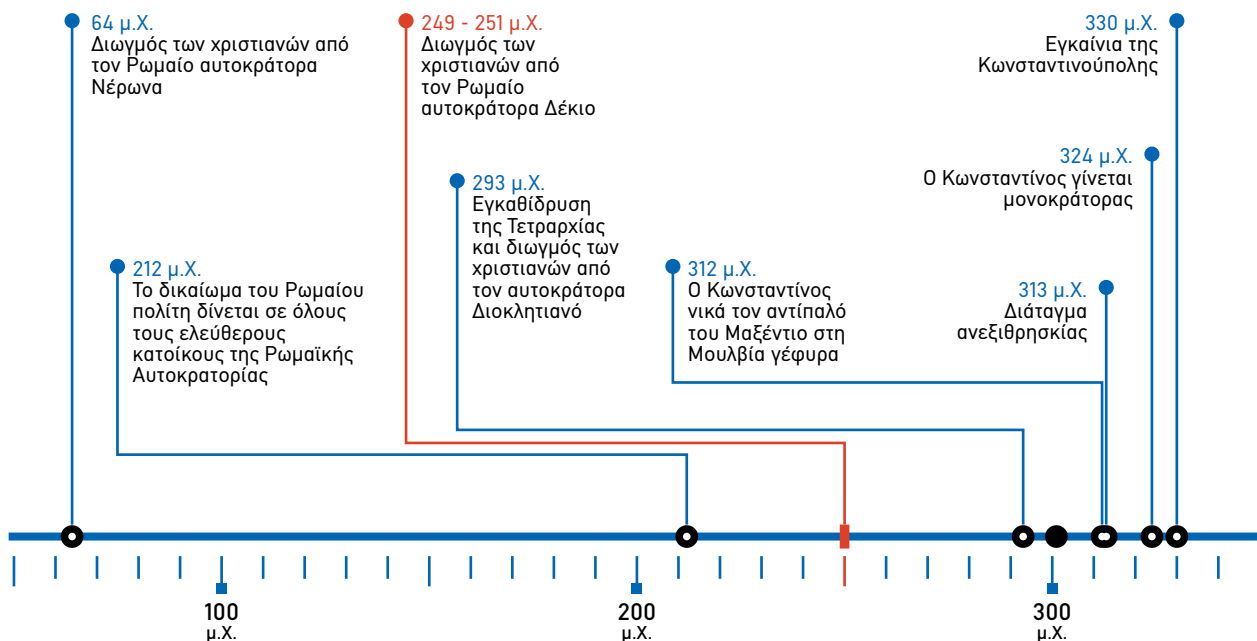
Οικουμένη: Το σύνολο των κατοικημένων περιοχών του κόσμου. Στο πλαίσιο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ως οικουμένη νοούνταν όλες οι περιοχές που βρίσκονταν υπό ρωμαϊκή κυριαρχία και διοίκηση.

Pax romana: Περίοδος περίπου δύο αιώνων κατά την οποία η αυτοκρατορία δεν υπέστη σημαντικούς εσωτερικούς πολέμους ούτε επιθέσεις στα σύνορά της. Η ελληνική μετάφραση είναι «ρωμαϊκή ειρήνη».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 35

Το πέρασμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τον 3ο στον 4ο αιώνα μ.Χ. και η επικράτηση του χριστιανισμού

Τον 3ο αιώνα μ.Χ. οι συστηματικές επιδρομές βαρβαρικών φύλων είχαν ως συνέπεια η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία να βιώσει μια βαθιά οικονομική και πολιτική κρίση. Στα τέλη του αιώνα οι προσπάθειες του Διοκλητιανού για αναδιοργάνωση δεν είχαν θεαματικά αποτελέσματα. Πιο επιτυχημένες ήταν οι μεταρρυθμίσεις του Μεγάλου Κωνσταντίνου, στις αρχές του 4ου αιώνα μ.Χ. Ο χριστιανισμός, ο οποίος μετατράπηκε από διωκόμενη σε επίσημη θρησκεία, συντέλεσε σημαντικά στην αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας.

Η κρίση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας τον 3ο αιώνα μ.Χ.

Ο 1ος και 2ος αιώνα μ.Χ. ήταν σε γενικές γραμμές περίοδος ευημερίας και ειρήνης για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Στις αρχές του 3ου αιώνα μ.Χ. (212/3) ο αυτοκράτορας Καρακάλλας ενίσχυσε την ενότητα του κράτους δίνοντας με διάταγμα το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη σε όλους τους ελεύθερους κατοίκους της αυτοκρατορίας. Ρωμαίοι πολίτες έγιναν και οι κάτοικοι των επαρχιών, οι οποίοι μέχρι τότε ήταν υπήκοοι.

Τα προβλήματα

Κατά τον 3ο αιώνα μ.Χ. η αυτοκρατορία αντιμετώπισε μια περίοδο κρίσης που διήρκεσε περίπου έναν αιώνα. Μια από τις αιτίες της κρίσης ήταν οι επιδρομές βαρβαρικών φύλων στα βόρεια και ανατολικά σύνορα. Αυτές προκάλεσαν σοβαρές απώλειες πληθυσμού και οικονομικά προβλήματα λόγω των εξόδων για στρατό και ανοικοδομήσεις, αλλά και λόγω των μειωμένων εσόδων από την παραγωγή και το εμπόριο.

Χάρτης 1. Το 293 μ.Χ. καθένα από τους δύο Αύγουστους απέκτησε στο πλευρό του έναν Καίσαρα και δημιουργήθηκε το σύστημα της Τετραρχίας με τον Διοκλητιανό ως επικεφαλής.

1. Πάπυρος με δήλωση προσφοράς θυσιών στους θεούς, 17 Ιουνίου 250 μ.Χ.

[Την εποχή των διωγμών του αυτοκράτορα Δεκίου οι κάτοικοι της αυτοκρατορίας υποχρεώνονταν να προσφέρουν θυσίες στους θεούς και τον θεοποιημένο αυτοκράτορα, ώστε να βεβαιώνεται ότι δεν είναι χριστιανοί. Από την Αίγυπτο σώζονται πολλές βεβαιώσεις θυσιών].

Προς αυτούς που έχουν εκλεγεί ως υπεύθυνοι για τις θυσίες από τον Αυρήλιο Σάκι, από την κόμη Θεοξενίδα, μαζί με τα παιδιά του, Αιώνα και Ηρά, που κατοικούν στην κόμη Θεαδέλφεια. Πάντοτε θυσιάζαμε στους θεούς και τώρα μπροστά σας σύμφωνα με το διάταγμα θυσιάσαμε και κάναμε σπονδές και γευτήκαμε τα ιερά σφάγια και σας ζητούμε να παράσχετε βεβαιώσεις γι' αυτό. Χαίρετε. Ο Αυρήλιος Σερήνος και ο Αυρήλιος Ερμάς σάς είδαμε να θυσιάζετε. Στο πρώτο έτος του Αυτοκράτορα Καίσαρα Γαϊού Μεσσίου Κουίντου Τραϊανού Δεκίου Ευσεβούς Ευτυχούς Σεβαστού, 23 Παύνη.

Μτφρ. Μ. Μαλούτα, από το *Ανθολόγιο. Επιλογή επιγραφών και παπύρων της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου*. Πατάκης, 2018, σσ. 287-291.

Οι στρατιωτικοί αυτοκράτορες

Οι πόλεμοι αύξησαν τη σημασία του στρατού. Εφόσον μετά το 212 μ.Χ. έγιναν και οι απλοί στρατιώτες Ρωμαίοι πολίτες, μπορούσαν πλέον να αναλάβουν δημόσια αξιώματα και να ανέβουν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της αυτοκρατορίας. Ενώ πριν ένας κάτοικος επαρχίας που ήταν στρατιώτης μπορούσε να αποκτήσει το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη ως ανταμοιβή στο τέλος της καριέρας του, τώρα, όντας πλέον Ρωμαίος πολίτης, μπορούσε να διέλθει όλη τη στρατιωτική ιεραρχία και να φτάσει ως και το αυτοκρατορικό αξίωμα. Έτσι, μετά το 235 μ.Χ. ανέβηκαν στον θρόνο πολλοί στρατιωτικοί καταγόμενοι από επαρχίες.

Ο Διοκλητιανός και η προσπάθεια αναδιοργάνωσης του κράτους

Διοικητικά μέτρα

Ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός (284-305 μ.Χ.) ήταν στρατιωτικός και προερχόταν από την επαρχία της Ιλλυρίας. Πήρε αποφάσεις που ήλπιζε ότι θα δώσουν λύση στα προβλήματα της αυτοκρατορίας. Προσπάθησε να βελτιώσει τη διακυβέρνηση αυξάνοντας τον αριθμό των κυβερνητών αρχικά σε δύο Αυγούστους. Το 293 μ.Χ. καθένας από τους δύο Αυγούστους απέκτησε στο πλευρό του έναν Καίσαρα και δημιουργήθηκε το σύστημα της **Τετραρχίας** με τον Διοκλητιανό ως επικεφαλής (**Χάρτης 1**). Αυτός ο διαμοιρασμός αποτυπώθηκε και γεωγραφικά, αφού κάθε τετράρχης είχε ως έδρα διαφορετική πόλη. Ωστόσο, η Ρώμη παρέμενε πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας.

Οικονομικά μέτρα

Σημαντικές, αν και όχι επιτυχημένες, ήταν οι προσπάθειες του Διοκλητιανού να στηρίξει την οικονομία. Εξέδωσε ένα διάταγμα για να αντιμετωπίσει την υποτίμηση των ασημένιων νομισμάτων, αφού η περιεκτικότητά τους σε μέταλλο και επομένως η αξία τους μειωνόταν διαρκώς. Με ένα άλλο διάταγμα (301 μ.Χ.) προσπάθησε να ελέγξει την ακρίβεια ορίζοντας τις ανώτατες επιτρεπτές τιμές για προϊόντα και υπηρεσίες. Το 305 μ.Χ. ο Διοκλητιανός παραιτήθηκε από τα αξιώματά του και αποσύρθηκε στον τόπο καταγωγής του, την Ιλλυρία.

2. Το διάταγμα της ανεξιθρησκίας, Μιλάνο, 313 μ.Χ.

Ευρισκόμενοι στο Μιλάνο, εγώ ο Αύγουστος Κωνσταντίνος και εγώ ο Αύγουστος Λικίνιος, κάτω από καλούς οινούς και αναζητούντες με φροντίδα κάθε τι που θα απέβλεπε στο γενικό καλό [...] πιστέψαμε ότι έπρεπε να τακτοποιήσουμε όλα εκείνα τα οποία αφορούν στην οφειλόμενη λατρεία προς το Θείο και να παραχωρήσουμε στους Χριστιανούς και σε όλους τους υπηκόους μας την ελεύθερη άσκηση των λατρευτικών τους καθηκόντων στη θρησκεία της επιλογής τους. Είθε, επομένως, το Θείο, στην ουράνια κατοικία του, να εκδηλώσει την ικανοποίησή του και να στείλει τις χάρες του και σε μας και στους λαούς που ζουν υπό την εξουσία μας.

Λακτάντιος, *De mortibus persecutorum* 47, μτφρ. Β. Σκουλάτος.

Εικόνα 1. Οι κατακόμβες ήταν τόποι ταφής αλλά και συγκέντρωσης των μελών των χριστιανικών κοινοτήτων. Εδώ βλέπουμε κάλυμμα τάφου (3ος αι. μ.Χ.) από την κατακόμβη της Πρίσκιλλας στη Ρώμη, στο οποίο απεικονίζεται η προσκύνηση των μάγων. Η νεκρή λέγεται Σεβέρα και η λατινική επιγραφή προτρέπει να ζει κανείς χριστιανικά (in deo vivas).

Η εξάπλωση του χριστιανισμού και οι διωγμοί των χριστιανών

Η νέα θρησκεία

Ο χριστιανισμός εμφανίστηκε τον 1ο αιώνα μ.Χ. στη ρωμαϊκή επαρχία της Ιουδαίας. Βασιζόμενος στη διδασκαλία και τη ζωή του Χριστού γνώρισε γρήγορα σημαντική διάδοση μέσα από το κήρυγμα των Αποστόλων. Ο πιο δραστήριος υπήρξε ο Παύλος, που προερχόταν από εξελληνισμένη ιουδαϊκή οικογένεια και ήταν Ρωμαίος πολίτης. Αν και αρχικά αντίπαλος των χριστιανών, εξελίχθηκε σε αφοσιωμένο κήρυκα της διδασκαλίας του Χριστού.

Η εξάπλωση

Εντός της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας η Μεσόγειος και οι περιοχές γύρω από αυτή ήταν ένας χώρος όπου άνθρωποι και ιδέες διακινούνταν χωρίς μεγάλα προβλήματα. Η διάδοση του χριστιανισμού διευκολύνθηκε όταν εγκαταλείφθηκε η γλώσσα στην οποία δίδαξε ο Χριστός, η αραμαϊκή, και χρησιμοποιήθηκε η πιο διαδεδομένη γλώσσα της εποχής, η ελληνική. Η νέα θρησκεία ανταποκρίθηκε στην προσδοκία των ανθρώπων για μετά θάνατον ζωή και οι χριστιανικές κοινότητες κάλυψαν την ανάγκη των ανθρώπων για αλληλοβοήθεια **(Εικόνα 1)**.

Οι διωγμοί

Καθώς στο πλαίσιο του αρχαίου κόσμου η ύπαρξη πολλών θεών και λατρειών (πολυθεϊσμός) ήταν ο κανόνας, η νέα θρησκεία δεν ενόχλησε τη ρωμαϊκή εξουσία παρά μόνο όταν θεωρήθηκε ότι απειλούσε τον αυτοκρατορικό θεσμό και την ενότητα και ευημερία της αυτοκρατορίας. Εκτός από τον διωγμό του 64 μ.Χ. επί αυτοκράτορα Νέρωνα (σε αυτόν θανατώθηκε και ο απόστολος Παύλος), οι σημαντικοί διωγμοί των χριστιανών έγιναν κατά την περίοδο της κρίσης του 3ου αιώνα μ.Χ., επί των αυτοκρατόρων Δεκίου και Διοκλητιανού **(Πηγή 1)**.

Ο Μέγας Κωνσταντίνος και το ξεκίνημα μιας νέας εποχής

Μετά την παραίτηση του Διοκλητιανού (305 μ.Χ.) ακολούθησε περίοδος συγκρούσεων ανάμεσα στους διεκδικητές της διαμοιρασμένης πλέον εξουσίας. Ο Κωνσταντίνος νίκησε το 312 μ.Χ. τον Μαξέντιο στη Μουλβία γέφυρα (Ιταλία) και πήρε τον τίτλο του Αυγούστου. Ο μέχρι τότε ειδωλολάτρης Κωνσταντίνος απέδωσε τη νίκη στη βοήθεια του Θεού των χριστιανών. Έτσι, το 313 μ.Χ. εξέδωσε διάταγμα με το οποίο δόθηκε σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας το δικαίωμα να ασκούν όποια λατρεία επιθυμούν. Με αυτό το διάταγμα ανεξιθρησκίας, που υπογράφηκε στα Μεδιόλανα (σημ. Μιλάνο), σταμάτησαν επίσημα οι διωγμοί των χριστιανών **(Πηγή 2)**. Το 324 μ.Χ. ο Κωνσταντίνος νίκησε τον Αύγουστο Λικίνιο, με τον οποίο μοιραζόταν μέχρι τότε την εξουσία, και έγινε μονοκράτορας, αποκαθιστώντας την πολιτική ενότητα της αυτοκρατορίας. Αποφάσισε τη μεταφορά της πρωτεύουσας σε μια στρατηγική θέση στον Βόσπορο, εκεί που τον 7ο αιώνα π.Χ. οι Μεγαρείς είχαν ιδρύσει την αποικία Βυζάντιο. Η θεμελίωση της νέας πόλης, που πήρε το όνομα του ιδρυτή της και ονομάστηκε Κωνσταντινούπολη, έγινε το 324 μ.Χ. και τα εγκαίνια το 330 μ.Χ. **(Εικόνα 2α, 2β)**.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Καταγράψτε και συγκρίνετε (όπου αυτό είναι δυνατό) τους τρόπους με τους οποίους ο Διοκλητιανός και ο Κωνσταντίνος προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της αυτοκρατορίας.
2. Πώς εξηγείτε τη διάδοση του χριστιανισμού και τη θετική ανταπόκριση των ανθρώπων στη νέα θρησκεία;

Εικόνα 2α. Νόμισμα της αρχαίας πόλης του Βυζαντίου (μετέπειτα Κωνσταντινούπολης) με απεικόνιση της Άρτεμης στην πρόσθια όψη και των συμβόλων της πόλης (ήλιου και σελήνης) στην πίσω όψη (ύστερος 1ος αι. π.Χ. - 1ος αι. μ.Χ., The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum).

Εικόνα 2β. Αναμνηστικό μετάλλιο του Μεγάλου Κωνσταντίνου για τον εορτασμό της ίδρυσης της Κωνσταντινούπολης, που ονομάστηκε και Νέα Ρώμη. Απεικονίζεται κεφαλή Κωνσταντίνου στην πρόσθια όψη και στην πίσω όψη προσωποποίηση της Ρώμης να κάθεται σε θρόνο κρατώντας σκήπτρο και ακουμπώντας σε ασπίδα. Λίγο πριν από τα εγκαίνια της πόλης, στις 11 Μαΐου 330 μ.Χ. (Ιδιωτική συλλογή).

Βάλτε σε χρονολογική σειρά τα γεγονότα

Γλωσσάρι

Ανεξιθρησκία: Η αναγνώριση του δικαιώματος κάθε ανθρώπου να πιστεύει σε όποιον θεό θέλει και να ασκεί τη λατρεία χωρίς περιορισμούς.

Ιλλυρία: Επαρχία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που αντιστοιχεί σήμερα σε Αλβανία, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο, Σλοβενία, Κροατία, Βοσνία και Σερβία.

Μονοκράτορας: Ο μονάρχης που ασκεί μόνος του την εξουσία σε όλη την έκταση μιας αυτοκρατορίας.

Μονοθεϊσμός: Η πίστη σε έναν μοναδικό θεό και η αποδοχή μιας λατρείας.

Πολυθεϊσμός: Η αποδοχή της ύπαρξης και της λατρείας πολλών θεών.

Ρωμαίος πολίτης: Ο ελεύθερος κάτοικος της αρχαίας Ρώμης που ανήκε σε μια από τις κοινωνικές τάξεις σύμφωνα με την περιουσία του και είχε αντίστοιχο δικαίωμα ψήφου στις συνελεύσεις. Ρωμαϊκά πολιτικά δικαιώματα δίνονταν και τιμητικά σε όσους πρόσφεραν υπηρεσίες στη Ρώμη.

Τετραρχία: Σύστημα διακυβέρνησης που εγκαθίδρυσε ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός και σύμφωνα με το οποίο τη ρωμαϊκή επικράτεια κυβερνούσαν δύο Αύγουστοι (ανατολικό και δυτικό τμήμα), καθένας από τους οποίους είχε ως βοηθό έναν Καίσαρα.

Υπήκοος: Εκείνος που υπόκειται σε μια κεντρική εξουσία.

Αποτιμητής

Ενότητα 6: Αυτοκρατορικοί Χρόνοι

1	Οι Αυτοκρατορικοί Χρόνοι, που εκτείνονται από το 27 π.Χ. έως τις αρχές του 4ου αιώνα μ.Χ., σηματοδοτούν την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Αυτή η εποχή χαρακτηρίζεται από την ισχύ και την ακμή της Ρώμης, καθώς και από σημαντικές πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις. Αποτελεί μια σημαντική φάση της παγκόσμιας ιστορίας, αφήνοντας ένα διαρκές αποτύπωμα στον πολιτισμό και την πολιτική της Δυτικής Ευρώπης και της Μεσογείου.
2	Η περίοδος αυτή ξεκίνησε με την άνοδο του Οκταβιανού Αυγούστου στην εξουσία και χαρακτηρίζεται από μια μακρά περίοδο ειρήνης και σταθερότητας σε ολόκληρη την αυτοκρατορία, που διήρκεσε περίπου δύο αιώνες (pax romana).
3	Κατά τη διάρκεια των Αυτοκρατορικών Χρόνων, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία συνέχισε να επεκτείνεται και να κατακτά νέες περιοχές. Ωστόσο, σταδιακά, η προσοχή στράφηκε στη διαχείριση των ήδη κατακτημένων εδαφών.
4	Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν γνωστή για τα έργα υποδομής της, όπως οι δρόμοι, τα υδραγωγεία και τα λουτρά. Αυτές οι υποδομές συνέβαλαν στην ανάπτυξη της αυτοκρατορίας.
5	Η αυτοκρατορία ένωσε πολλούς διαφορετικούς πολιτισμούς, και αυτή η πολιτιστική ποικιλομορφία συνεισέφερε στη δημιουργία μιας σύνθετης ρωμαϊκής ταυτότητας. Το εμπόριο άνθισε κατά την περίοδο αυτή, συνδέοντας τα διάφορα μέρη της αυτοκρατορίας και προάγοντας την οικονομική ευημερία.
6	Η περίοδος χαρακτηρίζεται από την ενίσχυση της εξουσίας του αυτοκράτορα, ο οποίος είχε απόλυτο έλεγχο πάνω στην αυτοκρατορία. Βέβαια, η διαδοχή των αυτοκρατόρων ήταν συχνά ασταθής, με αντιπαλότητες και συγκρούσεις.
7	Στα τέλη αυτής της περιόδου, ο χριστιανισμός άρχισε να διαδίδεται ευρέως σε όλη την αυτοκρατορία, επηρεάζοντας σημαντικά την κοινωνία και τον πολιτισμό.

- Αγαμέμνων 31-32, 36
 αγγεία/αγγειογραφία 13, 22-23, 28, 33, 41, 76, 77, 79, 128, 131-132
 Αγησίλαος Β΄, βασιλιάς Σπάρτης 104-105
 αγορά 50, 69, 95-96, 98, 120, 125-126, 128-129, 131, 157-158
 αγωγή, σπαρτιατική 75
 Αδριανός 165, 168, 171, 173
 Αθήνα 45, 56-71, 79, 85-106, 111, 123-134, 137, 140-141, 156-157, 159-163, 168-169, 171, 173
 Αίγινα 89
 Αισχίνης, Αθηναίος 123, 125
 Αιτωλία 141-143
 Αιτωλοί 40, 143
 Ακρόπολη Αθηνών 57, 64, 66, 89, 128-130, 132-134, 159, 173
 Ακρωτήρι Σαντορίνης 25, 28-29, 37
 Άκτιο, ναυμαχία 136, 149, 152
 Αλέξανδρος Γ΄ (ο Μέγας) 109, 114-122, 134-135, 137, 140
 Αλκιβιάδης, Αθηναίος 96, 101-102
 Άμασις, φαραώ της Αιγύπτου 50
 αμφικτιονία/ες 54
 ανάκτορα μινωικά/μυκηναϊκά 25-27, 32, 37
 ανεξιθρησκία 174, 176-178
 Ανταλκίδειος Ειρήνη 104-106
 Αντιγονίδες, ελληνοιστική δυναστεία 138
 αξιωματούχοι 17, 36, 59, 73, 95-96, 144, 148, 160, 166
 Απέλλα 73
 αποικία 48-51, 101, 103, 148, 177
 αποικισμός 39, 48-51
 Άρατος, Σικυώνιος 142
 Άργος 46-47, 87, 105, 142
 Άρειος Πάγος 57, 70
 Αρισταγόρας, Μιλήσιος 83
 Αριστείδης, Αθηναίος 96
 αριστοκρατία 45, 49, 55-56, 121
 Αριστοτέλης 58, 61-62, 69, 123, 126, 134
 Αρτεμίσιο, ναυμαχία 81, 87-89
 Ασσυρία-Ασσύριοι 15, 19
 Ατταλίδες, ελληνοιστική δυναστεία 138, 150
 Αρχαϊκοί Χρόνοι 44-93
 Αρχίδαμος Β΄, Σπαρτιάτης 106, 108
 Άρχων 57, 59, 68, 98
 Ασία 10, 12, 19, 35, 38, 40, 42-43, 50, 83, 85, 89, 91, 105, 111, 114-118, 121, 125, 136, 138, 150, 155, 164, 167, 170, 172
 Αχαΐα, επαρχία 171-172, 168
 Αυτοκρατορικοί Χρόνοι 165-179
 Βαβυλώνα 15, 18, 114, 117-118, 135, 137
 Βασιλιάς 45, 49, 56· Αιγύπτιοι, 15-16· Ασσύριοι, 17, 19· μινωικός, 25· ομηρικός, 33, 41, 43· Σπάρτη, 73· Πέρσες, 82-85, 116-118, 120, 137· Μακεδόνες 82, 85, 109, 114, 118, 120, 150, 164· ελληνοιστικοί, 135-142, 146, 149, 161, 164, 173· Ρώμη, 144, 165.
 Βοιωτία 32, 39, 90, 104, 106-107, 112.
 βουλή 163, 170, Άρειου Πάγου, 61· Πεντακοσίων 68, 70, 94-95, 98· Τετρακοσίων 61.
 Βυζάντιο 177
 Γαυγάμηλα, μάχη, 114, 117
 γιορτές 57, 97-97, 159, 160-163
 Γραμμική Α 25, 28
 Γραμμική Β 28, 31, 33, 36-37, 39, 43
 Γρανικός, μάχη 114, 116
 γυμνάσιο/α 128, 137, 159-160, 163
 γυναίκες 22, 29, 32-33, 53, 156, 161, 163· Αθήνα, 45, 94, 97· Σπάρτη 74-75
 Δαρειός Α΄ 81-87
 Δαρειός Γ΄ 116-118
 Δελφοί 49, 53-55, 57, 89, 92, 112-113, 131, 142
 δήμαρχος/ι, 69· Ρώμη 146, 167
 Δημήτριος Β΄, Πολιορκητής 136, 140-141
 δημοκρατία 45, 66, 68, 71, 94, 96, 102, 104, 106, 123, 125, 133-134, 141· Ρώμη, 144-146, 148, 152, 166, 169
 Διάδοχοι, Μ. Αλεξάνδρου 135-138, 140
 δικαιώματα του πολίτη, 68, 71, 74, 94, 97-98· Ρώμη, 178
 δικτάτορας 152-153, 165
 διοίκηση 32, 71, 87, 95, 141· Μέγας Αλέξανδρος, 119, 121· Πτολεμαίοι, 137· Σελευκίδες, 138· ρωμαϊκών επαρχιών, 167· 171, 173
 Διοκλητιανός 174, 176-178
 διωγμοί Χριστιανών 174-175, 177
 δούλοι 27, 36, 45, 60-61, 74, 84, 90, 94, 96-98, 101, 104, 156, 163, 168
 Δράκων 44, 56, 58, 60
 δωρικός ρυθμός 76, 78-80, 129
 ειλωτες 74-75
 εισφοραί 100, 172
 Έλληνας, μυθικός βασιλιάς 52-53
 Ελληνοιστική Εποχή 119, 135 κ.ε.ξ., 149, 154, 164, 171
 Ελληνοιστική Κοινή 154
 Εποχή Χαλκού 8-9, 20, 24-25, 30-31, 36-37
 Εύφορη Ημισέληνος 12, 14
 ζευγίτες 61, 63
 Ηλία 61-62, 94-96
 Ήπειρος 109, 111, 114, 140, 142, 146
 Ηραϊόν Άργους 42
 Ηρόδοτος 15, 64, 70, 85, 92, 123-124
 Θερμοπύλες 81, 85, 87-89, 92-93, 99
 θεσμοί 45, 47, 51, 61, 68, 70-72, 77, 94-95, 159, 170-171, 177.
 Θεσσαλία 10, 13-14, 31, 52, 87, 90, 104, 112, 138
 Θήβα, 32, 87, 101, 104-108· ηγεμονία, 106-107· Άνω Αίγυπτος, 15-16
 Θηβαίοι, 101, 108, 112
 θήτες 61, 63
 Θουκυδίδης 39, 57, 69, 75, 100, 103, 123-125, 127
 Θρησκεία 15-17, 19, 25, 28, 32, 36, 52-53, 55, 77, 93, 110, 131, 161, 168, 174, 176-178
 ιερά 11, 26, 28, 33, 52-55, 75, 77, 79, 92-93, 103, 139
 Ινδία 114, 117, 119
 Ιούλιος Καίσαρας 149, 152, 182
 Ίππαρχος 66, 68, 133, 182
 ιππείς 61, 63, 113, 118, 132
 Ιππίας 64, 66, 68, 86, 182
 Ισθμία 54-55
 Ισσός, μάχη 114, 116-117, 182
 ιστοριογραφία 123-124, 127, 155
 Ιταλία 39, 45, 50, 58, 78, 93, 140, 142, 144, 146-153, 155, 168-169, 172, 177
 ιωνικός ρυθμός 76, 78, 129
 Καρχηδόνα 147-149
 Καρχηδονιακοί Πόλεμοι 144, 146-147, 149, 182
 Κίμων, Αθηναίος 100
 Κλασικισμός 128, 131-132
 Κλεισθένης, Αθηναίος 60, 64, 68-71, 81, 94, 182
 Κλεοπάτρα 152
 κληρουχία 100, 103, 106

- Κοινή Ειρήνη 107
Κοινό Θεσσαλών 109, 112
Κοινό Χαλκιδέων 111
Κόρινθος 49, 76, 79, 87, 105, 109, 112, 138, 142-143, 149-150, 171, 182
κεραμική 13-14, 28, 30, 33, 40-41, 67, 76-77, 79, 131, 182
Κέρκυρα 77, 101
Κνωσός 25-27, 29, 32, 37
Κρήτη 20, 25-28, 31-32, 37, 40, 58-59, 78, 142
Κυκλάδες, Κυκλαδικός πολιτισμός 20-24, 37, 182
Κωμωδία, αττική 123-124, 127, 155
Κωνσταντίνος, ο Μέγας 92, 174, 176-178, 182
Κωνσταντινούπολη 92, 174, 177-178, 182
Λεωνίδα, Σπαρτιάτης βασιλιάς 74, 88, 92
λυρική ποίηση 76, 155
Μακεδονία 14, 81, 83, 85-87, 93, 109-115, 118, 126, 134-135, 138, 140-143, 149-150, 152, 164, 167, 182
Μαραθώνας, μάχη 68, 81, 85-86, 89, 91, 93, 99, 182
Μαρδόκιος 81, 85-87, 90, 92
Μάρκος Αντώνιος 152, 165, 182
Μέγαρα 46, 57, 101, 143, 177
Μεδιόλανα 177
Μεσόγειος 19, 25, 30-31, 33-37, 48, 50-51, 93, 122, 124, 137, 144-148, 150, 152-156, 160-161, 165, 171-172, 177, 179, 182
Μεσοποταμία 10, 15-17, 19, 37, 105, 137, 182
Μεσσηνία 32, 72, 74, 107
μέτοικοι 94, 97, 163
Μίλητος 49, 83-84
Μιλτιάδης 86-88, 100
Μινωικός πολιτισμός 25
Μυκάλη, ναυμαχία 89, 91
Μυκήνες-Μυκηναϊκός πολιτισμός 25, 31-38
Μυστήρια 162-163
ναοί 15-17, 24, 42, 53, 76-78, 92, 120, 128-129, 138
Νεάντερταλ 10-11, 14
νεκροταφεία 17, 22, 28, 33, 57, 78
Νεμέα 53-54
Νεολιθική Εποχή 9, 11-14, 21, 30, 37
Νέρωνας 170-172
νόμοι-νομοθεσία 15, 18, 37, 44, 56, 58-60, 62, 64, 72, 93, 145
Ξέρξης 85, 87, 89, 121
Οκταβιανός Αύγουστος 149, 152-153, 165-166, 169, 179
ολιγαρχία 45, 104, 119, 141
Ολυμπία 53-54, 64, 159
Όμηρος, ομηρικά έπη 18, 28, 31, 36, 40, 42-43, 45, 53, 67, 76, 79, 114, 159, 172
όμοιοι, Σπάρτη 73, 74
οπλίτες 46, 74, 86, 91, 107-108, 110-113
οπλιτική φάλαγγα 44, 46-47
οστρακισμός 68-71
Παλαιολιθική Εποχή 9-11, 13-14
Πανελλήνια ιερά 52-55, 77, 93, 112-113, 142
παραγωγικό στάδιο, αρχή γεωργίας και κτηνοτροφίας 9-10, 12, 14
πατρίκιοι 145, 148
Παυσανίας, Σπαρτιάτης 90, 92
Πεισίστρατος 64-69, 133, 159, 171
Πελοποννησιακή Συμμαχία 72, 101, 103
Πελοποννησιακός Πόλεμος 94, 99-100, 102-104, 106, 125, 134
Περσέπολη 117
Πέρσες 81-87, 89-91, 93, 105, 109, 116, 119, 120-122, 129, 134, 137
Περσική Αυτοκρατορία 81-84, 87, 93, 114, 116-120, 134
Περσικοί Πόλεμοι 74, 85-91, 112
Πλαταιές, μάχη 85, 89-90, 92-93, 99
Πλάτωνας 51, 123, 125-127, 134, 156
πληβείοι 145-146, 148
πόλη-κράτος: 44-47, 48, 75, 133, 134
πολίτευμα: 45, 56-57, 59, 60-61, 70-71, 72-73, 109, 134, 141, 144, 165-166, 169
πολίτης: 45, 47, 62-63, 69-71, 73, 94-97, 108, 126, 131, 148, 159-161, 163, 171, 174-178
Ποτίδαια 101, 103, 110
Πτολεμαίοι, ελληνοιστική δυναστεία 135-136, 138, 142, 152, 164
Πτολεμαίος Α΄ 135-136
Πύδνα, μάχη 135, 149-150
πυραμίδες 15-17
Πύρρος, Πύρρειοι Πόλεμοι 140-143, 146-147
Ρωμαϊκή Ειρήνη 165-169, 171, 173
Ρωμαίοι 135-138, 140-143, 145-148, 149-153, 155, 161, 164, 167-169, 170-173, 174-176, 178
Ρωμαίοι αυτοκράτορες 152, 167-169, 170-171, 172, 174, 176-178
Ρώμη 46, 80, 130, 135, 138, 143-148, 149-153, 155-156, 164, 165-168, 170, 172, 176, 178-179
Σαλαμίνα, ναυμαχία 85, 88, 89-93, 99
Σελευκίδες, ελληνοιστική δυναστεία 135, 137-138, 150, 164
Σέλευκος Α΄ 135, 137
Σόλων 56, 60-63, 64, 70-71
Σουμέριοι 15, 17-18
Σπάρτη 46-47, 68, 72-75, 86-87, 92, 99-103, 104-108, 115, 134, 140, 142-143, 159
Σπαρτιατική ηγεμονία 104, 108
στρατηγοί 68, 70, 87, 90, 96, 102, 107, 135, 142, 146, 149
στρατός 59, 74, 86-88, 90-91, 102, 105, 107, 111, 113, 116, 121, 136, 145-148, 151-152, 155, 168, 175
Σύγκλητος, ρωμαϊκή 144-145, 148, 165-166
συμβούλιο 54, 56-57, 73, 100
Συμμαχία 90, 92, 102· Α΄ Αθηναϊκή (Δηλιακή) 89, 94, 99-101, 103, 162· Β΄ Αθηναϊκή 104-106, 111, 134· Ελληνική 87, 140, 143· Κορινθιακή 109, 112, 115, 119, 140· Πελοποννησιακή 72, 81, 103
Συμπολιτεία, 108· Αχαϊκή, 140-143, 150· Αιτωλική, 140-143
συνέλευση 56-57, 61, 73, 90, 95, 100, 110, 125, 142, 144, 148, 160, 178
Σωκράτης 123-127, 134
Τετραρχία 174-176, 178
τέχνη 10-11, 19, 24, 25, 28-29, 31, 34-35, 73, 79, 121-122· αρχαϊκή 76-77, 80· γεωμετρική 38, 41, 43· ελληνοιστική 154, 157-8, 164· κλασική 128-132, 134· ρωμαϊκή 168, 172
τιμοκρατία 60-61, 70
Τραγωδία 84, 123-124, 127, 159
Τυραννοκτόνοι 64, 66, 128, 131, 133
τύραννος-τυραννίδα 45, 57, 59, 60, 64-67, 68-70, 83, 86, 93, 98, 133, 142
ύπατος, Ρώμη 144-146, 148
Φαραώ 15-17, 50, 117, 136
Φίλιππος Β΄, Μακεδόνας βασιλιάς 109-113, 114-116, 118, 119, 126, 134, 140
Φλάβιοι 165, 167, 169
φιλοσοφία 121, 123, 125-127, 134, 154, 156, 168, 172
φυλή 36, 52, 61, 63, 68-71, 81, 96, 98, 113
Χαιρώνεια, μάχη 109, 112, 114, 119, 140
Χαλκίδα (Εύβοια) 46-47, 49-50, 138, 142, 143
Χαλκιδική 10, 45, 65, 87, 103
Χριστιανισμός 133, 145, 174, 177-179

- Παλαιολιθική Εποχή (2.500.000-10.000 π.Χ. περίπου):** εμφάνιση ανθρώπου, κυριαρχία του Homo Sapiens, κυνήγι και τροφосυλλογή
- Μεσολιθική Εποχή (10.000-6.500 π.Χ. περίπου):** κυνήγι και αλιεία, διαδικασίες μετάβασης προς τη νεολιθική εποχή
- Νεολιθική Εποχή (στον ελληνικό χώρο 6.500-3.000 π.Χ. περίπου):** γεωργία (πρώτη εμφάνιση στη Μέση Ανατολή γύρω στο 12.000-10.000 π.Χ.), κτηνοτροφία, οικισμοί, κεραμική, ειδωλοπλαστική.
- Εποχή του Χαλκού (3.000-1.100 π.Χ. περίπου):** ανάπτυξη πολιτισμών στην Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία, ανάπτυξη του κυκλαδικού, μινωικού και μυκηναϊκού πολιτισμού
- 2.700-2.300 π.Χ. περίπου:** ακμή κυκλαδικού πολιτισμού
- 1.700-1.450 π.Χ. περίπου:** ακμή μινωικού πολιτισμού
- 1.400-1.200 π.Χ. περίπου:** ακμή μυκηναϊκού πολιτισμού
- 12ος αιώνας π.Χ.:** κατάρρευση μυκηναϊκού πολιτισμού
- 11ος-8ος αιώνας π.Χ.:** μετακινήσεις ελληνικών φύλων
- 9ος αιώνας π.Χ.:** εμφάνιση γεωμετρικής τέχνης
- 8ος αιώνας π.Χ.:** εμφάνιση πόλεων-κρατών, επανεμφάνιση γραφής, ελληνικό αλφάβητο, σύνθεση *Ιλιάδας* και *Οδύσσειας*
- 776 π.Χ.:** οι πρώτοι καταγεγραμμένοι αγώνες προς τιμήν του Δία στην Ολυμπία
- 753 π.Χ.:** ίδρυση της Ρώμης
- Τελευταίο τρίτο 8ου αιώνα – τέλη 8ου αιώνα:** αποικιακή εξάπλωση Ελλήνων στη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο
- 7ος αιώνας π.Χ.:** «ανατολίζουσα περίοδος» στην τέχνη
- 636 ή 632 π.Χ.:** απόπειρα Κύλωνα να εγκαθιδρύσει τυραννίδα στην Αθήνα
- 621 π.Χ. περίπου:** νομοθεσία του Δράκοντα στην Αθήνα
- 594/3 π.Χ.:** ο Σόλων επάνωμος άρχων στην Αθήνα
- Δεύτερο μισό 6ου αιώνα π.Χ.:** δημιουργία Πελοποννησιακής Συμμαχίας
- 561/0- 527 π.Χ.:** τυραννίδα του Πεισίστρατου στην Αθήνα (δικόπηκε δύο φορές)
- 527 π.Χ.:** ο Ιππίας και ο Ίππαρχος τύραννοι της Αθήνας
- 514 π.Χ.:** δολοφονία του Ίππαρχου από τον Αρμόδιο και τον Αριστογείτονα
- 510 π.Χ.:** εκδίωξη του Ιππία από την Αθήνα
- 508/7 π.Χ.:** μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη στην Αθήνα
- 499-494 π.Χ.:** Ιωνική Επανάσταση
- 490 π.Χ.:** μάχη του Μαραθώνα
- 480 π.Χ.:** μάχη των Θερμοπυλών, ναυμαχίες Αρτεμισίου, Σαλαμίνας
- 479 π.Χ.:** μάχες Πλαταιών, Μυκάλης
- 478/7 π.Χ.:** ίδρυση της Συμμαχίας της Δήλου
- 462/1 π.Χ.:** μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη στην Αθήνα
- 451/0 π.Χ.:** νόμος Περικλή για την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη
- 447-432 π.Χ.:** ανέγερση του Παρθενώνα στην Αθήνα
- 431-404 π.Χ.:** Πελοποννησιακός Πόλεμος
- 404 π.Χ.:** ήττα και συνθηκολόγηση της Αθήνας
- 401 π.Χ.:** συμμετοχή Ελλήνων μισθοφόρων στη σύγκρουση του Κύρου με τον αδελφό του Αρταξέρξη, μάχη στα Κούναξα
- 395-387 π.Χ.:** Κορινθιακός Πόλεμος
- 386 π.Χ.:** Ανταλκίδειος Ειρήνη ή Ειρήνη του Βασιλέα
- 378/7 π.Χ.:** ίδρυση της Δεύτερης Αθηναϊκής Συμμαχίας
- 371 π.Χ.:** μάχη στα Λεύκτρα
- 362 π.Χ.:** μάχη της Μαντινείας
- 359 π.Χ.:** άνοδος του Φιλίππου Β΄ στον θρόνο της Μακεδονίας
- 356 π.Χ.:** γέννηση του Αλέξανδρου Γ΄, γιου του Φιλίππου Β΄
- 338 π.Χ.:** νίκη του Φιλίππου Β΄ στη μάχη της Χαιρώνειας
- 337 π.Χ.:** ίδρυση της Κορινθιακής Συμμαχίας υπό τον Φίλιππο Β΄, με σκοπό την οργάνωση πανελλήνιας εκστρατείας κατά των Περσών
- 336 π.Χ.:** δολοφονία του Φιλίππου Β΄ στο θέατρο των Αιγών
- 334 π.Χ.:** έναρξη της εκστρατείας του Αλέξανδρου Γ΄ στην Ασία, μάχη στον Γρανικό ποταμό
- 333 π.Χ.:** ο Αλέξανδρος Γ΄ στο Γόρδιο, μάχη στην Ισσό
- 331 π.Χ.:** ίδρυση της Αλεξάνδρειας, μάχη στα Γαυγάμηλα
- 326 π.Χ.:** μάχη στον Υδάσπη ποταμό, νίκη του Αλέξανδρου Γ΄ επί του Ινδού Πώρου
- 323 π.Χ.:** θάνατος του Αλέξανδρου Γ΄
- 323 π.Χ.:** ο Πτολεμαίος, Μακεδόνας στρατηγός του Αλέξανδρου Γ΄, γίνεται σατράπης στην Αίγυπτο
- 323-322 π.Χ.:** Λαμιακός Πόλεμος
- 312 π.Χ.:** ο Σέλευκος, Μακεδόνας στρατηγός του Αλέξανδρου Γ΄, γίνεται σατράπης της Βαβυλώνας
- 306-305 π.Χ.:** οι διάδοχοι, βασιζόμενοι σε στρατιωτικές νίκες, παίρνουν τον τίτλο «βασιλεύς»
- 277-276 π.Χ.:** ο Αντίγονος Γονατάς νικά τους Γαλάτες στη Λυσιμάχεια (Θράκη) και ανακηρύσσεται βασιλιάς στη Μακεδονία
- 264-241 π.Χ.:** Α΄ Καρχηδονιακός Πόλεμος
- 238 π.Χ.:** ο Άτταλος Α΄ της Περγάμου νικά τους Γαλάτες και παίρνει τον τίτλο του βασιλιά
- 218-201 π.Χ.:** Β΄ Καρχηδονιακός Πόλεμος
- 214-205 π.Χ.:** Α΄ Μακεδονικός Πόλεμος
- 200-197 π.Χ.:** Β΄ Μακεδονικός Πόλεμος
- 171-168 π.Χ.:** Γ΄ Μακεδονικός Πόλεμος, το βασίλειο της Μακεδονίας καταλύεται
- 149-146 π.Χ.:** Γ΄ Καρχηδονιακός Πόλεμος
- 146 π.Χ.:** καταστροφή της Κορίνθου από τους Ρωμαίους
- 133 π.Χ.:** το βασίλειο της Περγάμου κληροδοτείται στους Ρωμαίους
- 63 π.Χ.:** το βασίλειο των Σελευκιδών περνά στην κυριαρχία της Ρώμης
- 44 π.Χ.:** δολοφονία Ιουλίου Καίσαρα
- 31 π.Χ.:** ναυμαχία στο Άκτιο, νίκη του Οκταβιανού επί του Μάρκου Αντωνίου
- 30 π.Χ.:** το βασίλειο των Πτολεμαίων περνά στην κυριαρχία της Ρώμης
- 27 π.Χ.:** ο Οκταβιανός Αύγουστος γίνεται ο πρώτος αυτοκράτορας της Ρώμης
- 27 π.Χ.-14 μ.Χ.:** το καθεστώς του Αυγούστου
- 14-68 μ.Χ.:** η περίοδος της δυναστείας των Ιουλιών-Κλαυδίων
- 69-96 μ.Χ.:** η περίοδος της δυναστείας των Φλαβίων
- 96-192 μ.Χ.:** η εποχή των θετών αυτοκρατόρων
- 193-235 μ.Χ.:** η περίοδος της δυναστείας των Σεβήρων
- 212 μ.Χ.:** το διάταγμα του Καρακάλλα
- 284-305 μ.Χ.:** Διοκλητιανός, εγκαθίδρυση της Τετραρχίας
- 313 μ.Χ.:** το διάταγμα της ανεξιθρησκίας
- 324 μ.Χ.:** ο Κωνσταντίνος γίνεται μονοκράτορας
- 330 μ.Χ.:** εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης

- Ανεζίρη, Σ. (Επιμ.) (2018), *Ανθολόγιο: Επιλογή επιγραφών και παπύρων της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου*. Κείμενα-μετάφραση-σχολιασμός, Αθήνα.
- Artaud de Montor C., *The Lives and Times of the Popes*. New York: The Catholic Publication Society of America, 1911.
- Beard, M. (2017), *SPQR. Ιστορία της Αρχαίας Ρώμης*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αθήνα.
- Γιούνη, Μ. (2006), *Νόμος πόλεως. Δικαιοσύνη και νομοθεσία στην αρχαία ελληνική πόλιν. Ι. Οι αρχαϊκοί χρόνοι*, Θεσσαλονίκη.
- Davies, J.K. (2014), *Η δημοκρατία και η κλασική Ελλάδα*, μτφρ. Γ. Τσολάκης, επιμ. Ι.Κ. Ξυδόπουλος, Θεσσαλονίκη.
- Guarducci, M. (2008), *Η ελληνική επιγραφική: από τις απαρχές ως την ύστερη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, εποπτεία/βιβλ. ενημέρωση Σ. Ανεζίρη - Χ. Κριτζάς - Κ. Μπουραζέλης, Αθήνα.
- Hall, J.M. (2013), *Αρχαία Ελληνική Ιστορία. Η Αρχαϊκή Περίοδος 1200-479 π.Χ.*, μτφρ. - επιμ. Ι.Κ. Ξυδόπουλος, Θεσσαλονίκη.
- Κυρτάτας, Δ.Ι. (2012), *Μαθήματα από την αθηναϊκή δημοκρατία*, Αθήνα.
- Κυρτάτας, Δ.Ι., & Ράγκος, Σ. Ι. (2010), *Η ελληνική αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη.
- Lefèvre, Fr. (2016), *Ιστορία του αρχαίου ελληνικού κόσμου*, μτφρ. Α. Κεφαλά - Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Λένυ, Ε. (2008), *Σπάρτη: Κοινωνική και πολιτική ιστορία έως τη ρωμαϊκή κατάκτηση*, μτφρ. Α. Στεφανής, Αθήνα.
- Μπουραζέλης, Κ. (2017), *Οι τρόφιμοι της λύκαινας*, Αθήνα.
- Niels, J., & Rogers, D.K. (2023), *Αρχαία Αθήνα. The Cambridge Companion to Ancient Athens*, μτφρ. Ν. Χαραλαμπίδης, επιμ. Γ. Παπαδόπουλος, Αθήνα.
- Orrioux, C., & Schmitt Pantel, P. (2018), *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, μτφρ. Α. Σταθάκη, επιστ. επιμ. Η. Κουλακιώτης, Αθήνα.
- Osborne, R. (2011), *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, μτφρ. Μ. Καστανά - Γ. Τσολάκης, επιμ. Ι.Κ. Ξυδόπουλος, Θεσσαλονίκη.
- Pomeroy, S.B. et al. (2022), *Συνοπτική ιστορία της αρχαίας Ελλάδας. Πολιτική, κοινωνία και πολιτισμός*, μτφρ. Χ. Π. Φαράκλας, Αθήνα.
- Rhodes, P.J. (2011), *Οι ελληνικές πόλεις-κράτη. Μια συλλογή πηγών*, μτφρ. - επιμ. Ι.Κ. Ξυδόπουλος, Αθήνα.
- Πλάντζος, Δ. (2016), *Ελληνική Τέχνη και Αρχαιολογία 1200-30 π.Χ.*, Αθήνα 2016.
- Σακελλαρίου, Μ.Β. (1999), *Η αθηναϊκή δημοκρατία*, Ηράκλειο.
- Schuller, W. (2001), *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, μτφρ. Α. Καμάρα, Χ. Κοκκινιά, εποπτ. Κ. Μπουραζέλης, Αθήνα.
- Treuil, R., Darceque, P., Poursat, A., & G. Touchais (2015), *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, μετάφραση Ο. Πολυχρονοπούλου & Α. Φίλιππα - Touchais, Αθήνα.
- Χανιώτης, Α. (2021), *Η εποχή των κατακτήσεων. Ο ελληνικός κόσμος από τον Αλέξανδρο στον Αδριανό 336 π.Χ.-138 μ.Χ.*, μτφρ. Μ.Γ. Ευθυμίου, Ηράκλειο.

ΚΟΛΟΦΩΝΑΣ

